

Уводна реч

Пред вама је четврти број *Књиженства, часописа за студије књижевности, рода и културе*, покренутог у оквиру истраживачког пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Први текст у овом броју посвећен је женским робинзонијадама, као занимљивом искораку из жанра пустоловних романа „за дечаке“. Потом следи сегмент рубрике о женској књижевности и култури који чине историјски преглед дубровачких књижевница; текст о слепој певачици запамћеној као Слепа из Гргуревца и својеврсном митотворству овог женског рапсода; о првој књизи Еустахије Арсић; о Милицы Стојадиновић и њеној одбрани статуса списатељке, као и текст о еротским елементима у поезији Драге Дејановић. Следећи текст је посвећен роману Јелене Димитријевић *Нове*, а у питању је уметничко тумачење овог дела – реч је, наиме, о драми коју је написала студенткиња славистике на Универзитету у Познању и коју су на српском језику извеле њене колегинице. Из Торуња, такође у Пољској, долази и наредни текст који говори о женским причама о страдању на Голмом отоку. Тематски фокуси претходних бројева – ратови и револуције и периодика – настављају се и у овом. После рада у ком је представљен први роман Ребеке Вест *Повратак ратника*, следи текст о раним критикама ове модернисткиње из канона „у сенци“. У наредном тексту реч је о перцепцији Првог светског рата у једном шпанском феминистичком часопису, а следи текст посвећен југословенском илустрованом магазину *Жена и свет* (1925–1941). Ову рубрику закључују есеј о *Златној бележници* Дорис Лесинг и текст о перцепцији родно осетљивог језика у преводима на српски језик.

Библиографија у четвртом броју садржи податке о годиштима часописа *Женски свет* од 1895-1898. У овом броју доносимо два интервјуа – први је са Аном Јовановић, доценткињом са Филолошког факултета, добитницом две награде за превод романа Нобеловца Мо Јена са кинеског. Други интервју је са Ан Биргит Ронинг, ауторком базе података о женским робинзонијадама. У рубрици „Прикази“ представљамо седам књига – књигу о Сапфи, монографију о Платоновој митологији, студију о мужаственим женама у српском Средњем

веку и студију о Јудити Шалго, као и истраживање о часописима и њиховој улози у српској књижевности. Представљен је и први покушај стварања „женске читанке” као и врло практична књига о комуникацијским вештинама и умећу презентовања. У рубрици *Догађаји* представљамо скуп о Милици Јанковић, као и сесију о дигиталној хуманистици у оквиру велике конференције којом је Катедра за општу књижевност Филолошког факултета у Београду обележила шездесет година од обнављања.

Уредништво часописа *Књиженство*

Introduction

This is the fourth issue of *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture* which has been initiated within the research project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915* and financed by The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia since 2011.

The first paper of this issue is devoted to female robinsonades – an interesting genre variation of adventure novels. It is followed by a section which is focused on women's writing and culture and comprised of several articles: a historical overview of the women poets of the old Dubrovnik; a text about the mythmaking of the female rhapsode named The Blind Woman from Grgurevci; an article about Eustahija Arsić's first book; a paper about Milica Stojadinović and her defense of female authorship; and a text about erotic elements in the poetry of Draga Dejanović. The following text – a play written in Serbian language by a student of Slavic Studies at the University of Poznań and performed by her colleagues – is based on Jelena Dimitrijević's novel *The New Women*. The next paper is about the female accounts of the sufferings endured in the Yugoslav communist camps at Goli otok (Barren Island). The thematic focuses of the previous issues – wars, revolutions, periodical publications – have their sequel in this one. A paper about the first novel of Rebecca West, *The Return of the Soldier*, is followed by an article about her first pieces of criticism. Further on, the following articles are about the perceptions of the First World War in a Spanish female magazine and about the Yugoslav illustrated magazine *Woman and the World* (1925–1941). The last two papers of this section are devoted to *The Golden Notebook* by Doris Lessing and to the perception of gender-sensitive language in Serbian translations.

The section “Bibliographies” of the fourth issue contains data about the publications of the magazine *Women's World* from 1895 till 1898. This issue offers two interviews. The first one is with Ana Jovanović, an assistant professor at the Faculty of Philology, and a winner of two awards for the translation of the novel *Frogs* by Mo Yan, Chinese Nobel laureate. The second one is with Anne Birgitte Rønning, the author of the digital database about female robinsonades. In the section entitled “Reviews”, seven books are reviewed: a book about Sappho, a monograph on Plato's mythology, a study on masculine women in the Medieval Serbia, a study on

Judita Šalgo, and a research of periodical publications and their role in Serbian literature. The first attempt of creating a “women’s writing textbook” and a very practical book about communication and presentation skills are also presented in this issue. A conference on Milica Janković in Veliko Gradište, as well as a session on digital humanities, which was held during the conference organized on the occasion of the 60th anniversary of the renewal of the Department of Comparative Literature and Literary Theory, are presented in the section “Events”.

Editorial board of the *Knjiženstvo* journal

821.112.2(494).03-93-31=133.1
81'255.4:929 Монтолије I

Original Scientific Article

Anne Birgitte Rønning
University of Oslo, Norway

With mother on a desert island. Gender and genre at stake in Madame de Montolieu's *Le Robinson suisse*¹

The article presents the Swiss author Isabelle de Montolieu's reworking of Johann David Wyss' *Der schweizerische Robinson* (1812/1813). The reworking consists of a translation to French in 1814, and a sequel to the work in 1824, both highly popular in the nineteenth century in France, and translated to English in both Britain and the United States. The article examines Montolieu's negotiation of gender into the robinsonade genre, usually conceptualized as male, as well as the reception of her work. While Wyss' work in the last decades has witnessed renewed scholarly interest, Montolieu is met with misunderstanding, reluctance, and negligence. The article discusses how gender is at stake in attempts to (re-)canonize both Wyss' book and the robinsonade genre at the detriment of Montolieu, and how this is related to questions of aesthetics and popularity.

Keywords: Robinsonade, gender, book history, *Le Robinson suisse/The Swiss Family Robinson*, Isabelle de Montolieu (1751–1832), Johann David Wyss (1743–1818)/Johann Rudolph Wyss (1782–1830)

---

¹ Parts of this article were presented as a paper at the conference “Voices in Dialogue: Ideational production and reception of Women's Writing in Europe”, organised by COST-action IS0901 “Women Writers in History”, Chawton House Library, UK, November 2011, and an earlier version of it was published in Norwegian as a chapter in Anne Birgitte Rønning and Geir Uvsløkk, eds., *Kjønnsforhandlinger. Studier i kunst, film og litteratur* (Oslo: Pax forlag 2013).

In 1824 the Swiss author Isabelle de Montolieu published a sequel to a book she had translated into French ten years previously. The book was *Der schweizerische Robinson*, which had appeared in German in two volumes in 1812 and 1813.² The story had been written down by the Swiss pastor Johann David Wyss in the 1790s for use in the family circle. It was later edited and published by his son Johann Rudolph Wyss, at the time a professor of philosophy at the University of Bern. The book tells the fictional story of a pastor's family with four sons who are stranded on a desert island in the Pacific. After two years of hard work, not just to survive but also to build a good home and exploit the island's resources, they are found by an English ship returning to Europe. The father manages to hand over his diary from their stay on the island to the captain, but when a new gale blows, the ship drifts long off course, leaving the family alone on the island again. The book became a bestseller, appearing in innumerable editions in France, Britain, and the United States, but less so in Switzerland and Germany. Undoubtedly, it is Isabelle de Montolieu's first translation into French in 1814 which must be ascribed much of the honour for the popularity outside the German-Swiss circle of readers, because also the first English editions were based on it.

Montolieu's sequel from 1824 also appeared in several editions in French and English in the nineteenth century. In the preface the author shows herself to be both humble in relation to Wyss and professionally self-confident. It is the many letters from French readers that have induced her to write the sequel to the story, she says, and then she reveals what she has added:

As the work originally had been composed for boys only, it was part of my plan to also make it pleasing and instructional for young girls. It is for this reason I have introduced the episode of a lady and her two daughters who have been shipwrecked with her, and left without any help.³

Thereafter, she quite honestly states that she does not believe that this sequel bears much resemblance to the one she knows Johann David Wyss had written, but which was not yet published.

---

² The first two volumes originally spelled the adjective *schweizersche* (with *-rsche* rather than *-rische*) on the title page. All the later editions spell it *schweizerische*, which will be the spelling used here.

³ Isabelle de Montolieu, *Le Robinson suisse, ou le Journal d'un père de famille naufragé avec ses enfans; continué par Madame Isabelle, Baronne de Montolieu*, vol. I (Paris: Arthus Bertrand, 1824), iv (my translation). Montolieu's sequel appeared in 1824 in three volumes, and at least two editions were published the same year: a five-volume edition, where the first two volumes include Montolieu's translation of Wyss' work, and the sequel is found in the final three volumes; and a three-volume edition which only contained the sequel. Later French editions of the sequel are generally without the preface.

Isabelle de Montolieu (1751–1832) lived in a period of transition, marked politically by the French Revolution and the Revolutionary Wars, ideologically and intellectually by Enlightenment and Romanticism, culturally also by a rapidly expanding book market. Montolieu’s cultural background was an aristocratic Enlightenment milieu in Lausanne, committed to conversation, reading, visits, and amateur theatre performances.⁴ Twice widowed, and a mother, she took up the pen to make a living, as writing at this time had become a recognized way for women from a certain social class to earn money.⁵ She became an important, celebrated literary figure in Lausanne, and also gained fame in French literary public. Her debut novel, *Caroline de Lichtfield, ou Mémoires d’une famille prussienne* from 1786, was one of the contemporary bestsellers, appearing in countless editions and being translated into English, German, Dutch, Spanish, Russian, Swedish, and Danish.⁶ In her study of Parisian lending libraries, Françoise Parent-Lardeur refers to Isabelle de Montolieu as one of the most frequently mentioned authors in the catalogues of the 1820s, after Madame de Genlis and Walter Scott.⁷ All in all, her production amounts to more than 105 volumes, particularly novels and other stories, but only around ten titles were hers from the start – the rest being more or less free translations, or adaptations. Her translations were nevertheless included in her authorship, both because of the unregulated book market of the period and because her name in itself came to be recognized as a saleable brand name.⁸ However, along

---

⁴ Montolieu’s father was a friend of Voltaire and contributor to the French *Encyclopédie*, and at the age of eleven she herself met Rousseau in person. Among her friendships are the French author Madame de Genlis, the English historian Edward Gibbon, and the Irish-English pedagogue and author Maria Edgeworth. A short notice on Isabelle de Montolieu is given by Earl Jeffrey Richards, “Elisabeth-Jeanne-Pauline Polier de Bottens (dite Isabelle), baronne de Montolieu”, in *An Encyclopedia of Continental Women Writers*, ed. Katharina M. Wilson, vol. 2 (New York: Garland, 1991), 862–63. For a wider introduction to her life and literary career, see Valérie Cossy, “Isabelle de Montolieu”, ch. 4 in *Jane Austen in Switzerland: A Study of the Early French Translations* (Geneva: Slatkine, 2006), 181–204; and Sylvie Le Moël, “Zwischen Belletristik und Buchmarkt: Die Übersetzungstätigkeit von Isabelle de Montolieu (1751–1832)”, in *Übersetzungskultur im 18. Jahrhundert: Übersetzerinnen in Deutschland, Frankreich und der Schweiz*, ed. Brunhilde Wehinger and Hilary Brown (Saarbrücken: Wehrhahn Verlag, 2008), 121–39.

⁵ See for instance Virginia Woolf’s famous observation: “By degrees writing became not merely a sign of folly and a distracted mind, but was of practical importance. ... The extreme activity of mind which showed itself in the later eighteenth century among women – the talking, and the meeting, the writing of essays on Shakespeare, the translating of classics – was founded on the solid fact that women could make money by writing. Money dignifies what is frivolous when unpaid for.” Woolf, *A Room of One’s Own* (Harmondsworth: Penguin, [1928] 1974), 65.

⁶ See the European Women Writers database (<http://neww.huygens.knaw.nl/> for translations).

⁷ Françoise Parent-Lardeur, *Les cabinets de lecture: La lecture publique à Paris sous la Restauration* (Paris: Payot, 1982), 28. Seventeen of Montolieu’s titles are listed in one of the catalogues.

⁸ A series with “Œuvres de Mme la Baronne Isabelle de Montolieu” published by Arthus-Bertrand in fifty-four volumes in the years 1820–34 thus includes, for example, her own novel *Caroline de Lichtfield* as well as *Raison et sensibilité, ou Les deux manières d’aimer*, her 1815 translation of Jane

with many other popular novelists from that period, Isabelle de Montolieu fell in oblivion in the latter part of the nineteenth century. Her books belong to the large group of sentimental novels analysed and classified by Margaret Cohen as *hors d'usage* – “not really lost” but “fallen out of circulation” – and as a challenge to modern readers because their contemporary aesthetic context is lost.⁹

Le Robinson suisse is probably Montolieu’s most read translation and its afterlife slightly different from the rest of her work. As will be shown in this article, however, her intervention in the robinsonade genre (both translating and continuing Wyss’ work) was not problem-free.¹⁰ I will elucidate how Montolieu negotiated gender into the genre, demanding more space for the mother figure on a desert island, and how her rewriting of the male script, both by translating and continuing Wyss’ novel, was received. After immediate and immense popularity, her *Le Robinson suisse* has been treated with disparagement or ignored, while Wyss’ work, particularly in the last decades, has witnessed renewed scholarly interest. Towards the end of the article, I will therefore discuss the mechanisms at work in a selection of presumably authoritative studies, where recent literary historians wishing to (re-)canonize both Wyss’ book and the robinsonade genre more or less actively write Isabelle de Montolieu’s part of the work out of the history.

The robinsonade genre: narratives of adventures, survival, and (boys’) education

A robinsonade is a story, inspired by and often with direct reference to Daniel Defoe’s *Robinson Crusoe* from 1719, of one or more castaways struggling to survive on a desert island.¹¹ Defoe’s novel tells the story of Robinson, who defies his father’s will and goes to sea. On one of his voyages he is shipwrecked off South America and spends twenty-eight years on a desert island, the first twenty-five years entirely alone, thereafter in the company of a native he calls Friday. Defoe’s novel depicts how Robinson in his loneliness manages to gain control of the island, himself, and his relationship to God, as well as how he performs all

---

Austen’s *Sense and Sensibility*, presented with no other author ascription than “freely translated from English [*traduit librement de l’anglais*] by Mme La Baronne Isabelle de Montolieu”.

⁹ “What are a work’s distinctive poetics, what are these poetics’ aesthetic logic and ideological force? Without understanding that forgotten works are shaped by a coherent, if now lost aesthetic, one simply dismisses them as uninteresting or inferior in terms of the aesthetics that have won out.” Margaret Cohen, *The Sentimental Education of the Novel* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999), 21.

¹⁰ To grasp Montolieu’s double reworking of Wyss – both translation and continuation – I will refer to it as “Montolieu’s *Le Robinson suisse*”, as in the title of this article.

¹¹ Reference is given in paratexts, such as titles, dedications, and prefaces; it may also be found within the narrative, as when the castaways recollect what Robinson Crusoe would have done in similarly perilous situations, find traces of him on the island, or even read Defoe’s novel itself.

the chores one must do to survive: hunting and fishing, building a house, making pottery and clothes, farming, and baking bread. In the course of the eighteenth century, numerous robinsonades appeared, with a fixed set of elements of intrigue connected to shipwreck, distress, and survival, but which varied in terms of style and themes. The genre includes everything from picaresque stories of sea travels to sentimental, even erotic, love dramas, and the desert island offers the opportunity to cast culturally critical views back on the country of origin as well as utopian or colonialist narratives of new societies being formed. The common denominator in the plethora of texts is the modern European's encounter with the unknown, dangerous, or primitive.

With *Robinson der Jüngere* (1779–80), the German writer Joachim Heinrich Campe's revision of Defoe's novel, the robinsonade also became a genre of juvenile fiction. Even before that, Jean-Jacques Rousseau had declared in *Émile, ou De l'éducation* (1762) that the only book his young Emile would be allowed to read was *Robinson Crusoe*:

Robinson Crusoe on his island, alone, deprived of the assistance of his kind and the instruments of all the arts, providing nevertheless for his subsistence, for his preservation, and even procuring for himself a kind of well-being – this is an object interesting for every age and one which can be made agreeable to children in countless ways. ... This novel, disencumbered of all its rigmarole, beginning with Robinson's shipwreck near his island and ending with the arrival of the ship which comes to take him from it, will be both Emile's entertainment and instruction throughout the period which is dealt with here.¹²

This declaration gave a new boost to Defoe's novel, and was the direct impulse to Campe's adaptation for children.

The robinsonade genre is usually understood in highly gendered masculine terms: this is the story of a male hero's fight for survival in a nature which at first sight seems hostile, but which can be mastered. The robinsonade scholar Martin Green makes this an explicit part of the genre story. According to Green, even though both Defoe and Rousseau were good portrayers of women, in survival adventure "they either omitted women or allotted them subordinate roles". And to Green, this gender bias is inherent in Enlightenment ideology:

In the Enlightenment as a whole, the liberation of men entailed the limitation of women. ... This new masculinism was not a result of indifference to women. Nor was it calculated exploitation. It seems to be simply the dark or shadow side of a gender myth – the founding myth of both adventure and the Enlightenment, which summoned

---

¹² Jean-Jacques Rousseau, *Emile, or on Education*, trans. Alan Bloom (New York: Basic Books, [1762] 1979), 184–85.

men to stand together against all their enemies – feudal tyrants, false priests, tax farmers – and spoke of lordship over women and children as their natural reward. Men were to be the sturdy yeoman class of the human race, each with his little kingdom of home behind him, including his consort and his subjects.¹³

However, the robinsonade is not that exclusively masculine: women have at all times read, written, and been protagonists in castaway stories, although in a modest number of works. Jeannine Blackwell, in a seminal article from 1985, counted twenty-six “female robinsonades” in German, Dutch, English, French, and American literature until the beginning of the nineteenth century.¹⁴ Inspired by Blackwell, I have searched for more texts, and so far I have documented ninety-two robinsonades with female author and/or female protagonists from the period 1719 to 1900.¹⁵ These works include another continuation written by a female author to a male author’s work, prior to Montolieu’s sequel to Wyss, and several stories of female castaways in which Rousseau’s *Emile* functions as pedagogical intertext.¹⁶ Isabelle de Montolieu seems to be the only one to elaborate the presence of the mother figure on a desert island, and most female castaways are girls and young women, often motherless.¹⁷

The Swiss pastor’s family robinsonade

Johann David Wyss extended the scope of the educational robinsonade when he let a whole family, emigrating for Australia, become shipwrecked on a Pacific island. The narrator of the story is the pastor himself, and the narrative focuses on the experiences of his four boys in a foreign setting, with all the chores required to ensure the family’s survival on the island. In all aspects of life – hunting, construction, botany, and religion – the father is a mentor to his sons (and readers), and the narrative is heavily marked by this paternally pedagogical discourse. There is also a “virtuous mother”, who provides care and deals with housekeeping on the

---

¹³ Martin Green, *The Robinson Crusoe Story* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1990), 35.

¹⁴ Jeannine Blackwell, “An Island of Her Own: Heroines of the German Robinsonades from 1720 to 1800”, *German Quarterly* 58, no.1 (1985): 5.

¹⁵ See Anne Birgitte Rønning, “[Female robinsonades. A bibliography](https://www2.hf.uio.no/tjenester/bibliografi/Robinsonades)” (online bibliography, University of Oslo, 2011), accessed April 15, 2014, <https://www2.hf.uio.no/tjenester/bibliografi/Robinsonades>.

¹⁶ In 1821, the German writer Luise Hölder published a sequel to Campe’s work, *Rückreise Robinsons des Jüngern nach seinem Eilande in Begleitung seiner Kinder*. For a discussion of Rousseauian intertext in works such as Catherine Woillez’ *Emma ou le Robinson des demoiselles* (1834), see my article “Stratégies et positionnements discursifs dans les robinsonnades au féminin”, in *Au-delà des œuvres: Les voies de l’analyse du discours littéraire*, ed. Dominique Maingueneau and Inger Østenstad (Paris: L’Harmattan, 2010), 173–95.

¹⁷ There is also a mother in Sarah Harriet Burney’s *The Shipwreck* (1816). She is shipwrecked with her young daughter, who survives the island stay while the mother dies there.

island – furnishings, food, and clothes. In Defoe's *Robinson Crusoe*, as well as in many later robinsonades, life on the island is depicted as materially miserable and mentally intolerable; in the Wyss novel, however, the desert island really implies the positive opportunity for a new start. The narrative teaches how to benefit from nature, create a new world, and build a home, and at the core of these efforts is the patriarchal family.

In the first volume, published in 1812, the story of the shipwrecked family, presented as the father's diary notes, was accompanied both by an afterword by a fictive publisher and a preface by the actual editor, Johann David's son Johann Rudolph. The fictive publisher relates how the manuscript was brought to Europe by an English ship, while the actual editor looks beyond the fiction and explains the origin of the novel and its purpose. He explains that the book was written for all "children and friends of children", but that it has remained close to the original family context of the narrative: "[The author's] purpose was to use entertainment to teach and raise the four sons that a worthy spouse had given him. All the four boys were to be portrayed as lifelike and true to their characteristics of the time".¹⁸ Likewise, reality, education, and idealization account for the depiction of the mother figure:

The portrayal of [her] was shaped with love first because it was important to describe the family circle in its entirety, second because it was possible to deduce much of importance from the relationship to her and her influence on the boys, and finally because she could serve as a paragon for female activities alongside the male, and it did not appear unsuitable to highlight this.¹⁹

Moreover, the story was a means to teach natural history to his sons, natural history being one of Johann David's great interests in addition to pedagogy. There is, however, general agreement that the pastor may not have been entirely up to scratch on contemporary knowledge, not to speak of the knowledge we have today, when it comes to geography and fauna, with for example the story featuring animals whose natural habitat is not the Pacific islands.

Gender negotiations through the invocation of readers

When Isabelle de Montolieu published her translation of Wyss' first two volumes, she translated both the fictive "publisher's postscript" and Johann Rudolph Wyss' preface (except the last paragraph). Moreover, she inserted a new separate introduction (*avant-propos*) and a

---

¹⁸ Johann David Wyss, *Der schweizerische Robinson, oder der schiffbrüchige Schweizer-Prediger und seine Familie*, ed. Johann Rudolf Wyss, vol. I (Zürich: Drell Füssli, 1812), v (my translation).

¹⁹ *Ibid.*, vi.

preface, where she dedicated her translation “[t]o my dear grandsons Henri, Emile, and Fédor, and to my dear grand-nephews Adrien and Roger”.²⁰ Montolieu must have translated and published the first volume before she had read Wyss’ second volume; her *avant-propos* contains an explanation of how the manuscript was brought to Europe which is incongruent with the information given in the “publisher’s postscript” in volume two.²¹

Perhaps it is the direct address to her grandsons and grand-nephews which made Isabelle de Montolieu emphasize the boy reader also in her translation of the “publisher’s postscript”: “I have just presented to the readers, and particularly the young boys, the part of the shipwrecked Swiss pastor’s diary which has reached Europe”.²² The same reference to boys is also found in the first English editions, which had been translated from the French one, but it was not in the German-language original, where it only says: “So far does the diary of the shipwrecked Swiss pastor and his family go, insofar as it has now reached Europe”.²³ When the publisher in the German-language original further on addressed the readers, it was without any indication of gender, or, more correctly, with a non-problematized male gender: he wrote “young readers” and might thus mean only boys, or both girls and boys (but he did not write “young male and female readers”). On the other hand, Isabelle de Montolieu draws explicit attention to the absence of girls within the story. While Wyss simply hoped that the

²⁰ Isabelle de Montolieu, “A mes chers petits-fils. . .”, in J. D. Wyss, *Le Robinson suisse ou Journal d’un père de famille naufragé avec ses enfants*, vol. I (Paris: Arthus Bertrand, 1814), v–viii (my translation).

²¹ The former information is drawn from an early extract of the novel published by Wyss, “Die glückliche Landung: Fragment einer schweizerischen Robinsonade”, in *Alpenrosen, ein Schweizer-Almanach auf das Jahr 1811* (Bern: J. J. Burgdorfer, 1811), 1–24. The publication is mentioned in the last paragraph of Wyss’ preface to the first volume, which is omitted from Montolieu’s translation. The inconsistency between Montolieu’s *avant-propos* and the fictive “publisher’s postscript” is useful for book historical research on *The Swiss Family Robinson*, the *avant-propos* being a sign that one has to do with a version based on the Montolieu translation. It is found in the first English translations, titled *Family Robinson Crusoe, or, Journal of a Father Shipwrecked, with His Wife and Children, on an Uninhabited Island*: in 1814, the first volume of this work (corresponding to the French edition of Wyss’ first volume) was published by M. J. Godwin as both a single volume and as two half-volumes; then in 1816, the first volume was reprinted, while the second volume (corresponding to the French edition of Wyss’ second volume) was published for the first time. In 1818 a new edition was published, this time with the title *The Swiss Family Robinson, or Adventures of a Father and Mother and Four Sons on a Desert Island*. Even if the title was changed, it is the same publisher and the same translation, based on the French text (including Montolieu’s *avant-propos*). The third edition, from 1820, was also published by Godwin, but even if a new preface assures the reader that the book has not been abridged, the number of pages is lower (hence making the book cheaper, the publishing house advertises). I have so far been unable to establish whether this means a thoroughly new translation, or whether it is a revised version of the first translation.

²² Johann David Wyss, *Le Robinson suisse ou Journal d’un père de famille naufragé avec ses enfants*, vol. IV (Paris: Arthus Bertrand, 1814), 202 (my translation).

²³ Johann David Wyss, *Der schweizerische Robinson*, vol. II (Zürich: Drell Füssli, 1813), 400 (my translation).

depiction of the “virtuous mother in the book in some way or other may be useful for both women and girls”,²⁴ Montolieu in her translation of Wyss’ preface points to the island as solely a boy’s world: “Various motives prevented [the author] from placing girls on his island. The first was that he had no girls himself, and that he wished to paint his own children: other motives may be easily conceived.”²⁵ She thus leaves it open to the reader to speculate which motives this might have been. The obvious one relates to decency: How could a serious author writing for children have let young girls ramble around freely with the young Wyss boys? But realism and probability may also play a part: How could one envision that young girls might cope with the primitive conditions? Or, is it so that there is no room for girls in a robinsonade because the desert island is a boys’ fantasy? Regardless the motives that might come to mind, Montolieu’s addition significantly raises the question of gender in the robinsonade.

Montolieu’s translation of Wyss’ novel is, like most translations at her time, not an exact *mot à mot* rendition, but still quite close to the source text. Most notably, the differences concern chapter divisions; there are more chapters in the French translations, but only a few episodes are added. In addition, dialogues, descriptions, and situations within the family are often expanded, allowing Montolieu to give slightly more space to the mother figure. Just as Wyss’ narrative position clearly is the father, both in real life and within the story, it is possible to argue that the position from which Montolieu mediates Wyss’ narrative is the one she expresses in her preface: that of the grandmother *vis à vis* her grandchildren – in solidarity with the father figure, but at the same time with a certain distance from him and discretely adjusting his version.²⁶

---

²⁴ Wyss, *Der schweizerische Robinson*, vol. I, vi (my translation).

²⁵ Wyss, *Le Robinson suisse* (1814), xiii (my translation): “Différens motifs l’avaient empêché de placer dans son île des jeunes filles: dont le premier est qu’il n’en avait point, et qu’il ne vouloit peindre que ses propres enfans; ses autres motifs se comprendront facilement.” The original reads: “Jetzt hoffentlich kann das geschilderte Walten und Wirken der achtbaren Mutter dieses Buch hie [sic] und da sowohl Frauen, als Mädchen auf irgend eine Weise nützlich machen, und es wird nicht allzu einseitig nur Knaben oder Vätern oder Männern von Brauchbarkeit seyn”. Wyss, *Der schweizersche Robinson*, vol. I, vi. The 1814 English translation from the French makes a virtual introduction of girls somewhat of a threat to the order of things: “Various motives prevented him from introducing girls in his uninhabited island. The first was, that he had himself no girls, and that introducing them would have spoiled the integrity of his painting: several other motives may be easily conceived” (Johann David Wyss, *The Family Robinson Crusoe; or, Journal of a Father Shipwrecked with His Wife and Children, on an Uninhabited Island. Translated from the German of M. Wiss* [London: M. J. Godwin, 1814], xi).

²⁶ It is interesting to see how, in the prefaces, Montolieu uses her role as grandmother and educator to claim authority as author. This role is also shown by frontispiece, which depicts a family setting with a lady reading for five small children. See the 1814 edition at Swiss library platform *e-rara.ch*, <http://www.e-rara.ch/sikjm/content/pageview/4066195>. In this respect Montolieu was far from unique:

When in her sequel in 1824 Madame de Montolieu introduced more women, it was overtly with female readers in mind, which she explained in the preface. This 1824 preface is dedicated to Johann Rudolph Wyss, the editor of the original, and Madame de Montolieu reminds him that she has repeatedly called for the sequel to his father's diary and that she also has asked and been permitted to write the sequel herself. Even so, she admits that she is not certain that his father would applaud the literary product. Finally, she assures him that she has not introduced inappropriate elements with the new female castaways: "By introducing the unhappy mother and her children on the island of our Robinsons, I wished to reassure the reader's ideas about their future although I avoided anything that might arouse passions."²⁷

Rousseau-inspired female community

It is only toward the end of Montolieu's 1824 sequel that we are introduced to the story of the young mother, the German Madame Hirtel, who with her daughters, Sophie and Mathilde, has survived four years in a cave on the neighbouring island. Madame Hirtel relates that they survived the first month in the wilderness, but then after taking care of a baby that had strayed from its mother, they became acquainted with the natives and an English missionary. In general, however, Montolieu's sequel also gives more room to the mother of the four boys. In Wyss' story she primarily played the role of the caregiver, but in Montolieu's sequel she becomes the victim of injury and sickness, and the story dwells on her longing for the community of other women.²⁸ Together with her youngest son she is surprised by the natives and taken prisoner on the neighbouring island, where she makes friends with Madame Hirtel. Thus, when the family is finally reunited, both women have stories to tell, which Montolieu allocates space for within the pastor's first-person narrative. A new life in the colony is briefly displayed in the conclusion and a postscript: a peaceful coexistence between the natives and the shipwrecked families, technological progress in the form of a mill and a sawmill, and contact with Europe via ship. Notification is also given of wedding celebrations between three of the sons and Madame Hirtel and her daughters, and the fourth son is expecting a baby with his Swiss cousin whom he has brought back to the island as his wife.

---

in the course of the 1700s, women in England and on the Continent, including Catherine Macaulay, Madame de Beaumont, Madame d'Épinay, Sarah Fielding, Mary Wollstonecraft, and Maria Edgeworth, wrote about upbringing and education in letters, essays, and novels for adults and for children. On education and motherly authorial authority, see Rebecca Davies, *Written Maternal Authority and Eighteenth-Century Education in Britain* (Farnham: Ashgate, 2014).

²⁷ Montolieu, *Le Robinson suisse continué par Madame de Montolieu*, vol. I, iv.

²⁸ She even gets a name of her own: Elisabeth.

Thus Isabelle de Montolieu changed both the structure and dynamic of the story of the shipwrecked family. While Wyss' original structure is episodic – each chapter features a new discovery, an encounter with a new animal, or a task to be handled within a stable framework of family life on the island – Montolieu created more drama and an overriding plot structure. This makes the narrative more novelistic, as noticed by one of the early French robinsonade scholars, William-Edward Mann.²⁹ The Swiss literature researcher Claire de Ribaupierre comments that the novelistic turn is due, in fact, to the shift of a female character from being an extra to becoming the central point of the story.³⁰ De Ribaupierre's reading is inspired by psychoanalysis. She reads the mother character as an object of oedipal desire and emphasizes the family's isolated situation on the island as untenable: it will lead to either incest or annihilation. Hence, the mother with the two daughters is a necessary move both for technical and cultural aspects of the novel. In my opinion, yet another cultural dimension is added to the work by Montolieu's insertion of more women: through the mothers' narratives and the families' union and expansion, Montolieu not only placed women in a boys' universe, but transcended the patriarchal pedagogical project, which was focused on the core family, towards (an idyllic) social utopia.³¹

In this connection it is worth noticing that the title pages of Montolieu's sequel offer as its motto a quotation from Rousseau's *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1761): "I have lived on a wonderful and desert island, a beautiful and touching picture of nature's previously mentioned beauty, which appeared to have been removed to the end of the world to serve as a refuge for persecuted innocence."³² Whereas Rousseau's *Emile* clearly was the source of inspiration for the boys educational project of father and son Wyss (both the father telling the story in the family and the son's publishing of it), Isabelle de Montolieu highlights *Julie* as her Rousseauian inspiration. Rousseau's epistolary novel *Julie* was highly influential in its time, helping to usher in the sentimental novel in both France and French-speaking

---

²⁹ William-Edward Mann, *Robinson Crusoe en France: Étude sur l'influence de cette œuvre dans la littérature française* (Paris: Université de Paris, 1916), 172.

³⁰ Claire de Ribaupierre, "Pour que naisse le roman: l'affirmation du désir chez Madame de Montolieu", *Modernité et nostalgie: La nature utopique dans la littérature enfantine suisse* [Catalogue de l'exposition réalisée par l'Institut suisse de littérature pour la jeunesse] (Zurich: L'Institut suisse de littérature pour la jeunesse, 1992), 21–26.

³¹ In her studies on the sentimental novel in Swiss romande literature, Claire Jaquier highlights the tendency of secluded spaces and idyllic closures compared to French sensibility culture. See Claire Jaquier, "L'idylle sensible", *Annales Benjamin Constant* 18–19 (1996), 107–15 ; and Claire Jaquier, *L'Erreur des désirs: Romans sensibles au XVIIIe siècle* (Lausanne: Editions Payot, 1998).

³² My translation of the motto on the title page of *Le Robinson suisse*, 1824. The French original reads: "J'ai séjourné dans une île déserte et délicieuse, image de l'antique beauté de la nature, et qui semble être confinée au bout du monde, pour servir d'asile à l'innocence."

Switzerland and raise the status of the novel, which until then had been in low regard as a “female genre”. The depiction of the sensitive, expressive, and wisely reasoning Julie made Rousseau a favourite author for women readers both in and outside the French-speaking world in the late eighteenth and early nineteenth centuries.³³ In Rousseau’s novel it is the tutor and lover Saint-Preux who expresses his recollection of the wonderful and deserted island, precisely in the letter to Julie’s close friend and confidante, her cousin Claire, which leads to his being reintroduced into Julie’s family circle. Montolieu’s motto thus connects to discourses of travelling into the world as well as to the epistolary and conversational culture, which gave voice to subjectivity, sensibility, motherhood, and female fellowship.³⁴ But *Julie* also invokes female (motherly) self-sacrifice and self-denial as a requirement for patriarchal community and harmony. The Rousseauian intertext in Montolieu’s sequel resounds equivocally on this point: while the featureless and nameless mother portrayed by Wyss as “die Mutter” is certainly close to self-sacrifice, Montolieu’s mother figures are nevertheless given the right to experience and connect to others.³⁵

Rivalling sequels and scholarly confusion

It appears that Isabelle de Montolieu was right in her suspicion that her new ending did not fit into Wyss’ original plans; at any rate it speeded up Johann Rudolph’s work to publish the rest of his father’s story. A third volume of *Der schweizerische Robinson* thus appeared in 1826, followed by a “fourth and final volume” in 1827. In the prefaces to these volumes, Johann Rudolph Wyss demonstrates that he was familiar with “the spiritual” Madame de Montolieu. He acknowledges that her translation had in many ways enriched the text and adapted it for French readers and that her sequel contains “much of excellence”.³⁶ Nevertheless, he assures

³³ See, e.g., Brigitte Louichon, *Romancières sentimentales (1789–1825)* (Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, 2009).

³⁴ However, *Julie*’s main discourse – that of love – is excluded from the quote rendered by Montolieu’s motto, as is a critique of the colonizing European from Rousseau’s original, as well as a time closure. Rousseau’s full sentence reads: “J’ai séjourné *trois mois* dans une île déserte et délicieuse, douce et touchante image de l’antique beauté de la nature, et qui semble être confinée au bout du monde pour y servir d’asile à l’innocence et à l’amour persécutés; mais l’avidité Européen suit son humeur farouche en empêchant l’Indien paisible de l’habiter, et se rend justice en ne l’habitant pas lui-même.” Jean-Jacques Rousseau, *Julie, ou La nouvelle Héloïse: Lettres de deux amants habitant d’une petite ville au pied des Alpes*, ed. René Pomeau (Paris: Garnier, [1761] 1960), 394–95 (my italics).

³⁵ In the autobiographical anecdote “Le serin de Jean-Jacques Rousseau” (1815), Madame de Montolieu tells of an ambivalent relationship to Rousseau, from great enthusiasm in childhood to some disappointment later on.

³⁶ Wyss, *Der schweizerische Robinson*, vol. III (Zurich: Drell Füssli, 1826), iv; and Wyss, *Der schweizerische Robinson*, vol. IV (Zurich: Drell Füssli, 1827), v.

the reading public that the sequel he himself presents follows “my father’s original script”.³⁷ Surprisingly enough, a shipwrecked girl also appears in the narrative by the father and son Wyss, as the oldest son, exploring the island towards the end of the fourth volume, finds a certain “Miss Jenny”, who has dressed as a boy to manage the situation; a love affair is subsequently hinted at. Furthermore, in the end, a ship comes to the rescue of the shipwrecked family, where there is an English family with two daughters ready to be married. Jenny and the oldest and youngest of the boys take the opportunity to travel back to Europe, while the English couple and one of the daughters choose to remain on the island. The ending was just a sketch in the “original script” by Johann David, but both the Jenny character and one of the marriageable daughters were already included there.³⁸ Filling in his father’s story, Johann Rudolph also allowed this sequel to end as a social utopia – a utopia about “New Switzerland”. The story of Jenny dressed as a boy and the introduction of a new family does not, however, significantly change the impression that we are dealing with a thoroughly patriarchal structure.

The original manuscript of father Wyss long remained in private ownership and was little known among scholars. This has caused much misunderstanding when it comes to the relationship between Montolieu’s and Wyss’ sequels. Mann, for example, implies there is an important influence from Montolieu on Wyss’ sequel, even suggesting that Wyss should have borrowed more from her: “More than the other loans there is one idea Wyss owes to Madame de Montolieu, and that is the understanding of the role the feminine element should play in the social life of the little community – but he has not included it in full.”³⁹ Also Claire de Ribaupierre seems unaware of the existence of the Jenny character in the original manuscript, and takes it as given that Jenny is inspired by Madame Hirtel and her daughters.⁴⁰ Some scholars, such as Philip Holden and John Seelye, take the sequel with Miss Jenny to be written by Isabelle de Montolieu, while others seem to mix up translations and sequels.⁴¹

---

³⁷ Wyss, *Der schweizerische Robinson*, vol. IV, vi.

³⁸ For an elucidation of Johann David’s original manuscript (three sections entitled “Charackteristick meiner Kinder in einer Robinsonade”), see Hannelore Kortenbruck-Hoeijmans, *Johann David Wyss’ “Schweizerischer Robinson”: Dokument pädagogisch-literarischen Zeitgeistes an der Schwelle zum 19. Jahrhundert* (Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1999).

³⁹ Mann, *Robinson Crusoe en France*, 170 (my translation).

⁴⁰ When it comes to publishers, however, one may point out many influences from Montolieu’s work to the one by Wyss, when so many American editions let the shipwrecked girl dressed as a boy have the name Emily, not Jenny. In Montolieu’s sequel, Emilie is Madame Hirtel’s given name.

⁴¹ Philip Holden, “A Textual History of J. R. Wyss’s *The Swiss Family Robinson*” (master’s thesis, University of Florida, 1986), accessed June 2, 2014, <http://ufdcimages.uflib.ufl.edu/AA/00/00/89/22/00001/AA00008922.pdf>; and John Seelye, “Introduction”, in Johann Wyss, *The Swiss Family Robinson* (New York: Penguin Classics, 2007),

Like the first volumes, Wyss' sequel was translated into French and English, and it has survived with many variations up until Walt Disney's film version from 1960 (directed by Ken Annakin). After the 1820s, several new translations of the first two volumes were published, as well as editions of the complete story by Wyss. But also Montolieu's sequel has lived on, both in French and as the basis for translations into English. Later on, even new sequels were made by other writers.⁴² *Der schweizerische Robinson* thus has an uncommonly long and complex publishing history, with the strangest mixes of translations and sequels, most often in abridged editions, and often without any clear credit to author or translator.⁴³ It has almost become a chapbook ("an anonymous *Volksbuch*"), as the English children's book researcher David Blamires points out.⁴⁴ Nevertheless, this confusion does not imply that editions and sequels exist tranquilly side by side. On the contrary, the 200 years of reception history are marked by rivalling versions and value judgements in which gender seems to be a crucial point.

"The charm of imagination" – nineteenth century reception of Montolieu

Isabelle de Montolieu's relatively free translation practice was commented upon already by her contemporaries. Louis Jullian in *Galérie historique des contemporains* (1822) praises her taste, "the ease of manner and the freedom of her style [which] make [her translations] pass as

---

vii–xxi. Joseph Hillis Miller, *On Literature* (London: Routledge, 2002), 130, seems to mix translations and sequels in his description of the immediate afterlife of Wyss' work: "A French translation by one Mme la Baronne Isabelle de Montolieu, with a new ending, was published in 1814. Another French translation, by Elise Volart [sic], with yet new material, followed. The first English translation, *The Family Robinson Crusoe*, was made by Mary Jane Godwin, with more new material". The confusion is possibly due to the varying number of chapters and volumes (formats) but also that scholars uncritically pass on and freely combine bits of information on Montolieu's sequel without further examination.

⁴² For example, Adrien Paul's *Willis le Pilote* from 1855 and Jules Verne's *La seconde patrie* from 1900. In the preface, Verne also refers to Montolieu's sequel.

⁴³ See my bibliography for [identified editions](#) of Montolieu's sequel. There are, for example, editions with Montolieu's sequel without naming her (for example [Philadelphia, 1868](#)), while in others she is mentioned and credited (for example in the prefaces of [New York, 1859](#), and [Philadelphia, 1871](#)).

⁴⁴ David Blamires, *Telling Tales: The Impact of Germany on English Children's Books 1780–1918* (Cambridge: Open Book Publishers, 2009), 88. See also Miller's statement that "*The Swiss Family Robinson* does not have a single author"; Joseph Hillis Miller, "Introduction", in J.D. Wyss, *The Swiss Family Robinson* (New York: Signet, 2004), 2. Blamires elucidates the differences between Wyss' original and Montolieu's translation and gives evidence for how the first English editions are based on the French edition (81–87). Even this scholar makes mistakes in his assumptions on Montolieu's reworking of Wyss' text, though. The last decade's massive digitization is of great help to textual scholarship on the Wyss-Montolieu case, as this makes it easier to assemble and collate editions. A full overview of translations and versions is still in the future, though – if possible at all.

original works”⁴⁵, while Joseph-Marie Quérard in *La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique* (1834) states that even if Montolieu was considered less than a master in both English, German and French, her works remained in publication “because the lack of reliability in her translations is offset by the charm of her imagination and the richness of emotions”.⁴⁶ In the preface to some of the English translations of *Le Robinson suisse*, however, Isabelle de Montolieu is praised as “one of the most accomplished and elegant writers of her day”.⁴⁷ These are editions which combine abridged versions of Wyss’ first two volumes with Montolieu’s 1824 sequel, and the sequel is equally praised because it provides the complete ending which Wyss’ story lacked. The preface states that the sequel has been “sanctioned and approved by the son of the lamented author”, and that the “entire work was published in France, and has for many years held a distinguished rank in the juvenile libraries there.”⁴⁸ As this is printed in the preface of the book, it is more a selling point than a mere assessment of the book, nor is it entirely reliable in its presentation of facts, but the statement is nevertheless interesting because it ascribes Isabelle de Montolieu as much honour for the value of the work as Johann David Wyss. In a French context Montolieu occasionally was even more valued than Wyss himself, and her translations of his first two volumes were often published without his name on it, but with the name of Madame de Montolieu on the title page.⁴⁹

For Isabelle de Montolieu and her contemporaries, there was no absolute distinction between translation, adaptation, and original authorship; composing by copying was not only accepted, but appreciated. That a story was well-formed and well-presented was more important than originality until we move into the nineteenth century, and it is only in our time that we expect a translation to be as faithful as possible to the source text. Even Montolieu’s

---

⁴⁵ Louis Jullian, *Galerie historique des contemporains, ou nouvelle biographie*, vol. 7, second edition, (Brussels: Aug. Wahlen et. comp, 1822), 147 (my translation).

⁴⁶ Joseph-Marie Quérard, *La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique*, vol. 6 (Paris: Firmin Didot, 1834), 270. This follows how Fortunée Briquet describes Montolieu in her reference dictionary of female authors from 1804: “She unites the full richness of emotions with the charm of imagination”. Briquet, *Dictionnaire historique, littéraire et bibliographique....* (Paris: INDIGO et Côté-femmes éditions, [1804] 1997), 243 (my translations). Joan Hinde Stewart in “Sensibility with Irony: Mme de Montolieu at the End of an Era”, *Kentucky Romance Quarterly* 25 (1978): 482–83 refers to critics who comment upon a lack of style and eloquence, attributed to Isabelle de Montolieu’s Swiss background.

⁴⁷ For instance Johann David Wyss and Madame de Montolieu, *The Swiss Family Robinson: or, Adventures in a Desert Island* (New York: Derby and Jackson, 1859), iv. The edition dated Philadelphia 1871 (publisher: J.B. Lippincott) has an identical preface.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ See Mann, *Robinson Crusoe en France*, 173.

own novel *Caroline de Lichtfield* had an original source text in a small story by another author. Maria Edgeworth, in her enthusiastic report of a visit to Isabelle de Montolieu, quotes her as saying, “I never...could invent an original story – but give me the first hint and I *can go on* and supply all the details and characters and feelings.”⁵⁰

Montolieu’s style and popularity was also met with scepticism, though. Valérie Cossy refers to how, for example, the Swiss-Dutch author Isabelle de Charrière commented critically on her colleague’s lack of authenticity and authorial integrity.⁵¹ Charrière and Montolieu belonged to the same Swiss literary milieu, marked by the pre-revolutionary culture of sensitivity, but they adapted differently to the changes in taste and book market at the turn of the eighteenth century. When the cultural practice of *l’ancien regime* dissolved, a new high culture emerged, in which the literary work was understood in terms of an individual’s original expression, whereas the idea of social communication is a common feature of pre-revolutionary and in nineteenth-century popular culture.⁵² It is probably the very continuation of the aesthetics of the old regime in popular culture that may explain Montolieu’s success with *Le Robinson suisse* and her adaptability at the new literary market.⁵³ Or, as Sylvie Le Moël comments, “what distinguished Isabelle de Montolieu was her fine feeling for the demands of her time.”⁵⁴

By the mid-nineteenth century, however, Montolieu as well as other women writers of her time had fallen into literary disrepute, because the sentimental code fell out of fashion. Margaret Cohen sees this shift in French literature as the result of the advent of realism, made possible by the abolition of censorship after the July Revolution of 1830 and not least by the active position-taking by male realist authors (Balzac and Stendhal).⁵⁵ In this context it is

---

⁵⁰ Maria Edgeworth, *Maria Edgeworth in France and Switzerland: Selections from the Edgeworth Family Letters*, ed. Christina Colvin (Oxford: Clarendon Press, 1979), 239 (italics in the original). See also Stewart, “Sensibility with Irony”, 481–82, on how Montolieu felt the need to refute the criticism that she only translated and did not create.

⁵¹ Cossy, *Jane Austen in Switzerland*, 185.

⁵² *Ibid.*, 186.

⁵³ Montolieu’s translations of Jane Austen were also very successful; at the time Jane Austen’s novels were more popular in France than in England. They were very different from the original works, though, and Valérie Cossy comments that Montolieu’s background and aesthetic ideology in fact made her rather unfit for translating the subtle and stylistically elaborate novels of Jane Austen. *Ibid.*, 188.

⁵⁴ Le Moël, “Zwischen Belletristik und Buchmarkt”, 139 (my translation). As Richards, “Baronne de Montolieu”, 862–63, also notes, her own original compositions “struck a chord in a wide audience, and, as such, attest to shifting literary tastes at the turn of the eighteenth century. The choice of works she translated bears attest to her insights into the literary developments of her day.”

⁵⁵ Cohen, *Sentimental Education*. Several factors work together in this development. Joan DeJean ties the de-canonization of female authors to a development throughout the eighteenth century that was due to changes in publishing practice: while female authors dominated the many literary anthologies intended for adult readers in a newly expanded book market, French school anthologies from the latter

revealing that the motto of Montolieu's sequel, the quote from Rousseau's *Julie*, disappeared from the title page in subsequent editions.

Literature for children also changed its nature in the nineteenth century, through the gradual toning down of its didactic character. In the robinsonades, adventure came to be much more important than education – a trend which appears to be independent of whether the books featured boy or girl heroes and whether they had been written by male or female authors.⁵⁶ Under these circumstances one should expect also the didactic and moralizing tale of the Swiss Robinsons to fall *hors d'usage*, but it continued to live on, not least as a “chapbook” in new and abbreviated editions in English.

Unsullied by female hands? Modern scholars in search for an English original

When the history of the robinsonade genre is written, it is most often as a uniquely male tradition, with a line of affiliation drawn from Defoe via Campe, Wyss, and Verne to William Golding's *Lord of the Flies* (1954), Michel Tournier's *Vendredi ou les Limbes du Pacifique* (1967), and J. F. Coetzee's *Foe* (1986). Possibly inspired by the latter post-colonial and civilization-critical works, recent decades have witnessed renewed scholarly interest in the robinsonade genre. A striking feature of this revival is a re-canonization of Wyss' work, linked to industrious attempts to detach it from Madame de Montolieu's name.

In Anglo-American research this is expressed in a search for an “original English translation”, not linked to “one Mme la Baronne Isabelle de Montolieu”,⁵⁷ presumably found in “Godwin's reliable translation of Wyss' novel, which had been read in English by two

---

part of the eighteenth century and onwards would only be using texts by men as moral and literary examples. See Joan DeJean, “Classical Reeducation: Decanonizing the Feminine”, in *Displacements. Women, Tradition, Literatures in French*, ed. Joan DeJean and Nancy K. Miller (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991), 22–36. But the decline is also to be found in the very notions of sensibility, sensitivity, and sentimentality. As Michael Bell shows in his study *Sentimentalism, Ethics and the Culture of Feeling* (Houndmills: Palgrave, 2000), the value that is put into the term “sentimental”, as in “the sentimental novel”, changes: it has a positive connotation in the 1700s, but when the culture it belongs to falls into disrepute in the 1800s, the term also takes on the slightly negative aura that we know today, where sentimentality refers to less genuine and superficial states of mind. Dena Goodman has analysed the devaluation of sentimentality in gendered terms. Sensitivity was not placed in opposition to rationality in the aesthetics of the eighteenth century or the Enlightenment culture, rather it was perceived as an obvious part of reason. Towards the end of the eighteenth century, a conflict arose between reason and emotion, where the gender dichotomy contributed to ranking masculine reason as superior. See Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994).

⁵⁶ Adventure dominates in particular in Jules Verne's books with boy heroes, but also for instance in [Une petite fille de Robinson](#) written by the male author Des Essarts in 1861, as well as in [Four on an Island](#) (1892), written by the female author L. T. Meade.

⁵⁷ Miller, *On Literature*, 130. Seelye, “Introduction”, refers to her consistently as “the Baroness”.

generations of children before the Montolieu material was added”.⁵⁸ This search for a credible original source text, and the faith that it has been found in the first English translation, appears in a slightly parodic light, since the “Godwin translation” – that is, the original editions from 1814/1816 and the new edition from 1818 – are quite accurate translations from Montolieu’s French version from 1814. John Seelye, professor of American literature and chief editor of the Penguin American Library, comments upon the translations in the preface of a Penguin edition of the novel from 2007, but he seems to have lost his way in the tricky publishing history. Following Philip Holden, he ascribes the sequel with Miss Jenny to Madame de Montolieu (as discussed above, it is from Wyss’ fourth volume from 1827) and lets that serve as the reason why the sequel has not been included in the Penguin edition. Joseph Hillis Miller, the renowned American poststructuralist, has written about his own experience of reading *The Swiss Family Robinson* as a child, but admits, basically, that he is uncertain which version of the book he actually read.⁵⁹ Both Seelye’s and Miller’s discussions are interesting, not so much because of the mistakes about the complex publishing history, but rather because of their manoeuvres when it comes to authority and value ascription of the different editions. Both nobility and nationality play a part in Seelye’s rejection of what he mistakenly takes to be Montolieu’s sequel. He asserts that colonization is a rare topic in Swiss literature, and supposes the imperialism associated with New Switzerland to be “due to the translator’s national identity [as French]”.⁶⁰ Also gendered assumptions related to ideology and intellectual movements are put forth, when he contends that the edition without “the many additions by the Baroness” is closer to Rousseau and the Swiss pedagogue Johann Heinrich Pestalozzi, both names that he links up to Wyss’ intellectual position.⁶¹ The same association is made by Miller when he presents Mary Godwin in a line of female translators, only to end up with Mary’s husband to assure the authority of her work: “[Mary Jane Godwin] was the wife of the political philosopher, author and educator William Godwin. The book was part of William Godwin’s children’s books project, ‘the young people’s library.’” And a few pages later: “It was no coincidence that it was William Godwin’s wife who made the first translation. ... He was deeply influenced by Jean-Jacques Rousseau’s *Émile*, even if he

---

⁵⁸ Seelye, “Introduction”, xix.

⁵⁹ In *On Literature* Hillis Miller describes *The Swiss Family Robinson* as his first great reading experience. After *On Literature* Miller wrote about Wyss in an article in a children’s book anthology and in the introduction to a new edition in the Signet Classics series (both published in 2004).

⁶⁰ Seelye, “Introduction”, xviii. This is deeply ironic since the edition he refers to is by “the Baroness”, and the one he rejects comprises Wyss’ sequel.

⁶¹ *Ibid.*, xix.

disagreed with Rousseau on some points.”⁶² A step further in this way of assigning cultural authority by “male bonding” is Martin Green’s assertion that the first English translation (of 1814) “was made by William Godwin, and perhaps with the help of his son-in-law, Shelley”.⁶³

The scholars differ in their attitudes to the diversity of versions, however. To Green, “*The Swiss Family Robinson* always existed in a number of versions”⁶⁴, and the text to which he himself refers is one of the most popular American abridged versions. Seelye is more of a purist, and for him it seems to be a problem, for which he holds Montolieu responsible, that it became permissible for anybody to do what they wanted with the story.⁶⁵ Miller, on the other hand, makes it a positive trait of the story that the reader becomes so engrossed in it that he or she wants to continue imagining.⁶⁶ But also for Miller it is important to maintain something of “the original Godwin version”, in close relation to Rousseau.⁶⁷

Divergent valuations

Many critical objections have also been raised against Wyss’ original ever since its first publication. Critics and researchers have pointed to the laborious, paternalist, and didactic tone as well as the lack of realism in flora and fauna, and most modern scholars have noted the male-dominated universe. When it comes to value judgements and the relation to Montolieu’s work, however, these observations seem of little consequence. David Blamires admits the gender imbalance to be a weakness in Wyss’ work and credits Montolieu for her work in making the book known and popular. But even he strangely overlooks the core of Montolieu’s sequel: the way she included descriptions of the mother’s experiences,

---

⁶² Miller, *On Literature*, 130 and 140. As far as I am aware, it cannot be stated with certainty who was responsible for the first translation – Mary Godwin or William Godwin. It appeared in 1814, 1816, and 1818, at the publishing house which bore the name of Mary Jane Godwin. Both Seelye and Miller in *On Literature* believe it was Mary Godwin herself, and without any further remarks they also suggest that she might have had Montolieu’s translation at hand. In the introduction to the Signet Classics edition, however, Miller states that the translations were “probably by Godwin himself”. Miller, Introduction”, 3.

⁶³ Green, *The Robinson Crusoe Story*, 77. Green (76 n. 9) presumes the 1814 edition, entitled *The Family Robinson Crusoe*, to be directly translated from German, prior to the Montolieu based versions entitled *The Swiss Family Robinson*.

⁶⁴ *Ibid.*, 70.

⁶⁵ Seelye, “Introduction”, xxi.

⁶⁶ Miller, *On Literature*, 131, and “Introduction”, 3–4.

⁶⁷ This is toned down in the Signet edition preface. The basis for the Signet edition is thus typical: In “A Note on the Translation” (unnumbered), it is stated that “the text is taken from an undated original by ‘George H. Doran’. ... The translation is basically the same as that of the edition dated 1853 and published by Willis P. Hazard in Philadelphia, though numerous cuts in the later part of the book have been made.”

introduced new female shipwrecked individuals, and attached importance to the female community on the island. On the other hand, Martin Green, who focuses on the patriarchal and pedagogical discourse in Wyss' book, pays attention to the otherwise ignored changes in the robinsonade universe that are part of Montolieu's sequel – he comments on both the motto from Rousseau's *Julie* and the introduction of the women. Montolieu makes the robinsonade into “a vehicle of sensibility”, he writes, but claims that the mother does not become more active or adventurous.⁶⁸ As he regards the robinsonade as an *adventure* genre, Montolieu's sequel implies no improvement to him. Green also dismisses her importance in the history of the genre, when he mistakenly asserts that “Madame de Montolieu's volumes got reprinted only once, in 1829”.⁶⁹

The efforts to canonize Wyss' work, whether by reediting the book in classics series or writing genre history, are motivated by several factors: innovation, fascination, and popularity. The originality of the work is highlighted among others by Green,⁷⁰ and both Seelye and Miller account for a fascination associated to their own experiences of camper life in childhood and the “nest-making instinct”.⁷¹ The popularity argument is interesting, because it varies according to different national perspectives. Blamires explains the book's success in Britain by pride in British explorations of the world, and Green associates the popularity in the United States in the twentieth century to the “great value placed on family feeling”.⁷²

The only critic in recent research clearly appreciating Madame de Montolieu's 1824 sequel is Claire de Ribaupierre, who highlights “the feminine element”.⁷³ She attaches importance to the central position of the mother character and to the fact that the introduction of the feminine aspect by Montolieu is connected to an appeal for identification and empathy with female readers. In her view Montolieu is bold and aesthetically clear-sighted in her use of “the male voice as the mask for a feminine language” and in staging psychological oedipal

---

⁶⁸ Green, *The Robinson Crusoe Story*, 75.

⁶⁹ *Ibid.*, 76.

⁷⁰ Wyss' originality relates both to juvenile fiction (adventures and pedagogy) and the robinsonade genre (shipwrecked family). However, the expansion from one to many shipwrecked appeared already in utopian robinsonades in the eighteenth century, such as Schnabel's *Die Insel Felsenburg*.

⁷¹ Miller, *On Literature*, 127.

⁷² Green, *The Robinson Crusoe Story*, 77; Blamires, *Telling Tales*, 79.

⁷³ Robinsonade researchers writing in French also from the early 1900s are positive to Madame de Montolieu's work with the genre. Montolieu has depictions which are “far more touching than Miss Jenny's story”, Mann states, and therefore her version is also more successful as a novel (Mann, *Robinson Crusoe en France*, 172). In his doctoral dissertation on Defoe, from 1924, Paul Dottin comments quite briefly on Montolieu's work. He too, writes in positive terms about both the translation and the sequel, and he ascribes Madame de Montolieu the honour for Wyss' book at all becoming popular reading (Paul Dottin, “Daniel de Foe et ses romans” [doctoral dissertation, University of Paris, 1924], 420–23).

relationships and the culture's "incest ghost".⁷⁴ Appreciated in this manner, also Montolieu's *Le Robinson suisse* appears as an important innovation of the robinsonade genre.⁷⁵

Male canonization to the detriment of women

The divergences when it comes to modern valuations of Wyss' and Montolieu's works are interesting in many ways. Just as Montolieu's narrative and paratexts negotiated gender into the genre, modern scholars demonstrate that gender is still at stake, although seldom subject to overt confrontation. No one explicitly argues that a "real robinsonade" should tell a man's tale of survival and not include women. And although it is easy to imagine this as a perversion of a boy's dream of a desert island, no one refutes the idea of a boy being accompanied by his mother. Still, there are reasons to be suspicious of the tendency to overlook Montolieu's work and of the various arguments – class, nationality, (philosophical) incompetence, lack of importance and influence, disorder – used to keep her *Le Robinson suisse* out of the good company of robinsonades. Why this reluctance towards Montolieu's work, and the passing on of unverified assumptions about it? Why is a modern (re-)canonization of Wyss only possible at the expense of Madame de Montolieu?

A complex set of gender and aesthetic valuation seems to be at play. First of all, there are tensions within the robinsonade genre, between old and new, and high and low. On the one hand, the genre will characteristically repeat the same pattern, and it is the expectations of the familiar elements that ensure sales success. On the other hand, the relevancy of the genre is connected to the continuous creation of new works. Moreover, after a century with a large register of discourses as adult literature, the scope of the robinsonade narrowed when it turned into juvenile fiction. Normally, a conversion to children's books means devaluation, but in this case, Wyss' educational book for children is ascribed innovation value by posterity, while Montolieu, who makes the work more like a novel, is stripped of value.

The symbolic capital, in Bourdieu's terminology, of Montolieu and Wyss may explain this paradox. Despite her upper-class position, Montolieu was a popular author, in the double sense of the word. As expressed in her paratexts, she had a writer's authority and self-

---

⁷⁴ De Ribeaupierre, "Pour que naisse le roman", 26.

⁷⁵ It is a pity that Ribeaupierre's study is little known, and that so few have noticed the innovative character of Montolieu's work. In C. M. Owen's recent study on female Crusoe characters, it could have made a good point. Owen treats Wyss' work in the chapter "Mothers and Daughters of the New World", in a series with among others Madame Daubenton's *Zélie dans le desert* (1787) and Burney's *The Shipwreck*, but in fact she has nothing to say about Wyss' book in the context of a "mother-daughter castaway narrative". C. M. Owen, *The Female Crusoe: Hybridity, Trade and the Eighteenth-Century Individual* (Amsterdam: Rodopi, 2010), 192–93.

consciousness as a (motherly) female writer, and her work generated enthusiasm and secured her income. Johann Rudolph Wyss was quite differently situated in relation to the market, and the same applies to his father, who originally had told the story in the family circle. Johann David Wyss was a pastor, and his son was a university professor and librarian, and we must assume that work with the family robinsonade must have been driven more by interest than by sales. To modern scholars, the fact that Johann Rudolph collected and published Swiss folklore and also authored the Swiss national anthem helps strengthen his authority and cultural capital, both in the larger cultural field that the children's book could be a part of, as well as in the literary field where the robinsonade and the novel belong. It thus appears to be the contrast between the internationally popular female author, with relatively low value, and a male national authority that comes into play when the canonization of Wyss's work requires the rejection of Montolieu's translation.

Furthermore, there are over time changes in aesthetic norms. Isabelle de Montolieu belonged to a sensibility culture, and it was the aesthetics of sensibility which made the imagination of a desert island interesting for her as a woman. This aesthetics was already on its way out in her lifetime – and associated with women and low culture. We have seen that the motto from Rousseau's *Julie* intimates the aesthetic value set according to which she wanted it to be read. However, over time the foundation for the motto disappeared, making it unrecognizable and invisible, which meant that Montolieu's work was looked upon as helpless and lacking in aesthetic competence.

Wyss' work is different from Montolieu's in style and intention, but not less old-fashioned aesthetically. For modern male researchers who want to highlight Wyss and his book as a classic, the link to Montolieu might therefore be a threat. Instead they cling to the pedagogical philosophy from the Enlightenment period, which in the form of a male-gendered authorization line from Rousseau, the author of *Emile*, to William Godwin, can ensure the high status of the book – and the researchers' investment in the genre. By an irony of fate, their endeavours most often still have their base in Isabelle de Montolieu's translation.

Bibliography

- Bell, Michael. *Sentimentalism, Ethics and the Culture of Feeling*. Houndmills: Palgrave, 2000.
- Blackwell, Jeannine. “An Island of Her Own: Heroines of the German Robinsonades from 1720 to 1800”. *German Quarterly* 58, no. 1 (1985): 5–26.
- Blamires, David. *Telling Tales: The Impact of Germany on English Children’s Books 1780–1918*. Cambridge: Open Book Publishers, 2009.
- Bourdieu, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Translated by Susan Emanuel. Cambridge: Polity Press, 1996. Originally published as *Les Règles de l’art: Genèse et structure du champ littéraire* (Paris: Seuil, 1992).
- Briquet, Fortunée B. *Dictionnaire historique, littéraire et bibliographique des Françaises et des étrangères naturalisées en France connues par leurs écrits ou par la protection qu’elles ont accordée aux Gens des Lettres, depuis l’établissement de la Monarchie, jusqu’à nos jours*. 1804. Facsimile edition, Paris: INDIGO et Côté-femmes éditions, 1997.
- Cohen, Margaret. *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999.
- Cossy, Valérie. “Isabelle de Montolieu”. Ch. 4 in *Jane Austen in Switzerland: A Study of the Early French Translations*, 181–204. Geneva: Slatkine, 2006.
- Davies, Rebecca. *Written Maternal Authority and Eighteenth-Century Education in Britain*. Farnham: Ashgate, 2014.
- DeJean, Joan. “Classical Reeducation: Decanonizing the Feminine”. In *Displacements: Women, Tradition, Literatures in French*, edited by Joan DeJean and Nancy K. Miller, 22–36. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991.
- Dottin, Paul. “Daniel de Foe et ses romans”. Doctoral dissertation, University of Paris, 1924.
- Edgeworth, Maria. *Maria Edgeworth in France and Switzerland: Selections from the Edgeworth Family Letters*. Edited by Christina Colvin. Oxford: Clarendon Press, 1979.
- Goodman, Dena. *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994.
- Green, Martin. *The Robinson Crusoe Story*. University Park: Pennsylvanian State University Press, 1990.

- Holden, Philip. "A Textual History of J. R. Wyss's *The Swiss Family Robinson*". Master's thesis, University of Florida, 1986. Accessed June 2, 2014, <http://ufdcimages.uflib.ufl.edu/AA/00/00/89/22/00001/AA00008922.pdf>.
- Jaquier, Claire. *L'Erreur des désirs: Romans sensibles au XVIIIe siècle*. Lausanne: Editions Payot, 1998.
- Jullian, Julian. *Galérie historique des contemporains, ou nouvelle biographie*, vol. 7, second edition, Brussels: Aug. Wahlen et. comp, 1822.
- . "L'idylle sensible". *Annales Benjamin Constant* 18–19 (1996): 107–15.
- Kortenbruck-Hoeijmans, Hannelore. *Johann David Wyss' "Schweizerischer Robinson": Dokument pädagogisch-literarischen Zeitgeistes an der Schwelle zum 19. Jahrhundert*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1999.
- Le Moël, Sylvie. "Zwischen Belletristik und Buchmarkt: Die Übersetzungstätigkeit von Isabelle de Montolieu (1751–1832)". In *Übersetzungskultur im 18. Jahrhundert: Übersetzerinnen in Deutschland, Frankreich und der Schweiz*, edited by Brunhilde Wehinger and Hilary Brown, 121–39. Saarbrücken: Wehrhahn, 2008.
- Louichon, Brigitte. *Romancières sentimentales (1789–1825)*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, 2009.
- Mann, William-Edward. *Robinson Crusoe en France: Étude sur l'influence de cette œuvre dans la littérature française*. Paris: Université de Paris, 1916.
- Miller, Joseph Hillis. "Introduction". In J. D. Wyss, *The Swiss Family Robinson*, 1–9. New York: Signet, 2004.
- . *On Literature*. London: Routledge, 2002.
- de Montolieu, Isabelle. "A mes chers petits-fils..." and "Avant-propos". In J. D. Wyss, *Le Robinson suisse ou Journal d'un père de famille naufragé avec ses enfans*. Vol. I, v–viii. Paris: Arthus Bertrand, 1814.
- . *Le Robinson suisse, ou le Journal d'un père de famille naufragé avec ses enfans; continué par Madame Isabelle, Baronne de Montolieu*. 3 vols. Paris: Arthus Bertrand, 1824.
- . *Le serin de Jean-Jacques Rousseau*. Edited by Claire Jacquier. Carouge: Éditions Zoe, 1997. Originally published 1815.
- Owen, C. M. *The Female Crusoe: Hybridity, Trade and the Eighteenth-Century Individual*. Amsterdam: Rodopi, 2010.
- Parent-Lardeur, Françoise. *Les cabinets de lecture: La lecture publique à Paris sous la Restauration*. Paris: Payot, 1982.

- Quérard, Joseph-Marie. *La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique*. Vol. 6. Paris: Firmin Didot, 1834.
- de Ribaupierre, Claire. "Pour que naisse le roman: l'affirmation du désir chez Madame de Montolieu". In *Modernité et nostalgie: La nature utopique dans la littérature enfantine suisse* [Catalogue de l'exposition réalisée par l'Institut suisse de littérature pour la jeunesse], 21–26. Zurich: L'Institut suisse de littérature pour la jeunesse, 1992.
- Richards, Earl Jeffrey. "Elisabeth-Jeanne-Pauline Polier de Bottens (dite Isabelle), baronne de Montolieu". In *An Encyclopedia of Continental Women Writers*, edited by Katharina M. Wilson. Vol. 2, 862–63. New York: Garland, 1991.
- Rønning, Anne Birgitte. "Female Robinsonades: A Bibliography". Online bibliography, University of Oslo, 2011. Accessed April 15, 2014, <https://www2.hf.uio.no/tjenester/bibliografi/Robinsonades>.
- . "Stratégies et positionnements discursifs dans les robinsonnades au féminin". In *Au-delà des œuvres: Les voies de l'analyse du discours littéraire*, edited by Dominique Maingueneau and Inger Østenstad, 173–95. Paris: L'Harmattan, 2010.
- Rønning, Anne Birgitte, and Geir Uvsløkk, eds. *Kjønnsforhandlinger: Studier i kunst, film og litteratur*. Oslo: Pax, 2013.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile, or on Education*. Translated by Alan Bloom. New York: Basic Books, 1979. Originally published as *Émile ou De l'éducation* (1762).
- . *Julie, ou La nouvelle Héloïse: Lettres de deux amants habitants d'une petite ville au pied des Alpes*. Edited by René Pomeau. Paris: Garnier, 1960. Originally published 1761.
- Seelye, John. "Introduction". In Johann Wyss, *The Swiss Family Robinson*, vii–xxi. New York: Penguin Classics, 2007.
- Stewart, Joan Hinde. "Sensibility with Irony: Mme de Montolieu at the End of an Era". *Kentucky Romance Quarterly* 25 (1978): 481–89.
- Women Writers. Database on European women's writing. Accessed April 15, 2014, <http://neww.huygens.knaw.nl/>
- Woolf, Virginia. *A Room of One's Own*. Harmondsworth: Penguin, 1974. Originally published 1928.
- Wyss, Johann David. *The Family Robinson Crusoe; or, Journal of a Father Shipwrecked with His Wife and Children, on an Uninhabited Island. Translated from the German of M. Wiss*. 2 vols. London: M. J. Godwin, 1814–16.

- . “Die glückliche Landung: Fragment einer schweizerischen Robinsonade”. In *Alpenrosen, ein Schweizer-Almanach auf das Jahr 1811*, 1–24. Edited by Wyss, Kuhn and Meissner. Bern: J. J. Burgdorfer, 1811.
- . *Le Robinson suisse, ou Journal d’un père de famille naufragé avec ses enfans. Traduit de l’allemand de M. Wiss, par Mme de Montolieu*. 4 vols. Paris: Arthus Bertrand, 1814.
- . *Le Robinson suisse, ou le journal d’un père de famille naufragée avec ses enfans*. Translated by Madame de Montolieu, revised by E. du Chatenet. Limoges: Eugène Ardent, 1877.
- . *Der schweizerische Robinson, oder der schiffbrüchige Schweizer-Prediger und seine Familie*. Edited by Johann Rudolf Wyss. 4 vols. Zürich: Drell Füssli, 1812–27.
- [Wyss, Johann David, and Isabelle de Montolieu]. *The Swiss Family Robinson: or, Adventures in a Desert Island*. New York: Derby and Jackson, 1859.
- . *The Swiss Family Robinson: or Adventures of a Father and Mother and Four Sons in a Desert Island*. Philadelphia: Porter & Coates, [1868].

Славко Петаковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

У сенци ловоровог венца – поетесе старог Дубровника¹

У раду је успостављен књижевноисторијски преглед стваралаштва дубровачких песникиња. Указано је како је специфичан социо-културни образац маркирао положај песникиња у Дубровнику од XVI до XVIII века. Представљене су прилике у друштву и књижевности које су условљавале да се ауторке огледају у одређеним жанровима и да поетичко-стилски и тематски прилагоде стваралаштво налозима културног модела.

Кључне речи: песникиње, дубровачка књижевност, Дубровник, културни модел, ренесанса, просветитељство

Као држава конзервативног устројства, Дубровачка република вековима је очувала окамењену социјалну хијерархију на чијем врху је неприкосновено устоличена аристократија. Највиша класа конституисала се у дубини прошлости и чинили су је потомци романског живља из Рагузиума, древног насеља на чијим темељима је настао потоњи Дубровник. Словенизирањем првобитног становништва током наредних векова није утрнуло сећање на изворно порекло бираних породица које је и у новонасталим околностима легитимисало њихов изузетан друштвени положај. Испод племства, спрам своје моћи и значаја у социјалном систему, долазили су грађани, пучани и сељаци. Дубровачко друштво изнутра је било испарцелисано сталешким међама које су

непомирљиво раздвајале одређене групе. Обичајним и званичним правом до танчина су предвиђани случајеви у којима је било могуће до извесне мере превазићи оштрину међусобних граница. У пословној сфери, преважној за пословично марљиве и штедљиве Дубровчане, можда су се највише толерисали контакти аристократије са обичним светом, док је успостављање родбинских и других веза са нижим сталежом строго кажњавано.² Уколико би се племић оженио грађанком, искључиван је из највишег сталежа и лишаван свих повластица које је до тада уживао, што је важило и за његове наследнике.³ Унутар тако успостављених оквира друштвеног живота непопустљива мрежа писаних и неписаних закона на окупу је држала заједницу подређујући општем интересу вољу појединаца, без обзира на његову сталешку припадност.

Вредносни систем патријархата лежао је у темељима дубровачког друштва, те је доминација мушкараца над женама била озваничена правном регулативом у Статуту града, као највишем законском акту.⁴ Поље у коме се жена могла појавити у старом Дубровнику симболично уоквирује троугао, чија темена фиксирају друштвене улоге предвиђене за припаднице слабијег пола – девица, мајка и удовица.⁵ Пресезање граница поља подразумевало је искушавање дубоко укореењених обичаја, што је нарочито за жене, због њиховог осетљивог положаја у патријархалном систему, било опасно, пошто је у размимоилажењу колективног и индивидуалног несмотреног појединца вребала недогледна провалија.

Свака девојка из аристократског реда била је уобручена непомерљивим системом друштвених и породичних конвенција које су искључивале могућност да она искорачивањем ван спрега општих норми угрози своју и част фамилије која ју је изнедрила. Приљежно је држана ван домашаја спољног света, који је осматрала са сигурне дистанце – кроз прозор куће или са њеног балкона, или нешто непосредније – у ретким приликама изласка на улицу, при посетама цркви и родбини, али уз обавезну пратњу. Таква изолација трајала је до адолесценције, доби у којој је било уобичајено да се Дубровкиње удају. Тек удајом племкиње су стицале „положај одрасле особе“ јер је одређење зрелости аристократкиња било везано за брак, „дакле за обитељске, а не друштвене функције“.⁶ За племство је брак превасходно био институција у циљу јачања

кохезије сталежа и обезбеђивања његове будућности, док је за грађане и пучане представљао подухват са елементима пословне трансакције.

Девојке су се удавале између четрнаесте и осамнаесте године, али је сигурно бивало и оних које су то раније чиниле, будући да је према мерилима средњег века пунолетство за жене достизано са дванаест, а за мушкарце са шеснаест година.⁷ Мушкарци су се, притом, женили у знатно каснијој доби, између тридесете и четрдесете године – што је нарочито важило за племиће, те је и старосна разлика појачавала ауторитет мужа над невестом-девојчицом. Бракови су склапани искључиво у сагласности са сталешком припадношћу младенаца, без могућности мешања различитих слојева.

Важан чинилац при уговарању брака био је мираз јер је представљао економску платформу новоуспостављене заједнице. Уколико породица из било ког разлога – а најчешће је то била немоћ да обезбеди мираз – није могла да уда кћер или више њих, девојке су пре пунолетства слате да иза зидина манастира дотрају свој живот. Окрутност се стапала са обичајима, те су неретко очеви одређивали која ће се од њихових кћери удати, истовремено остале припремајући за „думне“, како су се калуђерице одомаћено називале. Смештањем у манастир женске чељади породице су спречавале расипање породичног богатства и непожељно понашање неударних девојака, које би нанело немерљиву штету заједници.⁸ Замонашењем малолетних девојчица, неретко и пре њихове десете године, избегавана је могућност да оне, стекавши пунолетство, искористе Статутом им дато право да се не подреде вољи родитеља, било да им ови бране или налажу одлазака у манастир.⁹ Из ових разлога манастири су били пуни, те су прекобројност и скромни услови живота у нехигијенским условима доводили калуђерице на саму ивицу опстанка. Узалуд су оне преклињале власти у Дубровнику да ограниче пријем нових калуђерица или да прошире животни простор у манастирима, и очајно подсећале да су, иако потпуно предане Божијој служби, само слаба бића „од кости и меса“.¹⁰

Према подразумеваном схватању морала, мушкарци су имали права на ванбрачне везе, док су жене за исту ствар строго кажњавање.¹¹ За мушкарце је овакво право било прећутним споразумом друштва усвојена компензација за недостатак слободе у избору брачног партнера, за уврежене обичаје да се жене у релативно касним годинама, немогућност да се разведу и сваковрсно спутавање у слободном испољавању интима.¹²

Насупрот овој ширини у понашању, женама је слобода била скучена у толикој мери да се није сматрала ванредном појава када би муж батинама кажњавао понашање супруге које је налазио као недолично. Штавише, батине су у својеврсним филозофским трактатима узимане у разматрање као средство, додуше крајње, у васпитању жене.¹³

Извесну аутономију жена је имала једино у кућном, заштићеном и затвореном простору. Сваки излазак у спољни свет подразумевао је одређена правила, срачуната на то да сачувају углед саме жене и породице коју је она представљала. Таква тврдокорност, као саставни део свакодневице, изазивала је чуђење странаца када би се каквим послом задесили у Дубровнику.¹⁴ Утврђени начин одевања, прилике и услови у којима Дубровкиња излази „на отворено“, начин понашања и др. чинили су ритуал чије (не)поштовање је праћено недреманим оком јавности. Веровало се да девојке треба стално нечим упошљавати како би се избегла доколица која буди путеност. Такође, смерна млада властелинка сву своју потребу за разонодом требало је да задовољи у окриљу куће учећи се корисним пословима. Издвојеност племкиња из токова јавног живота била је, према назорима Дубровчана, најтврђа брана изазову каљања њихове части, до чега је могло доћи у „неприличним“ контактима са светом.

Дубровачко друштво, које је дочекивало преко срца најмању новину са потмулом стрепњом да ће незнатни талас узнемирити неповратно глатку површину учмале свакодневице, захватила је плима хуманизма и ренесансе. Силином запретаном у својим дубинама, ова духовна епоха глачала је и мало по мало преобликовала окоштале хриди културолошке традиције. Међутим, ново време није доносило великог помака када је у питању статус жена у Дубровнику. Снажно су то осетиле жене-интелектуалци, до тада непознати чланови заједнице.

О Јулији Буних (Giulia Vona) није сачувано много података. Ни песникињини савременици ни каснији биографи и историографи не осветљавају њен живот. Тек се посредно претпоставља да је рођена око половине XVI века.¹⁵ Зна се да није била дугога века јер ју је болест однела око 1585. године.¹⁶ Далеко су сигурнији историографи у вези са књижевним делом ове Дубровкиње. Истиче већина њих да је писала на италијанском,¹⁷ а само један бележи да је стварала и на народном језику.¹⁸ Једногласно, пак, високо оцењују стваралашто поетесе. Позната је издавна књижевној историји и Јулијина млађа

сестра Нада (Speranza Vittoria di Bona), али је она све до скоро тек спорадично помињана јер јој је стваралаштво било скоро сасвим неосветљено.

Обе сестре одликовао је високи културни рафинман – биле су „*donne di grande spirito*“¹⁹ и кретале се у друштву песника са којима су у различитим пригодама размењивале песме. Са Михом Моналдијем, Сабом Бобаљевићем, Цвијетом Зузорић и Маром Гучетић припадале су дубровачкој „Академији сложних“, интелектуално-уметничком кругу који је нарочито неговао стваралаштво на италијанском језику. Филозоф и песник Михо Моналди (око половине XVI в.–1592) у једној својој песми поменуо је сестре Буних хвалећи њихов песнички дар и поредећи их са Еутерпом и Клио. Посебан пијетет исказао је према Јулијином стваралаштву и племенитом духу у песми *Госпођи Јулији Буних (Alla signora Giulia Bona)*. Посланица је подстакла Јулију да одговори песмом *Болесна госпођа Јулија Буних, Моналдију (La Signora Giulia Bona inferma. Al Monaldi)*, која је и једини сачувани фрагмент њеног опуса. Опхрвана болешћу песникиња упућује Моналдију стихове у којима се опрашта од живота, наслућујући да ће ускоро походити „обале Лете“ и видети „црне мочваре и стигијске таласе“.²⁰ Једино јој мрачне тренутке блажи уздање у Бога да ће јој притећи у помоћ и спасити је тешке судбине која је на помолу. Бледи траг о песништву Јулије Буних запретен је и у једној песми Саба Бобаљевића (1529/30–1585). Узвраћајући на неку посланицу Јулијину у којој га теши због смрти вољене му драге, Бобаљевић хвали мудрост, племенитост и песнички таленат ове Дубровкиње.

У новије време стваралаштва Наде Буних много је боље сагледано захваљујући пронађеној књизи песама *Одбрана песама и прозе госпође Наде Виторије Буних у заштиту њене части, а против оних који су је оклеветали својим песмама*²¹ (*Difesa de le rime et prose de la signora Speranza et Vittoria di Bona in difesa di suo honore, et contra quelli, che ricercò farli infamia con sue rime*), штампаној 1569. године.²² Збирка је обимна и обухвата преко сто педесет сонета, октава, станци и мадригала, углавном пригодног карактера. Важан део представља посвета у коју је Нада Буних унела више аутобиографских детаља, драгоцених за разумевање особеног положаја њене породице у Дубровнику. Опорошћу и љутњом проткивала је редове посвете. Док је откривала разлоге који су је потакли да састави *Одбрану* осветљавала је, илуструјући примером своје

породице, опште прилике у социо-културном миљеу ренесансног Дубровника. Нагласила је да *Одбрану* пише на молбу болесног оца који је тражио да она спере љагу са породичног имена. Сазнаје се да су сестре Бунић – било их је шест – клеветане и да су им певане ругалице у Дубровнику. Резигнирано и јетко писала је Нада о смутљивцима који су разносили гласине о кући Бунића. Помиње да су јој они, суочени са отпором и спремношћу да брани породично достојанство, претили и смрћу.²³ Подозривост Дубровчана, наслућује се из посвете, изазивало је понашање сестара Бунић које је одударало од окошталога реда и обичаја конзервативног друштва. Опредељујући се да се не удају и избегавајући потом да оду у манастир, већ су нарушавале конвенционално понашање. На ово се надовезао још један преступ социјалних норми – бавиле су се песништвом. Тешко је, међутим, разлучити шта је било пресудно – уопште посвећивање литерарном стваралаштву или само избор да се пише о одређеним темама (нпр. друштвеним приликама, одређеним личностима, политици²⁴) – да ускогруда заједница прибере још један грех на душу сестрама Бунић и њихово понашање окарактерише као неприхватљиво.

Дубоку резигнацију је испољавала и у песмама након посвете. Сећајући се тегабних дана у завичају („Окрутно гнијездо у коме се родих / учини да ми жеља оста пуста, / неоправданом мржњом ме погоди, / у рату против мене не посуста...“) наглашавала је да не жели у Дубровнику ни да почива („Ал’ небу молбам’ обраћам се врући, / кад у сну вјечном оба ока склопим, / да завичај зли кости моје нема“). Делимично су песме посвећене афирмацији части и врлина песникињиних сестара. Хваљене су лепота, мудрост и доброта сестара Бунић. Овај сегмент песништва ангажована је апологија породичног угледа.²⁵ Други део – песме посвећене угледним припадницима апулијске културно-политичке елите – имао је посебну намену унутар *Одбране*. Пригодницама је посредно песникиња указивала на углед који ужива у страниј средини за разлику од положаја који је имала у Дубровнику. На основу присног тона обраћања кнежевима, витезовима, бискупима и др,²⁶ али и чињенице да је добијала узвратне посланице од њих, које је уврстила у своју збирку, може се закључити да је Нада Бунић имала високи статус у туђини. Такође, открива се на основу релација са високим друштвеним круговима у Италији да је била самосвесна интелектуалка, вољна да узме

важну улогу у друштвеној заједници. Развијање такве амбиције било је немогуће за жену у ренесансном Дубровнику, а покушај њеног остварења активирао је притајене и немилосредне механизме друштва које је штитило своју традицију.

Сличну судбину као сестре Бунић имала је много познатија њихова суграђанка Цвијета Зузорић (1552–1648). Тешко је у један чвор сплести све нити које прате појаву ове интелектуалке, музе уметника и лепотице. Мада ништа од њеног опуса није претрајало зуб времена, на основу посредних сведочанстава – похвала њених најстаријих биографа на рачун стваралачког дара, претпоставља се да је била и цењена поетеса.²⁷ Но, оно што је ову Дубровкињу нарочито одликовало, била је ванредна харизма, јер тешко је другачије објаснити чињеницу да је у сећању сачувана као најсјајнија звезда интелектуално-уметничког сазвежђа списатељица и учених „дона“ дубровачких – Николете Растић, Јулије, Наде Бунић и Маре Гучетић. Јер, колико год свака од њих била даровита или знаменита у којој области, редом су при сравњивању са Зузорићевом у очима културне историје остајале дубоко осећене.

Многоструко особен животни пут Цвијете Зузорић у односу на савременице омогућио јој је да својом светлошћу обасја ренесансни Дубровник, не трнући у сећању потоњих векова. Рођена у богатој грађанској породици, као дете се преселила из Дубровника у Анкону, где је стекла „неко веће и за жене онога времена ретко знање“.²⁸ Удала се 1570. за Бартоломеа Пешонија, потомка старе фирентинске племените лозе, и исте године се вратила у родни град, где јој је супруг добио место конзула Фиренце. Предузимљиви Италијан, осим дипломатијом, бавио се и трговином у новој средини. Време приспећа Цвијете Зузорић у отаџбину поклапа се са привредним зенитом Дубровника, чији трговци су своје колоније расејали недогледом копненог залеђа према Турској, а бродови бацали сидра у свим значајнијим лукама света. Град је доживео свеобухватни препород бивајући магистрална раскрсница у пословном, дипломатском и културном животу између Истока и Запада. Такође, књижевним струјањима немалог значаја Дубровник је учествовао у меандрирању европске ренесансне уметности.²⁹

Сама Цвијета Зузорић имала је богату родбину у граду, а у Италији добијени племићки статус отварао јој је тешка врата аристократских кућа Дубровника. У најужи круг њених пријатеља долазили су супружници Мара и Никола Гучетић, који је у својим

трактатима (*Diallogo della Belleza d' Amore*, 1581) „оживео“ ликове супруге Маре и Цвијете Зузорић. Био је Гучетић свестан могућих критика због тога што је поверио женским ликовима да у дијалошкој форми расправљају о лепоти и љубави, те је предупредио такве приговоре истичући да ће управо показати предодређеност духа саговорница за филозофију.³⁰ Знаковито је опредељење Гучетића да оба дијалога посвети Цвијетиној старијој сестри, Ники Зузорић, коју је високо поштовао. Међутим, посвета Ники проткана је похвалом Цвијети у толикој мери да открива прави извор надахнућа аутора и суштинску посвету његовог дела. Први дијалог, на тему лепоте, Мара и Цвијета воде у идеализованом амбијенту, по много чему подударном са у антици стандардизованим литерарним декором *locus amoenus*-а. Филозофску срж разговора чини експликација Платоновог схватања физичке лепоте као еманиције есенцијалне, метафизичке савршености. Но, можда најупечатљивији део представља непосредна илустрација учења грчког мудраца, коју Мара налази у појави Цвијете. Портрет пријатељице који евоцира Мара Гучетић сажима естетски кредо и идеал женске лепоте у ренесанси, чија закономерност се протеже на све уметности:

„Најпре, косе су као најсјајније злато изаткане; чело наличи својом лепотом небу када је најведрије; обрве су као два љубавна лука; очи светле и јасне изазивају завист најлепших небеских звезда; лице је толико красне и дивне боје да далеко надмашује сваку свежу ружу у њезином најживљем цвату, осим што га никакав вешти уметник не би могао исклесати; нос је у пропорцији према лицу какав је потребан савршенству Ваше анђеоске лепоте; уста изгледају као да наоколо себе имају два низа најфинијих корала из Индије; а када се смејете Ваши зуби изгледају толико бели и једнаки да се уистину може казати да су то оријентални бисери, те се с правом може тврдити да је ту све благо Љубави постављено; Ваш глас не звучи као људски него као анђеоски и божански; усправан врат је пун и бео тако да надмашује снег који је овога часа пао с неба; прса широка и равна да изгледају млечни пут који се понекад обичаје видети на небу; руке су средње дебљине, тако да бојом премашују и најсјајнију белоконост; прсти су округли и не одвише дуги; нокти су мало савинути; стас и Ваш ход су слични ономе нимфа, које су стари песници у Аркадији славили; коначно се на Вама, мислим, не може видети него да се сви удови и сви

делови тела толико један с другим у лепоти слажу, да ни сама завист не би знала наћи неки део који би могла исправити.³¹

Други дијалог, посвећен љубави, конципиран је по моделу првог. Након размене ставова о природи љубави, у којима се укрштају теолошка и филозофска гледишта, Цвијета Зузорић резимира размишљања о лепоти: телесној – заснованој на пропорцији удова, и духовној – сачињеној од умерености, храбрости, разумности, праведности и стидљивости. Затим она наводи примере свих врлина, инкарниране у женама из историје, али и из савременог Дубровника. Кулминативни свод дијалога представља Марина похвала Цвијети, морално најчистијој и најлепшој жени, чије су особине божанског порекла.³²

Осим у филозофским трактатима, Цвијета Зузорић постала је књижевни лик, али и муза дубровачких песника, не остављајући равнодушним већину њих. Лирска жица Динка Златарића вибрира од устаљеног репертоара општих места петраркистичке поезије, до високе уметничке сублимације дубоко проживљене љубави према Зузорићевој. Поетски беатификујући „госпоју од госпој“, Златарић је сневао дан када ће му изабрана муза открити „на земљи вечни рај“. Такође, Михо Бунић Бабулиновић опевао је дражест знамените Дубровкиње и њену божанску лепоту. Глас о изузетности Цвијете пренео се стреловито и на другу страну Јадрана јер је Чесаре Симонети (Cesare Simonetti), италијански песник, поверио пријатељу Доминку Златарићу своју збирку песама да је овај посвети достојној дами. Одговарајући молби пријатеља, несумњиво и гласу свога срца, Златарић је Симонетијеву збирку посветио Цвијети Зузорић, али нешто касније и свој превод Овидијеве метаморфозе *Љубав Пирама и Тизбе*. И Михо Моналди је италијанском песнику Џамбатисти Бокабјанки (Giambattista Vocabianca) послао два сонета чију лирску жижу чини опис Цвијете Зузорић. Увреженим песничким поступком, игром речи сплетеном око подударности имена лепотице и цвета, Моналди је славио складност духа и тела Цвијете Зузорић. Сам Бокабјанка, понет Моналдијевом ватром, узвратио је дубровачком песнику са два сонета. Напослетку, чувени Торквато Тасо (Torquato Tasso) саставио је осам песама у част лепотице из Дубровника, иако је сâм никада није видео. На основу туђих описа,³³ дочаравао је блесковиту појаву химере која опија и чије ишчезнуће

га оставља несрећног („ако живем, жив сам ал без душе“), али бесмртног, док је љубави („Ал ако живот дат ми могу зраке / Вашег огња, како ћу да мрем, / Док плам тај траје?“).³⁴

Појава изузетне „gentildonne di gran fama“ међу домаћим женама, које најчешће нису могле кренути путем независно од средине која их упућује у живот и њених унутрашњих закона, морала је изазвати општу позорност, још појачану до грознице тиме што се Зузорићева сигурно и незазорно владала пред мушким светом. Не зна се поуздано чиме је Цвијета Зузорић изазвала гнев одређених суграђана, тек тврдо сведочанство да је многе непријатности доживела даје својеврсна одбрана коју је предузела Мара Гучетић стајући на страну нападнуте пријатељице. У филозофском спису свога мужа (*Discorsi sopra la Metheore d' Aristotele*, 1584) сама је саставила предговор са двоструком наменом. Овај сегмент дела заправо је посвета Цвијети Зузорић са конвенционалним похвалама упућеним јој, али, и што је важније, полемика Маре Гучетић са злобницима који су опањкавали Зузорићеву,³⁵ утичући на концу конца да ова са супругом заувек напусти Дубровник 1583. и остане у Анкони до смрти:

„...Ваше име, тако дично и угледно, мора бити најсигурнијом обраном против бијесних удараца завидника што живе у нашем Граду, и против оних који су, по својственој им и природној злоћи, увијек приправни да гризу и раздиру туђе ствари, од којих сте уједва Ви погођени били више неголи икоја друга жена у мојој домовини. Узрок су томе биле не само Ваше ријетке одлике, досад управо невиђене у друге жене нашег стољећа, која је љепотом тијела и крепосћу душе повећала муку злобника, јер као што увијек бива: ствари најизврсније јачају бол оних који су препуни пакости и зависти, те да њихова слабо зараштена рана не буде повријеђена жалошћу, биједници ти дају глупим ријечима одушка својој жалосној страсти...“³⁶

Оштрина Мариних речи усталасала је духове у Дубровника и изазвала сујету моћних, кадрих да издејствују повлачење из јавности прве верзије Гучетићевог трактата са спорном посветом. Ново издање угледало је светлост дана годину касније (1585), али са недвосмисленим траговима грубе цензуре. Изостављен је био читав пасаж у коме се Мара разрачунава са Цвијетиним противницима, обрушавајући се успут и на менталитет

средине која скрнави све што стреми духовним висинама, управо зато што таква појава изузетности у близини подсећа на сопствену нискост.³⁷ Мада је у ренесансној Европи све снажније одјекивао независни женски глас, те је, на пример, у Венецији могла Модерата Фонте (Moderata Fonte) у спису *Заслуга жена (Il merito delle donne, 1600)* казати: „У мојим грудима куца слободно срце, не служим и не припадам ником осим себи“,³⁸ са ове стране Јадрана ствари су стајале знатно другачије. Уз бедеме Дубровника, једног од најтврђих бастiona конзервативног друштвеног уређења и моралних схватања, тешко су приањале промене као што су радикално нови погледи на положај жена у заједници.

Вероватно је понашање Зузорићеве, али и уздизање целокупне њене појаве до идеала у трактатима Николе Гучетића, из визуре власти субверзивно деловало на основе културолошке матрице дубровачког друштва. Није се смело дозволити да пример жене, која се „мушком свету“ наметала као интелектуално равноправан члан, буде толерисан. Нарочиту опасност представљало је јавно легитимизовање модела понашања у филозофским трактатима и стога је највероватније власт, мада не треба искључити ни личну нетрпељивост појединаца, подстакла негативно расположење према Зузорићевој, стављајући уједно под контролу сваки иступ који се могао тумачити као подршка „изгредници“. Правилно осветљавање лика Цвијете Зузорић из данашње перспективе отежава то што је током времена митологизована слика пригушила њену реалну појаву. Према сачуваним сведочанствима, од којих је немали број поетског а не документарног карактера, назире се да је Зузорићева, за разлику од сестара Бунић, била цењена у Дубровнику због своје ерудиције и песништва. Али, не треба занемарити да је значајно место ове песникиње у општекултурној иконографији плод, између осталог, накнадне идеализације представе о њеном положају у родном граду. На основу специфичног ореола који прати њену појаву до наших дана могло би се претпоставити да је била уважавана и општеприхваћена у Дубровнику. Међутим, остаје дискутабилно колико је песникињу уистину волела средина чија малограђанштина ју је на крају приморала да се отисне преко мора у туђину и заувек оде.

Према схватањима неких савременика, Цвијета Зузорић била је отелотворење *калокагатије* – складни спој физичке лепоте и духовне усавршености, а као таква, уочљива, изложена колико наклоности и дивљењу, толико зависти и оговарању окружења

постојано ушанченог у својој ускогрудости. Ако у сукобу са једним временом и његовим обичајима ова госпа није могла надвладати ниске хоризонте културолошке традиције, варљиве границе реалности надишла је улазећи у свет уметности као литерарна икона којој су ходочастили песници светкујући хијерофанију у лику идеалне жене.

Након Јулије и Наде Буних, Маре Гучетић и Цвијете Зузорић није није сачуван помен ни на једну песникињу у XVII веку. Ова лакуна у књижевној историографији велика је и разлози њеног постојања могу се вишестрано тумачити. Од краја XVI, током XVII века, а наоричито у његовој другој половини, долази до економског слабљења Дубровника, катастрофалног земљотреса (1667) који је материјално руинирао град и донео смрт небројеним житељима, усложњавања политичке ситуације, појачаног деловања језуита у јавном и културном животу.³⁹ Новоностале прилике нису погодиле да се песничка и и уопште лична индивидуалност жене манифестује у јавности.⁴⁰

Тек од половине XVIII века јавило се неколико изразитијих песникиња – Марија Димитровић Бетера (1671–1765), Бенедикта Градић (1688–1771), Лукреција Богашиновић (1710–1784) и Аница Бошковић (1714–1804) – чији опус припада току религиозно-дидактичког песништва, напоредном са више других струја у дубровачкој књижевности тога столећа.⁴¹ Ни два века након појаве првих песникиња није дошло до крупније промене културног модела Дубровника у погледу друштвеног статуса жена. Конзервативна средина жилаво је одолевала плими просветитељства, а положај жене, уз извесно попуштање социјалних стега, суштински се није променио од шеснаестог столећа. На снази су били стари обичаји у јавном и приватном животу а улога жене фиксирана у границама социјалног стереотипа.⁴²

Марија Димитровић Бетера била је кћи знаменитог дубровачког писца Бара Бетере (1645–1712), члана „Академије испразних“ која је окупљала дубровачке ерудите и уметнике. Образовање, и то не мало за ондашње прилике, стекла је при манастиру и у родној кући.⁴³ Живот⁴⁴ јој је био обележен личним трагедијама – надживела је осморо (од дванаесторо) деце и мужа. Вероватно је стрменита судбинска стаза утицала на учвршћивање побожности која је одраза имала у песникињином стваралаштву. Пренела је на народни језик дело Ђиролама Торнијелија (Girolamo Tornielli, 1694–1752) *Sette canzonette in aria marinaresca sopra la sette principali feste di Nostra Signora*, у коме је

опеван живот Богородице. Идеја Торнијелија била је да се његове песме посвећене Богородици певају уз, у народу распрострањене и омиљене, мелодије сицилијанских морнарских попевки. Хтео је, као и други исусовци, да ласцивну народну песму замени побожним садржајем. Основни модел – једанаестерачке стихове са цезуром после петог слога пренела је Марија Димитровић Бетера у тринаестерачке стихове са неправилном двоструком римом и цезуром после осмог слога.⁴⁵ Преводила је слободно, ширећи у парафразама основне стихове. Превасходна намера била јој је да обогати црквену литературу, намењену думнама, те је због дидактичко-утилитарне концепције превода већу пажњу посветила транспоновању религијског садржаја него рекреацији литерарне слојевитости Торнијелијевог дела. Превод указује на ауторкино добро познавање италијанског језика, којим је засигурно овладавала у родном дому будући да је фамилија њеног оца потицала из Италије, али и на изграђену песничку вештину – што наговештава да се она и раније бавила поетским стваралаштвом.⁴⁶ Осим овога, превела је ораторијум Пјетра Метастазија (Pietro Metastasio, 1698–1782) *La passione di Gesù' Cristo, Signor Nostro* под насловом *Муке Исукрстове* полиметријски, не следећи изворни метрички модел (такође полиметријски) доследно. Слободније је преводила Метастазијево дело него Торнијелијево. Лиричност Метастазијевог израза растакала се при ширењу потке у парафразама и жанровској трансформацији песме у „приказање“, драму рудиментарне композиције. Не може се одгонетнути да ли су одређене секвенце, пре свега хорске, *Мука Исукрстових* биле намењене певању или је било предвиђено да се рецитују. Опус Марије Димитровић Бетере далеко је обимнији од онога што је данас познато. Старији историографи сведоче да је писала религиозну поезију, на основу чега се може закључити да јој је стваралаштво у целини, генерално гледано, тематски кохерантно.⁴⁷

Важно место међу дубровачким књижевницама заузима Бенедикта Градић јер је једина монахиња чије дело је постало познато ван зидина манастира. Рођена је у старој властеоској породици. Знаменити преци били су јој Стијепо Градић, кустос и управник Ватиканске библиотеке у Риму, дипломата и историчар; и писац Игњат Градић. И брат Матија бавио се књижевношћу.⁴⁸ Са двадесет година приступила је бенедиктинском манастиру Свете Марије, где су јој већ биле две сестре и тетка, која је вршила дужност опатице. Прихвативши монашко име Бенедикта посветила се манастирском животу. Да је

нарочито ревна била притом сведочи сазнање да је наследила тетку примивши се старешинства над манастиром у коме су владале несређене прилике. Тек венчане девојке са свадбеном свитом посећивале су калуђерице певајући љубавне песме уз музичку пратњу. У време карневала маскирани мушкарци долазили су у манастир рецитујући љубавне стихове, а жене су долазиле да забављају калуђерице изводећи представе које ни у световном окружењу не би биле безазлене по морал. Али, и саме думне налазиле су разоноду изводећи драме и комедије у манастиру („alcune rappresetazione, o comedia dentro il monistero“)⁴⁹ или се кришом придружујући карневалским забавама у Дубровнику.⁵⁰ Вероватно је чврстом руком и снагом ауторитета, заслуженог у думањској заједници због испољене дисциплине у аскези, Бенедикта Градић управљала манастиром доприносећи стабилизацији стања у њему.

Сачувано је само једно њено дело, намењено думнама. Обрадила је тему Христовог рођења – *Збор пастјерски, скупљен по пољу од Бетлима, више порода Језусова (1761)* – налазећи извор у Јеванђељу по Луки. Тиме је припадала кругу дубровачких песника који су дела заснивали на сличној грађи (Антун Глеђевић, Јозо Бетондић, Лукреција Богашиновић, Аница Бошковић). Угледајући се вероватно на италијанска приказања увела је хорове, чије деонице су доприносиле сугестивности, али су биле и особени медијум преношења ауторкиних идеја. Дело се састоји од три сценске слике са уводним пасажима у којима се оглашавају хорови. Приказано је како пет пастира и једна пастирица сазнају да је Исус рођен и одлазе да му се поклоне носећи дарове. Осим библијских ликова уведени су пастири, али њихове улоге не доприносе реалистичности већ се уклапају у општи тон конвенционалности.

Лукреција Богашиновић потицала је из грађанске породице, над коју се наднела сенка јер су песникињин отац Франо и стриц Тома били уплетени у проневеру у Државној житници. Због тога је Франо био осуђен на пет година веслања на галијама и прогонство из Дубровника.⁵¹ Несумњиво да су детињство и младост Лукреције Богашиновић били затамњени породичном срамотом. Колике размере је попримио скандал браће Богашиновић у Дубровнику илуструје податак да је био дат предлог да се на Државној житници стави плоча са именом њеног оца и текстом пресуде.⁵²

Удала се Лукреција релативно касно, у четрдесет трећој години, за трговца Сима Будманија. На нестабилним ослонцима почивали су трговачки послови овога Дубровчанина, те му је женидба невестом са издашним миразом омогућавала материјалну консолидацију. Са друге стране, Лукреција је зашавши у зреле године далеко надишла старосну доб у којој су се уобичајено удавале Дубровкиње. Удаја јој је доносила статус, пожељан у систему патријархалног друштва. Брак је био склопљен из обостраног интереса, без љубави међу супружницима јер је богата невеста у изразито меркантилистичкој дубровачкој средини „са висине и с понешто презира“ гледала младожењу, несолидног трговца, „од кога осим добре воље, у њихов заједнички живот није ушло много шта друго“.⁵³ Била је Лукреција Богашиновић способна и енергична – у тестаменту изричито каже да је сво имање њено, да ништа од мужа није добила, већ је и њега издржавала миразом и својим приходима. Успешно је трговала некретнинама и била у пословним водама веома виспrena.⁵⁴ Сачуван је један портрет за који се верује да представља Лукрецију Богашиновић.⁵⁵ Мистификацији доприноси чињеница да породица у чијем је власништву портрет, сведочи да је на њему приказана жена са надимком „Јакобинка“. Јер, уколико је заиста то био песникињин надимак, посредно би указивао на њено франкофилство, слободоумље и оријентацију супротну званичној државној политици Дубровника.⁵⁶

Дела је намењивала превасходно думнама, те су и прилагођена њиховом, релативно нижем, образовању у естетским афинитетима.⁵⁷ Написала је три побожна спева – *Живот Тобијин* (1763), *Послух Абрахама Патријарке* (1763) и *Очитовање Јозефа преведнога* (1770); једну божићну еклогу – *Разговор пастирски врху порођења Господинова* (1764).⁵⁸ Најважнији извор јој је *Библија*, док је апокрифне садржаје усвајала посредством дела домаћих и страних књижевника.

Обрађивала је библијске приче са снажном моралном поуком у којима се јављају ликови као изразити примери побожности, милосрђа и других хришћанских врлина. Разрађивала је библијске мотиве, рекомбиновала их и уносила нове. Лиричношћу се највише удаљава од *Библије*, док епски слој прати грађу из извора. Не продире ништа од актуелне друштвене, политичке и историјске стварности у њена дела; библијски садржај је носећи елемент. Мењала је предложак због жанровске модификацијом библијске приче у

спев и особене поетичко-идејне концепције (моралистичност, психологизација ликова и др). Одступање од библијске матрице резултат је транспоновања садржаја из једног жанра (прозни) у други (спев), па извештај који се јавља у *Библији* постаје дијалог у спеву; опис се трансформише у извештај; мења се приповедна позиција и др. Дела су јој жанровски хибридна јер епска потка апсорбује више врста различитих традиција – народне (клетва, заклетва, пословице) и средњовековне (молитва, проповед, религиозна лирика, хагиографије) књижевности.

Стваралачки се односила према библијског парадигми и у вези са концепцијом ликова. Искључивала је поједине ликове, уводила нове, мењала постојеће. Продубљујући карактеризацију ликова чинила их је рељефнијим. Појачавала је драматичност приказујући напете ситуације и психолошку тензију јунака кроз дијалогске секвенце. Уметала је лирске пасаже, религиозне рефлексije и дидактичне коментаре свезнајућег приповедача. Нагласила је експлицитно моралисање и дидактичност. Оквири књижевних дела имају нарочитог значаја у композицији – уводи и закључци нарочита су тежишта дидактичног садржаја. У уводу се формулише порука, фабула је илуструје, завршетак доноси резиме теолошког слоја. Углавном прати једну фабулативну линију, без укрштања или праралелних токова са другим.

У стваралаштву Лукреције Богашиновић приметан је, осим утицаја старијих и савремених дубровачких песника на идејном, стилском и језичком плану, одјек сужејно-мотивских модела П. Метастазија, црквене литеретуре и усмене књижевности – у погледу језичко-стилских формула, обрта итд.⁵⁹

Аница Бошковић била је најмлађе дете, девето по реду, у домаћинству Николе и Павле Бошковић. Отац јој је био пореклом из херцеговачког села Орахов До, одакле је дошао у Дубровник, где се бавио трговином и био примљен у грађански ред лазарина.⁶⁰ Трговачким послом путовао је често по Балкану и Италији. Приликом боравка у Новом Пазару, у дубровачкој трговачкој колонији, саставио је опис српских манастира и задужбина из рашке области (*Relazione dei Monasterij della Provincia di Rassia*). Мајка Павле потицала је из угледне дубровачке породице Бетера. Њеног оца Бара, Аничиног деду, ценили су савременици као даровитог песника и преводиоца. Тетка Аничина била је песникиња Марија Бетера-Димитровић. И најближе Аничино окружење подстицајно је

деловало да се у њој рођењем приметна клица песничког талента доцније развије. Браћа Бошковић, Баро, Петар и Руђер, бавили су се песништвом. Приступивши исусовцима Баро Бошковић (1699–1770) је филозофију и теологију студирао у Риму. Годинама је био професор ове две дисциплине у Анкони, Перуђи и Асколију, а као проповедник деловао је у више италијанских градова. Певао је највише на латинском и италијанском језику, док је на народном језику сачувано тек једно његово дело. Опус Петра Бошковића (1704–1727) био је обухватнији од онога што је сачувано до наших дана – о томе сведоче помени старијих дубровачких биографа о различитим делима овога аутора. Осим оригиналних дела религиозне инспирације, окушао се као преводилац Овидија, док га помињу као адаптатора Молијерових драма и преводиоца Корнејевог *Суда*. Најзнаменитији у породици Бошковића, Руђер (1711–1787), светску славу у академским круговима стекао је својим радовима из области природних наука – астрономије, физике, математике и др, али и филозофије. На пољу литературе трага је оставио као песник, путописац и драмски писац певајући на латинском и италијанском језику.

Прво образовање стекла је Аница у манастиру свете Катарине уз сестру Марију која је тамо била монахиња. Касније се усавршила јер је овлада са неколико страних језика. Хвалили су савременици њену побожност, врлине и песнички таленат.⁶¹ Може се претпоставити да је на развијање Аничине жеље за усавршавањем и утанчавањем урођене даровитости утицао брат Руђер. Одмалена је гајила изузетну блискост са Руђером, те је несумњиво он својом наклоношћу ка учењу и марљивошћу коју је зарана испољавао у овладавању основним корацима науке, распламсао у сестри жељу да се и сама образује. Да је Руђер, иако је већ као четрнаестогодишњак напустио родни дом и отишао у иностранство враћајући се у Дубровник само једном, остао једна од најважнијих личности у Аничином животу, сведочи кореспонденција одржавана годинама међу њима. Писма, осим што осветљавају топлину породичне љубави између брата и сестре, откривају да је Аница доживљавала Руђера као особу до чијег суда је о сопственом раду, најпре песничком, највише држала. Духовно формирање Анице Бошковић текло је и под снажним утицајем језуита, чији су истакнути чланови у дубровачкој комуни били породични пријатељи Бошковића, а два Аничина брата – Баро и Руђер – припадала њиховом реду.

Још један догађај из младости дубоко се одразио на потоњу судбину Анице. Након очеве смрти која ју је затекла у раној доби, оглушила се о савете најближих да се замонаши, одлучивши да живот проведе уз мајку, бивајући јој ослонац до дубоке старости коју је ова дочекала.⁶² Тиме је изабрала неку врсту интимног тиховања остајући у међупростору између породичног живота уз мужа и децу и манастира – двају социјално доминантних поља старога Дубровника којима су жене најчешће имале да припадну. Међутим, захваљујући несвакидашњим унутрашњим својствима која су је издвајала, успела је да остави виднога трага у културним струјањима старог Дубровника. Не само да је савладала искушења тешке судбине жене која се избором неубичајеног начина живота у малој конзервативној средини нашла на жрвњу између социјално кодификованих модела понашања, већ је стекла високи углед у највишим друштвеним круговима Дубровачке републике. Одржавала је везе са представницима културне и политичке елите, и са високим црквеним достојанственицима. Они су, редом, исказивали високи пијетет, у једнакој мери спрам њене образованости, моралних врлина и fine култивисаности њеног духа уопште. Важну улогу Аница је играла и у одржавању контаката између дубровачког културног круга и Руђера у дугим годинама његовог странствовања. Одржавајући кореспонденцију са Руђером, била је својеврсни посредник између славног брата и представника домаће политичке и културне елите, удевајући у своја писма Руђеру вести из завичаја или преносећи из његових писама новине бираним суграђанима. Насупрот осталим дубровачким песникињама XVIII века Аница Бошковић је излазила из друштвеног клишеа. Ипак, треба имати у виду да је њена позиција била у основи изузетна пошто је блискост са Руђером Бошковићем стварала непробојну ауру око ње. Ауторитет брата, једног од највећих изданака Дубровника, и улога посредника између њега и завичаја, коју је прихватила Аница, учврстили су њен положај. Она је и након Руђерове смрти настојала да не потамни представа међу Дубровчанима о значају његовог рада. Када је умрла, њеним сенима почаст је одао својим стиховима знаменити латиниста Брно Џамањић, а огласио се пригодницом још један анонимни песник из Дубровника.

Писању се посвећивала у тренуцима доколице, како сама каже – „за одахнут мало од инијех труда“ – што одговара уобичајеном схватању стваралачког чина у средини и времену у којима је Аница живела. Сва дела написала је искључиво народним језиком или

„нашким“ и „словинским“, како га је називала попут највећег броја књижевника старога Дубровника. Осим стварања оригиналне поезије, преводила је са латинског и италијанског религиозне песме, али и дела Руђера Бошковића. Опус јој није опсежан, обухвата пасторални спев *Разговор пастирски врху порођења Господинова*, више песама пригодног и религиозног карактера. Први суд о вредности Аничине поезије изрекао је управо Руђер Бошковић у једном писму упућеном сестри 9. јула 1755. године, истичући да су јој „прелијепе пјесни“ и да је „права поетеса“. Поштовање према песничком дару своје сестре исказао је преводећи њен *Разговор пастирски* на италијански језик (Венеција, 1758; Дубровник, 1852²; Мостар, 1881³). Овај спев, настао у духу пасторалног и религиозног песништва које је издавна имало дубоку традицију у Дубровнику, венац је лирских медаљона не сасвим чвсте унутрашње повезаности јер се поједине стиховане целине могу издвојити и посматрати као заокружене и засебне творевине. Књижевни историчари, савременици Анице Бошковић, попут Долчија (Sebastiano Dolci), Хораџија (Alexius Hóraný), Апендинија (Francesco Maria Appendini) и других, углавном су краће пасаже својих повесних прегледа књижевности посветили дубровачкој песникињи помињући њен *Разговор* и религиозну поезију. Потоњи историчари књижевности нису начинили значајан помак у свестранијем сагледавању и вредновању књижевног опуса Бошковићеве, све до појаве темељнијих стручних и научних прилога, као и монографија о овој поетеси, нарочито у другој половини двадесетог века.⁶³

Религиозно песништво Анице Бошковић исходиште је верских контемплација које су водиле епифанији и екстатичном заносу због осећања духовног сједињења са Исусом. Медитативно искуство отелотворено је у књижевности посредством укрштања поетичко-стилског регистра (топика, метафорика, фразеолошки фонд, стилизација слика и др.) *Библије*, средњовековне књижевности и дубровачког ренесансног и барокног песништва. Доминантно је, ипак, ослањање на баштину религиозног песништва дубровачке књижевности, при чему три гласа – Игњата Ђурђевића, Ивана Бунића и Ивана Гундулића – приметно одјекују у певању Анице Бошковић. Спољашње рухо чини традиционална версификација, о чему сведочи готово доследна, са врло ретким изузецима, употреба осмерца, укореењеног нарочито у дубровачком бароку.

Представљени временски лук од XVI до XVIII века указује на тесну повезаност књижевних и личних судбина песникиња са културолошким приликама у Дубровнику. У доба ренесансе огласиле су се књижевнице чија појава је изазвала подозрење јер су вредности које су самоуверене интелектуалке представљале иступајући у јавности биле неприхватљиве за конзервативну средину. Одобравање и подршка искрених пријатеља у отаџбини били су преслаба подршка Цвијети Зузорић и сестрама Бунић када их је на одбацивање осудила заједница.

Представљени временски лук од XVI до XVIII века указује на тесну повезаност књижевних и личних судбина песникиња са особеним социо-културним моделом Дубровника. Прве међу њима – сестара Бунић и Цвијете Зузорић – изазвале су подозрење јер су вредности које су као самосвесне интелектуалке представљале у јавности биле неприхватљиве за конзервативну средину. Одобравање и подршка појединих пријатеља били су преслаба заштита када их је на одбацивање осудила заједница. Појава каснијих песникиња такође на знаковит начин илуструје у којој мери је специфично културолошко залеђе условљавало улогу жене и у књижевности. Јер, и у доба када је просветитељство освајало Европу, било да је у окриљу породице као Марија Димитровић Бетера, калуђерица попут Бенедикте Градић или пробитачна трговкиња као Лукреција Богашиновић, свакој жени у Дубровнику, осим у изузетним случајевима (Аница Бошковић) видљиво учешће у јавном животу било је онемогућено, а у културном строго условљено. Писале су само религиозно-моралистичка дела јер је дубровачка култура прихватала стваралаштво песникиња искључивот такве тематике.

Књижевноисторијска представа о дубровачким песникињама нецеловита је јер у вишевековној литерарној традицији Дубровника мора да се појавило знатно више књижевница него што је данас познато. У карактеристичном социо-културном миљеу, сведоче то и примери знаних поетеса, ауторке су своје стваралаштво неретко остављале разасуто по рукописима или су га, ређе, штампале. Стога ће тек на основу мукотрпног и преданог истраживања разне архивске грађе и библиотечких фондова у будућности постепено бити употпуњавана слика о ауторкама и ученим женама које су оставиле видног трага у културној историји Дубровника.

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Боравећи средином XV века у Дубровнику учени Италијан Филип де Диверсис поздрављао је традиционалне обичаје племића да се не жене пучанкама. Презриво је осуђивао похлепу за новцем која рђаве појединце наводи на брак са грађанкама, чиме онечишћавају своју плаву крв – Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika*, Dubrovnik, 1983.

³ Душанка Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку* (Београд: САНУ, 1974), 66. Исто је важило у Венецији, прекоморском суседу на чије правно уређење се Дубровник често угледао – Ромео Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata II* (Bergamo, 1928), 314–316.

⁴ Valtazar Bogišić–Konstantin Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272* (Zagreb, 1904), lib. III, cap. VII, 59–60.

⁵ Исто је било широм Европе у средњем веку – Жак ле Гоф, прир., *Човек средњег века*, (Београд: Клио, 2007), 27.

⁶ Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode* (Zagreb–Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), 197.

⁷ Исто је било у Котору – Ленка Блехова Челебић, *Жене средњовековног Котора* (Подгорица: ЦИД, 2002), 18.

⁸ Маргарет Л. Кинг, „Жена ренесансе“, у: *Човек ренесансе*, приредио Еуђенио Гарин, (Београд: Клио, 2005), 280–286.

⁹ *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272* (Zagreb, 1904), lib. IV, cap. LXI, LXIII, 103–104.

¹⁰ Душанка Динић-Кнежевић, нав. рад, 102.

¹¹ Дискриминација жена у односу на мушкарце у случају брачне неверности имала је и легитимну законску подлогу према одредбама Статута, без обзира на став цркве која није правила разлику у дубини греха обоје супружника - Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994), 71–72. Двоструки морални стандарди дубровачког друштва огледају се у чињеници да су интимни односи младих властелина са слушкињама у кући одржавани у неким случајевима уз прећутну сагласност родитеља, који су на тај начин остваривали какву-такву контролу над наследницима, пошто је било сигурније да слободну везу имају „са здравим сеоским девојкама“, него „да се ноћу скитају по јавним кућама и излажу венеричним болестима“ – Ристо Јеремић и Јорјо Тадић, *Прилози за историју здравствене културе старог Дубровника*, I (Београд: Централни хигијенски завод, 1938), 126.

¹² Како наводи К. Јиречек, јавна кућа је у Дубровнику постојала доста рано – Константин Јиречек, *Историја Срба*, II (Београд: Научна књига, 1952), 259–260.

¹³ Veno Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu* (Dubrovnik: 1989), 416.

¹⁴ Михаило Динић, „Три француска путописца XVI века у нашим земљама“, *Годишњица Николе Чупића*, XLIX (1940): 95, 110.

¹⁵ Да су сестре Бунић биле савременице Николете Растић, која је око 1550. постала думна, забележио је Ф. М. Апендини – Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de Ragusei*, II, (Ragusa, 1803), 232.

¹⁶ Pavel Josef Shafarick, *Geschichte der südslawischen Literatur, II: Geschichte der illirischen und kroatischen literatur* (Prag, 1865), 10, 122.

¹⁷ Sebastijan Dolci, *Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt* (Venetiis, MDCCLXVI), 35; Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, prir. S. Krsić, II–III (Zagreb: JAZU, 1977), 297.

¹⁸ Daniele Farlati, *Illiryci sacri*, VI (Venetii, MDCCC), 21.

¹⁹ F. M. Appendini, нав. рад, 232.

²⁰ Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, (Zagreb: JAZU, 1970), 51–54.

²¹ Наслов дајемо у нашем слободном преводу.

²² Осим податка о години штампања, на књизи нема бележака о месту издања и издавачу. Видети: Iva Grgić Maroević, „Speranza di Bona, soggetto nomade dell’Adriatico“, *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, LIV (2009): 157–168.

²³ Ennio Stipčević, *Obrana rima i ugleda*, Vijenac, XII, 270 (2004): 6.

- ²⁴ Могуће да су неке од песама са оваквим темама настале док је Н. Бунић боравила у Дубровнику, али да нису сачуване.
- ²⁵ Tonko Maroević, „Muzama prkosna: pjesnički profil Nade Bunić”, у: *Borgesov čitatelj: portreti i prikazi* (Zagreb: Antibarbarus, 2005), 105–110.
- ²⁶ Iva Grgić, Tonko Maroević, „Petrarchismo in assenza d’amore. Il canzoniere di Nada Bunić”, у: *Petrarka i petrarkizam u hrvatskoj književnosti* (Split: Književni krug, 2006), 75–83.
- ²⁷ З. Марковић, нав. рад, 57–62.
- ²⁸ Јорјо Тадић, *Цвијета Зузорић*, (Београд, 1939), 12.
- ²⁹ Злата Бојовић, „Књижевност ренесансе и барока“, у: *Кратак преглед српске књижевности*, (Београд: Лирика, 2000); Злата Бојовић, „Поезија Дубровника и Боке Которске у доба ренесансе, барока и просвећености“, у: *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књ. 111 (Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010): 11–33.
- ³⁰ З. Марковић, нав. рад, 74.
- ³¹ Ј. Тадић, нав. рад, 16–17.
- ³² З. Марковић, нав. рад, 82.
- ³³ Исто, 101.
- ³⁴ Josip Torbarina, „Tassovi soneti i madrigali u čast Cvijete Zuzorić Dubrovkinje. Uz nove prijevode Vladimira Nazora“, *Hrvatsko kolo*, XXI, (1940), 88.
- ³⁵ Zdenka Janeković Römer, „Marija Gondola Goze – *La querelle des femmes* u renesansnom Dubrovniku“, у: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, priredila Andrea Feldman (Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, 2004): 105–123.
- ³⁶ З. Марковић, нав. рад, 108–109.
- ³⁷ Antonin Zaninović, „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi sopra la Metheora d’ Aristotele*“, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, II, (1953), 201.
- ³⁸ Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope* (Beograd: Clio, 2005), 27.
- ³⁹ Драгољуб Павловић, „О кризи властeosког сталежа у Дубровнику XVII века“, у: *Старија југословенска књижевност* (Београд: Народна књига, 1971), 185–195.
- ⁴⁰ Dunja Fališevac, *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad* (Zagreb: Ljevak, 2007), 28.
- ⁴¹ З. Бојовић, „Поезија Дубровника...“, 27–29.
- ⁴² Слика о положају жена не разликује се много ни знатно након ренесансног доба – уп. André Alexandre le Maître, „О Dubrovniku i Dubrovčanima 1766“, *Dubrovnik*, 6 (1974), 54. Анонимни аустријски агент у своме извештају из друге половине XVIII века запажа да су Дубровкиње у брачној заједници поштоване „мало више од ропкиња“ – М. Novak, „Dubrovnik u drugoj polovici 18. stoljeća“, *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku*, XV–XVI (1978): 148, 153.
- ⁴³ Забележили су историографи да је била „eruditione et prudentia clara“ (С. Долчи, нав. рад, 38) и „donna di gran senno ed erudita poetessa Illirica“ (Ф. М. Апендини, нав. рад, 239).
- ⁴⁴ Удала се рано, према узусима ондашњег времена, доносећи мужу веома богат мираз. У тестаменту Баро Бетера наглашава да кћерима не оставља ништа јер им је дао позамашан мираз – Антун Колендић, „Дубровачка песникиња Марија Димитровић“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXI, 3–4 (1955): 232.
- ⁴⁵ Рукописи дела сачувани су са различитим метричким варијантама – З. Марковић, нав. рад, 154.
- ⁴⁶ А. Колендић, нав. рад, 239.
- ⁴⁷ С. Долчи, нав. рад, 38; А. Horányi, *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I, (Pestini, 1792), 457; Д. Фарлати, нав. рад, 21; Ф. М. Апендини, нав. рад, 239.
- ⁴⁸ Петар Колендић, „Сестра Бенедикта Градић“, *Јужни преглед*, X, 11–12 (1935): 435–438.
- ⁴⁹ Mirko Deanović, „Ђуро Матијашевић о приликама у Dubrovniku роčetком XVIII v.“, *Grada*, XI (1932), 154.
- ⁵⁰ Миливој Петковић, *Дубровачке маскерате* (Београд: САНУ, 1951), 26.
- ⁵¹ Године изгнанства провео је Новом Пазару бавећи се трговином, али и политиком. Учествовао је у устанку против Турака који су у Новом Пазару расламсали Срби и хришћански Арбанаси – Вук Винавер, *Дубровник и Турска у XVIII веку* (Београд: САНУ, 1960), 92–93. Влада му је наложила да се због тога склони на Корчулу, а повратак у Дубровник му је одобрен 1743. године. На развијање љубави према књижевности могло је утицати најближе окружење. Деда Петар (око 1625–1700) бавио се песништвом, као и стриц Томо,

иначе лекар и хирург на гласу у Дубровнику (Miroslav Pantić, „Dubrovački lekari-književnici iz XVIII veka“, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, IX (1969), 27–29.

⁵² Nada Veritić, „Dubrovačka pjesnikinja Lukrecija Bogašinović“, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXII, 3–4 (1966): 184.

⁵³ Мирослав Пантић, „Новопазарски записи Дубровчанина Сима Будманија“, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XLII, 1–4 (1976): 176.

⁵⁴ Н. Беритић, нав. рад, 187.

⁵⁵ Постоји и уверење да је на портрету приказана Катарина Риги-Будмани – Kruno Prijatelj, *Klasicistički slikari Dalmacije* (Split: Galerija umjetnina, 1964), 22, 28.

⁵⁶ Žarko Mušajić, „Istraga protiv jakobinaca 1797. god. u Dubrovniku“, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, 2 (1953): 235–252.

⁵⁷ Lahorka Plejić, „Poetika književnog opusa Lukrecije Bogašinović“, *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova II* (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1997), 217.

⁵⁸ Видети: *Djela Lukrecije Bogašinović*, priredila Lahorka Plejić Poje (Zadar: Thema, 2007).

⁵⁹ Живот Лукреције Богашиновић и њено стваралаштво, нарочито у погледу поетичких одлика, најтемељније су осветљени у магистарској тези М. Славковић *Лукреција Богашиновић дубровачка песникиња XVIII века* (одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2007), која је нажалост још увек нештампана.

⁶⁰ Мирослав Пантић, „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине“, *Зборник за ликовне уметности*, 8 (1972), 239–244.

⁶¹ Ф. М. Апендини, нав. рад, 245–246.

⁶² Slavica Stojan, *Anica Bošković* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999), 25.

⁶³ С. Стојан, нав. рад – о реципцији дела Анице Бошковић у књижевној историографији видети у овој монографији 108–118.

Литература:

Appendini, Francesco Maria. *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de Ragusei*, II. Ragusa, 1803.

Veritić, Nada. „Dubrovačka pjesnikinja Lukrecija Bogašinović“. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXII, 3–4, 1966, 182–200.

Блехова Челебић, Ленка. *Жене средњовјековног Котора*. Подгорица: ЦИД, 2002.

Bogašinović, Lukrecija. *Djela Lukrecije Bogašinović*. Priredila Lahorka Plejić Poje. Zadar: Thema, 2007.

Vogišić, Valtazar –Jireček, Konstantin. *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. Zagreb, 1904.

Бојовић, Злата. „Књижевност ренесансе и барока“. У: *Кратак преглед српске књижевности*. Београд: Лирика, 2000.

Бојовић, Злата. „Поезија Дубровника и Боке Которске у доба ренесансе, барока и просвећености“. У: *Поезија Дубровника и Боке Которске*. Десет векова српске књижевности, књ. 111. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010.

Винавер, Вук. *Дубровник и Турска у XVIII веку*. Београд: САНУ, 1960.

Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope*. Beograd: Clio, 2005.

Grgić, Iva–Maroević, Tonko „Petrarchismo in assenza d’amore. Il canzoniere di Nada Bunić“. У: *Petrarka i petrarkizam u hrvatskoj književnosti*. Split: Književni krug, 2006.

Grgić Maroević, Iva. „Speranza di Bona, soggetto nomade dell’Adriatico“. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, LIV, 2009, 157–168.

Deanović, Mirko. „Đuro Matijašević o prilikama u Dubrovniku početkom XVIII v.“. *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, XI, 1932, 145–160.

De Diversis, Filip. *Opis Dubrovnika*. Preveo Ivan Vožić. Dubrovnik: Časopis „Dubrovnik“, 1983.

Динић, Михаило. „Три француска путописца XVI века у нашим земљама“. *Годишњица Николе Чупића*, XLIX, 1940, 85–118.

Динић-Кнежевић, Душанка. *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*. Београд: САНУ, 1974.

Dolci, Sebastijan. *Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt*. Venetiis, MDCCLXVI.

- Zaninović, Antonin. „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi sopra la Metheora d' Aristotele*“, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, II, 1953, 201–208.
- Janeković Römer, Zdenka. *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994.
- Janeković Römer, Zdenka. *Okvir slobode*. Zagreb–Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.
- Janeković Römer, Zdenka. „Marija Gondola Goze – *La querelle des femmes* u renesansnom Dubrovniku“. U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Priredila Andrea Feldman. Zagreb: Institut Vlado Gotovac i Ženska infoteka, 2004, 105–123.
- Јермић, Ристо–Тодић, Јорјо. *Прилози за историју здравствене културе старог Дубровника*, I. Београд: Централни хигијенски завод, 1938.
- Јиречек, Константин. *Историја Срба*, II. Београд: Научна књига, 1952.
- Колендић, Антун. „Дубровачка песникиња Марија Димитровић“. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXI, 3–4, 1955, 229–240.
- Колендић, Петар. „Сестра Бенедикта Градић“. Јужни преглед, X, 11–12, 1935, 435–438.
- Kotruljević, Beno. *O trgovini i savršenom trgovcu*. Preveo Žarko Muljačić. Dubrovnik, 1989.
- Le Maire, André Alexandre. »O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766: izvještaj gosp. Le Maira, francuskog konzula u Koronu, o Dubrovačkoj Republici.«. Preveo Zdravko Šundrica. Dubrovnik 17/3, 1974, 9–69.
- Marković, Zdenka. *Pjesnikinje starog Dubrovnika*. Zagreb: JAZU, 1970.
- Мароевић, Тонко. „Muzama prkosna: pjesnički profil Nade Bunić“. U: *Borgesov čitatelj: portreti i prikazi*. Zagreb: Antibarbarus, 2005.
- Molmenti, Pompeo. *La storia di Venezia nella vita privata II*. Bergamo, 1928.
- Muljačić, Žarko. „Istraga protiv jakobinaca 1797. god. u Dubrovniku“. Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 2 1953, 235–252.
- Novak, Maja. „Dubrovnik u drugoj polovici 18. stoljeća“. Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku, XV–XVI, 1978, 137–179.
- Павловић, Драгољуб. *Старија југословенска књижевност*. Београд: Народна књига, 1971.
- Pantić, Miroslav. „Dubrovački lekari-književnici iz XVIII veka“. Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, IX, 1969, 25–45.
- Пантић, Мирослав. „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине“. Зборник за ликовне уметности, 8, 1972, 240–260.
- Пантић, Мирослав. „Новопазарски записи Дубровчанина Сима Будманија“. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XLII, 1–4, 1976, 131–157.
- Петковић, Миливој. *Дубровачке маскерате*. Београд: САНУ, 1951.
- Plejić, Lahorka. „Poetika književnog opusa Lukrecije Bogašinović“. U: *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova II*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1997, 217–221.
- Prijatelj, Kruno. *Klasicistički slikari Dalmacije*. Split: Galerija umjetnina, 1964.
- Славковић, Марија. *Лукреција Бобашиновић дубровачка песникиња XVIII века* (докторска теза у рукопису).
- Stipčević, Ennio. „Obrana rima i ugleda“, Vijenac, XII, 270, 2004, 6.
- Stojan, Slavica. *Anica Bošković*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.
- Тодић, Јорјо. *Цвијета Зузорић*. Београд, 1939.
- Fališevac, Dunja. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad*. Zagreb: Ljevak, 2007.
- Farlati, Daniele. *Illiryci sacri*, VI. Venetii, MDCCC.
- Horányi, Alexius. *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I. Pestini, 1792.
- Cerva, Seraphinus Maria. *Bibliotheca Ragusina*. Priredio. S. Krasić, II–III. Zagreb: JAZU, 1977.
- Човек ренесансе*. Приредио Еуђенио Гарин. Београд: Клио, 2005.
- Човек средњег века*. Приредио Жак Ле Гоф. Београд: Клио, 2007.
- Shafarick, Pavel Josef. *Geschichte der südslawischen Literatur, II: Geschichte der illirischen und kroatischen literatur*. Prag, 1865.

In the Shadow of the Laurel Wreath – Women Poets of the Old Dubrovnik

The paper offers an overview of the poems written by the women poets of the old Dubrovnik. It points to the specific social and cultural context which marked their position in Dubrovnik from the 16th till the 18th century and foregrounded certain poetic forms, genres and styles.

Keywords: women poets, literature of Dubrovnik, Dubrovnik, cultural model, Renaissance, Enlightenment

Усмена епика vs. Царство небеско: случај Слепице из Гргуреваца

Песме слепе певачице из Гргуреваца, међу најбољима које је Вук објавио у свом „ултимативном“, бечком издању (1845), у највећој мери уткане су у потоњи песнички и национални канон. Најпознатији детаљи из њеног невеликог опуса – одређење за царство небеско и слика Косовке девојке која из златних кондира вином запаја рањенике на Пољу након боја – ексклузивни су у епском корпусу и у усменој епизи запамћени су захваљујући изузетним варијантама ове певачице. У том смислу, њен допринос културној баштини практично је немерљив. (Тешко да је иједна друга „митема“ било усменог било ауторског/писаног порекла имала сличан утицај на потоњу колективну имагологију као поменути „избор“ кнеза Лазара.) Упркос томе, ови мотиви неће се посматрати (или се неће превасходно посматрати) као елементи индивидуалне поетике зато што 1) нема начина да се докаже да ли је поменуте мотиве Слепа из Гргуреваца лично увела у епско певање из неке шире традиције (црквених проповеди, нпр.) или их је само преузела од неке своје епске претходнице (или претходника), 2) а онда и стога – и најпре стога – што је усмено стварање у својој бити наиндивидуално. Ослањајући се на вековима старе формуле и сижерне обрасце и укрштајући бројне традицијске рукавце, усмени певачи синхронно су преносили различите слојеве традиције, од којих и неке међусобно противречне – за шта је еклатантан пример Слепа из Гргуреваца. Анализа поменутих мотива у ширем епском и индоевропском контексту указаће на не мали напон између тих слојева традиције, као и на позицију и семантику поменутих мотива у свакоме од њих.

Кључне речи: Слепа из Гргуреваца, усмена епика, поетика, царство небеско, Косовски бој, Косовка девојка

Ако би се, којим случајем, у широком кругу испитаника српског говорног подручја спровела анкета с питањем: „Шта је централна тема српске усмене епике?“ велика је вероватноћа да би се у свим узрасним и статусним групама, од аналфабета до припадника академских кругова, у највећем проценту добио одговор – Косовски бој 1389. Разлози су бројни: од интерференције усмене епике с усменим предањем, које се заснива на другим поетичким премисама и живи по другој логици, до живог присуства косовске митеме у савременој култури и медијима.¹ Основни је пак разлог – недовољно познавање усмене епике саме. Свако ко се иоле бавио српским и јужнословенским епским корпусом на дато

¹ Луксузно издање *Антологије српских јуначких пјесама* коју је приредио Рајко Петров Ного (Православна реч, 2012) насловљено је, рецимо, *Ој давори, ти, Косово равно*, иако у њему само осам од укупно педесет три песме пева о Косовском боју (остале су, примера ради, *Бог никома дужан не остаје*, *Женидба краља Вукашина*, *Болани Дојчин*, *Женидба Максима Црнојевића*, *Невјера љубе Груичине*, *Мали Радојица* и сл.).

питање без двоумљења би одговорио – женидба. Након женидбе, привилеговане теме биле би – ропство, мегдан, четовање...

У целокупном корпусу – који чине и објављене песме и збирке, и рукописне колекције данас похрањене у архивима САНУ, Србије и Етнографског музеја – песама о Косовском боју има, наравно, много. Реч је, међутим, о записима насталим последњих деценија XIX и током XX века, углавном под утицајем Вукових антологија и популарне позоришне продукције обележене романтичарским националним патосом.² Податак стога пре говори о рецепцији Вукових збирки и деветнаестовековној идеји колективне репрезентације него о статусу теме Косовског боја у епском певању до времена устанака. О том статусу и природи певања о Боју на Косову податке дају малобројни записи из XVIII века и песме до којих је Вук дошао. А њих је у целокупној грађи коју је Вук поседовао релативно мало, упркос томе што је он управо „пјесме јуначке најстарије“ најупорније тражио и што је једино од њих – у случајевима када није могао доћи до целовитих наратива – бележио и објављивао „комаде“.³ У „ултимативној“, другој књизи бечког издања *Српских народних пјесама* (1845) и Вуковој рукописној заоставштини, касније штампаној (1899, 1974), нашло се десет песама и седам фрагмената с темом Косовског боја, уз неколицину варијаната које на тај бој реферишу, али га не описују (иначе *Зидања Раванице* старца Рашка и сељака из Рудничке нахије, *Почетак буне против дахија* Филипа Вишњића и сл.). Од првих, Вук је објавио Тешанову песму *Цар Лазар и царица Милица* (Вук II, 45), запис *Смрти мајке Југовића* „из Хрватске“ (Вук II, 48), песму *Јуришић Јанко* трговца из Босне (Вук II, 52), пет „комада од различнијех Косовскијех пјесама“ које је „преписао“ од свог оца Стефана, у Карловцима 1815 (Вук II, 50/I–V), и пет песама слепих певачица – варијанту *Мусић Стефан* слепе Живане (Вук II, 47), песму *Царица Милица и Владета војвода* слепе Степаније (Вук II, 49) и три песме слепице из Гргуреваца: *Пропаст царства Српскога*, *Косовка дјевојка* и *Обретенје главе кнеза Лазара* (Вук II, 46, 51, 53).⁴ Ове последње Вук је изричито и пет пута у року од само три месеца тражио од Лукијана Мушицког:

Чим се, после другог тромесечног боравка у Шишатовцу 1816. године, обрео поново у Бечу, Карацић је, крајем септембра, закупио Лукијана Мушицког са једном великом молбом. Као да наставља разговор који су водили у манастиру, подсетио га је да „добави“ к себи слепу певачицу из Гргуреваца и „препише“ од ње

² Пишући о драмама Милоша Цветића – *Немања*, *Душан* и *Лазар* – извођеним на сцени централног националног театра (Народног позоришта у Београду) у периоду од 1887. до 1930. године, Љиљана Пешикан Љуштановић истиче да управо овим представама и сличним позоришним поставкама с историјском тематиком „дугујемо читав низ репрезентативних слика/представа, чак и оних за које чврсто верујемо да су настале непосредним контактом с усменом поетском традицијом и избором из ње“ (Пешикан-Љуштановић 2009: 74).

³ „Кад би се од каке врло старе песме, или макар и од новије, али од особитога и ретког догађаја, нашле само неколике врсте, па макар се ни оне не могле разумети, опет би ји било вредно штампати“ (Карацић 2006 [1833]: 673).

⁴ Наслови су дати као код Вука, није се интервенисало у правопису, као ни у наводима стихова даље. У рукописима су остали: два фрагмента, један, од седамнаест стихова, с централним мотивом одрубљене главе кнеза Лазара (Вук VI, 15) и други, од двадесет и једног, о увреди коју Вук Бранковић наноси кнезу Лазару („Доиста је добро наше царство, / Тек на томе једна мана има – / Што ти јашеш коња краденога“; САНУ II, 29:17–19), варијанта с темом „закаслелог јунака“ (САНУ II, 31), варијанта „Косовке девојке“ с царицом Милицом као протагонистом (САНУ II, 32) и лазарица од 2459 стихова, по свему судећи, писана компилација различитих сегмената певања и приповедања о Косовском боју (САНУ II, 30).

„оне три косовске“ песме. У наредном писму, октобра месеца, Караџић га је опет замолио да му што пре пошаље записе. Тобоже у шали, саветовао је своме пријатељу да прво то учини, а онда нека брине бриге око манастирског имања: бере кукуруз, поправља бурад, отаче вино, пече ракију. Како Мушицки није одмах могао испунити његову жељу, Караџић га је до краја године још трипут салетао. Тек двадесет и седмог децембра стигао је добар глас. Тада је Мушицки јавио да од претходног дана слепа из Гргуреваца пева у Шишатовцу, а ђакон Стефан записује. (Недић 1981: 82)

Захваљујући се Мушицком на послатим песмама, Вук је прокоментарисао: „добро су преписане све“.⁵ Вук је, дакле, тачно знао које три песме и какве три песме тражи од слепице из Гргуреваца и до њих му је било нарочито стало. Један од разлога морао је бити квалитет, други, и вероватно важнији – њихова реткост. Да је Вук ове песме могао наћи код других певача – а сретао је многе и врсне – он се вероватно не би тако упорно обраћао Лукијану Мушицком и сасвим извесно се не би устезао да објави варијанте.⁶ Шта је пак могао бити разлог ексклузивности песама Слепе из Гргуреваца – друго је и суштински важно питање. Или, да га поставимо директније – зашто у тренутку када је Вук бележио песме, на простору који је он покрио својом сакупљачком делатношћу, није било више варијаната о Косовском боју?

Одговора би свакако могло бити више, између осталог, тај да Вук није поседовао записе са Косова, које је до Балканских ратова било у склопу Османлијског царства. Судаћи по топографији песама слепице из Гргуреваца, ова певачица путовала је до Скопља преко Косова (Недић 1981: 83), па није искључено да је нешто од свог репертоара баштинила с терена где се одиграо бој и где је традиција певања и приповидања о њему могла бити највитаљнија. Чини се, међутим, да је основни разлог то што се тема великог пораза није уклапала у поетику јуначке епике. Жанр чија је основна идеолошка премиса победа над противником само је парцијално проналазио могућност да пева о Боју на

---

⁵ Мушицки је Вуку послао шест песама ове слепе певачице. У предговору четвртој књизи *Народних српских пјесама* (Беч 1833) Вук је навео да је од слепице из Гргуреваца штампао четири песме: поред три поменуте о Косовском боју, још и песму *Марко Краљевић укида свадбарину* (Вук II, 69). Постоје претпоставке да би и варијанта о Марку и орлу (Вук II, 55) и песма *Дјевојка надмудрила Марка* (Вук II, 41) могле бити од исте певачице (Недић 1981: 85–87). Чини нам се, међутим, да су у формулативном систему усмене епике стилизације и епска топографија крајње непоуздана основа за извођење закључака овог типа (сличности и подударности могу бити последица формулативности, а не истог ауторског печата), тим пре што се ни Вуков удео у стилизацији не би смео занемарити (уп. нпр. Вук II, 44: 105–110 и Вук II, 50: 101–107; о Вуковим редакторским интервенцијама шире: Милошевић-Ђорђевић 2002, ту је дата и релевантна литература [Љ. Стојановић, Ж. Младеновић, В. Недић, Р. Пешић и др.]), те њих овом приликом нећемо атрибуирати.

⁶ Сижејно удаљеније варијанте Вук је штампао паралелно, обележавајући их насловима *Опет то, али друкчије*, *Опет то, мало друкчије* и сл. Међу сличнима је правио одабир и штампао само најбољу. Примера ради, песму *Женидба краља Вукашина* имао је у шест преписа. Објавио је само варијанту Стојана хајдука, а уништио (све су прилике – одличну) варијанту старца Рашка, и још четири друга преписа: „Ову последњу песму (*О смрти војводе Момчила и о женидби краља Вукашина*) имао сам још од петорице, од свакога мало друкчије, преписану, т. ј. једну од *мога оца*, једну од старца *Рашка*, једну од једнога човека из најје Рудничке, једну ми послао кнез *Васа Поповић* [...], а једну *Г. Ђука Марковић*, член магистрата Шабачкога и капетан Посавски; но од свију ми се ова Стојанова (с којом се и Рашкова доста слагала) најбоља учинила” (Вук IV: 398–399; подвукао В. С. К.).

Косову, упркос томе што се у писменим и црквеним круговима предање о Косовском боју перманентно ширило и развијало, задобивши временом и релативно стабилну форму.⁷

Тема великог боја – сама по себи – релативно је апартна и не сасвим типична за епско певање,⁸ које, у основи, нема „дуг дах“ нити могућност панорамског приказивања и по правилу је фокусирано на мали број протагониста и личне двобоје.⁹ Стога је и Косовски бој – у оно мало записа начињених до Вука и „комаду“ који је испевао Вуков отац – епски осмишљан као мегдан између кнеза Лазара и цара Мурата, с препознатљивом иницијалном формулом изазова књигом/ферманом, једном од најфреквентнијих у целокупном епском корпусу (уп. Детелић 1996: 139–140).¹⁰

Цар Мурате у Косово паде, Како паде, ситну књигу пише, ¹¹ Те је шаље на Крушевцу граду,	Често књиге уз Косово иду. Откуд иду, ка коме ли иду? Од Мурата, цара, из Косова,
--	---

⁷ О генези косовске легенде у писаним и усменим изворима уп. Ређеп 1976. У основним цртама легенда је прегледно и с упућивањем на битну литературу дата и у Петровић 2001: 5–41. Табеларни преглед дат је у Петровић 2006: 170–172.

⁸ Бојеви већих размера описују се превасходно у устаничким песмама, које настају „из прве руке“ (судионици) или на основу сведочанстава учесника у боју, и чвршће се држе историјске фактографије. Стихови који хватају „шири пресек“ битке и сликају бој као сукоб великих војски чине, међутим, невелико формулативно језгро, а одговарајући мотиви срећу се и у писаној средњовековној књижевности и у другим епским традицијама (о томе Милошевић-Ђорђевић 2011: 164–172).

⁹ Овде мислимо на жанр јуначке епске песме познате на јужнословенском простору. У одређеним сегментима, ове епске песме ослањају се на индоевропско наслеђе и баштине заједничке теме и мотиве с епским традицијама генерисаним из истог прајезгра (германска, индијска, иранска итд.). Сам жанр је, међутим, дефинисан и лимитиран релативно малим обимом (који није само формална одлика жанра, већ и битан поетички фактор), што га у неким битним аспектима одваја од епова с којима се често компаративно посматра. Овом приликом ван нашег видокруга остаће тема „последњег времена“, по свој прилици наслеђена из индоевропских времена. По древној есхатологији, у „последње време“ доћи ће до космичке кризе која ће се разрешити одсудном битком између богова и демона на широком, равном пољу (Чајкановић 1938 [према] Лома 2002: 131–133). О односу прозне и песничке обраде теме (пропаст света због људских греха) уп. Милошевић-Ђорђевић 1971: 176–203. О односу библијског предлошка и „пошљедњег времена“ у српској усменој епизи уп. Пешикан-Љуштановић 1997.

¹⁰ Слепа из Гргуреваца реинтерпретирала је ову уводну формулу у хришћанском кључу:

Полетио соко тица сива
Од Светиње од Јерусалима,
И он носи тицу ластавицу.
То не био соко тица сива,
Веће био светитељ Илија;
Он не носи тице ластавице,
Веће књигу од Богородице,
Однесе је цару на Косово,
Спушта књигу цару на колено,
Сама књига цару беседила [...]. (Вук II, 46:1–10)

Тумачи српске усмене епике препознавали су у ластавици из цитираних стихова пророчку птицу, каквом је види шира фолклорна традиција (птица способна да својим гласом, летом или на неки други начин предскаже будуће догађаје) (Ђорђевић 1958: 21–32; Петровић 2001: 16).

¹¹ Мотив се среће и у турској традицији, у обрнутој перспективи изазивача и изазваног: „И турски извори сведоче о тобожњим уведама којима су хвалисави српски ратници засипали своје противнике пред одлучујућу битку. Према Нешрији, Лазар је Мурату преко посланика упутио овакво писмо: `Ево, а сам спреман. За три месеца, да си крвав, па би требало да си досад стигао. Ако је муж, нека дође да се бијемо. Ако ли пак не дође, нека буде спреман, ја ћу доћи`“ (Петровић 2001: 15; навод из Нештије према: Елезовић 1957: 50).

<p>На кољено Српском кнез-Лазару: „Ој Лазаре, од Србије главо! Нит’ је било, нити може бити: Једна земља, а два господара; Једна раја, два харача даје; Царовати оба не можемо. Већ ми пошљи кључе и хараче, Златне кључе од свијех градова, И хараче од седам година; Ако ли ми то послати не ћеш, А ти хајде у поље Косово, Да сабљама земљу дијелимо.” Кад Лазару ситна књига дође, Књигу гледа, грозне сузе рони. (Вук II, 50/I:1–15; слично у Клеут 1995: 173)</p>	<p>Ка Лазару, цару, у Крушевац. Њему вели царе Амурате: „Чујеш ли ме, царе у Крушевцу, Једна земља, ми два господара, Већ ти хајде мени на Косово Да делимо царство на Косову, Ја л’ ме чекај у граду Крушевцу.“ (Клеут 1995: 76)</p>
---	--

Двобој се, међутим, не реализује – ни директно, ни посредством заточника, што је легитиман епски начин – вероватно зато што усмена епика не зна за мегдан у којем оба актера гину, а смрт двојице владара на бојном пољу било је тешко пренебрећи. Уз то, и друга два епилога могућа са становишта логике – да султан Мурат порази кнеза Лазара или да кнез Лазар порази турског султана – представљала би епске преседане: први зато што би изазван и увређен јунак уместо да потврди и ревалоризује сопствени јуначки статус победом над осионим изазивачем – био поражен,¹² а други стога што исход двобоја не би одлучивао о судбини сукобљених страна и исходу боја самог.

Приче о Лазаревој и Муратовој погибији неминовно су стога дивергирале: епика не зна за Лазаревог убицу, већ само за мотив „обретења“ његове главе – и то у интерпретацији Слепе из Гргуреваца, док су, на другом полу, јуначка атрибуција и одговарајући епски домени гравитирали ка фигури султановог убице – Милошу (К)обилићу. У епском виђењу света, он је, по свему судећи, и иницијално и веома дуго имао примат, о чему, поред осталог, сведочи и његово интегрисање у репрезентативну јуначку тријаду Милош – Марко (Краљевић) – Реља (Крилатица/од Пазара/Шестокрили и сл.), која по правилу фигурира у песмама с веома архаичним сижејним окосницама, тамо где и јунаци морају поседовати одговарајуће способности и одговарајући епски хабитус (рецимо у варијантама о сукобу са женом циновком; уп. Делић 2012).¹³ Снага Лазаревог култа и приближавање центара епског певања црквама и манастирима утицали су, међутим, на својеврсну маргинализацију „Милошеве легенде“, како је одлично приметио Алојз Шмаус:

У трећој, непосредно предвуковској фази најзад Лазарева легенда наткриљује, надсвођује утицајем његовог култа и црквеним примесима некадашњу сразмерно самосталну Милошеву легенду. Синтеза обеју легенди није никад могла потпуно да

¹² У усменој епици изазивач који књигом позива јунака на двобој по правилу је антагониста и страда у двобоју.

¹³ Статус Милоша Обилића изузетан је и у усменом предању, где је стављен у ред културних хероја: он је (попут Марка Краљевића) представљен као гигант чијим се огромним скоковима објашњавају детаљи рељефа (Петровић 2001: 33). Због предања о циновским скоковима, Александар Лома види га као епског епигона јунака индоевропског есхатолошког мита, којег одликује „моћ муњевитог савладавања простора – у једном или три дивовска корака“ (Лома 2002: 215–227).

успе. Јер је увек постојала и није никад могла потпуно да се избрише она основна инконгруенција између Милошеве световно витешки оријентисане и Лазареве црквеним духом прожете легенде. (Шмаус 1964: 620)

Кардинална инконгруенција између епске и хришћанске интерпретације још је драстичнија у песми Слепе из Гргуреваца *Пропаст царства Српског*,¹⁴ јединој у којој се мотив опредељења за царство небеско експлицитно уводи.¹⁵ Овај детаљ – ексклузиван у епском корпусу – у усменој епизи упамћен је захваљујући поменутој варијанти и певачици.¹⁶ У том смислу, њен допринос културној баштини практично је немерљив: мало је детаља било усменог било ауторског/писаног порекла који су имали тако велики утицај на потоњу колективну имагологију као поменути „избор царства небеског“. Упркос томе, дати мотив не би се смео посматрати као обележје индивидуалне поетике, већ као елемент ширег епског/усменопоетског система, који је по својој суштини наиндивидуалан. Ослањајући се на архаичне формуле, типске ликове и етаблиране сижејне моделе и укрштајући бројне традицијске рукавце, усмени певачи синхроно су преносили различите слојеве традиције, од којих и неке међусобно противречне – за шта су еклатантан пример песме Слепе из Гргуреваца, и *Пропаст царства Српског*, с чувеним избором између небеског и земаљског царства, и *Косовка дјевојка*, о којој ће касније бити речи. Свестан

¹⁴ О релативно оделитим/паралелним токовима традиције могла би можда сведочити и чињеница да се у овој песми Слепе из Гргуреваца уз кнеза Лазара као истакнути косовски јунаци помињу Југовићи, Мрњавчевићи и Херцег Степан. Андра Гавриловић доводио је то у везу с околношћу да песма хвата широк историјски лук и пад српских земаља под турску власт од најјужнијих области (уколико се прихвати претпоставка да је лик Југ Богдана епски рефлекс историјског војводе Богдана, „најјужнијега господара српског“), преко територија Мрњавчевића (након битке на Марици, 1371), до херцеговачке области, која је пала последња (1482) (Гавриловић 1899; према Милошевић-Ђорђевић 1990: 140–142). Индикативно је, међутим, да се управо у песми која тематизује опредељење кнеза Лазара за царство небеско на бојишту не појављују Милош Обилић и његови епски пратиоци (Иван Косанчић и Милан Топлица).

¹⁵ Крај песме *Мусић Стефан* друге слепе певачице – Живане – могао би указивати на исту идеолошку позадину:

И ту нам је и кнез погинуо.
Ту су Србљи изгубили царство
Честитога цара земаљакога.

¹⁶ М. Клеут у вези с датим мотивом говори стога о „измишљању традиције“: „Како се измишља традиција којој смо савременици позивањем на постојеће или непостојеће сегменте јуначких народних песама могло би се показати многобројним применама крилатице о Србима као небеском народу у јавном говору. Било да је употребљавана као позив на патриотску жртву у име виших националних циљева или у иронијском дискурсу, почивала је на претпоставци о томе да се ради о распрострањеном националном митологему (‘духу народа’). Опредељење за царство небеско, међутим, колико је мени познато, постоји као мотив само у једној песми, *Пропаст царства српскога*, коју је певала слепа из Гргуреваца [...] Како и коме доказивати да је певање о ономе што ‘Све је свето и честито било / И миломе Богу приступачно’ (како гласе завршни стихови ове песме) било индивидуална визија једне певачице, а тој визији стоји насупрот мноштво песама у којима нема ни речи о светоме, а честито се поима другачије? Или питање поставити једноставније: како онима који традицију не познају (ко још чита по сопственој вољи и разуме народне јуначке песме?), доказати да се ради најпре о измишљању, а затим о употреби традиције у савремености?“ (Клеут 2006: 281–282). Овде би само ваљало прецизирати да је у конкретном случају реч о „измишљању“ епске традиције. Трагање за мотивом Лазаревог опредељења за царство небеско у средњовековној црквеној књижевности и хришћанском предању (црквеним беседама и сл.) морало би бити предмет засебне студије. Међутим, чак и уколико би се показало да мотив *као такав* постоји у том традицијском рукавцу, суочили бисмо се са особеним антидатирањем (што значи и „измишљањем“ традиције), јер најстарији познати култни списи, настали у првој деценији након Боја, знају само за Лазарев избор смрти у подвигу, смрти у боју, смрти за „отачаство“ и сл., али не и за одрицање од „царства земаљског“ зарад „царства небеског“.

избор пораза и смрти на бојном пољу – у култним списима о кнезу Лазару познат од краја XIV века¹⁷ – у директној је колизији с епским импулсом ка победи,¹⁸ што и позицију Вука Бранковића чини крајње парадоксалном:

<p>„Царе Лазо, честито колено! Ко ме ћеш се приволети царству? Или волиш царству небескоме? Или волиш царству земаљскоме? Ако волиш царству земаљскоме? Седлај коње, притежи колане, Витезови сабље припасујте, Па у Турке јуриш учините, Сва ће Турска изгинути војска; Ако л’ волиш царству небескоме, А ти сакрој на Косову цркву, Не води јој темељ од мермера, Већ од чисте свиле и скерлета, Па причести и нареди војску; Сва ће твоја изгинути војска, Ти ћеш, кнеже, шњоме погинути.” (11–26)</p>	<p>Маче војску Српски кнез Лазаре, У Лазе је силни Србаљ био, Седамдесет и седам иљада, <i>Па разгоне по Косову Турке,</i> <i>Не даду се ни гледати Турком,</i> <i>Да камо ли бојак бити с Турци;</i> <u>Тад’ би Лаза надвладао Турке,</u> Бог убио Вука Бранковића! Он издаде таста на Косову; Тада Лазу надвладаше Турци, И погибе Српски кнез Лазаре, И његова сва изгибе војска, Седамдесет и седам иљада; Све је свето и честито било И милеме Богу приступачно. (79–93)</p>
--	---

Тај аутохтоно епски импулс генерисао је и варијанте структуриране по популарном обрасцу о „три добра јунака“ у којима су актери који доминирају разбојиштем косовски подвижници.¹⁹ Противно основној традицији певања о Косовском боју и идеји задобијања царства небеског жртвовањем на бојном пољу, ови јунаци не гину, а пораз се не апострофира:

<p>„Који оно добар јунак бјеше, Што један пут бритком сабљом мане, Бритком сабљом и десницом руком, Пак двадесет одсијече глава? – Оно јесте Бановић Страхиња? – Који оно добар јунак бјеше, Што два и два на копље набија, Преко себе у Ситницу тура? Оно јесте Срђа Злопоглеђа. – Који оно добар јунак бјеше На алату коњу великоме Са крсташем у руци барјаком, Што сагони Турке у буљуке И нагони на воду Ситницу? Оно јесте Бошко Југовићу.” (Вук II, 50/V:150–164)</p>	<p>Тад’ говори Јуришићу Јанко: „Вољан буди, царе, говорити, Кад ме питаш, право ћу ти казат’: Штоно бјеше најпрва војвода, Што веома разгоњаше Турке, Нагоњаше у Лаб и Ситницу, Оно бјеше Краљевићу Марко; Штоно бјеше за њиме војвода, Што веома с’јечијаше Турке, Оно бјеше нејачак Огњане, Мио сестрић Краљевића Марка; А што бјеше трећа војвода, Штоно сабљу бритку саломо, Па на копље набијаше Турке, Преко себе у Лаб потезаше, Потезаше у Лаб и Ситницу, Оно бјеше Јуришићу Јанко,</p>
---	---

¹⁷ Преглед мотива у списима насталим првих година након боја и осврт на компаративни контекст дат је у Милошевић-Ђорђевић 2011: 150–161).

¹⁸ В. Латковић је такође истицао да је мотив о „Лазаревом `привољевању царству небеском` [...] вјештачки накалемљен на косовске пјесме“ (Латковић 1953: 18).

¹⁹ Варијанте о „три добра јунака“ дате су у Сувајцић 2005.

	<p>Ето ти га, царе, у тавници, Чини од њег', шта је теби драго." (Вук II, 52:39–57) (Јуришић Јанко ослобађа се јунаштвом из тамнице.)</p>
--	--

С друге стране, опредељење за царство небеско није лако усагласити ни са мотивима ухођења противничке војске (у бројним варијацијама познатом ширем епском певању²⁰) и, посебно, давања лажног извештаја о противничком табору (како се кнез Лазар и војска не би препали и одустали од боја)²¹ – присутним и у Вуковим (Вук II, 50/IV) и у ранијим записима (Клеут 1995)²²:

Тада Милош заклиње Ивана:
„О Иване, да мој мили брате,
Нерођени, као и рођени!
Немој тако кнезу казивати,
Јер ће нам се кнеже забринути,
И сва ће се војска поплашити,
Већ овако нашем кнезу кажи:
Има доста војске у Турака,
Ал' с' можемо с њима ударити,
И ласно их придобит' можемо;
Јера није војска од мејдана,
Већ све старе хоће и хаџије,
Занатлије и младе ћарџије,
Који боја ни виђели нису“ (Вук II, 50:130–143) –

нити са чувеном клетвом кнеза Лазара пред бој, коју је усмена епика – водећи се општим фолклорним претпоставкама – препознала као најефектније средство да се војска мотивише на подвиг и страдање. Колизација између вољног чина и императива деловања

²⁰ Уп. нпр. песму *Женидба Сењанина Ива* (Вук VII, 11:35–42):

„О Гавране, мили побратиме,
Дед се пењи јели у врове,
Сад ће Турци у Дугу Пољану.
Ти си често био у Удбину,
Млоге знадеш и познајеш, добро,
Уводићеш силу и сватове,
Да видимо, мили побратиме,
Смијемо ли њима ударити.“

²¹ А. Лома у датом мотиву препознаје рефлекс сплетки богова из старијих слојева традиције (германска, индијска), који јунаке хотимично, преваром воде у смрт (Один је данском краљу Харалду обећао сигурну победу над Швеђанима, а заправо удесио велику погинућу Данаца на пољу Бравала: циљ му је био да новим регрутима напуни своју Валхалу) (Лома 2002: 153, 155). Објашњење порекла мотива, међутим, не умањује колизацију у песми између избора смрти и покушаја да се она избегне.

²² Упркос мишљењима да је мотив ухођења војске унет у косовску легенду тек у XVII веку, Соња Петровић истиче да турски извори, Нешрија и Битлиси, „знатно померају овај термин у прошлост“: „Нешрија при том важи за доброг познаваоца српског предања, а с разлогом се верује да се у опису Косовске битке њиме и користио. То би указивало да је епизода ухођења била развијена у српској верзији косовске легенде у доба кад је он писао своје *Огледало света*, дакле у другој или трећој деценији 16. века“ (Петровић 2001: 29).

под претњом остварења клетве постаје нарочито очита уколико се епски стихови сучеле с текстом култних списа:

<p><i>МУСИЋ СТЕФАН</i> (СЛЕПА ЖИВАНА)</p>	<p><i>СЛОВО О КНЕЗУ ЛАЗАРУ</i> (АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО III) (Одговор војника кнезу Лазару)</p>
<p>„Драга секо, Стеванова љубо! Не ћу, секо, невере чинити Господару и моме и твоме; Јер ти ниси на заклетви била, Како нас је заклињао кнеже, Заклињао, проклињао љуто: `Ко је Србин и Српскога рода, И од Српске крви и колена, А не дош’о на бој на Косово, <i>Од руке му ништа не родило!</i> <i>Рујно вино ни шеница бела;</i> <i>Не имао пољског берићета!</i> <i>Ни у дому од срца порода!</i> <i>Рђом кап’о, док му је колена!</i> <i>Па ја не смем невере чинити</i> Господару и моме и твоме.” (Вук II, 47:70–85)</p>	<p>„А љубав и част, све обилно од тебе примисмо Да силно за тебе и за побожност и за отачаство умремо. Не поштедимо себе, Знајући да имамо после овога отићи и са прахом помешати се. <i>Умримо да свагда живи будемо,</i> <i>принесимо Богу себе, живу жртву,</i> не као пре краткотрајним и варљивим гошћењем за насладу нашу, него у подвигу крви своје. Не поштедимо живот наш да живописан узор после овога другима будемо.“ (према Петровић 2001: 19)</p>

Слепа Вукова певачица из Гргуреваца преносила је – очито – традицију пониклу у црквеним круговима и засновану на култним текстовима и хришћанској идеологији, или је, могуће, у традицију певања о Косовском боју самостално инкорпорирала мотиве који су се у моменту певања препознавали као доминантно хришћански (опредељење за царство небеско, причешће пред бој, чудо као еманација и потврда светости [обретење главе кнеза Лазара]), што је имало дубок и далекосежан утицај на потоњу културу и конструкцију представа о националном наслеђу и идентитету. Захваљујући широкој рецепцији Вукових антологија у тренутку када се дефинисао национални канон и хомогенизовала усмена епика у целини (обредна лирика је у далеко већој мери задржала локалне особености), стваралаштво слепице из Гргуреваца нашло се у самим темељима актуелног предања о Косовском боју, а опредељење за царство небеско – „идејно језгро косовске традиције“ (С. Петровић) – у његовом епицентру.²³

Тенденција усмене епике да догађаје структурира по епској, а не некој екстерној логици, тачније – не противно епској логици и поетици – водила је, међутим, колизији слојева различитих по пореклу и старини, што се опажа не само у кругу песама везаних за Косовски бој о којима је претходно било речи већ и у варијанти Слепе из Гргуреваца о сукобу Марка и Арапина (*Марко Краљевић укида свадбарину*). Препознавши ситуацију у којој јунак заступа људски свет у сукобу с демонским, певачица чије су стваралаштво

²³ У том општем процесу, који су омогућили продор и постепена доминација писаног медија, али и измењене представе о нацији, идентитету и историјским токовима, бројни рукавци усмене традиције, разнолики и међусобно супротстављени, маргинализовани су и елиминисани. Између осталог, слика кнегиње Милице која „преврће по крви јунаке“ на Косовом пољу, засведочена и у ранијим и у Вуковим записима (Б 2; САНУ II, 32), у потпуности је потиснута приказом Косовке девојке са „златним кондирима“ из варијанте Слепе из Гргуреваца.

обележили мотиви хришћанске провенијенције аболирала је с лакоћом хришћанску етику у корист митске нужности:

Трже Марко сабљу од појаса,
Пак зареди Арапове слуге,
Исече му четрдесет слугу,
А четири не кте погубити,
Већ и Марко остави за правду,
Кој' ће сваком право казивати,
Како ј' било Арапу и Марку;
Све с авлије поскидао главе,
Па је главе саранио лепо,
Да ј' не кљују орли и гаврани,
Па авлију пуну накитио,
Накити је Арапским главама. (Вук II, 69:222–233)

Тај иманентно епски импулс водио је, уосталом, и Филипа Вишњића, када је, уклапајући своје виђење Устанка у митску цикличност, поново запевао у славу задобијања „царства земаљског“:

Земан дош'о, ваља војевати,
За крст часни крвцу прољевати,
Сваки своје да покаје старе.
(...)
„Кад су 'наке бивале прилике
Виш' Србије по небу ведроме,
Ев' од онда пет стотин' година,
Тад је Српско погинуло царство,
Ми смо онда царство задобили,
И два влашка цара погубили:
Константина насред Цариграда
Украј Шарца, украј воде ладне,
И Лазара на пољу Косову;
Милош уби за Лазу Мурата
(...)
Сад су 'наке постале прилике,
Сад ће нетко изгубити царство.“ (Вук IV, 24:12–14, 94–103, 139–140)

Погрешно би, међутим, било симплификовати појам царства небеског свођењем на *interpretatio christiana*,²⁴ јер је задобијање места међу блаженима погибијом на бојном пољу топос ратничке идеологије и опште место многих древних, али и модерних светских

---

²⁴ Притом је сам појам доста противречно виђен и у „хришћанској интерпретацији“: долазак царства небеског тумачи се и као апокалиптичан догађај и као промена у (моралном) животу човечанства. У српским средњовековним списима не везује се само за косовско предање и смрт у боју, већ и за силазак са власти и замонашење: „У том смислу каже се за Св. Саву и Немању да су заменили земаљско царство небеским“ (аренга Дечанске хрисовуље) (Јома 2002: 135).

религија. Како је показао Александар Лома, српска усмена епика у овом домену у великој мери корелира с индијском и германском епском традицијом, што упућује на далеко порекло мотива и индоевропско наслеђе. У том древном концепту, небеско царство представљало је загробно боравиште палих ратника,²⁵ у којем они уживају вечно блаженство у друштву својих небеских супруга (апсара [инд.]/валкира [герм.]/вила [срп.]) (Лома 2002: 136–146). Како даље истиче Лома:

Са примањем хришћанства, ратнички сталеж је своју паганску идеологију христијанизовао тако што је оружана, насилна борба за веру промовисана као богоугодни чин, којим хришћанин себи може обезбедити рајско насеље. (Лома 2002: 137)

Древни митски супстрат давао је, дакле, основу за епско уобличење теме, иако је непосредна инспирација Слепе из Гргуреваца очито била црквене провенијенције.²⁶ Оно што епика није успела да до краја ужљеби у познате матрице и непротивречно опева јесте, заправо, мотив великог и тоталног пораза („Сва ће твоја изгинути војска, / Ти ћеш, кнеже, шњоме погинути“), који се косио с основним постулатима жанра.

Куриозитет је, најзад, да је у невеликом опусу Слепе из Гргуреваца архаична матрица још једном – овога пута у најчистијем облику – испливала из дубина колективног певања и памћења. Реч је о песми *Косовка дјевојка*, у којој су мотивом веридбе пред бој – сасвим у складу с митском логиком – у најнепосреднију везу доведени женидба и смрт. Косовка девојка из песме слепице из Гргуреваца у најсублимнијем виду реплицира архетипску ситуацију женидбе богињом подземља – типску метафору смрти,²⁷ у епској интерпретацији познату и у раним бележењима (бугарштицама), а везану за оба Косовска боја (1389, 1448) и њихове актере (Милана Топлицу, Бановић Секулу) (уп. Љубинковић 1968: 173–177; Самарџија 2001: 113–114; Сувајџић 2005: 151–167; Петровић 2006: 328–337; Самарџија 2007: 189–190). Тиме се ова икониична фигура, која на највећем од свих

²⁵ Таква је „мртвачка дворана“ Валхала, небеско боравиште где германски бог рата Один окупља душе палих јунака и где се о њима старају валкире, дружбенице погинулих ратника (Лома 2002: 137, 139).

²⁶ „Мисао о царству небеском одговарала је религијској књижевности, али је сама идеја о вечном животу до кога се досеже херојском смрћу на ратишту, борбом, ранама задобијеним од непријатеља – идеја епска и старија од хришћанства“ (Милошевић-Ђорђевић 2011: 162).

²⁷ Епика и лирика (посебно тужбалице) знају за различите варијације:

ЕПИКА	ЛИРИКА
Секолу сам одавно женио црном земљом и травом зеленом. (ЕР 157)	Ево иду кићени сватови, Њи видимо, наше не видимо: Снашица је зелена травица. (Беговић 1885, 211/III)
Ал’ ето ти Туркиње ђевојке, Покрила се злаћеном марамом; Како дође на језеро млада, Поклони се зелену језеру, Пак језеру стаде бесједити: „Божја помоћ, зелено језеро! Божја помоћ, моја кућо вјечна! У тебе ћу вијек вјековати, Удаћу се за тебе, језеро, Волим за те, него за Арапа.” (Вук II, 66:206–215)	Наше сеје, не кун’те се нама, Вјерне љубе, ви се преудајте, Нас ће царе тамо оженити, Са мезаром и златним ћемером! [...] Нас ће царе тамо оженити: Млаком водом и мишћи сапуном, Црном земљом и зеленом травом. (Башић 422)

епских попришта рањенике „причешћује вином црвенијем / и залаже лебом бијелијем“, приближава фиктивној „гиздавој девојци“ из Хекторовићевог записа („Марко Краљевић и брат му Андријаш“, 1555. г.), посредством које се скрива, а у ствари саопштава истина о Андријашевој погибији:

Не реци ми нашој мајци истине по ништоре:
„Остао је, – реци, – јунак, мила мајко, у тујој земљи
Из које се не може од милиња одилити,
Андријашу.

Онде ми је обљубио једну гиздаву девојку.
[...]

Она т` му је дала многа билја непознана,
И онога винца од забитја,

Гиздава девојка.

Ли ускори му се хоћеш, мила мајко, надијати.“ (Пантић 2002: 54)

Косовка девојка стаје тако и у ред свих оних женских ликова који у лиминалним просторима сусрећу јунаке на њиховом путу у смрт, било да су то обале реке²⁸ (песме о „закаслелом јунаку“ или „познавању очине сабље“; Самарџија 2010; Делић 2012: 211), бедеми града (варијанте о погибији Бановић Секуле или Марка Краљевића; Лома 2002: 140–146; Делић 2012: 212, 215) или врата цркве – као у бугарштици о погибији Бановић Секуле, Угрин Јанка и Михаила Свилојевића на Косовом Пољу (Б 32) и варијанти Слепе из Гргуреваца с другом тројицом протагониста (Милош војвода, Милан Топлица, Иван Косанчић) на истом стратишту.

ИЗВОРИ²⁹

- Б: *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић. Књига прва са расправом о „бугарштицама” и с рјечником. Биоград: Гласник Српског ученог друштва, 1878.
- Башић: *Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije. Antologija*. Husein Bašić (prir.). Podgorica: Almanah, 2002.
- Беговић 1885: *Српске народне пјесме из Лике и Баније*. Сакупио и за штампу приредио Никола Беговић. Књига прва. Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске, 2001 [Загреб 1885].
- Вук II: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. *Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*. У Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1845. Сабрана дела Вука Карацића, књига пета. Радмила Пешић (прир.). Београд: Просвета, 1988.

²⁸ Вода је типична граница између два света, и по правилу је чувају демонска бића, али и свеци, уколико одваја рај од пакла (Детелић 1992: 88).

²⁹ Вукове збирке и његова рукописна заоставштина касније штампана доступни су у оквиру ширег корпуса на адресама: <http://www.mirjanadetelic.com/e-baze.php> и <http://www.monumentaserbica.com/epp/>.

- Вук IV: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. *Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*. У Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1862. Сабрана дела Вука Карацића, књига седма. Љубомир Зуковић (прир.). Београд: Просвата, 1986.
- Вук VI: *Српске народне пјесме*, скупио их Вук Стеф. Карацић. *Књига шеста у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена*. Београд: Државна штампарија (друго државно издање), 1935.
- Вук VII: *Српске народне пјесме*, скупио их Вук Стеф. Карацић. *Књига седма у којој су пјесме јуначке средњијех времена*. Београд: Друго државно издање, 1935.
- ЕР: *Ерлангенски рукопис*. Мирјана Детелић, Снежана Самарџија, Лидија Делић (прир.). Доступно на: <http://www.erl.monumentaserbica.com/>
- Пантић 2002: *Народне песме у записима XV – XVIII века. Антологија*. Избор и предговор Мирослав Пантић. Београд: Просвета.
- САНУ II: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића*. Књига друга. *Пјесме јуначке најстарије*. Живомир Младеновић, Владан Недић (прир.). Београд: САНУ, 1974.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић 1899 – Андра Гавриловић. Приложак проучавању српске народне поезије. *Годишњица Николе Чуића XIX (1899)*: 122–127.
- Делић 2012а – Лидија Делић. Чарне очи, да би не гледале. О једном епском плеоназму. *Заједничко у словенском фолклору: зборник радова*. Љубинко Раденковић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 207–226.
- Делић 2012б – Лидија Делић. Сукоб јунака с цинковком у јужнословенској усменој епици. *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду: зборник радова*. Бошко Сувајдић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 195–223.
- Детелић 1992 – Мирјана Детелић. *Митски простор и епика*. Београд: САНУ, 1992.
- Детелић 1996 – Мирјана Детелић. *Урок и невеста. Поетика епске формуле*. Београд: Балканолошки институт; Крагујевац: Центар за научна истраживања Универзитета у Крагујевцу, 1996.
- Ђорђевић 1958 – Тихомир Р. Ђорђевић. *Природа у веровању и предању нашега народа II*. СЕЗ LXXI (1958).
- Елезовић 1957 – Глигорије Елезовић. *Огледало света или Историја Мехмеда Нешрије*. *Зборник за источњачку и књижевну грађу*, серија прва III (1957).
- Карацић 2006 [1833] – Вук Стефановић Карацић. Предговор уз *Народне српске пјесме*, књига четврта (Беч, 1833). *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Снежана Самарџија (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 666–674.
- Клеут 1995 – Марија Клеут. *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска.
- Клеут 2006 – Марија Клеут. Скица за испитивање статуса епских народних песама некад и сад. *Реликвије из старине. Огледи о српским епским народним песмама*. Марија Клеут (прир.). Нови Сад: „Дневник“, 276–284.
- Латковић 1953 – Видо Латковић. *Чланци из књижевности*. Цетиње: Народна књига.

- Лома 2002 – Александар Лома. *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске епике*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Београд: Балканолошки институт, 2002.
- Пешикан-Љуштановић 2009 – Љиљана Пешикан-Љуштановић. *Усмено у писаном*. Београд: Београдска књига.
- Љубинковић 1968 – Ненад Љубинковић. Јелен у бугарштицама. *Народно стваралаштво – Folklor VII/26–27* (јули–октобар 1968): 173–177.
- Милошевић-Ђорђевић 1971 – Нада Милошевић-Ђорђевић. *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*. Београд: Филолошки факултет београдског универзитета.
- Милошевић-Ђорђевић 1990 – Нада Милошевић-Ђорђевић. *Косовска епика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милошевић-Ђорђевић 2002 – Нада Милошевић-Ђорђевић. *Казивати редом*. Београд: Рад – КПЗ Србије.
- Милошевић-Ђорђевић 2011 – Нада Милошевић-Ђорђевић. *Радост препознавања*. Нови Сад: Матица српска.
- Недић 1981 – Владан Недић. *Вукови певачи*. Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 2006 – Соња Д. Петровић. *Рукописне и штампане усмене песме о Косовском боју у процесу прожимања. Докторска дисертација*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет (одбрањена 2006. године).
- Петровић 2001 – Соња Петровић. Предговор. *Косовска битка у усменој поезији*. Соња Петровић (прир.). Београд: Гутембергова галаксија, 5–41.
- Пешикан-Љуштановић 1997 – Љиљана Пешикан-Љуштановић. „Пошљедње вријеме” у Библији и песамама из Вукових збирки. *Научни састанак слависта у Вукове дане 26/1* (1997): 185–192.
- Ређеп 1976 – Јелка Ређеп. *Прича о боју косовском*. Зрењанин: Центар за културу Зрењанин; Нови Сад: Филозофски факултет.
- Самарџија 2010 – Снежана Самарџија. Из мајдана чисто сребрнога. *Ликови усмене књижевности: зборник радова*. Снежана Самарџија (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 121–146.
- Самарџија 2001 – Снежана Самарџија. Скица за поетику епских народних песама. *Антологија епских народних песама*. Снежана Самарџија (прир.). Београд: Народна књига – Алфа, 5–148.
- Самарџија 2007 – Снежана Самарџија. *Увод у усмену књижевност*. Београд: Народна књига – Алфа.
- Сувајџић 2005 – Бошко Сувајџић. *Јунаци и маске: тумачења српске усмене епике*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Чајкановић 1938 – Veselin Čajkanović. Poetae Serborum epici quid de interitu et de renovatione mundi sibi finxerint. *ПКЛИФ XVIII* (1938): 475–494.
- Шмаус 1964 – Алојз Шмаус. Из проблематике историјског развоја косовске традиције. *Зборник Филозофског факултета VIII. Споменица Михаила Динића 2*. Београд: Београдски универзитет, 617–624.

Oral Epics Vs. Kingdom of Heaven: The Case of The Blind Woman from Grgurevci

The poems of a blind woman from Grgurevci, some of the best poems Vuk Karadžić published in Vienna in 1845, are included in the literary and national canon to the greatest extent. The most famous details from her opus – Lazar's choice of the Kingdom of Heaven and the image of Kosovka devojka (Kosovo Maiden) giving wine to the wounded from the golden goblet after the battle – are exclusive in epic corpus and remembered thanks to exceptional variations of this performer. Therefore, her contribution to cultural heritage is almost immeasurable. Nevertheless, these motives will not be (primarily) studied as elements of individual poetics because: 1) there is no way to determine if Slepa from Grgurevci (The Blind Woman from Grgurevci) introduced the motives herself or assumed them from one of her antecedents, and 2) oral literature is essentially supra-individual. Slepa from Grgurevci is a striking example of a much used practice of oral poets who transferred different and sometimes contradictory layers of tradition and relied on old formulas and plot patterns, while crossing numerous tradition branches. The analysis of the above mentioned motives in wider epic and Indo-European context will reveal great tension between these layers of tradition, as well as their position and semantic.

Keywords: Slepa from Grgurevci, Oral epics, poetics, Kingdom of Heaven, Battle of Kosovo, Kosovo Maiden

Глас из потиснутог наслеђа

Рад ће анализирати прву од две књиге Еустахије Арсић, прве познате српске списатељице модерног доба, у контексту српске књижевности прве половине 19. века, узимајући у обзир различитост поетикâ и књижевних струјањаâ које су њоме доминирале у том периоду. Истовремено, чињеница да је у питању (први) женски глас у новој књижевности у фокус интересовања довешће и питање да ли је и како родна позиција утицала на одабир тематике и поступакаâ, структурирање слике света у књижевном тексту и поимање сâме улоге/задатка књижевности.

Кључне речи: Еустахија Арсић, просвећеност, рефлексивност, сентименталност, есеј, поезија.

Укупна српска књижевност краја 18. и првих деценија 19. века неретко се, са становишта историје књижевности априорно организоване око парадигме која ће преовладати половином тог столећа, чита као својеврстан „прелазак“, пут наше писане речи од изразâ и поетикâ који су јој били „љуштура“ ка аутентичном језику и изразу, и – надасве – простору слућеног/пронађеног идентитета. Непотребно је поменути да овакав приступ читаву једну књижевност – под изговором неприступачности њеног језика и „страности“ изражајних средстава које преузима – одбацује као предмет аутентичног *књижевног* интересовања и проучавања, видећи у њој готово искључиво културни феномен и разматрајући је само у културноисторијском кључу, чега није било поштеђено ни само Доситејево дело.

Утолико пре се може претпоставити да је положај *списатељица* у оваквом концепту синхроног, а поготово дијахроног посматрања књижевности вишеструко контроверзан. С једне стране, доктрина укључивања жена у круг посвећеника „просвештенија“ промовише их не само као (нарочито значајне) рецепијенте, већ – имплицитно – и као ствараоце, што је пракса која почиње да се промовише и у српској средини¹. С друге стране – упркос

---

¹ Прве „полезне“ књиге женских аутора у нас су преводи-прераде, те се тако – што је и иначе чест случај у српској књижевности овог доба – успоставља стање *двоструког* ауторства над текстом: инцијалног, које се јасно истиче и које је најснажнији извор ауторитета његових порука, и накнадног, *преобликујућег* – које може подразумевати значајне, не само стилске, већ и структурне измене, све до уношења нових сегмената везаних за актуелне прилике српског друштва, свакако

конзистентности захтева за образовањем жена, питање о карактеру, обиму и сврси знања које оне могу или треба да стекну није ни издалека „решено“², чиме се, суштински, проблематизује духовни и интелектуални видокруг који им је примерен и спектар дисциплина у оквиру којих могу дати релевантан допринос. Подручје књижевности – у оном широком значењу који је тај појам обухватао у датој епохи – било је прва сфера која је омогућавала продор жена у простор „јавне речи“, дајући им прилику да, у складу са захтевима владајуће поетике, својим делом *поучавају*, али и да изразе индивидуални сензибилитет и сопствену слику света. При томе, од посебног значаја за истраживање стваралаштва првих модерних српских списатељица јесте питање да ли је и како подручје њиховог интересовања и инспирације било (унапред) ограничено на посебне „женске“ сфере, попут васпитања деце, брака и породичног живота, питања положаја жене у актуелном друштвеном поретку. Иако се овакав сет питања иницијално подудара са истраживачким апаратом који нас удаљава од иманентног приступа тексту – интерпретирајући га као систем знакова којима се откривају идеологеме и ставови средине и епохе – управо разматрање поетикâ и књижевних традиција у оквиру којих стварају наше

као дистинктивне преокупације „другостепеног аутора“. У сфери о којој говоримо, значајан пример оваквог културног подухвата је Мразовићево издање *Поучителног магазина* госпође де Бомон (в. Опачић, 2012: 313–332).

² У поменутом *Магазину* г-ђе де Бомон јунакиња, гувернанта и наставница аристократских госпођица, каже како се „женским лицима пристоји готово од свега *нешто* (курзив Т.Ј) знати“, чиме се прилично јасно указује на концептуална ограничења образовања намењеног женама. За њих предвиђена знања – иако почињу да укључују и области попут математике, природних наука и филозофије – у суштини су прегледног карактера, без проблемског удубљивања и евентуалне специјализације, а основна сврха њиховог образовања, поред претпостављеног позитивног утицаја на васпитање деце, јесте унапређење општег социјалног функционисања (захваљујући, свакако не малом, проширивању видокруга), а не индивидуална стваралачка/професионална реализација. Може се рећи да је ово широко распрострањено уверење прихватио и Доситеј, будући да се залаже за обавезно *основно* школовање женске деце и, потом, њихово (континуирано?) духовно уздизање читањем „благополезних“ књига, али не и за укључивање неких од њих у систем вишег образовања. Овај став, међутим, није универзално примењиван: судећи по сопственој аутобиографији, Доситеј је међу полазницима – чије су лекције несумњиво превазилазиле уобичајени ниво образовних захтева – имао и неколико ученица, а у аргументацији општих места о потреби образовања жена изричито се позива на примере оних међу њима које су, ослоњене (и) на своје знање и интелект, оствариле значајна достигнућа – од знаменитих владарки његовог времена до Сократове учитељице Диотиме. С друге стране, сама г-ђа де Бомон, постајући писац и издавач, своје образовање користи у стваралачке и професионалне сврхе, а чињеница да са Волтером води полемику о религиозним питањима указује на темељитост њеног образовања у фундаменталним дисциплинама. Тако овакви изузеци постају аргумент у прилог основном ставу о разлозима за образовање жена, али истовремено и извор његове системске „недовршености“.

ауторке води како расветљавању тог слоја њихових дела, тако и дефинисању њихових књижевних особина и вредност□.

***

Дело Еустахије Арсић, наше прве списатељице која је штампала своја дела, у потпуности је уклопљено не само у владајуће стилске и поетичке токове српске књижевности, већ и у идејну/идеолошку матрицу у чијим оквирима размишља актуелни „просвештени“ естаблишмент, а чињеница да је аутор жена начелно не утиче на тачку гледишта са које се захвата у стварност, већ се јавља првенствено у функцији назначивања још једне друштвене/културне/емотивне позиције са које се износе утврђене поруке и посредује иста врста осећајности.

Њено прво дело *Совет матерниј предрагој обојего пола јуности сербској и валахијској* (1814) не само да следи доситејевско наслеђе у погледу идеологије коју заступа, преобраћајући је у сопствену белетристичку/есејистичку тему, већ је и структурирано по сродном обрасцу, иако донекле амалгамираном елементима неких других књижевних и духовних традиција.³

Већ посвета књиге, развијена у прави похвални трактат Урошу Несторовићу, инспектору српских и влашких школа у арадској области, својим обимом и карактером свакако указује на ауторкино познавање традиције оваквих текстова и разумевање њиховог функционисања унутар укупног текста дела, а посебно у вантекстовним и ванлитерарним релацијама у оквирима којих треба да допринесе остварењу неког циља или испуни одређену намену.⁴ Састављена из више делова, ова уводна целина прве књиге Еустахије Арсић сугерише ауторкин однос према „адресату“ и став према значају његовог

---

³ Рад ће у потпуности бити посвећен првом делу Еустахије Арсић, не само због значаја који је освојило својим пионирским статусом и чињенице да представља образац стваралаштва ове ауторке, већ првенствено због жеље да се приступи иманентном тумачењу и литерарном вредновању (посебних сегмената) њеног опуса. Обухватање оба њена главна дела анализом заснованом на таквом приступу далеко би превазишло обим рада предвиђеног за објављивање у часопису, те ће евентуална студија о њеној другој (и нешто помније читаној и више вреднованој књизи) бити остављена за неку будућу прилику.

⁴ Несторовић је тесно сарађивао са Еустахијиним супругом, градоначелником Арада, школским добротвором и председником школског одбора, а Арсићева истрајност и пожртвованост у јавном раду подстакла га је да предложи да се његовој породици додели племство. Еустахијина књига, објављена након добијања титуле, свакако је начин да се изрази захвалност за тај гест, али и да сви чланови породице преузму јавне улоге адекватне новом друштвеном положају.

рада, постајући културни „алиби“ настанка и фактор тематског/идејног обједињавања књиге.

Након насловнице *Совета* и „адресе“ посвете („Јего високоблагородију Урошу Стефану Несторовичу ... нижајше посвјаштен“), на наредну леву, обично празну страницу ауторка (као мото?) уноси библијски цитат (Пс. 119; ст. 126, 72, 121, 122), да би на паралелној десној започела поменути трактат (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, непагиниране почетне странице), и то обраћањем у другом лицу једнине, унеколико подражавајући епистоларну форму као раширени манир епохе. Карактеристично усхићен тон тог обраћања, подвучен реторском функцијом упитне почетне реченице и карактеристичним реченичним ритмом, додатно је лиризован коришћењем метафора, по свему судећи такође библијског порекла, којима се указује на Несторовићеву преданост и значај његовог рада. Питање „како род твој може теби захвалити за подвиге и труд твој“ кад „светску славу ни за што не држећи, бригу за провештеније рода нашега дан и ноћ имајући, труд твој друге награде не изискује, сем дочекати и видети *плод од новонасађених маслина твојих* (курзив Т.Ј.)“ ауторка (очекивано) оставља без директног одговора, али наглашава да ће „што се плод буде више распростирао, и просвештеније на виши степен издизало, вишу хвалу приносити теби и мушки и женски пол, који и данас благодарност износи“.⁵

Ово је моменат који ће ауторка искористити да једну од темељних порука епохе посредује са унеколико измењене позиције. На идеолошком плану, просветитељство инсистира на образовању жена и њиховом укључивању у сферу културног/интелектуалног активитета, док се – у домену стваралаштва – доминантни књижевни покрети оријентишу

---

⁵ У укупном тексту књиге ауторка наравно користи славеносербски/црквенословенски језик и нереформисану ћирилицу. У овом раду тежило се аутентичности цитата, те је, начелно, вршена само транслитерација (преношење аутентичног фонетског слоја текста новим писмом, тј. савременом ћирилицом), уз подразумевајуће очување морфолошког лика реч[□] и саме лексике. У појединим случајевима, међутим, апсолутна доследност није била могућа те су одређени цитати, да би следили ток реченице у коју су уклопљени, морфолошки прилагођавани савременом језику – углавном тако што су именице добијале актуелне падежне наставке, а глаголски облици морфолошки изједначавани са данашњим. У веома малом броју случајева, у којима значење неких лексема не би било препознатљиво данашњем читаоцу оне су „преведене“, тј. замењене одговарајућом савременом речју. На тим местима, међутим, изостаје обимније цитирање, те је јасно да упућивање на оригинални текст има карактер парафразе. Уз сваки (доследан или недоследан) цитат и обимнију парафразу постављен је линк дигиталног издања књиге у фонду библиотеке Матице српске и број странице на којој се предметни део текста налази, те се његов статус може једноставно проверити.

ка креирању/посредовању културе повишене осећајности, фокусирајући се на „теме срца“ и поетизацију свакодневног и природног, чиме у великој мери утичу на формирање читалачке публике унутар које је као прототипски реципијент претпостављена жена или, као колективни читалац, *око ње* окупљена породица. Ово кореспондира са уздицањем „женског начела“ осећајности и интуитивности, непосредности у препознавању и практиковању врлине и добродетељи (насупротив „мушком“ начелу апстрактног рачија у њиховом дефинисању и оцењивању), све до дивинизације рађања, материнства и васпитавања деце, које је схваћено као укупно руковођење њиховим развојем до моралног и духовног уобличења личности.

Управо тај концепт усвојиће ауторка, чинећи га тематском окосницом следећег сегмента излагања. Но, померање ка (имплицитној) позицији првог лица ту идеолошку/литерарну пројекцију преводи у раван субјективног искуства/сазнања, омогућеног управо (метатекстуално назначеном) родном припадношћу носиоца исказа.⁶ Овим специфичним „поунутрашњивањем“ филозофских/идеолошких поставки епохе најпре се на посебан начин оснажује став о статусу и позиву „родитељнице“: она је извор највише љубави, на коју се може одговорити само под условом да се досегне стање просвећености, нужно и недвосмислено везано са разумевањем и прихватањем божјих закона. Зато и питање како син „непросвештен и без богопознанија, заповести божјих не знајући, може почитовати родитеље своје“, које се поставља пред „родитељницу“ обузету љубављу и бригом за децу, формално говорећи не остаје реторичко. У наредним реченицама – које заокружују централни „расправни“ део ове посвете-есеја – на њега је дат релативно широко елабориран одговор: разлика између просвећених и непросвећених велика је као између здравих и болних, а син „просвештен богопознанијем све заповеди божје у срцу има“, те „Бога слави, цару верност исказује, родитеље почитује, [њихове] старости терет стрпљиво сноси, храни их и брани од сваког зла“.

---

⁶ На почетној страници, испод интегралног текста наслова који укључује и дативни облик имена претпостављених/жељених читалаца („јуности сербској и валахијској“), као пошилалац поруке назначена је „сочинителница“, али се у самом тексту граматичке индикације родне припадности ауторке готово не јављају – по први пут то се дешава у другој од четири песме у овој књизи, у којој налазимо радне глаголске придеве у женском роду („Ја сам јутрос рано уранила,/У верту сам солнце дочекала.“). Име и презиме ауторке назначено је тек при крају књиге, испод текста претпоследње песме.

Допринос овом високом (не само васпитном, већ и антрополошком) циљу подразумева се као мотив слављења „адресата“ посвете, кога при школским испитима „три нације зову“ претачући своју радост у похвалну песму којом се посвета књиге и формално завршава. „Песма позиванија“ у много чему је образац културног тренутка у коме је настала, поетичких назора и уметничких поступака који су њиме доминирали или се у њему сустицали. Писана у силабичким дистисима који представљају како синтаксичке тако и ритамске јединице, будући да су мелодијски обједињене узастопном римом (*aa, bb, cc* итд.), она је у потпуности уклопљена у струју језички и стилски комуникативне поезије, ослоњене на традицију европског рококоа/сентиментализма и оријентисане ка релативно широкој читалачкој публици.

Извесно поигравање поступком апострофирања божанства („Три грације лепо поју/И богињу своју зову.“) и доцније, крајње сведено коришћење митолошког инструментарија („муса“) није довољно да ову песму, чак ни на стилском плану, изразитије веже за школу наше (изразито рефлексивне) класицистичке поезије. Уместо тога, она тематиком и песничким сликама следи традицију буколика и пасторала, која се – задржавајући, упркос извесном унутрашњем трансформисању, препознатљивост спољашњег плана текста – одржавала од антике до 19. века. Обраћајући се Несторовићу као одгајивачу вртова и заступнику муза („Ходи к нама ревнитељу/ ... / Вертоградов делатељу/Мусе славне садитељу.“), „грације“ – као „алтернативни“ лирски субјект и формални носилац исказа – објављују визију радосног буђења природе. У контексту слављења просветног прегаоца који „славу роду умножава“, тај дитирамбски опис смењивања зиме и пролећа, односно ноћи и дана („Већ и тавна зима пројде,/И пролеће љупко дојде./Тавна ноћца исчезава,/Белиј данак осиава.“) јавља се као топос са јасном конотацијом преласка из мрака незнања у светло и радосно стање просвећености. Но ауторка као да тежи да алегоричко значење те слике „догради“ уводећи мотив „царског ока“ које посматра буђење природе („Солнце жарко земљу греје/*Царско око* том следује:/Јер испушта своје зраке/Рубин сјајне кроз облаке./Натура се преоблачи/Црну ризу с себе свлачи.“) и „царског сердца“ које је „украшавање васељене“ побудило да „пева песме од радости“.

Будући да се „царско око/сердце“ јављају као очигледне синегдохе „цара“ – Бога-сведржитеља („цара над царевима“ како је, такође библијском фразеологијом, речено у

једном од наредних есеја – в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 18), може се основано тврдити да је већ у овој пригодној песми ауторка, остајући на трагу „природне теологије“ као живог филозофског наслеђа осамнаестог века, тематизовала један значајан мотив како сопствене тако и укупне српске поезије у деценијама које ће следити, отварајући просторе новим, далеко сложенијим космолошким визијама као једној од дистинктивних преокупација наших најважнијих песника.⁷ Сама, међутим, остајући у семантички сведенијим оквирима – унутар којих се сликом пробуђене природе сугерише божје радовање људском напретку – ауторка сижејно заокружује песму враћањем основном тематском слоју, тј. похвалном обраћању ономе чије дело слави („Муса се је потрудила/Докле те је отдојила .... Ти си сада роду познан/Име твоје безсмртно је ...“). Следећи утврђене поступке похвалних текстова те врсте, она испуњава све „захтеве жанра“ и укључује своје дело у сложене механизме друштвеног и културног функционисања.⁸

Модел структурирања примењен у овој проширеној посвети поновиће се и у примарном тексту дела. Наиме, *Совет матерниј* састоји се од две целине раслојене у доминантан есејистички и „надограђени“ поетски текст, коме су у расправи изнете тезе и ставови у суштини постали инспирацијско и мотивско упориште.

Прву од тих целина, означену као „Предисловије“, ауторка започиње обраћањем „дражајшим читателима и читателницама“ својега рода и, знајући за њихову радост због ширења „просвештенија“, указује на „агенсе“ и сврху овог процеса. Будући да од свештеника зависи „богопознаније и души спасеније“ а од мајки „мудро васпитаније“ од најранијег узраста, она тврди да се „род наш“ неће моћи похвалити просвећеношћу све док

---

⁷ Док се својом најпознатијом песмом „Слово надгробноје“ ауторка укључује у традицију која се креће од њеног савременика Мушицког према нешто млађем Стерији, овом, а нарочито следећом песмом у овој књизи (првом од три у основном тексту дела, након посвете) она показује сродности са долазећим песницима другачијег сензибилитета. То се првенствено односи на Соларића и Сарајлију, са којима је везује тематизација односа Бог–космос–природа–осећајни појединац, тј. лирски субјект отворен ка овој вертикали. Како, међутим, за сродно стваралаштво тих песника није могла знати (Соларићеве песме, за које је могуће да су настајале у исто доба, објављене су посхумно тек 1827. године, а у отприлике исто време постала је доступна и Сарајлијина космичка поезија, стварана почев од 1816. године) једино могуће објашњење је да су независно једни од других окренули истим стилским/поетичким обрасцима и истим изворима инспирације.

⁸ И ова песма је по много чему ослоњена на доситејевски образац у најизворнијем смислу: епистоларно обликован есеј, чије се основне тезе „преливају“ на мотивску раван пригодне песме интегрисане у његов текст, узор је свакако имао у *Писму Харалампију* и похвалној песми Јосифу II на почетку овог „манифеста нове српске књижевности“.

не буде обогашен „мудрим свештенством и родителницама“. Но општеприхваћена просветитељска теза о пресудности васпитног утицаја (просвећене) мајке – илустрована анегдотом о томе како је Аристотел тврдио да није тешко одредити цену за подучавање већ поодраслог младића, већ за одучавање од онога што је дотад научио – ауторки служи као полазиште да расправу поведе у донекле неочекиваном правцу. Наиме, васпитне норме за које се она у првом реду залаже нису ослобођење од сујеверја и предрасуда, нити критичка употреба ума, већ низ врлина и црта карактера попут благе нарави, смирености, уздржаности и трпељивости (<http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 9). Буду ли мајке истрајно упућивале децу на достизање ових особина, она не само да ће у „вишим училиштима“ показивати добро владање, већ ће бити припремљена за живот у коме, због завидљиваца и непријатеља, сваки човек трпи патње, невоље и прогоне.

Овај скуп особина, везан за слику уравнотежене осећајности и смиреног живота организованог на претпоставкама „здраворазумности“, свакако спада у агенду просветитељства, а нарочито појединих за њега везаних књижевних покрета, попут сентиментализма. Но тај комплекс конституисан је као „другостепени“ систем, будући да је његово досезање, и препознавање као једне од темељних вредности, омогућено управо упознавањем природних законитости и упућивањем на расуђивање у њиховом духу, што је примарна мисија просветитељских идеолога. Да ли то значи да је ауторка основне „полуге“ просвећености подразумевала, да је за неке друге нивое овог учења имала више наклоности или да ју је нешто подстакло да им, управо у овом контексту, да предност?

Посебно је карактеристично да су, по њеном мишљењу, недаћама о којима је напред говорено нарочито изложени истакнути умни људи („свакиј просветитељ, списатељ и филозоф укорижен јест“), што значи да „просвештеније“ није препоручено као пут којим се праволинијски стиже до животног задовољства, већ да су ауторку руководили неки други разлози и другачији погледи. Ово место је утолико упечатљивије што се преко опште рефлексије о судбини мудраца и прегалаца – чијим се „опорочитељима“ обраћа (поновним) цитирањем псалама – тематизује (стваралачка? друштвена?) ситуација саме ауторке: због свега овога, како каже, она не очајава, већ је, напротив, додатно побуђена да

пише и то не „туђим перима“ већ оним од „својих гусака“, отхрањених у њеној сопственој кући.⁹

Питање у чему је била срж сукоба са злонамерношћу и гордошћу света, односно да ли је Еустахија Арсић на свом стваралачком путу на оспоравања и препреке наилазила услед сукобљавања интереса и подозривости према друштвеном успињању њене породице или искључиво због тога што се прихватила посла за који, као жена, није сматрана способном и достојном, свакако је једно од темељних у расветљавању стварносне мотивације њених ставова. С обзиром да је њен приступ универзалистички, а образлагање почива на примерима јавног делања или цитатима значајних мисли, чији су носиоци, готово по дефиницији, били мушкарци, основано је претпоставити да она и сопствену ситуацију првенствено ставља у оквире опште судбине оних који теже да се остваре у некој врсти стваралаштва и чије се прегалаштво на неком јавном пољу дочекује са подозрењем или подсмехом.¹⁰ Но одређени елементи текста сведоче (и) о другој могућности. Исказ о писању перима од гусака храњених у сопственој кући у општем смислу свакако може бити протумачен као метафора рада сопственим снагама и средствима (што треба да обеснажи приговоре оних који сумњају у мотиве или способности списатељице), али на плану стварносних алузија једнако је основана и претпоставка да је реч о полемци са онима који сматрају да због писања занемарује вођење домаћинства (Миланков, 2001: 151–152).

У том смислу посебно је интересантан завршни сегмент првог есеја, у коме се њен, и даље универзалистички дискурс изричито усмерава ка посебно – родно – диференцираној публици. Позив „другама, сестрама и кћерима“ да се с љубављу и

---

⁹ Овај одговор „опорочитељима“ свакако је и тачка успостављања везе текста расправе и цитата псалама узетих за мото књиге, а стављање свог (и осталих сличних) сукоба у контекст библијског коментарисања формира јасну вредносну перспективу и сугерише поузданост и универзалност ауторкиних судова. Истовремено, позивањем на ауторитет Доситејевих басана које, говорећи о неразумном суђењу и неоправданом узношењу, преносе поруке везане за исти спектар духовних и моралних „сагрешења“, укупан дискурс ауторкиних опаски се унеколико секуларизује преко конвергирања библијских и лаичких порука из модерних књижевних дела. Ово је утолико занимљивије што религиозно становиште у делу Арсићеве има повлашћенији статус него у делима њеног (несумњиво главног) узора Доситеја, те се може сматрати да она уједињује токове секуларног и нешто старијег црквеног („рајићевског“) просветитељства.

¹⁰ Већ је примећено да је приступ Еустахије Арсић универзалистички, а да је тамо где се специјално обраћа женској публици дискурс њеног есеја пре еманципаторски него феминистички (Кох, 2007: 162).

смиреног срца посвећују читању упућен је с врло јасним циљем: као што водене птичице, ма како мале, безбедно прелазе водене струје, не страдајући чак ни на дубоким местима, док гавран, макар и столетан, у њима пострадава, тако ће и они који прилежно читају, без обзира на „светски вихор“ заувек „безбедно“ (од заблуда и погрешки – прим. Т.Ј.) проводити живот, док никакво животно искуство не може од невоља и страдања спасити оне који се од читања уклањају (тј. не раде на развоју свог ума и духа). На изговор да (многи) не разумеју оно што читају, ауторка, преко Јована Златоустог, одговара да суштина овог проблема није у незнању, него у невољности, не-хтењу да се пође тим путем, а прекршај је утолико тежи што просветитељска препорука конвенгира са религиозном дужношћу. Указујући на Христово упутство ученицима да „прегледају писма“ јер ће она сведочити за њега (Јев. по Јовану 5, 39), ауторка емфатично позива да се посветимо читању, којим „Бога слаavimo, нарави украшавамо, у младости и старости сав свет, [...] обходимо, [...] све богиње мудрости упознајемо, и с њима се дружимо“ (<http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 11). Према концепту који очигледно заступа ауторка, просвећеност и стваралаштво су јединствени феномени којима сви треба да имају приступ, а обраћање посебним сегментима публике има сврху управо да се они учине универзалним, а не да се из промењене перспективе формулише неки иновирани приступ. Зато се категоријама читалаца које нису равноправно обухваћене образовањем и у једнакој мери упућене на интелектуалну и стваралачку делатност обраћа (и) засебно, и то тоном и дискурсом који је међу њима/за њих усвојен као адекватан и апелативан: објављујући да су „сви премудрејши списатељи и философи од века до днес [...] љубезници наши“, ауторка поздравља „дражајше и возљубљене дштери рода нашего“ са жељом да се („радујући се Господу“) веселе и песмом коју им поклања.

Песма („Песн“) на крају првог есеја у *Совету* далеко је највреднија од четири донете у овој књизи, а свакако стаје у ред, или чак надмашује оне две (из њене друге књиге) које се уносе у антологије српске поезије.¹¹ Осећајност карактеристична за

---

¹¹ Песме Еустахије Арсић су, иако донекле резервисано, уношене у опште прегледне антологије српске поезије: најпре је „Слово надгробноје“ Младен Лесковац унео у *Антологију старије српске поезије* (1953), док се Петар Милосављевић одлучио за песму „Весна“ (*Антологија српске поезије: средње доба*, 2004). У оба случаја приређивачи су посегли за песмама из њене друге књиге, очигледно сматрајући да је реч о зрелијим и репрезентативнијим остварењима, док је једино Стеван Радовановић у антологији *Српске песникиње XIX века* (1981) дао репрезентативнији преглед њеног поетског стваралаштва, обухватајући избором опус из обеју књига. При томе је

пасторалу, са развијеним сликама из фонда исте традиције, фундаментално је везана за мотив Бога-сведржитеља и космичког поретка као еманације његове промисли, што ову досад занемарену песму укључује у једну особену вертикалу српске поезије.

Милиј Боже, велика ти хвала,
Земљеделцев ти си многа слава.
Радост гледам са четири краја,
*Како владаш солнцем и месецом
и планетам мудро располажеш.*
Солнце жарко земљу угрејава,
Јупитер ју влагом напајава.
Светлиј месец ноћом укрепљава,
Тихиј зефир љупко прохлаждава.
Душе моја ти се наслаждавај
И у рају земаљском уживај.
Не завиди високога срећи,
Већ помози мањем у слабости.
Нек се краси царска диадема,
За тебе је вертоград зелениј;
Гди ружица тебе украшава,
Љубичица сладко наслаждава.
Славуј птица лепо разговара.
Пролетије, сваком драго време,
Ти си радост и старом и младом.
Ја сам јутрос рано уранила,
У верту сам солнце дочекала.
Венус гледи са високог трона,
Умножава радост срдца мога.
Меркуријус мени проговара:
Весели се душо моја драга:
К јесени ћеш собирати блага,
Док ти роди вино и пшеница,
Чим се пита јунак и птичица.
А Сатурнус мене угрожава
И жестоко сада обличава.
Да не штедим пролетнега труда,
Уживаћеш вели јануарја тада.
Слишатељем песни услаждене
От Бога ја желим здравље и весеље.

очигледно испуштао само оне песме које је сматрао пригодним или програмским (поздравна ода Несторовићу и друга од три песме у даљем тексту прве књиге).

Развијање описа природе, потакнутог доживљајем „умности“ космичког поретка, доводи до конституисања лирског субјекта као уживаоца „земаљског раја“ (чија се душа „наслаждава“ не само појавном, већ и лепотом садржаном у сврховитости природе), из чега ће проистећи и етичка рефлексија око које је сижетиран даљи текст песме. Опомена сопственој души да не подлегне зависти и да пронађе радост у помагању „мањима“ (тј. у чињењу добра), развија се у прави лирски солилоквиј о вредностима једноставног живота „земљеделца“ и егзистенцијалној радости коју он доноси, а у којој учествују (или бар о њој резонују) и небеска тела/божанства. Обраћање „слушаоцима“ у завршним стиховима песме, осим што свакако представља обол маниру популарне поезије ауторкиног времена, јавља се и као начин зокруживања исказа лирског субјекта, чиме се он везује за глас реалне личности и проживљено емотивно/духовно искуство.

Наредну целину сачињавају други, далеко обимнији есеј, и две њему придодате песме различитих мотива и карактера. Тек у овом есеју, у коме разрађује и конкретизује раније назначене теме и ставове, Арсићева – у складу са одредницом из наслова књиге – концептуално диференцира говор упућен двома (родним) категоријама публике, обраћајући се најпре (и далеко шире) „дражајшим *синовима* рода нашег“. Знајући да „корен науке горак јест, но плод њен зело сладак“, ауторка, како изгледа, управо тим „љубимцима Минерве“ у првом реду намењује своју књигу, у нади да ће им тиме помоћи да се одазову пред њих постављеним очекивањима, која обухватају „невестам Божијим прослављенија, царју верност благодаренија, тми уничтоженија, свету возсијаније, демонов умерштвљеније, лихви и неправди изгоњеније, египетским страстем упраздњеније“. ¹² Са овим циљевима просветитељске доктрине ауторка ће повезати и елаборацију ставова да је наука узалудна без добре нарави, као и молитва без добрих дела („у злонаравному човеку наука јако силному лву зуби и ногти“); те да су за

---

¹² Овај цитат обележен је извесним нејасноћама. Полазећи од библијског тумачења „невеста Божија“ је метафоричан назив за Христову цркву на земљи. Пошто се овде јавља у множини („невестам Божијим“) претпоставка је да се израз односи на цркве као објекте и парохијске заједнице, будући да на тај начин брига о њима бива обухваћена дужностима оних којима се ауторка обраћа. Далеко проблематичнији је, међутим, део исказа о „египатским страстима“. У библијском кључу, жал за Египтом везује се за неспремност на одрицање од земаљских задовољстава на путу вере који је претходно одабран (Друга књига Мојсијева, 16: 3 и даље). Но како у даљем исказу ауторка „египатске страсти“ везује за сујеверје и враџбине које су преплавиле „особито род валахијскиј (влашки – прим Т:Ј) [...] из неразумија и богонепознанија“, овде се тим изразом очигледно означава слеђеће погрешне „вере“, тј. сујеверја које треба да буде побеђено.

пренебегавање животних бура и погибелји пресудни „смиреније и кротост, и самога себе познаније“, што човеку обично недостаје у младости (по Соломону, неразумљиви су путеви „орла парјашта по воздухе, [...] змија ползјашта по камени, [...] корабља пловушта по морју и [...] мужа в јуности својеј“), те кроз живот иде као да су му очи свезане, у заблуди се дичећи богатством, достојанством или науком, не схватајући да нико није савршен „токмо један Бог“.

У овој тачки расправе долази и до најзначајнијег обрта – или концепцијског проширења – у односу на основну просветитељску агенду као претпостављену тачку гледишта ауторке. Имплицитно расправљајући о односу знања/ума и вере као моралних/егзистенцијалних упориштâ живљења, она (неочекивано?) успоставља дистанцу према самосвести знања и научног размишљања, укидајући претпоставку њихове самодовољности и чинећи их функцијом „богопознанија“ које доводи до животне испуњености и атараксије. Управо је присуствовање излагању о узроцима и следу природних појава – које „наши стари“ нису познавали, па су од Бога молили кишу или снег – ауторку потакло да се успротиви тези о одсуству божје воље у природним процесима и космичком поретку. У прилог супротстављеном ставу она наводи начело да свака „твар и соделаније [морају имати] својего соделатеља“, па је утолико невероватнија претпоставка да циновска небеска тела и „огњена светила“, са сопственим бићем, могу постојати нестворена неким умом и вољом која им је одредила својства и путеве (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, 16–17). На таквом ставу утемељена је ауторкина религиозност, представљена у пуном сагласју са начелом тражења истине путем логичког закључивања, које се – у аутентично просветитељском конструкту – јавља и као основ епистемиолошке и етичке легитимизације религиозних учења: ако се Бога бојим не као мучитеља, већ као „љубећег оца“ (који човека упућује на љубав према Створитељу и према ближњему), онда истину љубим, ако истину љубим „жизн благу имам“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 19 – 20).

Досезање „благе жизни“ на основама овако схваћене религиозности постаће платформа и циљ ауторкиних савета најављених у наслову дела, а истој сврси суштински је намењено и стицање световних знања за које ће се залагати у завршном сегменту излагања. „Возљубљену јуност“ – која је у првом реду позвана да своје животе усмери ка том идеалу – она ће позвати да просветљеним погледом увиди да је основни узрок

одустајања од исправног пута „среброљубије“, а да у љубави према ближњему нема места ни гордости, ни зависти, ни клевети, ни лихви или крађи, ни злим речима (што све очиледно произилази из наведеног, примарног греха). Како се спасење стиче помагањем ближњима, а у оне којима помоћ потребна, осим убогих, спадају и непросвећени „бопознанијем и науком“, ауторка позива велможе и богаташе да „дају руку помоћи просвештенију“, да се због „неразумија“ не би тонуло у грех и страдање, на поругу читавој заједници.

Тек овде расправа почиње да добија карактер апологије просветитељства, засноване на општим и препознатљивим компонентама његове агенде, али и даље вођене истим, несразмерно наглашеним телеолошким концептом по коме (искључиво) просвећивање води блаженству појединца и народа. У том кључу треба читати и (родно диференциране) савете о васпитању деце које ауторка упућује читаоцима и јавности уопште. Тврдећи да греше они који се о позив да (помагањем „просвештенија“) улажу у добро заједнице оглушују јер сав иметак намењују обезбеђивању будућности сопствене деце, ауторка доказује да „мудрому сину“ то није неопходно, а да гомилање богатства за „неблагодаравног“ заправо води његовој неодговорности и „погубљењу душе“, за шта ће сами родитељи одговарати Богу. Зато их ауторка позива да „сину“ од малих ногу дају васпитање, да посеју „на нову земљу“, тј. његово срце, заповести Божије, јер су то права блага, у чијим ће плодовима у старости уживати.

Иако је савет везан за васпитање мушке деце (односно за вредности на основу којих доцније треба да се понаша представник просвећеног и хуманизованог човечанства, као чији прототип/представник у *јавној сфери* неизоставно фигурира мушкарац) стављен на прво место, њему је суштински дато мање простора него расправи о васпитању кћер. За ово се може навести више разлога, од доктринарних начела просветитељства до ре-инвенције сфере приватности, која се одвијала управо у овом добу. Означавање приватног живота и породичног круга не само као централног фактора формирања личности и погледа на свет, већ и као основног медија испољавања суштинских вредносних опредељења и егзистенцијалних ставова, условило је и посебно интересовање и ново вредновање феномена везаних за тај скрајнути „женски“ делокруг. Стога се тематска и идеолошка преокупираност питањима везаним за жену, али и фаворизовање женске осећајности и становишта у многим делима из епохе просветитељства, у значајној мери

везују и за ново вредновање ове сфере људске егзистенције. Као средиште и симболички заступник овог (микро)космоса, жена је и креатор читавог једног (паралелног) света у коме је једино (?) могуће и пожељно остваривање русоовског концепта идиле и живот у оквиру његових вредности. Тај однос према питањима васпитања и положаја жене делом је и идеолошки основ слике коју ће заговарати и Еустахија Арсић.

Као циљ васпитања и образовања девојака недвосмислено је постављено уобличавање карактера и остваривање улоге коју ће, као супруге и мајке, имати у креирању оног идиличног света у коме се остварује потенцијал човека као „благонравног“ бића. Опмињући родитеље да кћери не навикавају на раскош, која води пропасти, ауторка као супротан образац поставља одрицање од „глупости Абдерићана“ (испољавану кроз препуштање страстима од којих ни једна – „ни одејаније ни плесаније, ни орудија мусикална“ – није постојана) и прихватање „Минерви и Аполона дштери небесних“. Тако ће она постати „красна Венера“ мужу својему, којему неће – као Медеја Јасону – пружати „лажно руно“, већ „сердечнују љубов и верност“. Истовремено, онај ко кћер научи „трудољубију, домостројенију, благонравију, целомудрију“, стида пред злим и бодрости за добра дела, и сам ће у њој наћи утеху и радост.

Ови резолутни ставови о васпитању – донекле диференцирани с обзиром на садржаје који испуњавају животе припадника једног или другог пола – наткриљени су, начелно јединствним, захтевом за темељним и континуираним образовањем које треба да добије сваки појединац („аште наставиши *чада* (дакле, без обзира на пол – прим. Т.Ј.) твоја чтенију свјатих и мудрих списаниј“, како наглашава ауторка).

Ипак, извесно „гранање“ упутстава и захтева намењених једном и другом полу сасвим је јасно обелодањено, узевши у завршетку и неке, културолошки посматрајући, несвакидашње обрте.

Најпре, заговарање образовања као опште вредности ауторка унеколико модификује повремено се обраћајући женској публици/родитељима женске деце као посебној („позитивно дискриминисаној“) категорији. Пропагирајући „образовање за све“, она посебно наглашава Доситејев захтев за школовањем девојака („да свака девица научит историју, географију, логику и нравоучителну философију“), док је позив за „упражњавање у читању“ специјално адресиран на „дражајше дштери“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр.25). Образлажући тај посебно фокусиран захтев,

Арсићева још једном прибегава алегоризацијама и сликовитим аналогијама: ако је „женски пол цвеће [...] у вертограду Божију“, није добро да имају једино лепа лица, без мириса, а да неке од њих чак „зло и остро воњају“. Зато родитељи треба да „од трња страсти“ чисте „красне ружице“, којима јуноше желе да (без излагања опасности) „украше прси своје“. Образовање, као компонента васпитања и изградње личности, доводи дакле до „ружице без трња“, односно девојке која у брак и породични живот не уноси рђаве навике и погрешне назоре, који би реметили претпостављену хармонију и срећу.

Може се претпоставити да је овај став изречен са „стандардног“ становишта захтева да управо жене учине посебан напор ради досезања неког интелектуалног/духовног/моралног стандарда – за шта се препоручује ослобађање како од „женских“ мана попут каћиперства или сујете, тако и од индуковане ограничености видика. Но, излагање у наставку расправе, тј. у њеном завршном (и поентирајућем?) делу указује на нека нимало безначајна померања. Неочекивано(?) мењајући перспективу, ауторка широко елаборира захтеве да „јуноша“ усрећен избором такве невесте треба да – неговањем различитих врлина – уложи напор да је буде достојан. Неке од тих врлина се првенствено испољавају у сфери приватности (добродетель, трудољубије, честитост) или чак задиру у интиму („јеже себе познавати, свега честно украшавати воздржанијем целомудрија“), но у целини гледано, за мушки део „јуности“ којој се ауторка обраћа достизање и практиковање врлине треба да се одвија у некој врсти широке интеракције између приватног и јавног. Тако им она у завршним пасусима својих савета препоручује да буду на опрезу да не пожелеле туђе и не пођу било каквом странпутицом, да се уздржавају од неумерености и живе трезвено („бесан и пијаница једно јест“), да се, према положају који имају, понашају „благочестиво“ и да (постављене дужости) бодро испуњавају, имајући на уму царску милост којом су обдарени. Израз тих вредности је и друштвено опхођење које од њих изискује да „дружество мудро“ бирају, да говоре мало али „со расузденијем“, да се на сваком месту не размећу науком и не упуштају у „дишпите“ да не би слушатељима „несносни“ били, те да, ако хоће да буду поштовани, морају „всјакому чест давати“ у духу јеванђељског учења да онај ко жели да буде „први и старији“ треба да „всем слуга будет“ (в. <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>, стр. 27 – 28).

Наизглед зачуђујуће, у блоку савета упућених младићима ауторитарност је израженија него у оном посвећеном васпитању девојака. Но разлог је једноставан – у

њиховом случају, сва упутства и резоновања су много непосредније везана за подручје друштвених односа и функционисања у одређеном систему хијерархије, будући да ће се управо у тој сфери одвијати највећи део њихових животних активности, и примарно испољавати животни успех или неуспех. Стога се може рећи да се размишљање о васпитању девојака одвија у оквирима русоистичког идеала, затвореног у сферу приватности и одвојеног од друштвених збивања и актуелне реалности уопште, што чини „могућом“ слику људских односа засновану искључиво на унутрашњим вредностима њихових карактера и узајамној благонаклоности. Како се таква, чак и фикционална слика, може засновати само на приказивању света одвојеног од свих реалних механизма друштвеног живота, као (могући) простор тежње ка датом идеалу јавља се приватност којом је, осим породичног живота, обухваћен и спектар најразличитијих међуљудских веза, од личних пријатељстава до сеоских и парохијских заједница. Како је том сфером у потпуности обухваћен будући живот ауторкиних „васпитаница“, савети за развој у духу „благонравности“ и кроткости могу бити пренесени на план егзистенцијалних схватања и изречени без децидираног продора ауторитарних захтева.¹³

Таквом читању доприносе и песме којима ауторка, на „увесељење душе“ својих читалаца, завршава књигу. Обраћајући се читатељству у најширем смислу и адресирајући поруку (без разлике не само по полу, већ, суштински, ни по животном добу и друштвеном статусу) на русоовско-доситејевског „природног човека“ у сваком од њих, она прву од песама конципира као давање директних савета за живот заснован на врлином испуњеној свакодневици („Све ће проћи овог света, сама доброта/ Она је всем невредима до самога гроба [...] Разум краси човека; даје доброту./ Ова опет свим налаже мудру простоту“), док у другој стању меланхолије, очигледно везаном са неком врстом отуђености, („Что ползује, милиј брате, меланхолик бити./ Није л' лепше с твојим братом веселому бити.“), супротставља природну идилу, са подразумевајућим комплексом вредности („Слушај како славуј поје, и пастире зове/ Да предводе стадо своје у зелен поље [...])“).

***

---

¹³ У овом погледу, став Арсићеве је далеко мање обележен (децидираном) ауторитарном мотивацијом него искази многих потоњих писаца, укључујући и прву наредну српску ауторку сличног дела Јулијану Радивојевић (алманах *Талија*, 1929).

Прва српска списатељица модерног доба својом првом књигом потврдила се као аутор потпуно уклопљен у поетичке токове свог доба, а концепцијом свог дела потврдила је како немалу просветитељску амбицију тако и недвосмислену литерарну самосвест. Хибридни жанровски статус њене књиге отворио је простор како за размах ученог есејистичког дискурса, тако и за поетске исказе који су се за њега мотивски везивали. Настављајући оваквим изразом доситејевску традицију, и истовремено залазећи у димензије поетског које су тих и нешто доцнијих година истраживали поједини значајни песници, она очито не прихвата ограниченост на обраћање издвојеним категоријама публике нити на бављење темама везаним за конструкт женских интересовања и женског погледа на свет. Пионирски женски глас у српској књижевности јавио се тражећи простор у истој равни са бројнијим и на јавној сцени присутнијим мушким колегама и – судећи по чињеници да је већ наредне године уврштена у прву историју српске књижевности (Бојић, 1815) – у свом времену је умногоме била тако и читана. Заборављање њеног дела наступило је колико због уметничког домета, који каснији читаоци нису високо рангирани, тако и због потискивања укупне стилске и поетичке традиције којој је припадала. Данашње, обновљено читање њеног, као и неких других опуса, отвара поглед у мотивско богатство и поетичку и стилску диференцираност српске књижевности првих деценија 19. века.

Извори и литература

Арсид, Еустахија: *Совет матерниј предрогој обојего пола јуности сербској и валахијској*, Будим, 1814, <http://digital.bms.rs/pub.php?s=R19Sr-II-60>

Бојић, Лазар: *Памјатник мужем у сербском књижеству славним*, Беч, 1816.

Кох (Koch), Магдалена: „Почеци женског феминистичког есеја у српској књижевности XIX века“, у: *Синхрониско и дијахрониско изучавање врста у српској књижевности*, зборник радова, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2007, 157–169.

Лесковац, Младен: *Антологија старије српске поезије*, Нови Сад, 1953.

Миланков, Владимир: *Еустахија Арсид и њено доба*, Нови Сад, 2001.

Милосављевић, Петар: *Антологија српске поезије: средње доба*, Београд, 2004.

Опачић, Зорана: „Повести госпоже Добронаравне: Поучителни магазин за децу Аврама Мразовића – посрба *Магазина* госпође де Бомон“, у: *Просвећеност и просвећивање у српској периодици*, Београд, 2012.

Радовановић, Стеван: *Српске песникиње XIX века*, Београд, 1981.

Tatjana Jovićević
Institute for Literature and Arts
Belgrade

821.163.41.09 Arsić, E.
Original Scientific Article

A VOICE FROM THE UNKNOWN HERITAGE

The paper analyses the first book of Eustahia Arsić, the first Serbian woman of letters of the modern age. Even though some parts of *Sovjet maternij* (1814) are addressed exclusively to women readers, her approach is universal and more emancipatory than feminist. The book has a recognizable hybrid structure, well known since Dositej Obradović's autobiography and maintained during the 19th century. Essayistic discourse about the Enlightenment subjects of interest (education and character building in the terms of ideas deriving from Rousseau's philosophy) is combined with four poems. These poems appear as the standard examples of sentimentalism in Serbian poetry, but they are also early examples of texts formulating the motive of the Supreme Creator eternally present in the course of "life" of nature and universe. In that way, her work appears as the anticipation of the distinctive feature of the Serbian 19th century poetry.

Keywords: Eustahia Arsić, Enlightenment, reflexivity, sentimentality, essay, poetry.

Снежана Калинић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

**Српкиња брани „Списатељку“:
апологетски дискурси у дневнику Милице Стојадиновић Српкиње¹**

Есеј анализира апологетске дискурзивне стратегије којима Милица Стојадиновић Српкиња у својим дневничким записима осуђује „ниско поњатије о одређењу женском“, пледирајући за право жена на лични избор и на обухватно образовање и образлажући своју посвећеност улози народне песникиње, коју је настојала да оваплоти како својим писањем тако и својим начином живота. Представљајући се *У Фрушкој гори 1854.* као узорита Српкиња, она у свој дневник уписује апологетски и документарни дискурс, не би ли се одбранила од погрешне представе својих сународника о њој као о умишљеној „Списатељки“ и уображеној „фрајли дихтерин“. Описи њених свакојакних делатности, као и наводи из њене преписке са угледним личностима српске и аустријске културне елите, требало је да читаоце увере у достојанственост њеног списатељског прегнућа и у чистоту и остваривост романтичарског идеала народне песникиње.

Кључне речи: дневник, аутобиографија, одбрамбена дискурзивна стратегија, Милица Стојадиновић, Српкиња, Списатељка.

Одабравши за своје уметничко име одређење своје националне припадности, Милица Стојадиновић Српкиња је српском народу посветила целокупну своју књижевну делатност и читав свој живот. Срби, међутим, средином 19. века нису поздравили њену безрезервну преданост улози националне песникиње, упркос томе што су угледне личности српске и аустријске културне елите у њој виделе истински даровиту књижевницу. „Међу такозваним обичним људима, који формирају ону другу јавност која је, често, моћнија од јавности која говори преко листова и

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године.*

часописа“; ову родољубиву Српкињу редовно су исмевали као „Списатељку“ – као умишљену и уображену „фрајлу дихтерин“ и „високоумну женску“ која се понаша „као да је она једина Српкиња на овом свету, и као да се само она може поносити што припада српском роду“.²

Такав јаз између жељене и доживљене репутације нагнао је Милицу Стојадиновић да своју фрушкогорску свакодневицу естетски убличи у дневник *У Фрушкој гори 1854*, те да њиме „илуструје“ свој „књижевни и животни концепт“, а своје сународнике убеди у чистоту и остваривост идеала националне песникиње.³ Пошто је за њу, као и за друге „српске романтичаре“, „остварење друштвених и културних идеала представљало (...) један од суштинских видова самореализације“, њен дневник јесте био репрезентативан спис *српске* романтичарске књижевности, али није био покушај самоспознаје сличан настојањима интимистичке прозе и поезије *европског* романтизма.⁴ У много већој мери је представљао подухват афирмативног самопредстављања, умногоме налик аутобиографским дискурсима 18. века или античком моделу аутобиографије, у којима је потреба за писањем о себи постојала као потреба за стицањем или потврђивањем славе или за одбраном од противничког мишљења. Разлог томе било је то што је Милица Стојадиновић Српкиња у Фрушкој гори 1854. године морала да објасни и оправда много тога: понајпре и понајвише, своје „определење женско“ да се одважи да пише песничка дела, а одмах потом и очигледне несавршености тих песничких остварења.

Иако ни ова, као ни било која друга Српкиња тога времена није имала амбиције да се сасвим одрекне кућних послова „са преслицом, са варјачом, са оклагвијом, и шта вам ја знам с чиме још,“ она је својим дневником ипак покушала да им барем придода делатности везане за хартију, „плајваз“ и „стол за писање“, те је своје забелешке убличила као „пишчеву радионицу“, као нови, романтичарски тип дневника који је писцу давао могућност да „исповеди“ и муке и ужитке свог

---

² Предраг Протић, *Сумње и надања*, „Милица Стојадиновић Српкиња и њен дневник“, Београд: Просвета, 1986, 141, 143; Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*. Београд: Просвета, 1985, 179.

³ Татјана Росић, *Произвољност дневника: романтичарски дневник у српској књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1994, 91.

⁴ *Ibid.*, 60.

позива, као и да укаже на његов значај.⁵ И само „мноштво разноликости“ дискурзивних образаца у њеним дневничким записима, сачињеним од писама драгим људима, од записа њених стихова и стихова народних песма, као и обичаја, бајања или пак превода прослављених европских писаца, било је „у служби идеолошке одбране“ њене „егзистенцијалне позиције: кроз романтичарску идентификацију књиге, тј. дневника и живота, Милица Стојадиновић Српкиња сугерише исправност ’живота у идеји’ који поништава потенцијалну субверзивност писања“.⁶ Многобројни фрагменти њеног дневника били су, дакле, изразито разнородни, али им је апологетска сврха била иста; требало је да одбране њено опредељење да се не саобрази унапред задатим женским улогама, већ да се посвети списатељској делатности и „романтичарским програмским идеалима нације, родољубља, културног и књижевног препорода“ и тако „одбрани легитимитет своје песничке славе“.⁷

Да би ућуткала „двоноге змије света овог“ које се дигоше на „невине гласе“ њених стихова, Милица Стојадиновић је у својој дневничкој апологији, написаној „из личних разлога али не и за личну употребу“,⁸ употребила читав низ имплицитних и експлицитних одбрамбених стратегија. Малобројне имплицитне стратегије, међу којима је најупечатљивија употреба идиличног дискурса у описима потпуног сагласја између њеног начина живота и природног поретка у аркадијским обрисима фрушкогорског крајолика, већ су подробно анализирани,⁹ па ће овде преваходно бити речи о бројним експлицитним одбрамбеним дискурсима Милице Стојадиновић Српкиње: о њеним одбранама од критика и подсмеха због преданости писању и читању, о вајкањима због спутаности њених стваралачких потенцијала, те о хвалисањима због доброг пријема код одабране читалачке

---

⁵ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 69; Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 42.

⁶ Радмила Гикић „Милица Стојадиновић Српкиња“, у Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 325, Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 91.

⁷ Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 91.

⁸ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 45; Татјана Росић, *Произвољност дневника* 12.

⁹ Више о томе види у: Аница Савић Ребац, *Хеленски видици*, Београд: СКЗ, 1966, Татјана Росић, *Произвољност дневника*, и Biljana Dojčinović-Nešić, *GendeRings: Gendered Readings in Serbian Women's Writing*, Београд: Аžин, 2006.

публике. Посебно ће бити указано на то како је Стојадиновићева најчешће управо као Српкиња бранила своје право да буде Списатељка, као и како је бавећи се управо својим списатељским делатностима настојала да буде што боља Српкиња. Отуда ће највише пажње бити посвећено средишњем и током читавог дневника доследно развијаном аргументу Милице Стојадиновић Српкиње – указивању не само на нешкодљивост него и на корисност женске читалачке и списатељске делатности за српску нацију, а биће анализирани и еманципаторско-морализаторски сегменти њеног дневника у којима је она пледирала за обухватно образовање младих Српкиња и критиковала недостатност њиховог оспособљавања за обављање само кућних послова и за опхођење, „унтерхалтовање“ и одевање по последњој моди.

*

Дневник *У Фрушкој гори 1854.* садржи бројна сведочења Милице Стојадиновић о томе колико је женска позиција била одређена свакојаким недостацима – „средстава“, „избора“, „подршке“, и само једну, и то врло сажету и шaljиво интонирану, исповест ове поносите ауторке.¹⁰ У тој минијатурној исповести ова Српкиња прихвата уврежени критички став према женском стихотворству када признаје да јој тесто умало није загорело док је на огњишту читала новине: „Е, Бога ми! Право имају људи што на 'Списатељку' вичу! У мојој кући мало не бијаше данас за ручак стихова!“¹¹ По аутоироничном тону ово Миличино признање наликује на шaljивост једног од бројних писама које је у свом дневнику забележила, у којем је извесног господина Ј. Ђ. молила да јој *Митологију* пошаље у најстрожој тајности јер би иначе „од света“ било „јао и помагај! Што ће девојци митологија? Наопако!“¹² Постојање ових самоосуда, макар и овако сажетих, шaljивих и двосмислених, сведочи о томе да Милица Стојадиновић није порицала кодекс владајућег патријархалног морала, и поред тога што своје списатељске и читалачке пориве нипошто није сматрала „наопаким“. Но, ова Српкиња је ипак на

¹⁰ Biljana Dojčinović-Nešić, *GenderRings: Gendered Readings in Serbian Women's Writing*, 82.

¹¹ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 134.

¹² *Ibid.*, 133.

разне начине настојала да покаже да митолошка, филозофска, историографска и уметничка литература, која је тада сматрана искључиво мушком, не мора да шкоди било којим, па ни српским девојкама. Због тога се за своје право на читалачку и списатељску делатност борила употребом читавог низа апологетских дискурзивних стратегија. Једна од најчешћих било је готово непрестано правдање да јој креативна делатност одузима сасвим мало времена, те да је нимало не омета у обављању сваковрсних дужности „кућанице“. Чим би чула било какве критике због своје преданости књижевном раду, прилежно би у једној или у неколико везаних дневничких забелешки набрајала све своје успешно обављене кућне послове да би свету било „поњатно“ да она и такве ствари радити уме. Не би ли своје стихотворство приказала као спонтану, узредну и благотворну делатност, једном приликом је чак срочила пригодну песму, у којој је саму себе хвалила што пише брзо и лако, за разлику од других писаца који „дуго сироту главу лупају“.¹³ Осим тога, потанко је описала и запањеност своје сестре што стихове може да пише тако хитро као да чита туђе, „ишчитавајући“ их „из главе, из срца, откуд хоћеш“.¹⁴

Од оваквих хвалисања убедљивије је, међутим, звучало њено бучно негодовање због недостатка слободног времена које би могла да посвети вишеструко корисној креативној делатности. Често се у свом дневнику јадала због тога што су јој „метла и перушка“ односиле јутра, а „танка игла“ „дуги летњи данак“, и што је могла да пише само у позним вечерњим и раним јутарњим часовима, или пак недељом и празницима, када би јој тај ужитак допуштали бројни кућни послови.¹⁵ Међу таквим вајкањима, посебно се издваја један њен савим сажет и изузетно поетичан ламент над украденим временом, који је срочила 7. маја, „увече доцкан“, када је, пишући „спрам шкиљаве свеће“, своје хартије назвала „ладолежима“, цветовима чији се листови развијају тек када је сунце на заласку, да би их већ сутрадан ујутро преименовала у сунца жедне „сунцокрете“.¹⁶ Ово њено језгровито и суптилно алудирање на недостатак слободног времена, много је делотворније од њених бројних изговора да би писала подробније и повезаније „да таставне руке не

---

¹³ *Ibid.*, 184.

¹⁴ *Ibid.*, 37.

¹⁵ *Ibid.*, 54.

¹⁶ *Ibid.*, 23-24.

претежу, и послови за кујну не вежу“.¹⁷ А једнако су учинковите и малене химне које је своме перу певала када није имала времена ни за најкраће дневничке забелешке; сведеност тих сажетих химни убедљиво је илустровала сву спутаност њеног стваралачког замаха, али и њену верност „перцу милом“ које никада није заборављала, и поред тога што га је врло често остављала.¹⁸

Осим тога што се на разне начине правдала због стилских недостатака својих песама, она је посезала за једном много ефикаснијом апологетском стратегијом. Редовно је, наиме, наводила похвале које је због своје даровитости добијала од књижевних ауторитета попут Вука Караџића или Љубомира Ненадовића, пошто је добро знала да туђе похвалне речи, чак и када нису стиховане попут Ненадовићевог хвалоспева „Једној Српкињи“, вреде више од било каквог одбрамбеног *Ich*-говора. У једном од писама која је забележила у свом дневнику, навела је изјаву узорног Вука Караџића о посебности, па чак и о једиствености њеног књижевног позвања: „Наш старина Вук, кад ме је године 1850. први пут посетио, рече ми, да у нашем народу има доста кућаница, али нема то што сам ја.“¹⁹ Такво бодрење и подстицање од стране признатих књижевних величина требало је да оправда раритетна начела којима се руководила иако је знала да српски „свет има тако ниско поњатије о одредењу женском“ да се често у страху питала: „куд ћу ја с мојом главом, с мојим духом, и срцем?“²⁰ А пошто је била свесна ускогрудости и завидљивости својих сународника, промишљено је, пишући о туђим похвалама, употребљавала и топос скромности, те је одмах после навођења Вукових похвалних речи скрушено подсетила саму себе на то да и она, без обзира на то што је „народна јединица“, ипак мора „опрести, (...) откати, сашити, навести, оплести, па не само за себе, но и за своје у кући“.

Осим похвала и подстрека мушких ауторитета, ову Српкињу је соколило и „соучастије“ учених жена које је сматрала својим духовним сродницама. Стога није пропустила да у дневник забележи како ју је једна образована Српкиња упозорила да не сме да изневери свој књижевни дар јер би тиме увредила Бога који ју је њиме

---

¹⁷ *Ibid.*, 27.

¹⁸ *Ibid.*, 78.

¹⁹ *Ibid.*, 138.

²⁰ *Ibid.*, 34.

украцио,²¹ као и да не треба да се обазире на ниске и подле душе кад ју је сам кнез Михаило пригодном наградом узвисио. Ову добро промишљену стратегију заузимања позиције високо уважаване, а ипак врло самокритичне ауторке, предане домаћинству и помагању родитељима, Српкиња је наставила и у другој књизи свога дневника, коју је започела одговором на писмо једне обожаваатељке, којим је живописно илустровала жудњу читатељки за наставком првог дела њеног дневника, као и властиту скромност, услед које је размере свог „књижевног рада и дара“ упоредила са незнатним чунићем наспрам каквог велелепног брода.²²

Но, чини се да је највише напора улагала у то да покаже да њена књижевна делатност нимало није штетна и да, штавише, српској нацији може да буде од велике користи. Знајући колико је српском народу у другој половини 19. века било потребно просвећивање, а суседним народима упознавање са српским доприносом европској цивилизацији, и угледајући се на просветитељску мисију Доситеја Обрадовића, Стојадиновићева је свој дневник уредила не само као средство „личног усавршавања“ него и као гласило „непрекидног културног делања“.²³ У свој је дневник бележила све што би српству могло да буде и поучно и угодно за читање: српске или иностране приче и песме о људској домишљатости, оданости или неким другим врлинама, народне умотворине, као и своја и туђа сведочења о важним свакодневним збивањима. Такво њено патриотско настојање да што више допринесе образовању својих сународника нипошто није било само добро смишљени „просветитељско-дидактички алиби“ за њено књижевно деловање, без којег је у оно време чак и мушко писање било „скоро непристојно и застрашујуће“.²⁴ Ова Српкиња је искрено била посвећена улози чуварке традиције, једној од главних женских улога у патријархалној култури, којом је заправо употпунила читаву лепезу својих свакојаких патриотских прегнућа. Познато је, наиме, да је Милица Стојадиновић српству предано служила на све начине доступне и допуштене једној жени: протествовала је одевена у српску тробојку,

---

²¹ *Ibid.*, 48.

²² *Ibid.*, 105.

²³ Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 59.

²⁴ *Ibid.*, 90.

бодрила је српске борце својом свирком и песмом, видала им ране и извештавала са ратних барикада.²⁵

Тај се Миличин порив за просвећивањем необразованих сународника нипошто није косо са њеним личним интересима. Напротив, део њене одбрамбене стратегије били су и васпитни савети упућени српским родитељима о неопходности што обухватнијег образовања како мушке тако и женске деце. Истичући да свако дете једино „воспитанијем човеком постаје“, она је често посезала за једним од аргумената који ће и потоње еманциповане Српкиње неуморно понављати – да младе жене морају да се образују јер су као будуће мајке и васпитачице кључна карика у образовању народног подмлатка. Нарочито су драгоцене Миличина трезвена запажања да обухватно девојачко образовање постаје немогуће уколико се, као што обично бива, приведе крају чим српску девојку „сусретне мати са преслицом, са варјачом, са оклагијом, и шта вам ја знам с чиме још, да од ње кућаницу образује“.²⁶ Вредни су и њени савети да родитељи својим кћерима не би смели да дозвољавају да се уче само сујетном кићењу по иностраној моди, већ да би требало да их наводе да „овако као ’Списатељка’“ „љубе“ цркву, књигу и српски род, као и њене оцене да „садашње изображење женско није ништа друго него уображење да су изображене“, упркос томе што су заправо залутале „далеком странпутицом“ јер им „воспитање“ није „чувства и мисли узвисило“²⁷: „Видиш српску госпођу и госпођицу, видиш на њима сто излишности које све новца коштају, а да им одеш да се пренумерирају на какву књигу, не би ону уду крајцарицу жртвовале! Видиш на њима шешир, шмизлу, рукаве, рукавице, па тек чујеш: То је из Париза!“²⁸

Таквој једнообразности и испразности васпитања и опхођења просечних српских госпођица, Српкиња је супротстављала обухватност, темељност и корисност сопственог образовања. У путописним деловима свог дневника истицала је своје достојанствено држање међу просвећеним Бечлијама. Показујући како се међу њиховим умним главама дичила не само својим познавањем станих језика и

---

²⁵ Више о томе види у поговору Радмиле Гикић „Милица Стојадиновић Српкиња“, 327-330.

²⁶ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 138.

²⁷ *Ibid.*, 179-180.

²⁸ *Ibid.*, 146.

култура него и својом „селском простотом“, она је своју песничку персону у дневнику представила као нешто што је српству корисно исто онолико колико и ратовање српских бораца или видање њихових рана.²⁹ У забелешкама о свом боравку у Бечу Стојадиновићева није описивала „туђу сјајност“ аустријске престонице, него је објашњавала како је управо захваљујући своме познавању српске и европске културе неупућене странце могла да упозна са достигнућима српског народа и да га одбрани од више или мање неоснованих оптужби. У писму забележеном 28. августа описала је, на пример, како је неку лоше информисану страну господу, уверену да је Србија земља „шумом и коровом обрасла“, у којој нико „ни са животом, камо л’ са имањем“ не може бити сигуран, пошто ће у „Крушевцу више курјаци сусрести него људи“, уверавала у лажност гласина о некултивисаности српске природе и друштва.³⁰

У једном другом писму описала је како је, разговарајући са једним професором историје којем је српско царство било потпуно непознато, а који се ипак подсмевао митовима о Краљевићу Марку, себи допустила да „као мала зоља ђипи“ и почне да доказује да је светска историја „само из злобе“ прећутала српски допринос, па чак и да се због његових тврдњи да су Срби молили Аустрију да прихвати патријарха Чарнојевића са „скитницама“ као дете надуре и отрчи на таван да плаче: „И дотле нисам се смирила док исти господин, који је иначе врло добар човек био, није (...) на таван дошао, и уверио ме да се шалио са мном“.³¹ Још се више срдила на једну бечку даму, коју је, вели, „сву рашчупати могла“ само зато што је та госпођа

---

²⁹ *Ibid.*, 19.

³⁰ *Ibid.*, 220-221. Такве претензије на запоседање позиције узорите Српкиње, како у земљи тако и у иностранству, претвориле су, међутим, њен дневник у простор аутоцензурисаног говора у којем је за оно исповедно и интимистичко остало врло мало места, како је приметила Татјана Росић (Татјана Росић, *Произвольност дневника*, 127). У читавом њеном дневнику постоји само једна интимистичка песма, у којој ауторка отворено говори управо о својој затворености и тајновитости: „Ја зар да коме чувства изјавим?“ (Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 42). Посебно је упадљиво Миличино прећукивање путених чувстава и било које друге љубави осим пријатељске, патриотске или породичне, због чега је еротска димензија њеног бића била потпуно потиснута (Татјана Росић, *Произвольност дневника*, 101-2).

³¹ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 154.

критиковала српску „земљу и народ који се пред очима целе Европе тукао с Турчином“.³²

Ово детињски наивно родољубље Милице Стојадиновић није је, међутим, спречило да у незанемарљивом броју дневничких фрагмената оштро критикује непросвећеност својих сународника. Услед тога, ова Српкиња је доспела у „противречну позицију према свету, истовремено га осуђујући и покушавајући да му се прикаже у најбољем могућем светлу“.³³ Протић је приметио да *У Фрушкој гори 1854.* заправо „и није дневник у уобичајеном смислу те речи“, већ својеврсна полемика са јавношћу која представља и једну врсту обрачуна.³⁴ Отуда се у појединим дневничким фрагментима, у којима Милица Стојадиновић управо напад користи као најбољу стратегију одбране, њена апологија преображава у атак на предрасуде њених савременика. Ова разборита ауторка себи је, међутим, допуштала да „ведри и облачи“ само онда када је проговарала у складу са регулаторним идеалима националистичке идеологије, па је бучно била критична само када је осуђивала народну неслогу, „било на пољу бојном или на пољу књижевном“,³⁵ или када је критиковала сујеверје сељака и занатлија, одрођеност младежи од родног тла, употребу туђица у њиховом говору и незахвалност и небригу деце према родитељима. А много се тише супротстављала непрестаним изругивањима којима је била изложена због своје књижевне делатности. У таквим суочењима, Српкиња нипошто није била оличење „буке и беса“, већ је своје списатељско опредељење обазриво бранила много креативнијим облицима тихог протеста, завијеним у елипсе, литоте или у ироничне исказе. А исто је тако – суптилно и алузивно – и у свом дневнику писала о томе. Због тога је уметнички најуспелији приказ њеног дневника управо једна сцена вредна комедије интриге, у којој Стојадиновићева описује како је једног августовског дана одиграла улогу полуделе песникиње само за знатижељне очи једне „фрајле“, једног трговца и једне своје неименоване сроднице. Тим посетиоцима она, наиме, није хтела да се представи као Српкиња, „дика сремска“, да је не би „ту од главе до пете“ мерили и

---

³² *Ibid.*, 221-2.

³³ Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 92.

³⁴ Предраг Протић, *Сумње и надања*, 146.

³⁵ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 107.

после причали „да су видели Списатељку“, па се у разговору са њима претварала се да је добра познаница те чудновате жене од пера.³⁶ Знајући добро шта њени саговорници очекују да чују о тобожњој „Списатељки“, саму је себе описала као фантасту „им хекстен гард“ и као „високоумну женску“ распуштене косе, која чита књиге намењене ученим људима, умишљајући да је и сама једна од њих, упркос томе што је „права луда“.³⁷ Подражавајући туђа говоркања о властитим „лудоријама“, она им је живописно приповедала како ноћу пише „некакав свој дневник“ и како у соби својој, „код своји’ књижурина“, проведе „по цео дан свецем и недељом“, или како сама себе подучава под неком воћком, где „по полак дана седи сама ка’ луда и чита“, док у исти мах штрика или се „заблене у даљину, па тек извади из цепа плајваз и артију и нешто пише, ваљда те њене стихове“. Признала им је, такође, и да никада не чита „штогод унтерхалтлих“ – лектиру допуштenu лепшем полу – него озбиљно штиво, које је писано само за мушке очи: историјске романи, митологију и „неке браћине штудије и Бог свети зна шта још“.³⁸ Огледајући се, посредством тог искошеног погледа на саму себе, у оку просечног српског сељака, она је својим читаоцима као аутопортрет понудила управо ону карикатуру ради чијег се исправљања и одважила да објави свој дневник, зато што је управо у аутоиронији пронашла моћан одбрамбени и полемички потенцијал. Њена веселост и шаљивост на сопствени рачун, изражена управо у тренутку када су јој се сви отворено ругали, показала је њену супериорност у односу на припросте саговорнике, као и њен презир према општем презрењу и подсмеху којем је стално била изложена.

Па ипак, овај иронични аутопортрет Српкиње, „дике сремске“, уједно је открио и њену рањивост и инфериорност. Њен пристанак на такву притворну самокритичност, као и њена беседа изговорена са становишта туђих вредносних начела, ма колико иронична била, ипак је представљала и својеврсно болно порицање њених личних погледа на свет и нехотично откривање њене слабости. У тој прилици она је своју рањивост понајвише открила тиме што је истакла како њу

---

³⁶ *Ibid.*, 175.

³⁷ *Ibid.*, 179.

³⁸ *Ibid.*, 178.

и њене вештине, које сви хорски исмевају, „паори зачудо (...) сви воле“ пошто уме да им проверава судска документа и да уместо њих пише писма.³⁹

Да се ова поносита Српкиња није сасвим узвисила над отвореним увредама које је од својих саговорника том приликом чула постало је више него очигледно када је већ наредног дана, 14. августа, у дневник забележила како је током читавог тог дана била „права кућаница“ јер је, у мајчином одуству, сама слуге упослила, вечеру зготовила, бутер направила и сир усирила.⁴⁰ У истом – послушном и питомом – духу наставила је да пише и 15. августа, када је своје песме представила као лакокриле, упркос томе што „људи једнако потврђују да ја ништа друго не радим него пишем“ и написала једну (не баш успелу) песму посвећену лакоћи писања, у којој „пјесне свуд ничу, / Ко кад треснеш воћку“.⁴¹

Растрзана између тако опречних одбрамбених стратегија какве су правдање и хвалисање пред неистомишљеницима, притворно самоосуђивање и отворено нападање супарника, Милица Стојадиновић Српкиња до самог краја дневника није успела да пронађе делотворан спој одбрамбених стратегија. Тек је у завршним акордима свог фрушкогорског записа пронашла некакав душевни мир. „На Усјековеније после подне“ она је изјавила да се снагом христоликог опраштања сасвим „узвисила“ над својим „гониоцима“: „Ја ти сад блажено живим, душом мојом узвила сам се над свим гоњењем, које због мог књижевног занимања трпим од нискога света, и јошт велим: не упиши им то у грех, Господе“.⁴²

Ову достојанствену мирноћу, нажалост, није успела дуго да сачува. Након бројних породичних свађа и спорова, своју усамљеност није могла да поднесе, па се одала пићу и бесциљно ходала улицама уз „подсмех уличне дечурлије“.⁴³ Услед изузетно несрећних животних околности, у старости је, кажу, живела у толикој беди да је чак и Љубомира Ненадовића молила да јој удели „четири гроша за

---

³⁹ *Ibid.*, 180-181.

⁴⁰ *Ibid.*, 183.

⁴¹ *Ibid.*, 184.

⁴² *Ibid.*, 227.

⁴³ Радмила Гикић Петровић, *Живот и књижевно дело Милице Стојадиновић Српкиње*, 372.

ракију“, невољна или немоћна да у њему препозна лик свог некадашњег присног пријатеља.⁴⁴

*

Разноврсне експлицитне и имплицитне одбрамбене стратегије Милице Стојадиновић Српкиње на које смо у овом есеју указали сведоче о томе да је ова списатељица јасно увиђала да је народно подозрење којем је била изложена више представљало отпор „чињеници да женско пише песме (...) него самим њеним песмама“.⁴⁵ Стога се у времену када су доминирала два дискурзивна обрасца – патријархални и патриотски – срдечно одавала само оном патриотском, док је истовремено настављала да трага за ефикасним начинима на које би својим креативним поривима могла да прилагоди и патријархални дискурзивни образац. Па ипак, њени дидактични дневнички искази нипошто нису били само обичан алиби за својеврсну феминистичку самоафирмацију. Ова Српкиња је добро знала да ће своје женско перо моћи хорацијевски да употреби и за „унтерхалтовање“ и за „ползу“ свих других Српкиња, као и читавог „милог народа српског“,⁴⁶ тек када је буду озбиљно схватили као Списатељку. Утолико је њен лични интерес да исправи погрешну слику о себи и да одбрани своје одређење за списатељску делатност у великој мери био подређен општем интересу српског народа, па је и њен дневник много више својеврсна дидактична апологија него некакав „пропагандни“ материјал којем је родољубље послужило само као „просветитељско-дидактички алиби“.⁴⁷ Није она без разлога заслужила похвалу строгог Скерлића да је предано служила „једном вишем идеалу“, упркос томе што је „била слаба списатељка“, за разлику од њених књижевних пријатеља „који су се заносили Бајроном и играли улоге ’фаталних људи’, а свршили као богати и угојени грађани“.⁴⁸ Па ипак, „мили

---

⁴⁴ *Ibid.*, 371.

⁴⁵ Предраг Протић, *Сумње и надања*, 140.

⁴⁶ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 105.

⁴⁷ Татјана Росић, *Произвољност дневника*, 90.

⁴⁸ Цитирано према: Радмила Гикић Петровић, *Живот и књижевно дело Милице Стојадиновић Српкиње*, 421.

народ српски“ је Милице Стојадиновић Српкињи тек након њене смрти одао признање које је завредила као једна од првих значајних српских књижевница.⁴⁹

Литература

Гикић Петровић, Радмила, *Живот и књижевно дело Милице Стојадиновић Српкиње*, Нови Сад: Дневник, 2010.

Гикић, Радмила, „Милица Стојадиновић Српкиња“, поговор у: Стојадиновић Српкиња, Милица, *У Фрушкој гори 1854*. Београд: Просвета, 1985.

Dojčinović-Nešić, Biljana, *GendeRings: Gendered Readings in Serbian Women's Writing*, Београд: Аžин, 2006.

Протић, Предраг, *Сумње и надања*, „Милица Стојадиновић Српкиња и њен дневник“, Просвета, Београд, 1986.

Росић, Татјана, *Произвољност дневника: романтичарски дневник у српској књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1994.

Аница Савић Ребац, *Хеленски видици*, Београд : ЦКЗ, 1966.

Стојадиновић Српкиња, Милица, *У Фрушкој гори 1854*. Београд: Просвета, 1985.

Snežana Kalinić
Faculty of Philology
University of Belgrade

821.163.41.09-94 Stojadinović, M. S.
Original Scientific Article

Serbian Woman Defends „Woman Writer“: Apologetic Discourses in the Diary of Milica Stojadinović Srpkinja

This paper analyzes various apologetic strategies used by Milica Stojadinović, the Serbian woman, in her diary entitled *In Fruška Gora in 1854*. The paper is focused on the defense discourses which aim at convincing the Serbian public that female authorship is not damaging but beneficial for the national struggle. By presenting herself as a sincere patriot and an exemplary Serbian woman, devoted not only to doing chores and other female duties, but also to writing poetry, reading mythological and philosophical books, translating European literature and collecting Serbian folk poetry and tales, Milica Stojadinović was trying to clear her reputation as an eccentric and false poetess, and to

---

⁴⁹ Милица Стојадиновић Српкиња, *У Фрушкој гори 1854*, 105.

convince the Serbian people in the dignity and the importance of her role as the national poetess. The paper emphasizes her pleads for woman's right to acquire a thorough education, to chose to become a woman writer, and to express herself in a creative way.

Keywords: diary, autobiography, defense discursive strategy, Milica Stojadinović, Serbian woman, Woman Writer.

Жарка Свирчев
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Поетски еротопис Драге Дејановић

У раду се излаже покушај ревизионистичког читања поезије Драге Дејановић са циљем њеног превредновања и смештања у токове српског песништва 19. и 20. столећа. Истраживачка пажња је усмерена ка еротским мотивима у песникињиној љубавној поезији – анализира се њихов значењски распон и стилски отисак, те интертекстуалне везе са усменопоетском традицијом, тзв. грађанском лириком и романтичарском поетиком. Интерпретација еротизма у поезији Драге Дејановић заокружује се истицањем потребе за поновним промишљањем поетичке мапе женске (романтичарске) поезије. Предлаже се даље разматрање два изворишта српског модерног женског песничког искуства – једног које представља поезија Милица Стојадиновић и другог чија је родоначелница Драга Дејановић.

Кључне речи: Драга Дејановић, љубавна поезија, еротизам, женска песничка традиција.

Песништво Драге Дејановић (1840-1871) углавном је остајало ван фокуса истраживачица и истраживача који су се занимали за списатељичин лик и стваралачки опус. Пажњу су, пре свега, привлачиле њена неконвенционална (по аршинима онога доба) личност и њен друштвени ангажман, односно есеји и чланци посвећени феминистичким темама. Отуда је прва асоцијација на име Драге Дејановић феминизам, прецизније, *прва српска феминисткиња*.¹ Овај оглед је настао из уверења да поезија Драге Дејановић не припада корпусу српске књижевне „утуљене баштине“ који има искључиво документаристичку вредност (у смислу осветљавања *духа* епохе), без већих уметничких вредности, те да не завређује читалачку/истраживачку пажњу која би се сводила на гест поштовања према изузетној личности њене ауторке, већ да њена поезија представља поглавље у историји српског песничког искуства чије поновно читање може да унесе нове и другачије акценте у поимање и разумевање женске поетске традиције.

У прошлом столећу начињено је тек неколико помака у тумачењу и представљању поезије Драге Дејановић. Почетком века, пишући о омладинској романтичарској књижевности, Јован Скерлић је дао афирмативну оцену стваралачког портрета Драге Дејановић, истичући да су њене „кратке лирске песме много више песме но невешти

---

¹ Подсећања ради, Драга Дејановић је била списатељица, преводитељка, глумица и активисткиња Уједињене омладине српске. Поезију, чланке и есеје је објављивала у *Даници*, *Јавору*, *Матици*, *Застави* и *Младој Србадији*. Збирку песама, *Списи. Књ. 1*, објавила је 1869. године, а друга, у периодици најављена књига, *Ускок Караман*, из непознатих разлога није штампана. Рукописној оставштини (драма *Диоба Јакшића*, приповетка *Свећеник у Морлаку*, педагошко-хигијенска расправа *Мати*) се изгубио траг. За детаљније биобиблиографске податке вид. Ивана Пантелић, *Драга Димитријевић Дејановић*, <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/draga-dimitrijevic-dejanovic>.

стихови Милице Стојадиновић². Иако је Драгине стихове оценио као оригиналне (и поред утицаја Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића), приписавши им лакоћу, течност, полетност, а ауторки, „егзалтованој песникињи“, темперамент и фантазију, те даровитост, памет, полет, шире видике, идеализам, вољу и способност за рад које се ретко срећу код „пасивних и немарних, полуоријенталних жена српских“³, Драга Дејановић није завредила место у *Историји новије српске књижевности* (1914), за разлику од Милице Стојадиновић чијој поезији ју је претпоставио у студији из 1906. године.

Јулка Хлапец Ђорђевић је тек узгредно проговорила о Драгиним стиховима, усмеравајући своју пажњу пре свега ка њеним феминистичким идејама и есејима. Ауторка је истакла да је то „поезија пуна песимизма и уздаха“ и „одјек романтичарског Weltschmerza и тужних личних доживљаја.“⁴ Средином седамдесетих година поезија Драге Дејановић је привукла пажњу Миодрагу Павловићу. Мапирајући доминантне мотиве и емоционални регистар у њеној поезији и успостављајући паралелу са поезијом Данице Марковић (чему ћу у наставку текста посветити више пажње), Павловић закључује да је реч о мањем лиричару прошлог века који „задржава спомен у оквиру интимистичке традиције наше поезије.“⁵ Недуго након Павловићевог есеја, Стеван Радовановић је објавио монографију *Српске песникиње XIX века*, посветивши једно поглавље песништву Драге Дејановић. Такође, Стевановић је уврстио и неколико њених песама у зборник *Из књижевног стварања српских романтичарки* у оквиру поменуте монографије, што је уједно и њихово прво прештампавање. Иако је песништву Драге Дејановић посветио више простора но Миодраг Павловић, Радовановићева запажања и вредновање њеног песништва кореспондирају Павловићевим увидима и суду. Анализу Драгине поезије, не скривајући симпатије према њеној личности, Стевановић ће заокружити навођењем Скерлићевих речи „Поклањао сам пуну пажњу проучавању мањих песника, често непознатих стихотвораца, за које не зна ни потомство ни историја књижевности. Они имају више добре воље него талента, више жара него стваралачког умећа. Али су зато занимљиви као документ.“⁶

Песништво Драге Дејановић ни у првој деценији 21. столећа није доживело ново читање и превредновање. Силија Хоксворт је у свом прегледном чланку у оквиру историје српске и босанске женске књижевности *Voices in the Shadows* варијала ставове Јулке Хлапец Ђорђевић и Миодрага Павловића.⁷ Исписујући „генеалогiju женског писма у српској култури“, Магдалена Кох је песме Драге Дејановић оценила „углавном као неоригиналне и прилично шаблонске“, приписујући им и мелодичност и вешт, иако једноставан стил,⁸ закључивши да су песникињине љубавне песме много занимљивије од родољубивих, што је, уосталом, став свих истраживача и истраживачица.

---

² Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност* (Београд: Просвета, 1966), стр. 501.

³ *Ibid.*, стр. 502.

⁴ Јулка Хлапец Ђорђевић, „Омладинка Драга Дејановић“, у *Студије и есеји о феминизму* (Београд: Живот и рад, 1935), стр. 170.

⁵ Миодраг Павловић, „Лирски глас Драге Дејановић“, у *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века* (Београд: Нолит, 1974), стр. 75-76.

⁶ Стеван Радовановић, *Српске песникиње XIX века* (Београд: Стручна књига, 1981), стр. 178.

⁷ Celia Hawkesworth, *Voices in the Shadows* (Budapest: Central European University Press, 2000), стр. 112-121.

⁸ Магдалена Кох, „Књижевни дискурс – генеалогija женског писма у српској култури (од Јефимије до Милице Стојадиновић Српкиње, XIV-XIX века)“, у *...кад сазремо као култура...*

Избор из романтичарске поезије објављен у часопису *Стање ствари* 2005. године (број 8/9), у којем се налазе и песме Драге Дејановић, Небојша Јовановић је насловио *Антологија „других“ српских романтичара*. Ознака „други“ вишеструко је илустративна у случају Драге Дејановић. Она рефлектује устаљен рецепцијски модел песникиње који је у књижевноуметничком смислу позиционира у „другоразредне“ песнике. Међутим, *другост* је иманентна стваралаштву Драге Дејановић и у суштинском смислу на културолошком па и антрополошком плану. Јер, ако на трагу доминантних представа у културној и књижевноисторијској свести, имамо у виду да је икона српске (женске) романтичарске поезије „Врдничка вила“, ⁹ песникиња Драга Дејановић одиста представља њену опозицију. Парадигматичност Милице Стојадиновић Српкиње у своје окружје призива аскетско (асексуално) родољубиво подвижништво и солипсистичко медитирање природе, те религиозно надахнуће и елегијску рефлексивност. Њен лирски глас о љубави јесте негација говора о истој – говор је о стиду или недоличности исказивања љубавних осећања. Вишедеценијски књижевноисториографски рад само је потцртавао овај песникињин лик – лик осамљене, (родољубивим) иделима посвећене поетесе (жене) потиснуте либидиналне енергије која је у потпуном сагласју са хоризонтом очекивања читалаца патријархалног миљеа. „Књижевна слика“ Милице Стојадиновић коју је утемељио Јован Скерлић ¹⁰ постала је део „институционализованог 'јавног' знања“ о Милици, али и женском стваралаштву уопште, чије се (пред)поставке деценијама нису доводиле у питање или пак њихово критичко изазивање није имало довољну снагу да се пробије кроз мрежу званичног (маскулиног) критичког дискурса. Чини ми се да ту треба тражити засаде пренебрегавања песништва Драге Дејановић, дакле у културолошкој (идеолошкој) патријархалној парадигми која је подупирала историографисање књижевности.

Јулка Хлапец Ђорђевић је планирала да напише студију о Драги Дејановић, Перл Бак и Божени Њемцовој коју би насловила *Феминистичка авангарда*.¹¹ И доиста, о авангардности се може говорити не само у контексту Драгиних феминистичких идеја елаборираних у чланцима и есејима, већ и у контексту њене љубавне поезије која је непослушна према друштвеним и естетичким нормама постављеним пред списатељице, те представља претходницу, борбену и рушилачку, која ће ускрснути у женској поезији 20. столећа. Ваљано је Миодраг Павловић закључио поводом љубавне жудње у Драгиној поезији да је она опева „попут неке жене нашег доба, доба еротске еманципованости“.¹²

Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (Београд: Службени гласник, 2012), стр. 42.

⁹ Магдалена Кох, „Књижевни дискурс – генеалогичка женског писма у српској култури (од Јефимије до Милице Стојадиновић Српкиње, XIV-XIX века)“, у *...кад сазремо као култура...*

Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (Београд: Службени гласник, 2012), стр. 45.

¹⁰ У виду имам Скерлићев текст „Милица Стојадиновић Српкиња – књижевна слика“, објављен најпре у *Летопису Матице српске* (1905), а прештампан у *Споменици Милице Стојадиновић Српкињи* (1907). Ставови из тог текста Скерлић је поновио у *Историји новије српске књижевности*.

¹¹ Нав. према: Стеван Радовановић, *Српске песникиње XIX века* (Београд: Стручна књига, 1981), стр. 169.

¹² Миодраг Павловић, „Лирски глас Драге Дејановић“, у *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века* (Београд: Нолит, 1974), стр. 75.

Важно је истаћи и то да песништво Драге Дејановић у свом времену није било перципирано на начин на који јесте у веку који је уследио. Поезију је објављивала у репрезентативним и утицајним часописима свог времена, *Даница*, *Јавору* и *Матици*. Њене песме су објављиване на насловним странама ових часописа, а њихова часописна позиција недвосмислено указује на уредничко опредељење, односно, статус песникиње на књижевној сцени. С обзиром на то да су поменути часописи били (незванична) гласила омладине, те у служби ширења прогресивних идеја, националног освешћивања, препорода и развоја, а у циљу приближавања европском цивилизацијском кругу, истицање Драгиних песама у први план потврђује не само да није била *poeta minoris* (како се може дојмити у савременом представљању њеног песништва), већ да је припадала кружоку цењенијих и читанијих песника. Дајући панораму *наше новије лирике у Летопису Матице српске* 1973. године, Ст. В. Поповић приказ поезије Драге Дејановић закључује речима „да Драга Дејановићка заузимље међу нашим поеткињама прво, а међу лирским песницима знатно место“.¹³ Дакле, није неосновано претпоставити да је поезија Драге Дејановић 60-их и 70-их година 19. века моделовала естетски укус читалачке публике. Опсежније истраживање стваралаштва генерације песникиња којој је припадала, али и оних које ће уследити, можда би одговорило на питање да ли је њена поезија функционисала и као поетички модел. Но, питање на које је дошао ред да се одговори јесте у чему се огледа *авангардност* Драгине поезије, односно шта представља срж њеног песничког искуства и имагинације.

Стихови Драге Дејановић доносе нове епизоде у грађанском љубавном канцонијеру које откривају нови тип лирске јунакиње, комплементарне „новом типу модерне жене“, како је Јулка Хлапец Ђорђевић назвала саму песникињу. Да би се иновативност тематско-мотивског плана Драгине љубавне поезије сагледао у потпуности, ваља се, најпре, осврнути на њене претходнице. Јулијана Новаковић (1798 - после 1837) је најдаље отишла у преиспитивању патријархалних назора у контексту љубавне женске поезије у песми *Зашт' да не смем ја љубити*:

Зашт' да не смем ја љубити,
зар је љубов погрешка,
Са љубезним говорити,
и загрлити њега?

О, кад на то ја помислим,
све јестество презирем
Срце моје всуе имам,
у тајности сва венем
Кад би ти знао, ах, љубими,
шта ми срце чувствује,
Јест истина, чиста љубав,
што у прсима бије.

Свест о наметнутој забрани, а не априорном сензибилитету жене, твори расцеп у лирској јунакињи. Реторичност питања подупрета је мрежом конвенција која сапиње исказивање љубавне жеље жене, измештајући је из опредељеног контекста и смештајући је у сферу

---

¹³ Ст. В. Поповић, „Наша новија лирика“, *Летопис Матице српске*, књ. 115, 1873, стр. 117.

имагинативног. Јулијана Новаковић је опевала љубав, али не и близину, додир, присуство вољеног мушкарца. Он је заптивен у конвенционалне епитете и атрибутив (Драги), распршен у сталним песничким сликама. Међутим, у поезији Јулијане Новаковић помаља се побуна, и сведочанство о жени спутаних чула која, иако изгара због неутољених жеља, остаје „*homo duplex*, усрдни следбеник смоквиног листа“.¹⁴

Драга Дејановић у својој поезији неће постављати (реторско) питање Јулијане Новаковић. Напротив. Она ће свесно прекорачити постављене забране, осветљавајући просторе женске интима еротске провинцијације, залазећи у табуисану сферу женске сексуалности. О свом „преступу“ ће запевати у две своје песме (*Што се чудии* и *Јеси л' чула*), успостављајући полемички трансекстуални дијалог са омиљеним чаршијским жанром, изражавајући презир према паланачком менталитету и фарисејству јавног морала. Тематизација престапа, пак, не укључује и појмове попут греха, кривице и покајања. Лирска јунакиња је свесна да чини преступ са становишта грађанских и/ли хришћанског морала, али је потпуно растерећена јер не прихвата стандарде и намете истог. Отуда о кризама, самопреиспитивањима и меакуповањима њена поезија не сведочи.

Често навођен стих, „Ја сам жена али смем“, не само да осведочава бунтовност и пркос лирске јунакиње/песникиње, које су без свестранијег осветљавања истицали сви претходни истраживачи и истраживачице њеног дела, већ осведочава и њену свест о друштвеној условљености идентитета жене у патријархалном друштву, осведочава песникињино одбацивање есенцијалистичке представе женскости, те њену спремност да осваја нове хоризонте чије досезање зависи искључиво од спремности и храбрости, не и, дакле, од природе жене по себи.

У овој тачки чини ми се да се може повући линија додира између Драге Дејановић и Данице Марковић коју је назначио Миодраг Павловић, истичући њихову сродност на плану жанровског, интимистичког оквира.¹⁵ Међутим, оно што приближава две песникиње, односно, њихове лирске јунакиње јесте и пркосно расположење и одбијање прилагођавања културном моделу који спутава женски (естетски и еротски) ужитак. И не само одбијање, већ и „апологија и апотеоза женског преступничког опхођења“, како је то Снежана Калинић истакла у контексту песништва Данице Марковић.¹⁶ Милан Богдановић је приметио да се Даница Марковић „ослободила од оног женског патријархалног осећања неке апсолутне пристојности и повучености у крај, од оне старинске женске тимидности без које до ње није могла бити ни једна жена у нашем песништву“.¹⁷ Не само да је могла бити, већ и јесте – Драга Дејановић.

Правила патријархалног типика су прекршена већ самим наступом лирске јунакиње. Она је изазовна и игрива, неспутано изражавајући своју жељу. Почесто, она је та која предузима иницијативу. Одсуство стида најсугестивније је исказано мотивом

¹⁴ Милан Комненић, *Ерос и знак* (Београд: Просвета, 1975), стр. 291.

¹⁵ Миодраг Павловић, „Лирски глас Драге Дејановић“, у *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века* (Београд: Нолит, 1974), стр. 75. Оно што приближава две песникиње јесте *искреност*, а њихово размимоилажење Павловић види на плану сензибилитета – Даница Марковић је неуротично замршена, горка и осветољубива, а Драга Дејановић је ведрија и стрљивија у сношењу љубавних јада. Слика обеју песникиња је подложна проблематизацији.

¹⁶ Снежана Калинић, „'Нечисте жуди', 'минуле цвети' и 'склопљени Верлен': интимистички елементи поезије Данице Марковић“, *Књиженство: часопис за студије књижевности, рода и културе*, 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=10>.

¹⁷ Милан Богдановић, „Смрт Данице Марковић“, *Српски књижевни гласник*, 36 (1932): 480.

очију. Мушкарчеве очи су црне, односно плаве боје, лирска јунакиња добро зна њихову боју јер их продорно посматра, не спуштајући, дакле, поглед како доликује *српској девојци*. Такође, његове очи су љупке, бајне, душу слатким сном успављују (*Оно око...*), вали су што срце раздробе (*Не знам зна ли*), пуне су ватре и сјаја (*Црне очи*), пламен су живи који је разгорео њено срце и који има снагу да све силе растопи (*Очи твоје*), а којима се лирска јунакиња без зазора препушта, распирујући фантазије. Очи, односно мушкарчев поглед наговештава или пак освежава сећање на еротски ужитак.

Очи нису једини знак који указује на присуство мушкарца (мушакараца) који се жуди. Оса Драгиних песама јесу фрагменти мушког тела – очи, усне, науснице, коса, врат, мишице – око којих се испреда жеља и кореографија завођења. Његове усне су и црвене, али и медне, коса и црна, али и свилена, мишица снажна. Присуство, поред чула вида, и чула додира и укуса имлицира контакт еротског набоја. Ведрина и радост прожимају стихове посвећене лепоти и изазовности мушкарца. Има нешто од Радичевићевог рокајног ероса у Драгиним *враголијама*, које, ипак, за разлику од, рецимо, Радичевићеве *Безимене*, не прелази у експлицитну сексуалност и своју заводљивост задржавају на метафоричком плану. Ипак, песникињин еротопис превазилази оквир фриволности и профаности рококо еротике која је, могуће, једно од њених изворишта.

У песми *Оно око...* очи жељеног мушкарца постају метонимијска пројекција наслада које љубавници заједно уживају. У истој песми, лирска јунакиња не само да пркоси друштвеним назорима, већ изазива и сам рај, односно његову аксиолошку парадигму:

„Оно око кад се смеши,
Па се топи, па се блиста –
Од њег, рају, неси лепши,
Неси, веруј, неси ништа!

Шта је зора, сунце шта је,
Овог света све врлине?
Друго сунце мени сјаје
Мили зрчак рајевине!“¹⁸

Лирска јунакиња одбацује врлине овог света које су улазница у рајска блаженства којима претпоставља блаженство телесног јединства са жељеним мушкарцем. Драга Дејановић укида духовну вертикалу пут које су песници, њени савременици, уносили своје идеалне (мртве) драге, дивинизујући их и дематеријализујући их. „Обично опседнути каквом љубављу према реалној жени, песници је у машти претварају у идеалну драгу. У њиховој поетској визији она постоји и иза обала овог живота. (...) идеална драга није само предмет песниковог обожавања, но и свето, узвишено биће, чист идеал, у коме се песник сједињује са божанским. (...) И у љубавној поезији иде ка метафизици.“¹⁹ Драга Дејановић прави отклон од овог романтичарског топоса. Много пре него што је Костић донео *рају приновок драг*, Драга је рај спустила на мушкарчево тело. Иако ће свог драгог у једној песми ословити са „ђаволе мали“, алудирајући на „несташлуке“ у којима недвосмислено ужива, еротски мотиви скопчани са представом идеалног драгог нису лишени спиритуализације

¹⁸ Драга Дејановић, „Оно око ...“, *Списи. Књ. I* (Нови Сад: Платонова штампарија, 1869), стр. 56.

¹⁹ Miodrag Popović, *Romantizam II* (Београд: Nolit, 1975), стр. 31.

и егзистенцијалних конотација. Дакако, они не кореспондирају са хришћанским подтекстом у романтичарској тежњи ка чистим, неокаљаним, светлим и недостижним даљинама бесконачног који је Миодраг Поповић препознао у сржи мотива идеалне драге.²⁰ Јер, Драга Дејановић не пристаје на хришћански прогон тела и његову стигматизацију, она га не потиरे и не одбацује, већ телесно сједињење мушкарца и жене преводи на раван духовног и сакралног.²¹

Врхунац инверзије вредности, односно поетских представа, доноси у песми *Ја те љубим*. Песма је химна путености и љубавном задовољству, светковање чари еротске игре и самозаборава које оне доносе:

„Та не живим већ у мени –
Нестало ме у тебика,
У мирису чара твоји.
На уснама ђул-руменим
Причешће ми свето стоји;
Па кад станем, душо, мрети,
У заносу слађаноме,
Без причешћа, немој дати
Души мојој умирати.“²²

У овом фрагменту лирска јунакиња превазилази оквир еротске игре који варира у својој поезији – узбуђење због ноћних састанака, дражи ишчекивања додира, или, пак, изражавање задовољства због утољене жеље – и одлази корак даље, откривајући пун смисао еротизма. Еротика се не задржава само на пуким манифестацијама игре тела, она је, у ставри, врхуњење љубави и њено испуњење, мера егзистенцијалне пуноће и интензитета. *Свето причешће на његовим уснама* које лирска јунакиња жели у тренуцима смрти у *слађаном заносу* након ког душа мре (*la petite mort*?!), осведочава да је еротизам за лирску јунакињу чин духовног уцеловљења, „биолошко 'светаштво' које врхуни биће“.²³ Наведени лирски фрагмент је јединствено место у поезији српског романтизма, аутентичан глас Драге Дејановић који антиципира модерну поетску иконокластију.

Чак и када је присвајала културне симболе и наративе, приступала им је стваралачки, ревизионистички их уткивајући у своју поезију. Знаковит пример је њена песничка комуникација са слојевитошћу представе виле. Вила је мотив и у њеној родољубивој и у љубавној поезији. Опис виле у родољубивим песмама *Сербска вила* и *Дај ми Боже* поетска је транспозиција одреднице из Вуковог *Рјечника*,²⁴ односно узорна представа поникла у епски обликованом светоназору, а чији је култ брижно негован у

---

²⁰ Ibid.

²¹ Миодраг Поповић је подвукао да су српски роматичари успостављали интертекстуалне везе са хришћанством и поред тога што су били антиклерикално расположени. Антиклерикализам Драга Дејановић поготово осведочава у свом извештају за *Заставу* са скупштине учитеља у Бечеју и у песми *Јан Хус*.

²² Драга Дејановић, „Ја те љубим“, *Списи. Књ. 1* (Нови Сад: Платонова штампариа, 1869), стр. 49.

²³ Милан Комненић, *Ерос и знак* (Београд: Просвета, 1975), стр. 296.

²⁴ Вук је у *Рјечнику* забележио: „Вила је свака млада, лијепа, у бијелу танку аљину обучена, к дугачке, низ леђа и прси распуштене косе.“ Вук Стевановић Караџић, *Српски рјечник (1918)*, фототипско издање (Београд: Просвета-Нолит, 1987), стр. 70.

окриљу романтичарског родљубља. Лирска јунакиња оличена у фигури виле у Драгиним родољубивим песмама, у једној руци са венцем (симбол мучеништва и/ли јуначке славе) и српским грбом у другој, недвосмислено припада корпусу узорних културолошких (идеолошких) представа и знакова који утемељују дискурс националног ослобођења и препорода. Веселин Чајкановић је лапидарно исказао превођење вила из митолошког у епски контекст: „Виле су се развиле у најпопуларнија национална српска божанства. Оне су посестрима српских епских јунака, помажу им у боју, лече њихове ране; када ткају, певају оне песме о српским јунацима“.²⁵ Родољубиве песме Драге Дејановић усидриле су се, дакле, у епско-херојској традицији.

Љубавна поезија насупрот родољубивој доноси другачију представу виле. Песма *Жеље моје* се интертекстуално везује за усменопоетску традицију. У првом делу песме препознатљива је флорална метафорика и симболика честа у народним лирским песмама са еротским мотивима. У другом делу песме евидентан је, такође, фолклорни подтекст, међутим, цитатно везивање за фигуру виле у овом случају је илуминативног типа. Лирска јунакиња сажима у себи два лика виле – вилу градитељку и вилу љубавницу. Виле су, процесом демитологизације народних веровања, губила демонске моће, попримајући људска обележја и као такве су се јављале и у народним песмама. Међутим, демитологизоване, као у случају песме Драге Дејановић (или је, пак, овде реч о митологизацији жене), виле су се у патријархалној култури приближиле архетипу привлачне, надмоћне, каткада и агресивне жене која својом појавом изазива жудњу или страх, очекивања која не може и неће да задовољи.²⁶ Међутим, у Драгиној песми, лирска јунакиња не жели да присвоји улогу *femme fatale* деструктивне сексуалне енергије виле љубавнице:

„Тек кадкада,
Кад би сви поспали,
Ја би моа крила
Лако развила.

Слетила би доле –
Не мирисном цвету,
Нити томе пространоме свету:

Већем моме
Убавоме злату,
Да му бисер љубим
По беломе врату.“²⁷

Врхунећи митопоетски сиже у бисеру, знамену (женске) стваралачке енергије и трансцендентне стварности, али и љубави и брака, песникиња ноћни сусрет са вољеним мушкарцем одуховљава, оплођавајући га богатим значењима лунарно-акватичке

²⁵ Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* (Ниш: Просвета, 2003), стр. 161.

²⁶ Вид. Дејан Ајдачић, „О vilama u narodnim baladama“, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/10032> (4.5.2014).

²⁷ Драга Дејановић, „Жеље моје“, *Стиси. Књ. 1* (Нови Сад: Платонова штампарија, 1869), стр. 51-52.

симболике бисера. Било да претпоставимо да се песникиња ослањала на паганску, хришћанску (мистичку) или гностичку традицију, бисер поетску слику отвара ка сродним значењским увицима који укључују и архетипске конотације чистог, скривеног, узвишеног чије досезање води ка духовном препороду, али и сублимацију инстинкта, одуховљење материје у светлости анђеоског савршенства.²⁸

Цитатном фигуром виле у песми *Моје жеље* песникиња реинтерпретира епску и баладну књижевну традицију, а преко ње се, у ствари, обрачунава са културним моделом и његовом идеолошком репродукцијом. Моделом који младу, лепу и пожељну жену, жену наглашене сензуалности морално цензурише, односно санкционише, градећи о њој представу злог демонског бића. Међутим, лирска песма *Вила зида град* афирмише женски стваралачки принцип у космолошким координатама, дуел мушкарца и жене у којем жена побеђује. Не случајно, у својој љубавној поезији Драга афирмише слој *женских* лирских песма који је близак њеном стваралачком концепту.

Интертекстуалне споне Драгине љубавне поезије са усменопоетском традицијом завређују свакако опсежније истраживање. Такође, као тема једног испитивања намеће се и присуство традиције еротске поезије из грађанских рукописних песмарица 18. и 19. столећа у њеној поезији. Јер, свакако да је она један од културних модела са којима је песникиња ступала у (полемички) дијалог. Поетски еротопис Драге Дејановић је лишен ласцивности и опсцености којима кипти *граждански еротикон* 18. и 19. столећа. Посебно је са женске сексуалности у Драгиној поезији скинуто „бреме“ гротескности у коју је она увијена у грађанској поезији. Проучавајући грађанску лирику Сава Дамјанов је уочио „чињеницу да су у нашем тадашњем еротском стваралаштву смеху (и подсмеху) превасходно изложене жене и женска сексуалност (...) женски еротизам је у центру пажње наших оновремених еротских писаца: у њиховој визури, жене су бескрајно разуздане, увек спремне и увек „хоће“, ²⁹ незајажљиво склоне разврату. Уколико бисмо трагали за коренима песничких слика Драге Дејановић у грађанској лирици, онда би пре требало да посегнемо за песмама које нису доминантне, а у којима се, како је то истакао Сава Дамјанов, сексуални чин помиње као чежња за непрестаним заједничким присуством у свету, потпуно и крајње сједињење љубавника и потврда истинске љубави.³⁰

Такође, Драгин еротопис не задире у област зла, злочина, нечистих сила и смрти како је то бивало у *агонији романтизма*. Једини изузетак је, донекле, песма *Беж' од мене!*. Још је Скерлић приметио да ова песма спада међу лире „наших Stürmer-а и Dränger-а“ којима одјекнуше „нови звуци охолости, титанског презирања, мржње и побуне бајроновске“.³¹ Песма је троделно компонована. У првом делу лирска јунакиња, најпре, присваја маску *La Belle Dame sans Merci*:

„Ја сам сушта
отровница љута,
Па ти могу живот отровати,

²⁸ Вид. Мирче Елијаде, *Слике и симболи. Огледи о магијско-религијској симболици* (Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1999), стр. 145-175.

²⁹ Сава Дамјанов, „Рани (еротски) радови српске књижевности“, у *Ново читање традиције* (Нови Сад: Дневник, 2002), стр. 191.

³⁰ Сава Дамјанов, „Еротска поезија у рукописним песмарицама XVIII и почетка XIX, у *Ново читање традиције* (Нови Сад: Дневник, 2002), стр. 223.

³¹ Јован Скерлић, нав. дело, стр. 353-354.

Па да плачеш,
Кад други пева,
Да се смејеш,
Кад други запева,
Да немаш мира, ни станишта,
Нити врела своја огњишта.³²

Целивајући га „отров-устима“, усмртиће га и за живота „ладан гробак ископати“. Лирска јунакиња, ипак, показује милост, упозоравајући жељеног мушкарца да бежи од ње. Но, пре него што оде, лирска јунакиња га моли

„Те на груди још једаред пани,
Још једаред да ти љубим уста,
Да ми лакше буде
Помрачина пуста
Црна гробна, грозна самавања.“³³

О природи своје уклетости лирска јунакиња не казује конкретније, али неосновано је закључити да је, како је то алудирао Миодраг Павловић, у питању свест о демонизму женске природе („разорна болест“).³⁴ Осећај расцепљености и доживљај сопства у категорији демоничности опште је место песничког сензибилитета и у том контексту треба разумети и песму *Беж' од мене!*. У трећем делу песме, лирска јунакиња доживљава преображај, односно исказује уверење да тек постхумно може слободно и посвећено волети свог драгог. Лишена телесног, „растопљена у том зраку, невиђена, нечувена,/ као светлост белом данку“, бдеће и љубиће своје злато. Стихови уносе нову нијансу у доживљај љубави лирске јунакиње. Она се не исцрпљује у страсти и похоти, она одолева деструктивности која може да поникне у њеном окриљу, она није ништећа сила, већ сила која може да трансцендира сапетост и растрзаност бића, да га узвиси и оплемени, отварајући га за Другог, усмеравајући га његовој срећи, било у овом, било у животу који ће уследити након смрти.

Но, то не значи да љубав није лишена сапетости и бола. Тренуци без жељеног мушкарца такође ће бити опевани. Међутим, песнички аксесоар Драге Дејановић је у овом тематском кругу најчешће схематизован, па тек по који стих или песничка слика успева да се издигне над општим местом. Драга Дејановић није песникиња усамљености и патње. Њена лира одвећ бобмастичним и клишетизираним тоновима исказује свој љубавни бол. Изузетак, донекле, је песма *Моје самавање* коју прожима нешто од „поноћне атмосфере“ српског романтизма. Суптилно ухваћен тренутак настајања песме *међу јавом и мед сном* у камерном амбијенту, међутим, нагло ремети апострофирање „Аој туго, аој клета,/ Самавање, вељи јаде!“ и спомињање драгог, остварујући, у финалу песме, ефекат кантовски смешног. Интимније и истанчаније (искреније, рекао би Скерлић) је исказана жал за мајчином смрћу у елегiji *Туга за мајком*, но што је жал за губитком мушкарца или усахнућа љубави у иједној другој песми.

³² Драга Дејановић, „Беж'од мене!“, *Списи. Књ. I* (Нови Сад: Платонова штампарија, 1869), стр. 62.

³³ Ibid, стр. 63.

³⁴ Миодраг Павловић, „Лирски глас Драге Дејановић“, у *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века* (Београд: Нолит, 1974), стр. 76.

Рефлективна песма која отвара збирку *Списи, Песме моје*, аутопоетичког и метапоетичког карактера, уноси нове нијансе у песнички лик Драге Дејановић. Елегијски доживљај живота и предосећање сопственог краја оштро се супротставља младалачком добу, добу неизмерне жудње за даљинама и пуноћом живота. Осујеђена вера у катарзичко дејство писања слива се у наду да ће персонификовано тело песама надоместити нестајање песникињине физичке егзистенције. Но, песма остаје тек прозир у могуће стваралачко сазревање, односно продубљивање рефлексивне поетске линије, прекинуто песникињиним прераном смрћу.³⁵

Пишући о песникињи у својој *Антологији поезије српског романтизма*, Слободан Ракитић је закључио да „у малом броју српских песникиња у XIX веку, Драга Димитријевић-Дејановић, поред Милице Стојадиновић Српкиње, спада у најистакнутије песникиње српске романтичарске поезије“.³⁶ Ипак, Ракитићев став још увек није присутан у довољној мери у читалачкој и књижевноисторијској свести. Чак ни антологијски избори који су рачунали на Драгину поезију, нису јој вратили статус који је у свом времену имала. Но, антологије у којима су присутне песме Драге Дејановић у многоме пружају један сведени песнички портрет.³⁷ Тек неколико песама понавља се из избора у избор – *Питаш ме, Што се чудиш, Не знам зна ли, Оно око, Црне очи, Малом ђаволу* – песме које свакако осведочавају песникињине поетичке стожере, али не и пуну зрелост њене поезије, односно њене висове, што би могле, на пример, песме *Ја те љубим, Моје жеље, Беж' од мене* или *Песме моје*. Инсистирање на пркосном ставу лирске јунакиње и општим местима које је делила са романтичарима или традицијом грађанске поезије замагљује аутентично искуство и непоновљив лирски глас, односно, лирски ерос Драге Дејановић.

Споменула сам већ култни статус Милице Стојадиновић Српкиње. Иако је песничко искуство Милице Стојадиновић Српкиње и Драге Дејановић опречно, списатељице су делиле многе ставове и идеје. Тачка сусрета њих две је еманципаторски дискурс о проблемима рода, а у вези са васпитањем и школовањем жена,³⁸ као и комуникација са фолклорним наслеђем. Такође, њихова родољубива поезија тек ишчекује своје истраживаче и истраживачице. Делиле су слободарске тежње и родољубиви

---

³⁵ Занимљиво би било испитати на који начин је Драга Дејановић приступала традицији елигије у српској књижевности, али и деветнаестовековне и двадесетовековне песникиње, такође. О стваралачком приступу списатељица жанру елигије у англо-америчком контексту вид. Celeste M. Schenck, “Feminism and Deconstruction: Reconstructing the Elegy”. *Tulsa Studies in Women's Literature*, Vol. 5, No. 1, (Spring, 1986), 13-27.

³⁶ Слободан Ракитић. *Антологија поезије српског романтизма* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011) стр. 579.

³⁷ Поред Ракитићеве *Антологије поезије српског романтизма*, песме Драге Дејановић су уврштене и у антологије *Српске песникиње од Јефимије до данас* (1972) Стевана Радовановића и Слободана Радаковића, *Српско љубавно песништво* (1982) Радослава Војводића, *Српско љубавно песништво* (1995) Владиславе Косијер, *Међу јавом и мед сном* (2002) Пере Зубца, *Никад није вито твоје тело: антологија љубавне лирике српског романтизма* (2005) Горана Максимовића. Зоран Гавриловић је песму *За слободом* уврстио у своју *Антологију српског родољубивог песништва* (1967).

³⁸ Вид. Магдалена Кох, „Почеци женског феминистичког есеја у српској књижевности XIX века: Еустахија Арсић - Милица Стојадиновић Српкиња - Драга Дејановић“, у *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*: зборник. Књ. 1, уредници Зоја Карановић, Радмила Гикић-Петровић (Нови Сад: Филозофски факултет-Дневник, 2007), стр. 157-169.

ентузијазам и посвећеност, а такође и пригодан карактер и клишетизованост, с тим да је Драга своју родољубиву поезију прожимала љубавном тематиком. Чини ми се ваљанијим размишљати о два изворишта српског женског песничког искуства у 19. столећу, но истицати једну песникињу на уштрб друге и тиме омеђавати манифестације поетске имагинације списатељица. Драгина путена, страсна, дијалогична поетска реч родоначелна је у истој мери колико и Миличина сетна, поникла у осами, елегички обојена. Обе речи су подједанко надахнуте, интимне и зрачне и обе јесу утиснуте у источник српског модерног женског песничког бића.

Литература:

- Ајдачић, Дејан. „О vilama u narodnim baladama“, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/10032>, приступ: 3.2.2014.
- Богдановић, Милан, „Смрт Данице Марковић“. У *Српски књижевни гласник*, 36, 1932, 479-480.
- Дамјанов, Сава. *Ново читање традиције*. Нови Сад: Дневник, 2002.
- Дејановић, Драга. „Јан Хус“. У *Матица: лист за књижевност и забаву*, бр. 32, 1869, стр. 32-34.
- Дејановић, Драга. *Списи. Књ. 1*. Нови Сад: Платонова штампарија, 1869.
- Дејановић, Драга. „Из прве опште учитељске скупштине“. У *Застава*, бр. 117 (7.10.1970), 118 (9.10.1970), 119 (11.10.1970).
- Елијаде, Мирче. *Слике и симболи. Огледи о магијско-религијској симболици*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1999.
- Калинић, Снежана. „'Нечисте жуди', 'минуле цвети' и 'склопљени Верлен': интимистички елементи поезије Данице Марковић“. У *Књиженство: часопис за студије књижевности, рода и културе*, бр. 1, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=10>, приступ: 23.3.2013.
- Комненић, Милан. *Ерос и знак*. Београд: Просвета, 1975.
- Кох, Магдалена. „Почеци женског феминистичког есеја у српској књижевности XIX века: Еустахија Арсић - Милица Стојадиновић Српкиња - Драга Дејановић“. У *Синхроничко и дијахроничко изучавање врста у српској књижевности*: зборник. Књ. 1, уреднице Зоја Карановић, Радмила Гикић-Петровић, 157-169. Нови Сад: Филозофски факултет-Дневник, 2007.
- Кох, Магдалена. *Кад сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Павловић, Миодраг. *Поезија и култура: огледи о српским песницима XIX и XX века*. Београд: Нолит, 1974.
- Роровић, Миодраг. *Romantizam II*. Београд: Nolit, 1975.
- Поповић, Ст. „Наша новија лирика“. У *Летопис Матице српске*, књ. 115, 1873, стр. 44-120.
- Радовановић, Стеван. *Српске песникиње XIX века*. Београд: Стручна књига, 1981.
- Ракитић, Слободан. *Антологија поезије српског романтизма*. Београд: Српска књижевна задруга, 2011.
- Скерлић, Јован. *Омладина и њена књижевност*. Београд: Просвета, 1966.

Стефановић Караџић, Вук. *Српски рјечник (1918)* - фототипско издање. Београд: Просвета-Нолит, 1987.
Hawkesworth, Celia, *Voices in the Shadows*. Budapest: Central European University Press, 2000.
Хлапец Ђорђевић, Јулка. *Студије и есеји о феминизму*. Београд: Живот и рад, 1935.
Чајкановић, Веселин. *Стара српска религија и митологија*. Ниш: Просвета, 2003.
Schenck, Celeste M. "Feminism and Deconstruction: Reconstructing the Elegy". *Tulsa Studies in Women's Literature*, Vol. 5, No. 1, (Spring, 1986), 13-27.

Žarka Svirčev
Faculty of Philology
University of Belgrade

821.163.41.09-1 Dejanović D.
Original Scientific Article

Draga Dejanović's Poetic Erotography

Draga Dejanović's poetry, next to Milica Stojadinović Srpkinja's verses, is one of the sources of the modern Serbian female poetry. Her poetic word is rebellious, sensual, passionate, playful. She extolled the female eroticism and pleasure in her poetry and defied the patriarchal social conventions by debating erotic taboos and caricatures which were present in the folklore heritage and handwritten songbooks of the 18th and the 19th century. She anticipated modernist iconoclasm by echoing female poetic voices.

Keywords: Draga Dejanović, love poetry, eroticism, female poetic tradition.

Јоана Милер
Универзитет „Адам Мицкијевич“
Познањ (Пољска)

Тица у кавезу

Драма написана по роману Јелене Димитријевић *Нове*.

Представа припремана за три глумице, али могу играти и две. У ствари – може да буде и монодрама.

Свака глумица игра различите ликове жена из књиге.

Лица (када играју три глумице)

Она 1

Она 2

Она 3

СЦЕНА I

Мрак, тишина. На једном зиду визуализације. Звук писаће машине, текст:

Писаћу ти о турским женама, својим познаницама, с којима сам провела скоро половину живота... Солун, 2. августа 1908.

Тиха музика, светло на средини сцене, виде се само три жене, окренуте леђима једна другој, стоје и гледају свака тачно испред себе. Обучене у црне турске панталоне, црне мајице, на главама мараме.

Она 1 (*хладно, чврсто*)

Зовем се Емир-Фатма. Имам 18 година, што на Истоку значи да сам зрела девојка. Још мало па уседелица. Живим у Солуну. Муслиманка сам.

Она 2 (*прекида је, виче*)

Али нова. Што значи да сам европски васпитана. Знам европске језике. Знам француски и енглески, руски, италијански и грчки језик.

Она 3

Кажу да сам лепа, а ја желим да будем сретна.

Она 1

Желим да будем слободна.

Она 2

Желим да се удам али и он мора да зна француски.

Она 3

Желим да волим. Желим да и мене неко воли.

Она 2

Љубав је, кажу муслиманке, жена која никад не иде сама, него с другарицом, бледом девојком, расплетном, обученом у црно тугом.

Она 1

Желим у Европу. Желим у Париз. Тамо је моје небо.

Она 2

Имам једнога белог голуба, којег храним. Ходам као да нестајем на земљи. Живим у Турској, а сањам о Француској.

Она 3

Зовем се Зехра-Мерсије. Имам 18 година. Живим у Солуну.

Она 2

Муслиманка сам. Европски васпитана. Кажу: врло лепа.

Она 1

Моје очи су као бадеми.

Она 2

Сваки дан читам нешто ново и чезнем за тим туђим, непознатим, далеким светом.

Она 3

Мој отац много држи до свог имена, и поноси се богатством.

Она 1

Мој отац мрзи Европу!

Она 2

... А у кућу узима Европљанку!

Она 3

Па зашто нам наши родитељи дају да учимо европске језике кад не воле, стиде се да чују у својој кући?

Она 1

Из сујете, да се каже да су им кћери образоване.

Она 2

Мој отац пореди жену с мачком: кад се највише умиљава – огребе.

Она 3

Ја сам Туркиња. Живим у Солуну. Сентиментална сам, страсна и способна за најчудноватија маштања. Права Туркиња.

Она 2

Ја – француска васпитаница...

Она 1

Ја – оријенталка, неискрена и неповерљива...

(заједно)

... што осим Богу не верује више ником!

Нагло се разилазе. Свака на своју страну.

Она 1

Бог је створио небо за свакога, само не за турске жене.

Она 2

Шта је живот, ми не знамо, Мерсије. Нама је све готово, и ми смо несрећне.

Она 3

И ја ћу ту, иза тих густих решетака и високог зида да венем без сунца и ваздуха. Ја немам право ни на сунце, ни на ваздух!

Она 1

У кући затворена, на улици у затвореним колима. Видим понекога кроз затворене решетке кроз колске прозоре, али то је ништа. Понекад ми дође да поломим решетке... Тако ми дође, али ми се још никад није подигла рука...

Она 2

Ти немаш своје Ја ни у избору хаљине, а камоли у избору мужа. Хаљину ти бира мајка, мужа ће те изабрати отац.

Она 3 остаје на средини сцене. Лицем окренута ка публици. Може да се чује музика. Она 1 и Она 2 стављају столице иза сцене, са десне и леве стране, свака седи на својој столици. Светло само на средини.

Она 3 (виче, прегласно)

Дивљаци! ЖЕНА још је вама „жена“,
Ствар од дрвета, хаљина од ткива,
Од сто вам лета малољетна бива –
Дивљаци! ЖЕНА још је вама „жена“

Она 2

Из мене не говори моје огорчено Ја, него милиони понижених турских жена.

Она 3

Још јој кажете: „То није за жене!“
С физичке снаге у поносу своме,
К'о са својином поступате с њоме.
Још јој кажете: „То није за жене!“

Она 1

У земљи где нема слободе не може ништа урадити.

Она 3

Пуна вам уста: „Култура, култура“ —
Култура свуда својим крилима вије,
Ал' до вас пута прокрчила није —
Пуна вам уста: „Култура, култура“

Она 1

Оне спавају... (устаје) Нек се пробуде! Нек се расвесте, нек виде да нису ствари, јер имају душу, нек дознаду да све што има дужност има и право на право: учите их да траже право сунца!

Она 2

Да обарамо, да рушимо, да уништавамо, да сечемо, да цепамо! Да бацамо у ватру, милом, силом, крвљу. (устаје) Устајте младе жене и девојке!

Она 3

По сто пута вам узвикујем, као апостол, као пророк: на ноге!

Она 3 излази. Она 1 и Она 2 на средини сцене, обраћају се публици.

Она 2

У Европи, жене, поред толике слободe и права, боре се за слободу и право организујући женска друштва, удружења, савезе. Ми то не видимо, али читамо и чујемо од странкиња што живе међу нама...

Она 1

А шта да радимо ми, толико потчињене и понижене, што куд муж оком ми скоком, што без питања не смемо никуд, што морамо да се вратимо из шетње пре сунчева захода, што устајемо мужу кад пође и дође, што му поливамо кад се умива, што му помажемо кад се облачи и што кад нешто тражимо да нам каже, он вели:

(заједно) То није за жене!

Мрак. На зиду може да се види визуализација. Гласна музика. Она 1 и 2 доносе јастуке и столице.

СЦЕНА II

Разговор Емир и Мерсије. Може и тиха музика, причају слободно, радосно.

Она 1

Ми смо нове, а оне су Европљанке, Францускиње. Шта ми имамо азијатско? Ни говор, ни хаљине, чак ни ход, чак ни покрете... Чак ни мисли ни осећања, је ли Емир?

Она 2

Сретосмо се, он ми се загледа у очи, ја се спотакох...

Она 1

Да се мени загледа у очи мушко. Ја бих пала. А женско, жена, мени је пријатно...

Она 2

Јуче је био у црном капуту...

Она 1

Ко је тај?! Тога ниси помињала!

Она 2

Један младотурчин. Дошао са школовања у Паризу.

Она 1

Па, где си га видела побогу?

Она 2

У кући, у соби... Седела сам с њим, код његове тетке

Она 1

Ти?! ...

Она 2

Ја... Ја...

Она 1

С мушким?!

Она 2

О, yes! Али шалу на страну... Али француски говори, тврдо изговара que... А уображен! Буну се што сам покрила главу и што не уем с мушким да говорим. Quelle honte! Quelle honte! Узвикује тако надувено. Уображен!

Она 1

Мерсије, ја не бих могла са човеком. А замисли европске балове. Загрљена с човеком... Игра! И како европска жена гледа кад јој муж игра с туђом женом?! Читам, слушам то

као бајку. Царев син заљубио се у слушкињу. Али ово ми није чудновато. И сад нам се везирови синови заљубљују у робиње и узимају их за жене. Ти си много слободнија од мене. Теби отац не брани да носиш јелдрме и башјорти...

Она 2

Зацело, Емир јагње, ти си завијена и не смеш пешке одавде донде.

Она 1

Моја несрећа!... А то... Што си седела с мушким, смем ли да кажем неком?...

Она 2

Смеш само нашој другарици Ариф-тејзе!

Пригушено светло, скоро мрак, чује се певање (тихо, веома тихо). Она 2 седи на средини на столици, Она 1 седи на јастуцима испред ње и држи главу на њеним коленима.

Она 1 (тихо)

Ја сам се могла заљубљивати у муслиманке, док се нисам заљубила у Францускињу...

Она 2

Ја сам се заљубила у једну младу Парижанку... Пријатељицу своје гувернанте. Седела сам према њој и гледала њену тоалету, нарочито њен шешир, њено европско држање, слушала сам њен говор, не шта говори већ како говори француски... Опијала сам се и сањала чудновате снове: да сам човек, муж те моје миле странкиње. Кад је она одлазила ја сам увек гледала да останем у соби сама, да миришем јастук на који се она наслањала... Који је мирисао на хелиотроп...

Кад бих после овога морала да идем пред матер и бабу, црвенела бих од стида и крила очи...

Она 1

Све је тако док се не заљубиш у човека...

Она 2

Често ми се у поноћи, драга моја

Пред очима створи бајна слика твоја,

Видим црне очи твоје, лице бело

Уста мала, косу црну, вито тело:

Па ми с' чини да преда мном анђео то је,

Дође с неба да ублажи боле моје.

Гледам, гледам, а срце ми дршће, стрепи,

Јер се боји ишчезнуће анђ'о лепи.
Ширим руке па те зовем:
Оди мени! Ти си сунце мог живота, цвет румени!
Тад ми с' чини да с' кораци твоју чују,
Како с' мени тихо, лако приближују.
Од ватреног твог погледа очи склопим.
О, бојим се да ми срце не растопи.
Обузме ми душу сладост, јер ми с' чини
Да осећам душе т' нежне дах мирисни.

Она 1

Чини ми се да осећам на уснама мирисаве усне твоје, слатке, вреле...
Чини ми се да осећам где ме стежу око врата твоје руке, меке, беле!
П' онда вичем ти си, Зехра, само моја! Само ја ћу љубит слатка уста твоја!
Ти си сунце које само греје мене...
Тешко томе име твоје ко спомене!
Мој анђеле, ох зави се, узми вео...
Тешко томе ко би тебе гледат' смео!
Ја ћу, ја ћу само грлит' твоје тело!

Она 2

Ја ћу љубит' очи твоје, лице бело...
Њихова лица су јако близу, само што се не пољубе, држе се за руке, гледају у очи.
У једном тренутку скоро да пукну од смеха. Забављене певају, плешу заједно.

Она 1 (*смејући се*) Sois raisonable! Laisse mio tranquille! (*буди паметна остави ме на миру*)

Она 2 (*кроз смех*)

О yes! It's stupid!

Она 1

Ти си се поново заљубила! И то опет у жену!
Она 1 још увек се смеје, Она 2 седне на столицу и смири се.

Она 2 (*сањалачки*)

Кад би тај човек био Француз, ја бих се у њега заљубила. Али где да нађем човека? У кући затворена, на улици у затвореним колима... Видим по некога кроз решетке, кроз

колске прозоре, али то није ништа. Понекад ми дође да поломим решетке... Тако ми дође, али ми се још никад није подигла рука...

Она 1

Мој муж мора свирати и пијано, знати енглески и говорити француски као Мадам. Ја с таквим мужем не бих волела да живим овде... Ја бих желела да с њим идем у свет, у Париз! Ах Париз! ... Ми овде не живимо, већ животаримо.

Она 2

Живот вам је анималан – каже Мадмоазел. Једете, пијете, спавате... Шта је живот и његова борба, ми не знамо. Нама је све готово и ми смо несрећне. ...

Она 1

Свет, Мерсије, то је за мене нешто далеко као небо, тај свет који сам из књига познала и о коме ми је толико причала Мадмоазел и Мадам. Али ја чак ни Солун не познајем. Иако сам се у њему родила и одрасла... О томе свету сањам иако његову даљину не могу да појмим. Па они дивни градови, на сликама!

Она 2

А знаш, душо, да мени се некад чини да некуд путујем...

Она 1

А знаш, а у Европи, човек жени устаје на ноге и љуби јој руку, дохвата махраму, придржава горњу хаљину, пушта је напред и десно и прича јој све као другу!

Ах, Париз! Quelle idée! Ја бих, душо, полудела од радости! А кад би дошао дан да метнем на главу шешир, ја бих скакала од среће!

Излазе.

СЦЕНА III

Може да се види море на зиду. Чују се таласи. Пригушено светло. Она 3 излази са леве стране сцене, гледа негде далеко, као да је на тераси.

Она 3

Цариградски каици лепши су од венецијанских гондола, весели су јер су бели...

Она 1 (*чује се само њен глас*)

И овај каик у који се загледа Емир-Фатма био је као цариградски и имао је два веслара, једнога црнога странца и једнога белог младића. Око младића, на седишту, било је пуно ружа...

Она 3

И наједанпут, каик стаде и он оставља весла, ја сам мислила да он хоће да свира, али он диже очи... Гледа ме у очи! Поздравља ме!

Она 1

Јави јој се, поклонив јој се и скинув фес...

Она 2 (*чује се само њен глас*)

Да се Туркињи јави човек! Можда је странац, па не зна наше обичаје, а метнуо фес да мисле да је Турчин. То у Турској врло често бива...

Она 1

Кад јој се он загледа у очи, она не помисли да бежи и не окрену главу, чак ни очи.

Она 2

Ја не бих могла...

Она 1

Видев то, младић узне пуну шаку ружа и баца јој их у лице, али оне попадаше у море...

Она 3

Лепота! Мушко! Побогу, да ли је Француз?! О, кад би био Турчин, Цариграђанин, цариградски...

И кад би био богат... Јер мој отац тражи зета из добре куће, од великог рода, и богата...

Мрак, види се само визуализација на зиду, чује се звук возова.

СЦЕНА IV

На зиду:

Емир-Фатма се удаје за младића из чамца, Мурад-Џемал беја, образованог у Европи. Побегли су у Париз, где је Мурад-Џемал наставио своје студије...

Она 3 стоји на крају сцене, мало окренута леђима публици, држи папире у руци. Она 1 полако скида чаршаф, панталоне, остаје у црној хаљини, гледа у огледало. Седи на столицу на ивици сцене, узима коверат пун папира. Извади све. Чита.

Она 1

Париз, октобра 1906.

Боже, како сам срећна! Срећна сам само зато што је он мој. Ја мислим да никад нико никога волео није као ја њега. Ја га осећам.

Она 3

Солун, 10 шабана 1323.

Боље да је једна од нас несрећна, него обе.

Она 1

Јутрос смо устали рано, како нам није обичај. О, кад сам видела с нашега прозора огроман Париз! О, кад сам погледала у велику шуму од кровова и торњева! Била сам се сва најежила и сећала сам хладноћу као пред грозницу и била сам толико слаба... Да нисам склопила очи, ја бих пала у несвест! Па ипак, зашто ми је овако? Плакала бих, никад се ућутала не бих. Мени се чини да су ми живци ослабљени... Може бити да сам баш заиста била луда.

Она 3

Ја сам данас начисто да волим... Ох, кога волим... То сам видела кад је пољубио своју жену... Жену! Можемо ли нас две бити ортаци? Зар би она пристала да дели своју љубав са мном, уопште да је дели?... Не! (*шануће*) Боље да је једна од нас несрећна, него обе! Јер ја бих и онда била несрећна... Данас сам била љубоморна кад је пољубио другу, а кад би био муж.... Не! Не! Не! ... Нек иду у море те грешне мисли... Туђе људе не виђамо, па се заљубљујемо у оне који су нам своји...

Она 1

Сутра је Рамазан.

Како моји спремају без мене за овај велики празник...

Умало не заборавих да је сутра Рамазан.

Велики празник. А ја у туђини!

И ја ћу сад сести и јести... И обући се како знам за се, први пут не постим... Чак не бих ни знала да је Рамазан да ме не подсетише писмом моја сута и ханум'ефенди... Ја сам у њему осетила њине сузе... Мене моле да не проливам своје... Што у туђини дочекујем Рамазан...

Она 3

1 рамазана

Опет Рамазан, а јадна Емир у туђини! Кад би знала на кога мислим... Кад би знала за ким умирем!... Боже, за моје незаслужене патње чиме си ме наградио!... Кашаљ, покаткад крв у махрами, сталне грознице... Туга. Бол. Смрт.

Она 1

1 рамазана, пред вече

Сад је доба вечерњег језана, моји родитељи и нене узимају земзем и мисле: наша Фатма не пости! О, да, мили моји, на постим и мени је страшно.

Рамазан је сад само у мени.

Она 3

Опет Рамазан. Шта сам све препатила за ово годину дана.

Она 1

Данас ми је била госпођица. Ваздан смо говориле турски, и тако ми је слатко говорити матерњим језиком у туђини.

Она 3

И ја ћу заборавити како боли. Ја за време бола срца не могу писати.

Она 1

12 рамазана

Данас сам први пут изашла. На глави сам имала шешир и чинило ми се да ме цео свет гледа што сам у шеширу па ме било срамота. Боже, колико сам сањала, с Мерсијом, о дану кад ћу на главу метнути шешир. Ја сам мислила да ћу полудети од радости. А данас... Ја сам тужна!

Страх ме од те лепоте! Париз. Ја сам затварала очи...

Она 3

А кад би дошао дан да метнем на главу шешир...

(заједно)

...ја бих скакала од среће...

Она 1

Новембар.

Ја ни по чему не личим на Францускињу. Оне друкчије ходе, оне друкчије седе. Оне се друкчије смеју. Оне друкчије говоре. Ја сам њима туђа, а оне мени.

Она 3

27 рамазана 1323

Ах, како ћу, кад ми је тамо... Познала бих. Осећам се као Францускиња.

Она 1

Децембар

Ми немамо духа колико оне, а оне немају душе колико ми.

Она 3

28 рамазана 1323

Заборавити како боли. Бол срца. Не могу писати! Још добро нисам ни узела перо, а већ срце повредим. Зашто не могу срца извадити... Шта ћу ја са срцем?!...

Она 1

Париз, 23 априла 1907.

Шта да пишем, кад сам несрећна? ОН до куће дође увек с по једном девојком... И кад позна да је мени криво, љути се: вели да су му оне што и мушки, другови... С њима се спрема за испите... Један женски студент, Францускиња, стално је с њим. Учи, вели, исту грану науке... Дипломатске школе. Је ли то истина?

Она 3

5 рамазана

О, ја – нова! И мој ће крај бити онакав као оне јадне нове из Цариграда...

Она 1

Париз, 27 априла 1907.

Где сте ви, нове, што тражите да смо с људима... Ако бисте волеле своје мужеве, гледајући ово што ја гледам, ви бисте умрле.

Романи су ме довели у земљу духа без душе... Некад сам сањала. Сан је остварен, само што сам несрећна... Ја више не волим ниједну Францускињу.

Она 3

Ја – нова! Још једна је од њих на умору...

Она 1

Париз 10 августа 1907.

Ја сам мајка...

Она 3

Кад бих ти се могла вратити, ја не бих губила време у сањању о лепотама туђих земаља.

Твоја капија мени је затворена. Кад дође ред да ми се отвори, биће доцкан.

Она 1

29 августа

Сад: грознице... ја венем...

...мене нестаје и ... ја сам весела... Весела сам што ћу умрети.

Она 3

Данас у махрами крв...

Она 1 (*устаје, полако креће према средини сцене окренута леђима*)

А дете... ?

Моја сирота без отаџбине... Без имена... Мајка ће те послати деди да ти деда име да, да те деда очува, кријући од тебе сунце...

Она 3 (*такође окренута леђима, полако креће ка средини*)

Грознице... ја венем... мене нестаје... венем...

Она 1

Твоја капија мени је затворена... Нико неће дознати колико је патила у слободи једна ослобођена робинја, немајући коме да се потужи...

Цепају папире, комадићи папира су свугде по поду. Долазе заједно на средину сцене.

Падају на под завијене једном марамом. Мрак.

На зиду:

У Паризу Емир-Фатма је умрла од туберкулозе након што је родила кћер коју је послала оцу у Солун.

***

Зехра-Мерсије је волела Фатминог мужа.

***

То ново гробље је за старе... Заставу поново узимамо и идемо да вичемо, да будимо наше жене, да траже право... Нису успеле да изговоре „право сунца“...

Чује се само глас Она 2.

Она 2

А оне још сањају чаробни сан Истока. Како ће им бити кад се из тога дубоког сна тргну: да се не осете несрећне? Да не проклињу онога који их је пробудио?...

Јадне наше жене! Заблуделе... Ко ће их извести на прави пут? Многе мисле да су нове ако улазе у собу у ципелама, ако су се очешљале европски и назвале турску хаљину француским именом, и изговориле у друштву по коју француску реч. А не може се разорити за дан што се зидало вековима... Полако, кћери моје, ко хоће с прве ступенице на четврту, лако може сломити ногу или разбити главу.

(излази на средину сцене)

Коран и романи, решетке и европско учење, мени се чини, не иде. Ни у Европи не иде све онако како ви на Истоку, нове муслиманке, замислите. Ни овамо девојка из добре куће не удаје се увек за онога који јој се „лепо јавио“. Мислећи на Европу, ви се често уљуљкујете обманама...

Мрак. Тиха Музика. Крај.

Представу можете погледати на овом линку <http://youtu.be/dkeJiiYyemA>

Joanna Mueller
Adam Mickiewicz University in Poznan
Poland

A Bird in the Cage

A play based on the novel *Nove (The New Women)* by Jelena Dimitrijević.

SPEKTAKL WYSTAWIANY W ORYGINALNEJ WERSJI JĘZYKOWEJ

SPEKTAKL

TICA U KAVEZU

Śpiew: Anita Klepacka ••• Muzyka: Igor Martinko

Scenariusz i reżyseria: Joanna Mueller

Sala Teatralna
Collegium Maius

15 maja 2013
18:00

Występują: • Anita Klepacka • Maja Maćkowiak •
• Marta Napierata •

• Animacje: Adrian Grażka •
• Fragment nagrania: Dimitris Argyriou •

Spektakl opiera się na historii opowiedzianej w powieści **Nove Jeleny Dimitrijević**. W spektaklu użyto także fragmentu „Pisma iz Nisa o haremima” i wiersza „Zehri” tej samej autorki.

Катажина Тачињска
Универзитет Николе Коперника
Торуњ (Пољска)

Дискурс о логору Голи оток¹ – женска перспектива

Основни циљ овог рада је покушај реконструкције целовитог женског дискурса који се односи на логоре за информбиривце. Женска сведочанства су била по два основа искључена из области историје и књижевности: по основу табуизације проблематике логора Голи оток с једне стране, и по основу доминације мушке наративе с друге. Ситуација подређености, а заправо непостојања женских сећања у главном току трајала је до тренутка када се за логорско женско искуство заинтересовао Данило Киш. На његову иницијативу 1989. године настала је документарна серија *Голи живот*. Он је такође инспирисао Жени Лебл да напише своју историју. Њен текст је прво објављено женско сведочанство из логора (*Љубичица бела. Виш дуг две и по године*, 1990). Савремена истраживања оријентисана на женско искуство показују да је друга затвореница, Милка Жицина, написала своја сећања већ седамдесетих година, али је у страху од репресије скривала рукопис. Текстови су после смрти ауторке први пут изашли у часописима *Дневник* 1993. и *Летопис Матице српске* (одломци) 1998. године.

Кључне речи: логор Голи оток, женски дискурс, Данило Киш, Жени Лебл, Милка Жицина

Тема југословенских комунистичких логора много година била је одсутна из друштвене дискусије и у самој Југославији, и изван њених граница. Фактички прелом настао је тек осамдесетих година прошлог века, када су била објављена сећања бивших логораша, која су представљала њихово искуство боравка у логору². Постоји низ публикација из оквира мемоаристике и лепе књижевности у којима проблематика

---

¹ Голи оток је само један од логора за информбиривце који је настао у Југославији после 1948. године. Као највећи и најпознатији постао је симбол свих тадашњих затвора и логора за противнике политике Тита, види нпр. Ivan Kosić, *Goli otok. Najveći Titov konclogor* (Zagreb: Udruga Goli otok 'Ante Zemljari', 'Mikrokrad' d.o.o. Zagreb, 2009); Dragan Marković, *Josip Broz i Goli otok* (Beograd: Beseda, 1990).

² Истраживачи проблематике Голог отока период осамдесетих година описују као време праве „поплаве” (Јасна Драговић-Сосо) или „експлозије” (Оскар Груенвалд) логорских критичких текстова и уметничких реализација. Види Jasna Dragović-Soso, *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma* (Beograd: Fabrika knjiga, 2004), 128; Oskar Gruenwald, „Yugoslav Camp Literature: Rediscovering the Ghost of Nation's Past-Present-Future”, *Slavic Review* 1987, No. 3/4, Vol. 46: 519. О покушајима ранијег укључања логорске проблематике у књижевност види Leonore Scheffler, „Goli otok. Das Jahr 1948 in den jugoslawischen Gegenwartsliteraturen”, *Südosteuropa* 1984, Nr. 33/6: 352-377; Ante Kadić, „The Stalin – Tito Conflict as Reflected in Literature”, *Slavic Review* 1978, Vol. 37, No. 1: 91-106; idem, „The Yugoslav Gulag”, у idem, *Essays in South Slavic Literature* (New Haven, Conn.: Yale Center for International and Area Studies 1988), 238-254; Oskar Gruenwald, op. cit., 513-528.

логорске прошлости заузима доминантан положај. Ипак, још увек недостају научни радови, посебно књижевноисторијски или културни, који би за предмет анализе имали ове књижевне репрезентације. Хрватска истраживачица Рената Јамбрешић-Кирић још 2010. године са огорчењем написала је да: „Ова кратка епизода репресивне дестаљинизације [...] никад није добила свој казненоправни епилог, а њезине жртве политичку рехабилитацију”³. И још увек процес реинтерпретације прошлости није завршен, а историјска искуства нису била на прави начин критички сагледана. Зато су савремена сећања бивших затвореника и затвореница постала основа детаљних истраживања чији је циљ ширење и обogaћивање спектра логорске проблематике.

Једно од празних места на карти истраживања логорске књижевности испуњавају радови који за полазну тачку имају критеријум рода. Сведочанства жена су, затим, читана са циљем утврђивања специфичности искуства карактеристичног за затворенице, друкчијег од оног представљеног у сведочанствима мушкараца. У Хрватској представница тог истраживачког правца је поменута Јамрешић-Кирић⁴, у Србији – Славица Гароња Радованац, ауторка рада из 2011. године *Голи оток и резолуција Информбироа (ИБ) у српској књижевности коју пишу жене (Жени Лебл, Вера Ценић, Милка Жицина)*⁵. Основни циљ мог рада јесте покушај реконструкције целовитог женског дискурса који се односи на логоре за информбировце⁶.

Прва објављена сећања жена из југословенских логора за информбировце појавила су се релативно касно, тек деведесетих година прошлог века⁷. Вредно је ипак споменути да су се дела женских аутора која се баве темом политичке ситуације после искључења Комунистичке Партије Југославије из Информбироа појављивала и раније. Реч је пре свега о романима – *Недовршени круг* Јаре Рибникар из 1954. године и

³ Renata Jambrešić-Kirin, „Izdajice su uvijek ženskog roda: političke zatvorenice u archipelagu Goli”, UP&UNDERGROUND прољеће 2010: 232.

⁴ Види Renata Jambrešić-Kirin, „Šalje Tito svoje na ljetovanje!: ženska trauma i arhipelag Goli”, електронска верзија

http://www.centargrad.com/materials/reader2009/Reset/Reading_materials_5_Jutta_Renata_seminar/RENATA_ZENE_O_GOLOM.pdf (рад је био објављен у *Treća: časopis Centra za ženske studije* 2007, br. 1, vol. 9); eadem, „Izdajice...”; eadem, „Komunističko totalitarno nasilje: žene na Golom otoku i sv. Grguru”, <http://sjecanjazena.eu/renata-jambresic-kirin-komunisticko-totalitarno-nasilje-zene-na-golom-otoku-i-sv-grguru/> (преузето 30.06.2013).

⁵ Види Славица Гароња Радованац, „Голи оток и резолуција Информбироа (ИБ) у српској књижевности коју пишу жене (Жени Лебл, Вера Ценић, Милка Жицина)”, у *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, ур. Јован Делић (Нови Сад: Матица српска, 2011).

⁶ Искуства затвореница југословенских логора за информбировце представљена у њиховим сећањима била су један од истраживачких проблема моје докторске дисертације *Слика Голог отока у српском књижевном и историјском дискурсу краја 20. и почетка 21. века* (менторка проф. Јоланта Сујецка, 2014).

⁷ Renata Jambrešić-Kirin, „Šalje Tito svoje na ljetovanje!...”, 11.

Помрачења Магде Симин из 1972. године⁸. Поменуте публикације нису ипак сећања на боравак у логору, него предствљају приче Југословена који су се пробали снаћи у послератној стварности. Дугогодишње ћутање затвореника и затвореница било је проузроковано у великој мери страхом од потенцијалних консеквенци у случају да поделе свој доживљај са другима, што је на крају у њима изазивало неподношљиво осећање да је болна прошлост била бесмислена. По мишљењу Драгана Марковића, у случају жена може да се прича још о психолошкој баријери која је била резултат стида због доживљених увреда и убеђења о немоћи због чињенице да су заједно са њима били кажњени и други чланови њихове породице⁹. Јамбрешић-Кирић осим тога наглашава да су сведочанства жена била осуђена на дупло искључење, јер је дискусијом на тему логора Голи оток доминирала мушка нарација о овој проблематици, у којој није било места за искуства жена нити узора за њихову причу¹⁰. Као резултат, информације о затвореницама у дискурсу главног тока биле су ограничене на скромне тврдње да је за жене постојао посебан логор¹¹. На маргини историјских радова било је забележено да су жене биле затворенице¹², али истраживачи из различитих области хуманистичких наука нису запажали ту чињеницу, постајала је она једино на периферији историјске и књижевне рефлексije. Жене нису јавно размењивале своја искуства, у друштвеној дискусији су доминирале нарације мушкараца.

Преломним за стварање целовитог историјског дискурса на тему логорских искустава, а истовремено и кључним за женску нарацију показао се крај осамдесетих и почетак деведесетих година. Непосредни повод за дискусију о новим проблемима постао је филмски документ *Голи живот*, аутора Данила Киша и Александра Мандића. *Голи живот* је телевизијска серија коју је произвео филмски студио Авала из Србије. Филм се састоји од четири приближно педесетоминутне епизоде, од којих је свака настала у Јерусалиму између 6. и 13. марта 1989. године¹³. Јунакиње документарца су две жртве југословенских логора – Жени Лебл и Ева Панић-Нахир. Филм је био у

⁸ Јара Рибникар, *Недовршени круг* (Београд: Ново поколење, 1954); Магда Симин, *Помрачења* (Нови Сад: Матица српска, 1972).

⁹ Dragan Marković, *Istina o Golom otoku* (Beograd: Narodna knjiga, 1987), 183.

¹⁰ Renata Jambrešić-Kirin, „Izdajice...”, 239.

¹¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knj. 3: *Socijalistička Jugoslavija 1945-1988* (Beograd: Nolit, 1988), 232.

¹² Види нпр. Oskar Gruenwald, op. cit., 519.

¹³ Danilo Kiš, Aleksandar Mandić, „Goli život (III epizoda TV serije, 1989)”, u *Danilo Kiš (1935–2005). Između poetike i politike*, prir. Mirjana Miočinović, Vladimir Tupanjac, Aleksandar Savanović (Beograd: Centar za kulturnu dekonatminaciju, 2011), 141; Davor Beganović, *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša* (Zagreb–Sarajevo: Zoro, 2007), 285-286.

приближно исто време, у пролеће 1990. године, приказан у свим републикама бивше Југославије¹⁴. Управо у њему је први пут пажња била концентрисана на чињеницу да су међу затвореницима логора Голи оток биле и жене. Филм је, дакле, био пре свега потврда да су и жене биле затворенице логора за информбировце, и захтевао је да се у разматрањима која се односе на логор Голи оток узме у обзир и глас жена.

Године 1985. Киш кренуо је на пут у Јерусалим и тамо је упознао Жени Лебл. У разговору је случајно сазнао да је била затвореница у логору Голи оток. Та чињеница је оставила на њега снажан утисак, јер дотад, као што сам поменула, у дискусији о југословенским логорима свеукупна пажња била је концентрисана на затворенике. Четири године касније писац, већ смртно болестан, одлучује да се врати у Јерусалим и сними документарцац, у ком ће бити јунакиње жене – две жртве „преваспитања” у југословенским логорима: Жени Лебл и Ева Панић-Нахир. Давор Бегановић, цитирајући речи мађарског писца Ђерђа Конрада (György Konrád), овако описује састанак који је за Киша био инспирација за стварање документарне серије *Голи живот*:

Паскали смо на дугачкој тераси под стубовима, али је зазвонио телефон и већ су га водили у неки кибуц, где је пет југословенских Јеврејки, све већ у годинама, желело да му испричају своје животне приче. И оне су биле на Голем отоку, на том стеновитом острву-затвору у Далмацији. Пре него што умру, желеле су да своје приче испричају управо њему, да би их он исписао, јер су рекле да он то сигурно уме. Данило уопште није желео да пише о овом острву, јер је сматрао да је то одједном постала мода. Због тога се већ не сме писати о овој теми, следи инфлација књига о логорима. Али ове жене су га ипак узбудиле својим причама¹⁵.

На почетку Киш није био заинтересован за тему, но ипак, кад се показало да су и жене биле непосредне жртве режима, донео је одлуку да се укључи у дискусију о Голем отоку. Документарцац је последње уметничко дело писца. Али смрт Киша, у октобру 1989. године, онемогућила је писцу да заврши дело и зато му је коначни облик дао коаутор продукције – Мандић, који је обогатио серију фактографским материјалом – фотографијама из логора. Треба споменути, на шта је скренуо пажњу Мандић, да су и Лебл, и Панић-Нахир: „[...] инсистирале на томе да управо Киш чује њихове приповијести, јер су у њему препознале идеалног слушатеља и потенцијалног

¹⁴ „Politika: drugi dan okruglog stola pisaca”, u *Danilo Kiš (1935–2005)...*, 139.

¹⁵ Davor Beganović, *Jugoslovenska varijanta staljinizma: Goli otok*, поговор у idem, *Pamćenje traume...*, 8. Користила сам електронску верзију текста захваљујући љубазности Александра Мандића.

тумача”¹⁶. Женама је врло стало до тога да ураво српски писац буде тај који ће саслушати и пренети свету њихову причу. Вероватно су биле свесне да подршка истакнутог југословенског интелектуалца, за кога је тоталитаризам представљао један од кључних проблема рефлексije¹⁷, има значајан утицај на буђење интересовања јавности гласом жена. Кишова смрт је онемогућила његово пуно учешће у увођење теме у јавну дискусију, али пре смрти писац је успео да убеди Жени Лебл да објави своја сећања у облику књиге. Текст је био објављен 1990. године под насловом *Љубичица бела. Виц дуг две и по године*. Ауторка је прикључила књизи, између осталог, и копије докумената који су потврда наведених чињеница и збирку од 19 песама које су настале у периоду од 1951. до 1954. године¹⁸. Рукопис је прво стигао до руку Драгослава Михаиловића који га је предао Михаилу Симићу и Милану Чолићу. После њихове препоруке публикацију је припремила издавачка кућа „Дечје новине”¹⁹. На тај начин Лебл је постала прва жена која је јавно проговорила у име женских жртава режима.

Лебл у књизи о разлозима свог писања каже:

[...] не бих писала о Главњачи, Рамском Риту, Забели (VIII павиљон), две стране острва Свети Гргур и Голом отоку да је то ствар знана, описана, опевана, прежалена. Али она то није. Стотине жена које су кроз њих, кроз сва та места, прошле – ћуте, осећају страх и данас, после четрдесет и више година²⁰.

Дакле, непосредни импулс за исписивање болне прошлости је потреба доказивања истине. Мало даље Лебл додаје такође: „А срамне странице историје треба да буду записане и славне. За будућност. Да се не би поновило!”²¹. Ауторка је свесна чињенице да ти догађаји за савременог човека могу да не играју никакву улогу, јер неизговорени и непрокоментарисани доживљаји немају права да захтевају разумевање и обештећење. Ауторка, дакле, објашњава свој поступак жељом да поучи и упозори будуће генерације. Ипак, у Леблиним објашњењима посебну пажњу привлаче реченице у којима ауторка наглашава да је боравак у логору био такође искуство жена. Ова

---

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Види нпр. Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1976).

¹⁸ Ženi Lebl, *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine* (Gornji Milanovac: Dečje novine, 1990).

¹⁹ Ibidem, 10.

²⁰ Ibidem, 8.

²¹ Ibidem, 9.

чињеница изгледа да има и значајан утицај на то да Лебл скоро четрдесет година након изласка из логора напокон бележи своја сећања. Као што сама подвлачи, одлучује да проговори пошто је схватила да све чешће о Голом отоку причају не сведоци, него особе које знају тамошњу стварност једино посредно. Кад осим тога нико ни не помиње жене, као да оне никад нису биле логорашице Голог отока, Лебл прекида ћутање²². Њен глас је свестан покушај супротстављања владавини мушких сведочанства која су дотад у потпуности доминирала над памћењем о логорима. Жели да поврати прошлост за жене, да их убеди да проговоре о логорским искуствима и тиме покажу да њихов живот није био дело случаја, нити маргинални проблем. И оне су биле жртве режима.

Почетак деведесетих година може да се дефинише као период када се искуство жена на кратко време нашао у кругу интересовања јавности. Тада су почели да се објављују мемоари женских аутора: *Лет изнад отока* Росанде Драговић-Гашпар²³, *Кањец филма. Повести Иста прича* Вере Ценић²⁴, збирка мемоара *Женски логор на Голом отоку. Исповести кажњеница и иследнице*²⁵, *Сјећања* Еве Грлић²⁶ као и сведочанства Милке Жицине на страницама часописа *Дневник* (1993) и *Летпис Матице српске* (1998). Ипак, ниједан од ових текстова заправо не заузима значајније место у главним књижевним токовима, то такође нису текстови који налазе своје место у општој свести народа бивше Југославије. Њихово одсуство у дискусији о логорском искуству потврђују речи Светлане Слапшак из 2008. године: „Међу ауторима великог броја књижевних дела, историјских радова и мемоара који се односе на те логоре, има само једна жена, која је објавила своја сећања: Жени Лебл”²⁷. Изјава истраживачице потврђује да је рецепција женских текстова толико скромна да су, осим управо Леблиног текста, сва остала сећања једноставно „невидљива”, зато што нису укључена у истраживања искустава Голог отока и нису предмет зрелог и дубоког разматрања.

Деведесетих година покушај супротстављења жена мушкој доминацији над памћењем није успео. Разарајући грађански рат који се одвијао у Југославији деведесетих година имао је велики утицај на такав ток дискусије и гурнуо је у други

---

²² Ibidem, 6.

²³ Rosanda Dragović-Gašpar, *Let iznad otoka* (Beograd: Akvarijus, 1990).

²⁴ Вера Ценић, *Кањец филма. Повест* (Врање: Књижевна заједница ‘Борисав Станковић’, 1994); eadem, *Иста прича* (Врање: Књижевна заједница ‘Борисав Станковић’, 2001).

²⁵ *Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjеница i islednice*, прир. Dragoslav Simić, Boško Trifunović (Beograd: ABC Product, 1990).

²⁶ Eva Grlić, *Sjećanja* (Zagreb: Durieux, 2001). Прво издање 1997. г.

²⁷ Svetlana Slapšak, „Posleratni rat polova. Mizoginija, feministička getoizacija i diskurs odgovornosti u postjugoslovenskim društvima”, u *Zid je mrtav, živeli zidovi! Pad berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, ur. Ivan Čolović (Beograd: Biblioteka XX vek, 2009), 296, fusnota 8.

план тему обрачуна са прошлошћу. Вероватно је недостајао и глас Данила Киша који би женска сведочанства учинио једним од централних проблема дискурса и убедио јавност да је потребан разговор и о женском искуству. По оцени Јамбрешић-Кирина женска сећања нису постала интегрални део дискусије, већ су уместо тога била искоришћена као аргумент у тада популарним дискусијама на политичке и друштвене теме које се тичу, између осталог, одговорности за неправде нанесене жртвама логора. Сведочанства жена била су разматрана селективно, приказивани су били примери окрутности, злочини извршени међу женама и случајеви сексуалног насиља²⁸. И зато искуство жена није утицало на развој истраживања логорске прошлости која би омогућила, на пример, упознавање и разумевање женских траума²⁹.

До промене таквог стања долази данас заједно са истраживањима посвећеним обнављању историје Балкана у којима се узима у обзир женска перспектива. По мишљењу Светлане Слпшак управо у области реконструкције прошлости региона постоји једна од највећих празнина у данашњим родним студијама³⁰.

Захваљујући истраживањима која се тичу женског искуства и повратку сећањима женских аутора настале су значајне промене у оквиру логорског дискурса. Међутим, детаљна анализа услова у којима се појавила одређена публикација доноси драгоцене информације које се односе и на дело, и на сам дискурс логорских сећања жена. Један од највећих успеха везаних за сећања бивших затвореница је одавање признања стваралаштву Милке Жицине и њеној претходничкој улози у формирању женског правца у оквирима целовите дискусије на тему југословенских логора за информбировце. Жицина, позната пре свега као ауторка романа *Кајин пут* (1934) и *Девојка за све* (1940), вероватно је, као што примећује Љуба Вукмановић, једина књижевница осуђена због информбировске делатности³¹. Рођена 1902. године Жицина је ухапшена 1951. године као зрела педесетогодишња жена и нашла се у београдском затвору Главњача. Оданде, после јавне судске расправе, стиже у женски логор Столац у Босни и Херцеговини, где борави од 1952. до 1955. године. Необично сведочанство, које се међу осталим истиче високом уметничком вредношћу, Жицина је написала већ седамдесетих година, петнаест година после изласка из логора. Ипак, ауторка је много

²⁸ Renata Jambrešić-Kirin, „Komunističko totalitarno nasilje...”.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Svetlana Slapšak, op. cit., 290.

³¹ Љуба Вукмановић, *Самоће Милке Жицине*, увод у *Сама*, Милка Жицина (Београд: Службени гласник 2009), 15.

година била принуђена да крије рукопис³². Страхујући од репресије због откривања истине о логорској прошлости, збирке сећања на боравак у затвору Главњача (112 страна) и у логору Столац (350 страна) скривала је у дуплом дну плакара у стану у Београду у Добрачиној улици број 36³³. Пре смрти 1984. године успела је да поклони текст својој другарици Драгици Срзентић, која је тек десет година касније иницирала процес објављивања те је замолила Михаила Лалића да прочита рад. Писац је затим, заједно са својим коментаром, уручио текст Љуби Вукмановићу, новосадском новинару који је сарађивао са магазином *Дневник*. Сећања из логора Столац прво била су објављена у 58 делова у *Дневнику*, од 14. фебруара до 14. априла 1993. године. Вукмановић је прикључио публикацији и слике које је позајмио из породичног албума ауторке, копију документације која потврђује наведене догађаје и серију разговора, између осталог, са Драгицом Срзентић, Михаилом Лалићем и Илијом Шакићем, мужем Жицине. Неколико страна другог текста је, уз подршку Александра Тишме, било штампано у часопису *Летопис Матице српске* у децембру 1998. године³⁴.

На примеру сведочанства Жицине може се видети да је логорско искуство потпуно овладало мислима и поступцима књижевнице те је морало угледати светлост дана макар у облику рукописа. Зрео поглед са дистанце, и то пре званичног укључења у дискусију бивших затвореника, показује да се Жицина много година борила са својом драматичном прошлошћу. Нажалост, деведесетих година сећања нису успела да буду објављена као посебна књига, иако је издавачка кућа *Дневник* то имала у плану. Ипак, економска криза и хиперинфлација, које су тада захватиле Југославију, онемогућиле су ову намеру. Текст који говори о боравку у логору Столац, у облику књиге под насловом *Све, све, све...*, први пут се појавио у Хрватској 2002. године, у издању „Просвјете”, што је симболично, јер пада тачно – као што наглашава Славица Гароња Радованац – на стогодишњицу рођења Жицине³⁵. Српско издање је приредила 2011. године издавачка кућа „Дневник”. Други текст Жицине у облику књиге под насловом *Сама* први пут је био предан читаоцима 2009. године у обради издавачке куће „Службени гласник”. Објављивање сећања Жицине сигурно ће омогућити анализу књижевног дела ауторке,

---

³² Љуба Вукмановић, *Један живот у четири романа*, поговор у *Све, све, све*, Милка Жицина, прид. Радмила Гикић Петровић, Љуба Вукмановић (Нови Сад: Дневник, 2011), 323.

³³ Радмила Гикић Петровић, „Милка Жицина: *Сама*”, Траг 2010, књ. 6, свеска 23: 170.

³⁴ Љуба Вукмановић, „Самоће...”, 15.

³⁵ Славица Гароња Радованац, „Праштање човеку, власти и идеологији (поводом романа Милке Жицине *Све, све, све* о страдању у женском логору у Стоцу)”, Наш траг 2003, бр. 1/03: 136.

редефиницију њеног статуса у историји књижевности и инспирисаће важна истраживања логорског искуства жена.

Преображен промишљањем са становишта категорије рода хуманистички дискурс изродио је шансу, између осталог, за успостављање тзв. *herstory*, историје жена, која стоји у опозицији према *history* – општој историји која се ствара пре свега са маскулинистичке тачке гледишта³⁶. Циљ тако оријентисаних истраживања, ипак, није реконструкција нове, потпуно самосталне традиције (иако у том погледу постоје и радикалне идеје), него узимање и женских гласова у обзир у историјским и књижевноисторијским радовима. Јер оне су, живећи својим подземним, скривеним животом, добиле коначно могућност да им се призна заслужени статус. У овом раду реконструкција женског логорског дискурса има за циљ да од заборава сачува најдуже ућуткиване и од стране званичне историје маргинализоване приче жена. Тек многострана анализа гласова жртава политичког режима представља најпотпунију могућу димензију слике логора Голи оток. Користећи богата искуства истраживача Холокауста, која се стално развијају, потребу враћања субјективности женама у контексту истраживања логора за информбировце разумем на сличан начин као Алиција Подбјелска (Alicja Podbielska): „Феминистички оријентисане *Холокауст студије* [*Holocaust studies*] имају намеру да обogaћују и нијансирају наше знање уз помоћ скретања пажње на заборављено или пропуштено присуство жена (како жртва тако виновница)“³⁷. Издавање женског дискурса треба дакле разумети као захтев – као што пише Јоана Стекер-Собелман (Joanna Stöcker-Sobelman) – „за праведност памћења, које у идеалном свету у равној мери мора да се тиче свакога“³⁸. Чини се да би без разматрања искустава жена историја жртва југословенских логора остала непотпуна.

Литература:

„Politika: drugi dan okruglog stola pisaca“, u *Danilo Kiš (1935–2005). Između poetike i politike*, приг. Mirjana Miočinović, Vladimir Tupanjas, Aleksandar Savanović. Beograd: Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2011.

³⁶ Борбу за увођење термина *History* уместо *Herstory* већ много година води Ан-Луиз Шапиро (Ann-Louis Shapiro), види напр. eadem, *Breaking the Codes: Female Criminality in Fin-de-Siècle Paris* (Stanford University Press, 1996).

³⁷ Алиција Подбјелска, „Gender i kacet“, uniGENDER 2010, nr 1, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=04&article=06> (преузето 30.06.2013). Уколико није друкчије напоменуто, цитате је превела ауторка овог рада – К.Т.

³⁸ Joanna Stöcker-Sobelman, *Kobiety Holokaustu. Feministyczna perspektywa w badaniach nad Shoah. Kазus KL Auschwitz-Birkenau* (Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2012), 10.

Beganović, Davor. *Jugoslovenska varijanta staljinizma: Goli otok i „Goli život”*, u idem, *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*. Zagreb–Sarajevo: Zoro, 2007 (електронска верзија).

Dragović-Gašpar, Rosanda. *Let iznad otoka*. Beograd: Akvarijus, 1990.

Dragović-Soso, Jasna. *‘Spasioci nacije’. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd: Fabrika knjiga, 2004.

Grlić, Eva. *Sjećanja*. Zagreb: Durieux, 2001.

Gruenwald, Oskar. „Yugoslav Camp Literature: Rediscovering the Ghost of Nation’s Past-Present-Future”, *Slavic Review* 1987, No. 3/4, Vol. 46.

Jambrešić-Kirin, Renata. „Izdajice su uvijek ženskog roda: političke zatvorenice u archipelagu Goli”, *UP&UNDERGROUND* proljeće 2010.

Jambrešić-Kirin, Renata. „Komunističko totalitarno nasilje: žene na Golom otoku i sv. Grguru”, <http://sjecanjazena.eu/renata-jambresic-kirin-komunisticko-totalitarno-nasilje-zene-na-golom-otoku-i-sv-grguru/> (преузето 30.06.2013).

Jambrešić-Kirin, Renata. „Šalje Tito svoje na ljetovanje!: ženska trauma i arhipelag Goli”, електронска верзија http://www.centargrad.com/materials/reader2009/Reset/Reading_materials_5_Jutta_Renata_seminar/RENATA_ZENE_O_GOLOM.pdf (рад је био објављен у Трећа: časopis Centra za ženske studije 2007, br. 1, vol. 9).

Kadić, Ante. „The Stalin – Tito Conflict as Reflected in Literature”, *Slavic Review* 1978, Vol. 37, No. 1.

Kadić, Ante. „The Yugoslav Gulag”, u idem, *Essays in South Slavic Literature*. New Haven, Conn.: Yale Center for International and Area Studies 1988.

Kiš, Danilo i Aleksandar Mandić, „Goli život (III epizoda TV serije, 1989)”, u *Danilo Kiš (1935–2005). Između poetike i politike*, прир. Mirjana Miočinović, Vladimir Tupanjac, Aleksandar Savanović. Beograd: Centar za kulturnu dekonatminaciju, 2011.

Kiš, Danilo. *Grobnica za Borisa Davidoviča: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1976.

Kosić, Ivan. *Goli otok. Najveći Titov konclogor*. Zagreb: Udruga Goli otok ‘Ante Zemljar’, ‘Mikrokrad’ d.o.o. Zagreb, 2009.

Lebl, Ženi. *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1990.

Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*. Beograd: Narodna knjiga, 1987.

Marković, Dragan. *Josip Broz i Goli otok*. Beograd: Beseda, 1990.

- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knj. 3: *Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Podbielska, Alicja. „Gender i kacet”, uniGENDER 2010, nr 1, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=04&article=06> (преузето 30.06.2013).
- Scheffler, Leonore. „Goli otok. Das Jahr 1948 in den jugoslawischen Gegenwartsliteraturen”, *Südosteuropa* 1984, Nr. 33/6.
- Shapiro, Ann-Louis. *Breaking the Codes: Female Criminality in Fin-de-Siècle Paris*. Stanford University Press, 1996.
- Slapšak, Svetlana. „Posleratni rat polova. Mizoginija, feministička getoizacija i diskurs odgovornosti u postjugoslovenskim društvima”, u *Zid je mrtav, živeli zidovi! Pad berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, ur. Ivan Čolović. Beograd: Biblioteka XX vek, 2009.
- Stöcker-Sobelman, Joanna. *Kobiety Holokaustu. Feministyczna perspektywa w badaniach nad Shoah. Kazus KL Auschwitz-Birkenau*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2012.
- Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjenica i islednice*, прир. Dragoslav Simić, Boško Trifunović. Beograd: ABC Product, 1990.
- Вукмановић, Љуба. „Самоће Милке Жицине”, увод у *Сама*, Милка Жицина. Београд: Службени гласник 2009.
- Вукмановић, Љуба. *Један живот у четири романа*, поговор у *Све, све, све*, Милка Жицина, прир. Радмила Гикић Петровић, Љуба Вукмановић. Нови Сад: Дневник, 2011.
- Гароња Радованац, Славица. „Голи оток и резолуција Информбироа (ИБ) у српској књижевности коју пишу жене (Жени Лебл, Вера Ценић, Милка Жицина)”, у *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, ур. Јован Делић. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Гароња Радованац, Славица. „Праштање човеку, власти и идеологији (поводом романа Милке Жицине *Све, све, све* о страдању у женском логору у Стоцу)”, *Наш траг* 2003, бр. 1/03.
- Гикић Петровић, Радмила. „Милка Жицина: *Сама*”, *Траг* 2010, књ. 6, свеска 23.
- Рибникар, Јара. *Недовршени круг*. Београд: Ново поколење, 1954.
- Симин, Магда. *Помрачења*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- Ценић, Вера. *Кањец филма. Повест*. Врање: Књижевна заједница ‘Борисав Станковић’, 1994.
- Ценић, Вера. *Иста прича*. Врање: Књижевна заједница ‘Борисав Станковић’, 2001.

Katarzyna Taczyńska
Nicolaus Copernicus University
Toruń, Poland

821.163.4.09-94
791.229.2-24
Original Scientific Article

Discourse on Goli otok from a female perspective

The paper aims to reconstruct the emergence of female discourse which is focused on camps for Informbiro adherents. These female testimonies were excluded from mainstream history and literature because, on the one hand, the issue of Goli otok Camp (Barren Island Camp) was a taboo issue, and, on the other hand, because of the dominance of the male narratives. The subordination and, moreover, the nonexistence of mainstream female memoirs persisted until Danilo Kiš got interested in women's prison camp experience. Documentary series *Goli život (Barren life)* was filmed on his initiative in 1989. Danilo Kiš also inspired Ženi Lebl to write down her own history. That was the first camp testimony published by a woman (*Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine 1990/ The White Violet. Two and a half year long joke*). A recent study showed that another camp prisoner, Milka Žicina, was writing about her camp experience during the 1970s, but was hiding the manuscript in fear of repression. Her texts were published posthumously in the journals *Dnevnik* (1993) and *Letopis Matice srpske* (1998).

Keywords: Goli otok camp, female discourse, Danilo Kiš, Ženi Lebl, Milka Žicina

Биљана Дојчиновић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Повратак Ребеке Вест¹

Овај рад представља анализу првог романа британске ауторке Ребеке Вест, *Повратак ратника (The Return of the Soldier)* из 1918. Некада изузетно цењена и популарна, Ребека Вест је практично нестала из корпуса модернистичких аутора убрзо после смрти. Њен први роман има упадљиве модернистичке елементе, занимљива наративна решења и савремену тему, те свакако заслужује нову читалачку публику.

Кључне речи: Ребека Вест, Први светски рат, посттрауматски синдром, психоанализа.

Ребеку Вест (Rebecca West 1892–1983), британску новинарку и списатељку, часопис *Time* је 1947. године назвао „несумњиво светском списатељицом број 1”, али је та слава избледела убрзо по њеној смрти. Као што један од критичара каже, „слава је у случају жена нешто сасвим друго него кад је реч о мушкарцима”,² што значи да проблем искључивања ове ауторке из канона високог модернизма почива пре свега на чињеници да је жена. Изузетак који то потврђује у модернизму, где је „фокус иначе искључиво на мушкарцима”, јесте Вирџинија Вулф (Virginia Woolf). Марк Хуси (Mark Hussey) сматра да је тип ауторке какав Вирџинија Вулф представља – изузетна стилисткиња, генијална лудакиња – такође утицао на то да се не виде таленти попут оног Ребеке Вест, и указује на то да је

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Mark Hussey, “Could I sue a dead person?” Rebecca West and Virginia Woolf, *The Sixth Biennial Rebecca West Conference*. New York University September 21–22, 2013, 11.
https://www.academia.edu/4605874/Rebecca_West_and_Virginia_Woolf_2013, 5. 9. 2014.

„/с/тађе у ком су студије модернизма сада даје контекст за превредновање Вестове и њен поновни улазак у мреже чији је тако значајан део била.”³

Повратак Ребеке Вест као прозаисткиње свакако би требало да почне од њеног првог романа, *Повратак ратника (The Return of the Soldier)* објављеног 1918. године. Централна тема романа јесте последица пострауматског синдрома на једног официра британске војске и његову породицу. Роман је исприповедан женским гласом, што значи да је сам Први светски рат приказан из визуре жена у једној породици – његови одједи и разорни утицаји на приватан живот у средишту су приче. Но, роман је и много више од тога. Ратна траума је изговор за психолошку и социолошку анализу, повремено иронично интонирану слику високог друштва у Британији, његових конвенција и класних подела. По својој средишњој теми поремећеног ума и донекле готском *setting*-у, роман Ребеке Вест близак је причи Шарлот Гилмен (Charlotte Gilman) „Жути тапет” (“The Yellow Wallpaper”), а по теми последица рата најближи му је седам година касније објављени роман *Госпођа Даловеј (Mrs. Dalloway)* Вирџиније Вулф (1925). Чак се може рећи да дело Ребеке Вест на посебан начин осветљава лик Септимуса Ворена Смита, трауматизованог јунака из романа Вирџиније Вулф. Али, да би се сагледало постигнуће Ребеке Вест, можда је најефектније овај роман најпре читати скоро потпуно независно од *Госпође Даловеј*, и, уопште, од дела Вирџиније Вулф.

Основни модернистички елементи романа Ребеке Вест могу се сажети у три речи – Ибзен (Henrik Ibsen), Фројд (Sigmund Freud) и проблем времена. Ибзен је у случају Ребеке Вест очевидан утицај – њено право име било је Сисили Ферфилд, а по удаји Сисили Ендрус. Псеудоним је преузела из драме *Росмерсхолм (Rosmersholm)*. Ребека Вест из овог

---

³ Mark Hussey, “Could I sue a dead person?” Rebecca West and Virginia Woolf, The Sixth Biennial Rebecca West Conference. New York University September 21–22, 2013, 11.
https://www.academia.edu/4605874/Rebecca_West_and_Virginia_Woolf_2013 5. 9. 2014.

Ибзеновог комада преузима име јунакиње, љубавнице ожењеног мушкарца ког успева да наговори да се утопи заједно са њом. Сама Сисили Ферфилд, алијас списатељка Ребека Вест, зажалила је, према речима њене биографкиње Викторије Глендининг (Victoria Glendinning), због ове везе са Ибзеном и много пута је објашњавала да не воли ни ту драму ни саму јунакињу, а да је име изабрала у брзини. Касније је писала да ју је Ибзен научио да „идеје чине да се свет окреће”, но да је брзо почела да схвата да он заправо тражи, а не да има идеје.⁴ Колико год проблематична, интелектуална повезаност са Ибзеном један је од симптома модернизма а и сама Ибзенова јунакиња Ребека Вест у драми изговара одлучан позив на делање, који би могао бити „вјерују“ стварне жене Ребеке Вест. Најзад, ауторка о којој је овде реч користила је тај псеудоним до краја живота и умрла као Дама Ребека Вест (Dame Rebecca West) – везујући почасну титулу управо за то име. Жеђ за идејама коју је код Ибзена, макар у почетку, препознала као подстицај, свакако има везе са сликом самосталне жене коју је Ребека Вест доследно гајила и у својим раним критичким радовима⁵. У свом првом роману, Ребека Вест приписује нараторки констатацију у вези са независним женама:

Знам да постоје ствари које су барем исто толико дивне у очима оних жена чији независни дух може без страха да језди ван заштите дома и личних односа, али независност није интерес већине нас. Оно што ми прижељкујемо јесте величина попут ове, која вољеном обезбеђује миран сан.⁶

Жена која овде вољеном мушкарцу пружа могућност да спава заправо је духовно и емоционално независна. Читав роман почива на идеји љубави коју Маргарет Греј представља и коју неисцрпно даје. Независност те

---

⁴ Victoria Glendinning, *Rebecca West: A Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1987, 38.

⁵ В. о томе текст Ане Коларић у овом броју часописа *Књиженство*.

⁶ Rebecca West, *The Return of the Soldier*, Circle Square Circle, 2011, 84.

врсте никако није била циљ група попут Женске друштвене и политичке уније (WSPU – The Women’s Social and Political Union), милитантне сифражетске организације која се залагала да жене добију право гласа, којој је Ребека Вест, док је још била Сисили Ферфилд, припадала. Иако је њихову острашћеност и једностраност брзо увидела, никада није потценила жељу да поправе свет. У том смислу је можда Ибзен изгубио првобитну привлачност, но чињеница је да њен псеудоним био тако добро одабран да се „трансформисала у Ребеку Вест не само у професионалном, већ и у личном животу, барем када је реч о новим пријатељима”.⁷ Тако је и њена веза са Ибзеном остала дуготрајна и непорецива.

Псеудоним није једини елемент личног живота који се појављује у овом роману Ребеке Вест. Острво Манки, на ком су Маргарет и Крис срећни, одговара месту на коме су ауторка и њен љубавник, Х. Ц. Велс, били најсрећнији. Занимљивије од тога је да је психијатар који успева, али само уз помоћ Маргарет, да излечи Крису, у ствари „разиграни портрет” самог Велса.

Ребека Вест је оценила да је прича прилично „конрадовска”,⁸ мислећи, вероватно, на силазак у таму људског срца. Пострауматски синдром јесте изговор за психолошку и социолошку анализу која обухвата пре свега институцију брака у вишој класи, као и класни систем уопште. Официр Кристофер Балдри доживео је у рату трауму која је учинила да заборави претходних петнаест година живота, током којих се оженио и покушао да формира породицу. По повратку са фронта, као рањеник, он живи у блаженом љубавном заносу према Маргарет коју је, као девојку, волео петнаест година раније. Када рођак покуша да му објасни да је он одавно ожењен женом по имену Кити, ситном, лепом и музички надареном женом, он му нестрпљиво одговара да не воли мале жене и да

---

⁷ Victoria Glendinning, *Rebecca West: A Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1987, 38.

⁸ Ibid, 66.

не подноси никога ко пева: „Ох, боже, не волим ту Кити. Одведите је одавде!”⁹

Болест брише социјалну углађеност, ред, класни поредак, уклањајући сећање на период у ком је подлегао управо тим нормама. У свом уму, Крис је још увек у идиличној љубави са Маргарет која припада нижој класи. Тако је ова прича о Првом светском рату и прича о љубави, исприповедана на начин који обухвата распон од готике до експлицитног фројдовског дискурса, укључујући хипнозу као и објашњење несвесног и сила сукобљених у човеку. Помак са фронта ка приватној сфери изведен је захваљујући самој теми – повратку рањеника кући, као и томе што су остали ликови, укључујући и нараторку, блиску рођаку војника који се враћа – женски. Она јасно каже да ставља на страну национални интерес и све остало осим жеље да свог рођака Криса избави од рата¹⁰ и тиме одређује место са ког почиње женска страна рата. Ужасе на фронту наглашава сцена која се помиње два пута, као ноћна мора саме нараторке. У њој један војник моли другог да му помогне:

„Помози ми, друже, немам ноге –” „Не могу, друже, немам руку.”¹¹

Епизода са рођаком свештеником служи да покаже шта је дужност мушкарца у ратним временима. Свештеник, наиме, пише нараторки и Кити о непријатном сусрету са рањеним војницима. Он је предмет презира, јер је изузет од војске. Свештеничке дужности, заштита бискупа, црква сама – све то делује небитно и кукавички у очима младића који су били изложени паклу рата.

---

⁹ Rebecca West, *The Return of the Soldier*, Circle Square Circle, 2011, 27.

¹⁰ B. Ibid, 7.

¹¹ Ibid, 8, 84.

Неки рањени војници што беху изашли на сунце били су прилично непристојни јер нисам био у маслинастозеленом, па чак и када сам им објаснио да сам Божји свештеник и да су бискупи строго против регрутовања клера. Осећам да је црква изгубила своју позицију међу масама.¹²

Крисова повреда није, чини се, телесна – није изгубио ни ноге, ни руке, ништа не делује неповратно. Напротив, он је управо вратио оно што је неповратно – време. С друге стране, његова телесна неоштећеност а душевна измештеност равне су смрти. Његова жена осећа да се међу њих умешало нешто несавладиво, „непролазно попут смрти”.¹³ Роман отуд представља још један занимљиви експеримент са модернистичком темом времена и то враћеног времена. Ратна траума постаје трик којим се постиже кретање уназад кроз време. Она није радикална као код јунака Вирциније Вулф, али је много ближа судбини Септимуса Ворена Смита него, рецимо, механичком путовању кроз време из чувеног Велсовог романа. Истовремено, то је и фројдовска сага о повреди и коначној победи супер-ега.

Сам његов губитак памћења представљао је тријумф у односу на ограничења у језику која су спречавала људске масе да дају отворене изјаве о својим духовним односима.¹⁴

Лекар, сходно том закључку нараторке, треба да излечи Крису од последица тога да је „све у језику”. И показује се да је тако. Најпре, лекар има име. Занимљиво је да су у причи Шарлот Гилмен, као и у *Госпођи Даловеј* Вирциније Вулф, лекари увек именовани. Не бити анониман значи бити „на гласу”, а оно што се у причи „Жути тапет” и у ова два модернистичка романа збива нужно мора бити синегдохално – један стоји

---

¹² Ibid, 24.

¹³ Ibid, 73.

¹⁴ Ibid, 78.

за све из своје бранше. Сајлас Вир Мичел (Silas Weir Mitchell) из приче Шарлот Гилмен јесте стварна особа – то је име лекара који је лечио ауторку методом одмарања и присилног храњења. Саму причу Гилменова је написала да би спречила да људи полуде од таквог третмана и зато ју је и послала свом лекару. Када је чула да је он променио начин лечења, рекла је – „нисам узалуд живела”. То значи да је ова прича била у ствари њена порука стварном Мичелу, и стога је потпуно разумљиво зашто је и он у причи поменут. У роману Ребеке Вест, име Гилберта Андерсона поновљено је неколико пута, вероватно и због тога што се од њега очекивало да прекине серију анонимних лекара који нису успели много да учине методама попут хипнозе. „Гилберт Андерсон, Гилберт Андерсон га мора излечити.”¹⁵ Најзад, у роману Вирџиније Вулф, имена двојице лекара који практично терају Септимуса Ворена Смита у смрт јесу др Холмс и др Бредшо. Иако различити по социјалном статусу и, донекле, методама, они су сагласни у својој опресивности и опсесивности. У сцени на Кларисиној забави говори се управо о пострауматском синдрому и статусу тог поремећаја у односу на друге повреде из рата. На Кларису у тој сцени најстрашније делује не сам др Бредшо, већ његова жена коју јунакиња пореди са морским створењем. У *Повратку ратника* неименовани лекари личе на фоке (њихова непријатна углађеност у оригиналу је сугерисана и алитерацијом – „sleek as seals”):

Сам бог зна да нисам имала разлога да верујем било ком доктору, јер је током последњих недељу дана толико њих, туљански науљене и зачешљане косе, у дугачким капутима, стајало поред Криса и гледало га равнодушно као да су водоинсталатери. Највеће им је достигнуће била она јалова хипноза.¹⁶

---

¹⁵ Ibid, 81.

¹⁶ Ibid, 81.

Тек ће лекар са лицем и стасом Велса успети да спасе Крису, и то само захваљујући безусловној, несебичној љубави Маргарет Греј. Дијагноза доктора Андерсона је једноставна – Крис представља случај потпуне амнезије¹⁷ а његово несвесно не дозвољава му да се врати у нормални живот. Резултат је губитак памћења.¹⁸ На сугестију Кити да би Крис требало само да се мало потруди, доктор одговара кратком лекцијом на тему свесног и несвесног дела личности:

„Напор!” Одмахнуо је главом. „Духовни живот који може да буде контролисан напором безвредан је.”

[...]

Постоји наше дубоко биће, суштинско, које има своје жеље. И ако те жеље потисне наше површинско биће, – биће које, како рекосте, чини напор, и обично га чини само зато да би добро изгледали пред ближњима — онда се оно свети. У кућу углађености коју је површинско биће подигло оно шаље опсесију која због трика површинског, неискреног бића, изгледа као да нема никакве везе са потиснутом жељом.¹⁹

За разлику од модернистичких метафора несвесног као што је Рилкеова о „преласку у крв”,²⁰ или идеја Вирџиније Вулф о несвесном дејству полности аутора, изложена у *Сопственој соби*, овде се дејство несвесног објашњава као да смо у учионици. Реч је о болести и дијагнози, што је идеална прилика да се лаицима објасне основне ствари у вези са новом методом. „Шта је потиснута жеља која се манифестује овом амнезијом?”²¹ пита доктор Крисове укућане, стварајући неку врсту сажетка Фројдове теорије. Жеља је кључна реч – а код Криси то је жеља не толико за местом колико за добом *пре*. Његов дом као да је нестао петнаест година пре повратака у рат, онда када је подлегао социјалним

---

¹⁷ Ibid, 96.

¹⁸ Ibid, 96.

¹⁹ Ibid, 96-7.

²⁰ В. Рајнер Марија Рилке, *Записи Малтеа Лауридса Бригеа*, избор, превод и напомене Бранимир Живојиновић, Београд: Нолит, 1996, 46.

²¹ Rebecca West, *The Return of the Soldier*, Circle Square Circle, 2011, 97.

захтевима. Дом из доба пре рата јесте дом пре пада, то је место за којим он жуди.

Између Андерсона и претходних лекара уметнуо се Фројд са тада скандалозном идејом да смо слојевита бића и да ти слојеви нису увек усклађени. Несвесно које овде др Андерсон разобличава проговориће као свесно када Криса изложе непроболној чињеници да је изгубио дете. Сам процес је болан за породицу. Када Џени каже да је одувек осећала да је у Крисовом животу ништа и све било погрешно, начин на који се Кити покренула потврдио јој је „дубоку, стару сумњу да је она мрзи”.²² У том тренутку видимо како оно што је нарација наговештавала, и то не као Китино осећање, већ као растућу нетрпељивост саме Џени према Кити, постаје недвосмислен лекарски дискурс.

Маргарет открива главну емоционалну повреду коју је Крис претрпео у браку – губитак сина. Али, пре тога долази упозорење да правог хепиенда нема и не може бити. Када Маргарет каже лекару да неће усрећити пацијента, већ га само учинити обичним, доктор одговара да је опште мишљење да је нормалност стање у ком људи треба да буду.²³ Крисов повратак међу „нормалне”, тамо где припада, срећан је завршетак само за Кити – себичну, плитку, сноба. Његова срећа која је могла постојати само у заједници са Маргарет, заувек је жртвована нормалности. Историјски, нормалност је подразумевала одлазак у рат, и то је основна брига Крисове одане рођаке Џени. У тренутку када Крис напушта своју умишљену Аркадију и враћа се у „нормалан” свет, јасно је да је то повратак на непријатно и опасно место. Када лекар каже да понекад ни сам не види зашто би се понеко враћао у нормалност, а ипак настоји да излечи Криса, то значи да социјални аспект преовладава. Класа, дужности, притисак спољашњег света: бити нормалан нема везе са срећом, а понекад

---

²² Ibid, 98.

²³ О нормалности види Moreti 2000: 424.

ни са преживљавањем. Ребека Вест није директно гурнула у смрт свог јунака, али, постављајући га између фронта као мушке обавезе и дома затрованог конвенцијама и особом неспособном да воли, осудила га је на патњу и бол.

Социјална свесност потпуно прожима овај роман. Као феминисткиња блиска социјалистичким идејама Ребека Вест је била у стању да изнијансира бројне манифестације социјалних разлика и да их представи као део карактеризације ликова. Прва појава Маргарет у роману, када као госпођа Греј улази у Китин дом да је обавести да јој је муж у болници, јасно поставља актере романа на социјалној скали.

Кити је прочитала с карте: – „Госпођа Вилијама Греја, Марипоза, Лејдисмит роуд, Вилдстон”. Не познајем никога у *Вилдстону*. – То је име црвене мрље у виду предграђа која квари поља три миља ближе Лондону него Харовилд. Човек више не може да заштити своју околину као некада.²⁴

Последње две реченице се заправо могу приписати Кити. Но, ни сама нараторка није имуна на предрасуде. Њен поглед на Маргарет Греј јесте процена социјалног статуса гошће. Проблем са Маргарет је, међутим, у томе што је она негде између класа, и то се види не по одећи, него по њеној грађи. Када устане, нараторка запажа црте које означавају лепоту, попут „племенито обликованих рамена” и сивих очију које су „пуне нежности”, уз двосмислену „умиљату тромост вола или великог пса у ког имамо поверење.”²⁵ Оно што је на Маргарет одбојно, јесу трагови запуштености и немаштине, детаљи који откривају не само њену припадност нижем слоју, него и њену личну нелагодност због тога. Али, Маргарет није ни једнослојна ни безначајна. Она је од тог тренутка

---

²⁴ Ibid, 11.

²⁵ Ibid, 13.

уплетена у живот ове породице и постаје особа од које ће све убудуће зависити. Маргарет ће разоткрити лажност Кити као и многе друге неаутентичности у њиховим животима, јер је њена улога да представи и да оличава важност љубави, искрености. Њена стварна брига за Крису чује се у повику којим одговара на Китину оптужбу да лаже и да је целу причу о Крисовој контузији измислила: „Али, Крис је болестан!”²⁶ Убрзо потом, и сама нараторка поновиће исту реченицу, што ће Кити гласно приметити.

„Али, Крис је болестан!”, повикала сам. Она се упиљи у мене. „Говориш исто што и она.”²⁷

Прва појава Маргарет Греј у причи неодољиво подсећа на есеј Вирџиније Вулф у ком замишљене различите интерпретације госпође Браун говоре о недостатности и површности савремених величина британске књижевности. Један од аутора на удару Вирџиније Вулф јесте и Велс, коме ће приписати потребу да говори о недостатности образовања.²⁸ Иако је у овај роман унела физички портрет свог старијег љубавника Велса, Ребека Вест никако није применила метод ком се касније подсмева Вирџинија Вулф. Нешто друго је у питању: захваљујући томе што користи наратију у првом лицу, она промену односа према Маргарет и промену њеног статуса у овој породици може да прати дискретно, у назнакама, кроз сам процес приближавања нараторке Џени жени која је Крису толико значила. Када се Крис врати кући и замоли је да оде по Маргарет, јер му се чини да ће умрети ако је не види, Џени по први пут сагледава њену стварну лепоту, видећи је као светицу. Промена односа према Маргарет одвија се истовремено са променом односа према Кити. Убрзо ће

---

²⁶ Ibid, 17.

²⁷ Ibid, 21.

²⁸ В. Биљана Дојчиновић, „Повратак Шарлот Перкинс Гилмен”, у Шарлот Перкинс Гилмен, *Жути тапет и друге приче*, превео Зоран Скробановић, Службени гласник 2012, 66.

нараторки више пријати друштво Криса и Маргарет него Кити. Крис је „слеп” за садашњи изглед жене коју је некад, као девојку, волео, јер је воли и даље. Привлачна снага те непромењене љубави све више делује на саму Џени и чини Кити напорном и непожељном. Једна сцена у односу Криса и Маргарет се издваја, јер представља све оно што Џени до тада слуги. То је тренутак у ком затиче Криса спокојно уснулог док Маргарет седи поред њега. Џени препознаје призор, али истиче да се ова слика у једном детаљу битно разликује од сцена које се могу видети на пикницима. У тим ситуацијама мушкарац углавном има марамицу пребачену преко лица да га заштити од сунца, док жена клечи крај њега и пази да му деца не сметају. Али, у овој сцени нема ни покривеног лица нити незграпног положаја жене која растерује децу. Џени их назива „драгим Крисом” и „драгом Маргарет”, а призор тумачи лирски и не може да одоли топлини која зрачи из сцене:

Толико сам јој била захвална да сам морала да приђем и седнем на простирку крај ње. Било је наметљиво, али сам желела да будем крај ње. Није изгледала изненађена.²⁹

Џени може да осети емоционално значење те сцене, јер и сама воли Криса. За разлику од Кити, која, то је сада већ потпуно јасно, воли његово богатство и положај у друштву. За Џени је важно да Маргарет чини Криса срећним – не само што му пружа миран сан, већ га држи и даље од фронта. И сама Џени онда може мирно да спава јер више нема ноћне море у којима види Крисово тело како се утапа у блато ничије земље. Најзад, Џени потпуно отворено назива Кити „најлажнијом ствари на свету, усклађеном са сваком врстом лажности”,³⁰ али не у једнозначном контексту. Она се пита зашто би нас пука патња такве лажне особе подсећала на реалност?

---

²⁹ Rebecca West, *The Return of the Soldier*, Circle Square Circle, 2011, 84.

³⁰ Ibid, 107.

Другим речима, зашто су реалност, истина, нормалност, повезани са неким ко може бити толико неаутентичан као Кити? У томе се крије одговор на проблем који је доктор наговестио – да је понекад боље не враћати пацијента у стварност, чинити га нормалним. Али, у Крисовом случају, време би претворило његову илузију у „сенилни идиотизам” и он би постао предмет подсмеха, сенка од човека. Бити човек, бити мушкарац у овом случају, значи пристати на расцеп жеља и могућности. Пребивање у врту радости није могуће у свету одговорних одраслих. У оваквом одговору крије се не само Фројд, него још једна велика тема модернизма, а то је субјективни опажај времена спрам историјског времена. Крисов губитак памћења враћа га у срећније доба, пре него што се оженио Кити, пре него што су добили па изгубили сина и пре рата. Време, како га Крис опажа, дословно је враћено уназад. Петнаест година је обрисано из онога што је његов субјективни доживљај времена. Крис се суочава са објективним временом само утолико што му сви око њега, а и он сам себи, изгледају старији него што их памти. Њихова измењена лица једини су траг објективног протока времена које он жели да измени. За разлику од Септимуса Ворена Смита, који је такође испао из објективног времена, Крис се не враћа на један трауматични тренутак, већ на тренутке пре трауме, у стање непомућене радости. Када чујемо како су Маргарет и он растали, због бесмисленог неспоразума, постаје јасно и да Крис жели да обнови оно што би у реалном, објективном времену било немогуће зацелити.

Роман је исприповедан у првом лицу, гласом нараторке која је и један од ликова, мада је повремено готово невидљива. Знамо да је она Крисова неудата блиска рођака са којом је растао и која носи исто презиме као и он. Џени Балдри је интелигентна и осетљива, и управо се кроз промену њених осећања и наклоности прелама читава прича. Од осећања

надмоћи до тоpline према Маргарет, и од блискости до скоро потпуног презира Кити, и сталне љубави и бриге за Криса.

Приповедање у првом лицу интрадијегетичког наратора значи да можемо сазнати само оно што нараторка види, чује или сматра да се збива. Понекад се ова метода приповедања „отима”, те нараторка делује ако не свезнајућа, онда свеприсутна. Другим речима, постоји тенденција да се приповедање у првом лицу повремено претвори у свезнајуће, као у овом случају, на пример, где нараторка зна шта други ликови осећају мада то не кажу.

Али, док су се пели, осећање раздвојености поново ју је сколило; подиже руке као да се бори кроз маглу, и паде уназад.³¹

Такође, као што смо већ видели, постоје места на којима оправдано сумњамо да није реч о мишљењу нараторке, већ да је у питању глас који преноси оно што Кити мисли, или оно што би Кити рекла. Таква дискретна, скоро невидљива нараторка, чини да се овај роман чита на неколико нивоа. Као заинтересована за Крисову добробит, она је несумњиво непоуздана, у Бутовом (Wayne Boot) значењу тог термина. Кроз промену њених осећања према Кити и Маргарет фино је нијансирана иронија која прожима овај роман, а исти ефекат има и њено присуство као лика, јер се сукобљавају различити опажаји времена и стварности уопште. Приповедање отуда не тече праволинијски, већ у донекле хировитим опажајима онога што се збива, по субјективном избору јунакиње. Оно је модернистичко по субјективности, по интересовању за унутарња збивања, по делимичној фрагментарности изазваној приповедним углом, али је још увек далеко од радикалног интересовања Вирџиније Вулф за „пећине иза умова” или од Џојсове језичке распеваности.

---

³¹ Ibid, 31.

Ова поређења су неминовна, јер показују шта је другачији модернизам у енглеском језику. Ребека Вест, упркос томе што је на енглеском написала добар модернистички роман, не спада међу врхове модернизма. Као што Марк Хуси (Mark Hussey) пише 2013, инспирисан разноликошћу њеног дела и међународним темама, и чињеницом да је ревидирање самог појма модернизма било непотпуно: „сада је час да се у оквиру студија модернизма посвети пажња Ребеки Вест”.³²

Њен први роман је добро место за почетак таквих истраживања, јер јасно показује да критеријум различитих канона – модернизма, светске књижевности – из разних разлога често не обухвата уметнички врло успела дела. Ово дело је премостило распон од готски језовитог амбијента и идеје хистеричних поремећаја описаних у „Жутом тапету” до фројдовских разграничења вишеструких симптома. Ребека Вест је, ако о Крису мислимо као о претходнику Септимуса Ворена Смита, можда и једна од оних претходница о којима је Елен Мерс (Ellen Moers) говорила да пребивају у сенци сваког великог дела.³³ Али, независно и од тога, *Повратак ратника* је добар роман, кохерентан и сјајно исприповедан, и свакако заслужује нову читатељску пажњу.

Литература

Вулф, Вирџинија. *Госпођа Даловеј*. Превод Милица Михајловић. Београд: Политика, Народна књига, 2004.

---

³² „[У]право (...) реконцептуализација модернизма која се догодила током последњих петнаестак година чини овај тренутак идеалним за реконцептуализацију Ребеке Вест.” (Hussey 2013: 6)

³³ Не мора бити речи о директном утицају, већ и о некој врсти духа времена, али се сличности не могу порећи. Слично томе, Хуси наводи мишљење Остина Бригса (Austing Briggs) да *Сопствена соба* Вирџиније Вулф није могла да утиче на „Чудну нужност” Ребеке Вест јер је ова потоња објављена три месеца пре него што су одржана предавања на којима је Вулfoва засновала свој есеј. Он се тим поводом с правом пита није ли потребно да се испита утицај у обрнутом смеру. (Hussey 2013: 6)

Вулф, Вирџинија. *Излет на пучину*. Превео Лазар Маџура. Београд: Службени гласник, 2013.

Degler, Carl. »Introduction to the Torchbook edition«, у Perkins Gilman Charlotte, *Women and Economics, The Economic factor between men and women as a factor in social evolution*, Edited by Carl Degler, Harper & Row, 1966.

Дојчиновић, Биљана. „Повратак Шарлот Перкинс Гилмен“, у Шарлот Перкинс Гилмен, *Жути тапет и друге приче*, превео Зоран Скробановић, Службени гласник 2012.

Glendinning, Victoria. *Rebecca West: A Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1987.

Hussey, Mark. “Could I sue a dead person?” Rebecca West and Virginia Woolf , The Sixth Biennial Rebecca West Conference. New York University September 21- 22, 2013.
https://www.academia.edu/4605874/Rebecca_West_and_Virginia_Woolf_2013, 5. 9. 2014.

Moretti, Franco. “Conjectures on World Literature” (orig. 2000), *World Literature, A Reader*, ed. By Theo D’haen, Cesar Dominguez and Mads Rosendahl Thomsen, Routledge, London and New York, 2013, 163.

Перкинс Гилмен, Шарлот *Жути тапет и друге приче*, превео Зоран Скробановић, Службени гласник 2012.

Рилке, Рајнер Марија. *Записи Малтеа Лауридса Бригеа*, избор, превод и напомене Бранимир Живојиновић, Београд: Нолит, 1996.

West, Rebecca. *The Return of the Soldier*, Circle Square Circle, 2011.

Biljana Dojčinović
Faculty of Philology
University of Belgrade

821.111.09-31 Вест Р.
Original Scientific Article

The Return of Rebecca West

This article is an analysis of the first novel written by British author Rebecca West, *The Return of the Soldier* (1918). Despite the popularity and high appreciation she enjoyed during her lifetime, Rebecca West simply disappeared from the modernist canon. Her first novel has very visible modernist traits, contemporary topic and interesting narration methods, and therefore truly deserves a new reading audience.

Keywords: Rebecca West, World War I, shell-shock, psychoanalysis.

Ана Коларић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

**(Раз)говор о књижевности и феминизму: ране критике Ребеке Вест
(1911–1912)¹**

У периоду 1911–1912. године у феминистичком часопису *The Freewoman* Ребека Вест је објавила своје прве књижевне приказе. У приказима се бавила савременом књижевном продукцијом, а основни критеријум разврставања „добрих“ и „лоших“ књига темељила је на јасном феминистичком ставу о слободној жени. У овом раду се широко дефинишу појмови књижевне критике и феминистичке књижевне критике, те описује однос између аматерске и професионалне књижевне критике на почетку двадесетог века, како би се пажљиво испитала позиција Ребеке Вест у историји (феминистичке) књижевне критике.

Кључне речи: *The Freewoman* (1911–1912), књижевна критика, феминизам, „мушкарци и жене од пера“, слободна жена.

I myself have never been able to find out precisely what feminism is: I only know that people call me a feminist whenever I express sentiments that differentiate me from a doormat or a prostitute. (*The Young Rebecca*, 219)²

The worst of being a feminist is that one has no evidence. Women are capable of all things, yet, inconveniently, they will not be geniuses. (*The Freewoman*, 2. 46: 390)³

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Rebecca West, „Mr Chesterton in Hysterics. A Study in Prejudice“, *The Clarion*, 14 November 1913, у: Jane Marcus, ed., *The Young Rebecca. Writings of Rebecca West 1911–1917* (Indiana University, 1982).

³ Rebecca West, „So Simple“, *FW* 2.46, 390.

Незадовољне строгим хијерархијским односима унутар Женске друштвене и политичке уније (The Women's Social and Political Union [WSPU]), те ауторитативним понашањем њених предводница – Емелин Панкхурст (Emmeline Pankhurst, 1858-1928) и њене ћерке Кристабел (Christabel Pankhurst, 1880–1958) – Дора Марсден (Dora Marsden, 1882–1960) и Мери Готроп (Mary Gawthrope, 1881–1973) напуштају ову милитантну сифражетску организацију 1911. године и покрећу часопис *The Freewoman – A Weekly Feminist Review*. За разлику од већ тада бројних сифражетских гласила, у фокусу часописа *The Freewoman* није било питање права гласа, већ питања у вези са друштвеним и економским положајем жена, као и женским идентитетом и сексуалношћу. Дора Марсден и њене сараднице нису сматрале да су политичка права оличена у праву гласа довољна за суштинску промену положаја жена у друштву. Напротив, оне су се залагале за промену начина мишљења жена, еманципацију *изнутра* (на интелектуалном и психолошком плану), а тек потом *споља*, што је подразумевало корените друштвене, економске и културне измене. Часопис *The Freewoman* представљао је адекватну платформу за разговор о тренутном стању и неопходним променама. Поред чланака о друштвеним и политичким темама, у часопису су излазили и књижевни прилози (проза и поезија, те књижевна и позоришна критика). Међу ауторима и сарадницима часописа били су неки од кључних мислилаца тог периода, од филозофа преко књижевника и новинара до анархиста и научника: Дора Марсден, Тереза Билингтон-Грег (Teresa Billington-Greig), Стела Браун (Stella Browne), Х. Џ. Велс (H. G. Wells), Селвин Вестон (Selwyn Weston), Аптон Синклер (Upton Sinclair), Гај Алдред (Guy Aldred), Чарлс Витби (Charles Whitby), Хари Бирнстингл (Harry Birnstingl). Године 1912, нешто пре прве годишњице излажења часописа *The Freewoman*, финансијски проблеми довели су до његовог гашења.⁴

---

⁴ Уз помоћ чланова Клуба за дискусију (*The Freewoman Discussion Circle*) часопис је обновљен 1913. године под називом *The New Freewoman – The Individualist Review*. Посебно важну улогу у његовом раду имале су Ребека Вест и Херијет Шо Вивер (Harriet Shaw Weaver), без чије финансијске помоћи покретање новог часописа не би било могуће. Од 1914. до коначног гашења 1919. године часопис излази под називом *The Egoist*. Овде треба споменути и Езру Паунда који је учествовао у раду часописа *Egoist* на разне начине (и као уредник и као аутор), те Т. С. Елиота, чији је чувени есеј „Традиција и индивидуални таленат“ објављен из два дела у два последња броја *Egoist-a*, дакле, 1919. године. За начелне информације о часописима Доре Марсден види: Robert Scholes, „General Introduction to the Marsden Magazines“, http://www.modjourn.org/render.php?id=mjp.2005.00.114&view=mjp_object, Barbara Green, „Introduction to *The Freewoman*“, http://library.brown.edu/cds/mjp/render.php?id=mjp.2005.00.116&view=mjp_object, Susan Solomon,

У том и таквом интелектуалном контексту појављују се први критичарски радови Ребеке Вест (Rebecca West, 1892–1983). На њену улогу у формирању естетике часописа указује Барбара Грин (Barbara Green) када поред (пре)испитивања проблема индивидуализма и субјективитета, с једне стране, и сексуалности, с друге, издваја књижевну културу и феминистичку критику као трећу велику тему у часопису *The Freewoman*: „[н]е само да се Ребека Вест често упуштала у разврставање и категоризацију ’високог’ и ’ниског’ које обично везујемо за књижевни модернизам, него је и применила феминистички вокабулар на родне односе у текстовима које је приказивала“.⁵ Дакле, у оквиру часописа чији су прилози превасходно били посвећени формирању слободне жене и разматрању услова који су неопходни за њено постојање, Ребеки Вест је припало да на томе ради у пољу културе или, још прецизније, књижевности. Кратки навод Барбаре Грин обухвата два појма која чине окосницу моје анализе: књижевни модернизам (или, како ће се показати – модернизме)⁶ и феминизам. Наводом се указује и на критичарску делатност

„Introduction to *The New Freewoman* and *The Egoist*“, http://library.brown.edu/cds/mjp/render.php?id=mjp.2005.00.115&view=mjp_object (приступ свим текстовима 24. 3. 2014). За подробен приказ интелектуалне биографије Доре Марсен и одлика њених часописа види: Bruce Clarke, *Dora Marsden and Early Modernism. Gender, Individualism, Science* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996).

⁵ Barbara Green, „Introduction to *The Freewoman*“.

⁶ У овом раду није могуће подробно дискутовати о бројним и различитим разумевањима појмова модерности и модернизма, те ћу укратко указати на основне тезе битне за моју анализу, као и на неколико књига које се овим питањима баве. У студији *Под модерношћу (The Gender of Modernity)*, Рита Фелски истражује везу између модерности и рода, и истиче да модерност представља вишегласје које се не може подвести под један, хомоген поглед на свет. Њена је намера да из перспективе феминистичке теорије изнова прочита поједине текстове културе из доба модерности (књижевне текстове, новинске чланке, есеје, итд.), те због тога поставља следећа питања: „На који начин би се променило наше разумевање модерности уколико бисмо, уместо што узимамо мушко искуство као парадигматично, анализирали текстове које су написале жене или оне о женама? И шта ако би феномен женског, који се обично види као од другостепеног или маргиналног значаја, постао од кључног значаја у анализи културе модерности? До какве би разлике такав потез довео?“ – Рита Фелски, *The Gender of Modernity* (Harvard University Press, 1995), 8-10. Фелски истиче да јавна и приватна сфера нису биле раздвојене у мери у којој се то обично представља, а један од показатеља за то јесте и присуство жена у јавној сфери у виду уредница и ауторки у (женским/феминистичким) часописима (разуме се, сасвим је друга ствар да ли ћемо ту сферу назвати *контрајавношћу* или, пак, *потчињеном јавношћу*, о чему су написани бројни текстови у оквиру феминистичке теорије). Такође, Фелски скреће пажњу на чињеницу да су у периоду који обично називамо модернизмом (1890–1940) поред Вирџиније Вулф и Гертруде Стајн писале и жене које су биле склоније реалистичком проседеу или мелодрами. Отуда неке ауторке (Фелски наводи Селест Шенк [Celeste Schenk]) сматрају да термин модернизам, који се обично односи на одређен вид уметничке производње, треба „растегнути“ тако да обухвати и списатељице из истог временског периода које нису користиле модернистичке наративне и друге стратегије. – Ibid., 25.

Ребеке Вест која се може тројако описати: приказивање књига, писање књижевне критике или, пак, критичких чланака о књигама. Чему инсистирање на жанровској нејасноћи као важном аспекту у разматрању раних радова Ребеке Вест? На први поглед једноставно питање да ли је *Ребека Вест књижевна критичарка или је, напротив, треба уврстити у новинаре и приказиваче књига* показале се вишеструко проблематично. Па ипак, пажљива контекстуализација тог питања чини ми се важнија од самог одговора на њега. Због тога ћу у првом делу овог рада начелно дефинисати појмове књижевне критике и феминистичке књижевне критике; потом ћу указати на однос између аматерске и професионалне књижевне критике на почетку двадесетог века, те на важну улогу коју универзитет и, нарочито, студије књижевности имају у одређивању тога *шта је књижевна критика*, као и у писању њене историје. Други део рада посвећен је анализи књижевних приказа Ребеке Вест објављених у часопису *The Freewoman* у периоду 1911–1912. године.

1.

Другим речима, не само што је неопходно говорити о родној обележености модернизма (дуго времена су мушки аутори и мушко искуство били у фокусу), већ је потребно пажљивије се позабавити и самом женском културом и ауторством у овом периоду. Међутим, како се с правом тврди у уводнику антологије *Под у модернизму. Нове географије, сложена преклапања (Gender in Modernism. New Geographies, Complex Intersections)*, феминистичка ишчитавања модернизма била су усмерена на суштинске промене унутар универзитета: „Модернизам се обично схвата и као период и као стилска одредница. Експериментално писање, ’високи’ модернизам какав налазимо у *Пустој земљи*, *Уликсу*, или у *Таласима*, био је доминатни стил, који је одржао потребу академије да га тумачи и да истовремено одбаци традиције повезане са женама (посебно са женама које су биле искључене на основу своје расе или класе), активистичке пројекте, или масовну културу.“ – Bonnie Kime Scott, „Introduction: A Retro-prospective on gender in modernism“, у: Bonnie Kime Scott, ed., *Gender in Modernism. New Geographies, Complex Intersections* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2007), 12. На срећу, последње две-три деценије обележила су истраживања модерности и модернизма која инсистирају на хетерогености коју ови појмови подразумевају. Међу њима, изузетно су важна проучавања модернистичке периодике, јер бројни часописи из тог периода не само што представљају сведочанство о времену већ указују и на тадашње дебате у пољу културе. Поред две наведене студије, види: Ann Ardis and Leslie W. Lewis, eds., *Women’s Experience of Modernity, 1875–1945* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2003), Ann Ardis and Patrick Collier, eds., *Transatlantic Print Culture, 1880-1940. Emerging Media, Emerging Modernisms* (Palgrave Macmillan, 2008), Lucy Delap, *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), Maria DiCenzo, Lucy Delap, Leila Ryan, *Feminist Media History. Suffrage, Periodicals and the Public Sphere* (Palgrave Macmillan, 2011), Jayne Marek, *Women Editing Modernism: ‘Little’ Magazines & Literary History* (Lexington, KY: University of Kentucky P, 1995), Mark Morrisson, *The Public Face of Modernism: Little Magazines, Audiences, and Reception, 1905-1920* (Madison: University of Wisconsin Press, 2001), Robert Scholes and Clifford Wulfman, *Modernism in the Magazines: An Introduction* (New Haven: Yale University Press, 2010).

Шта је (феминистичка) књижевна критика?

Нема разлога да се овде не ослонимо на одредницу из *Речника књижевних термина* (1992) како бисмо дали сасвим начелан одговор на питање *шта је књижевна критика*, будући да је на његовој изради радила група еминентних југословенских стручњака и да он неоспорно спада у највише домате домаће науке о књижевности. Полазна је претпоставка да књижевна критика, као део науке о књижевности, „служи као спона између књижевног дела и читалаца“.⁷ Не само што темељно описује конкретна дела да би их приближила читаоцима и тако омогућила њихово што боље разумевање, књижевна критика врши и њихово оцењивање. Неколико је захтева у првом плану: књижевна критика не сме да буде догматична, то јест, не сме да оцењује књижевна дела „на основу неке једностране и уске књижевне теорије“; књижевна критика треба да буде научна и активистичка, односно, треба да оцењује књижевна дела „на основу ширег познавања модерних научних теоријских знања о природи уметничких дела и на основу критичареве способности да уочава нове смернице у уметничком стварању појединих писаца“.⁸ Аутори одреднице сматрају да су субјективни укус и, идеално, инвентиван критичарев дух саставни елементи добре књижевне критике. Напоследку, у одредници се истиче да се вредновања књижевног дела разликују у зависности од тога да ли се критичар бави савременим делом или делом из прошлости. У првом случају, писац и критичар су део истог света, то јест, чланови исте заједнице; уз то, савремено књижевно дело није још увек део књижевне историје те је друштвена функција критичара да одлучи, тако што исказује вредносни суд, да ли ће дело ући у историју књижевности. Критичарев се суд не подудара увек са судом времена: нека дела не преживе упркос позитивној оцени критичара, док нека друга, у одређеном историјском периоду занемарена, постану класици светске књижевности. Насупрот томе, када књижевни критичар говори о делу које је већ ушло у историју књижевности, које је на неки начин канонизовано, његова је функција нешто другачија или, како аутори одреднице кажу, „његова је сад дужност да открије и изложи структуру књижевног дела“.⁹ Другим речима, док је новинска критика савремених књижевних дела фокусирана на „оцењивању, дијелећи, у правилу, грубим мјерилима посве неуспјела књижевна дјела од оних која су, по мишљењу критике, вриједна пажње

⁷ Dragiša Živković, ur., *Rečnik književnih termina* (Beograd: Nolit, 1992 [1986]), 361.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid., 362.

читалаца“, књижевни критичар са научним претензијама посматра дела из прошлости са дистанце, са знањем из књижевне историје које му омогућава да разматра зашто су нека дела преживела. Због тога, наглашавају аутори одреднице, савремени критичар са научним претензијама неретко није сигуран да ли је његов посао да се бави савременим делима.

За разлику од аутора одреднице из *Речника књижевних термина*, заговорници феминистичке књижевне критике воде се релативно јасним светоназором заснованим на основним претпоставкама феминистичког покрета у начелу. Шта би, дакле, била феминистичка књижевна критика? У уводу у *Историју феминистичке књижевне критике* (*A History of Feminist Literary Criticism*), упркос обећању сугерисаним називом пододелка „Дефинисање феминистичке књижевне критике“, уреднице издања Гил Плејн (Gill Plain) и Сузан Селерс (Susan Sellers) не дају једну јасну дефиницију. Најближе томе су два одређења. Прво, иако у оквиру широко схваћене феминистичке књижевне критике постоји тесна веза између књижевности и политике, те активизма и академије, Плејн и Селерс сматрају да „димензија текстуалности“ раздваја феминистичку књижевну критику од феминистичког политичког активизма и друштвене теорије.¹⁰ Друго, ауторке наглашавају да је феминистичка књижевна критика „извор задовољства, подстицај, потврда, увид, самопотврда, сумња, преиспитивање и превредновање: она има потенцијал да измени начин на који видимо себе, друге и свет“.¹¹ Додајмо томе и две напомене из сада већ чувеног приручника *Сексуална/текстуална политика. Феминистичка књижевна теорија* (*Sexual/Textual Politics*, 1985) теоретичарке и критичарке Торил Моа (Toril Moi). Она најпре указује на једно од средишњих начела феминистичке критике – „ниједан приказ не може бити неутралан“,¹² а потом истиче да је главни циљ феминистичке критике увек био политички – „она тежи разоткрити, а не овековјечити патријархалне праксе“.¹³ Подсетимо се кратко и уводних напомена за темат о америчкој феминистичкој критици објављен у првом броју часописа *Генеро*: „Као књижевно-критички приступ који је од краја шездесетих година почео да открива нове елементе у начину представљања жена као

---

¹⁰ Gill Plain, Susan Sellers, eds., *A History of Feminist Literary Criticism* (Cambridge University Press, 2007), 2.

¹¹ *Ibid.*, 3.

¹² Toril Moi, *Seksualna/tekstualna politika. Feministička književna teorija*, prevela s engleskog Maša Grdešić (Zagreb: AGM, 2007), 8.

¹³ *Ibid.*, 9.

ликова, *женског* у тексту и женског доприноса књижевној историји, феминистичка критика је неминовно морала да размотри и дотадашње начине читања и предавања књижевности, а отуд и сам књижевни канон и проблем вредности¹⁴. Поред тога, наглашава се да текстови феминистичке књижевне критике постављају питање „шта значи *читати као, интерпретирати као* или *бити* феминистичка критичарка и какве то последице има по велики текст књижевне историје, звани књижевни канон“¹⁵. На самом почетку релативно обимног *Увода у феминистичку књижевну критику*, Лада Чале Фелдман и Ана Томљеновић истичу неколико могућих тумачења крилатице „феминистичка критика не постоји“, међу којима је и следеће „не постоји једна и јединствена, задана и једном установљена, суставна, немоли нормативна феминистичка критика, него низ разноликих и међусобно пријепорних феминистичких приступа књижевним ентитетима, напосе с њима тијесно повезаним културним и политичким феноменима, као што не постоји ни један, него низ идеолошки каткад и неускладивих феминизама“¹⁶. Иако не споре могућност таквог разумевања феминистичке књижевне критике, истакла бих да је ауторкама стало да укажу на постојање минималног заједничког елемента унутар широко схваћене феминистичке књижевне критике: „[Б]ез обзира на многострукост полазишта, предметних и идеолошких интереса, дисциплинарних просудби и циљева, феминистичку критику у довољној мери обједињује усидрење у интересу за начине на које сексуална матрица прожима умјетничке праксе...“¹⁷

Узевши у обзир побројане увиде, можемо се запитати о месту Ребеке Вест у историји критике. Од првог приказа објављеног у другом броју часописа *The Freewoman* па све до пред крај живота Ребека Вест пише о књигама. Ако се ослонимо на ставове њене савременице Вирџиније Вулф (Virginia Woolf) о професијама за жене и прекој потреби да њихов рад буде плаћен, Ребеку Вест можемо назвати *професионалном критичарком* будући да је била плаћена за текстове које је објављивала у бројним часописима.¹⁸ С

---

¹⁴ Biljana Dojčinović, „Feministička čitanja i preispitivanje književnog kanona“, *Genero*, broj 1, 2002, 37.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Lada Čale Feldman i Ana Tomljenović, *Uvod u feminističku književnu kritiku* (Zagreb: Leykam international d.o.o.), 23.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Види: Virginia Woolf, „Professions for Women“, *Killing the Angel In the House: Seven Essays* (Penguin Books, 1995), Virđžinija Vulf, *Sopstvena soba*, prevela s engleskog Jelena Marković (Beograd:

обзиром на историјски тренутак у ком је започела свој критичарски рад, као и културни/интелектуални миље унутар ког се на почетку каријере затекла, не би било неосновано претпоставити да ће једно поглавље у некој од познат(и)их историја књижевне критике двадесетог века бити насловљено њеним именом. Међутим, помно прелиставање две за ову тему репрезентативне историје књижевне критике – прва у погледу периода, а друга у погледу идејне оријентације – уверава нас у супротно. У седмом тому едиције *Кембрицка историја књижевне критике (The Cambridge History of Literary Criticism)* под називом *Модернизам и нова критика (Modernism and the New Criticism)*, који покрива период од 1910. до 1960. године и пружа, речима уредника издања, „подробан преглед критичарске традиције која се рађа са модернистичким и авангардним писцима раног двадесетог века (Елиот, Паунд, Стајн, Јејтс), наставља са новим критичарима (Ричардс, Емпсон, Берк, Винтерс), и обогаћује утицајним радовима Ливиса, Трилинга и других који су учествовали у формирању модерних институција књижевне културе“,¹⁹ нема помена Ребеке Вест. Међутим, увиди о односу аматерске и професионалне (читај: академске) критике с почетка двадесетог века, које су изнели аутори уврштени у седми том, пружају алате за анализу *одсуства* Ребеке Вест из ове и сличних књига. О томе ће надаље бити више речи.

У поменутом уводу *Историје феминистичке књижевне критике*, Гил Плејн и Сузан Селерс с правом напомињу да упркос томе што званичне почетке феминистичке књижевне критике везујемо за шездесете године двадесетог века, то јест, за такозвани други талас феминизма као и за његову критику, историју феминистичке књижевне критике треба започети освртом на протофеминистичко писање којим су постављени темељи за оно што је уследило средином двадесетог века.²⁰ Међу пионирке и протофеминисткиње убрајају се, сматрају уреднице, Мери Вулстонкрафт (Mary Wollstonecraft), Вирџинија Вулф и Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir). Треба, међутим, бити поштен и рећи да се име Ребеке Вест спомиње на једном месту у овој историји критике, и то у тексту посвећеном феминистичкој критичкој делатности Вирџиније Вулф:

Plavi jahač, 2003), Virdžinija Vulf, *Tri gvineje*, prevela s engleskog Dragana Starčević (Beograd: Feministička 94 i Žene u crnom, 2001).

¹⁹ A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, eds., *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism* (Cambridge University Press, [2000] 2008), нумерисана прва страна.

²⁰ Gill Plain, Susan Sellers, eds., *A History of Feminist Literary Criticism*, 6.

„Међу њеним [В. Вулф, напомена А. К.] савременицама било је доста жена списатељица које бисмо назвали феминисткињама. Неке су писале политичке манифесте (феминистичке/социјалистичке/пацифистичке) (Александра Колонтај, Ема Голдман, Мина Лој, Сторм Џејмсон, Ребека Вест, Кристина Стед) или манифесте о књижевној естетици (Ејми Ловел, Гертруда Стајн, Меј Синклер, Маријана Мур), међутим, Вирџинија Вулф се издваја управо по томе што је настојала да комбинује обе области.“²¹ Премда се неоспорно нашла у добром друштву, Ребека Вест ипак није уврштена међу пионирке феминистичке књижевне критике.

Лако ћемо се сложити да је Ребека Вест за часопис *The Freewoman* писала новинску критику о савременим књижевним делима. На први поглед, неко би њену књижевну критику окарактерисао као догматичну, јер се најчешће служила једним мерилом за разврставање „добрих“ од „лоших“ књижевних дела – феминистичким. Међутим, како је реч о почетку двадесетог века када жене у Великој Британији воде битку за право гласа, право на плаћен рад и у сваком смислу бољу позицију у друштву, феминистички критеријум за којим је млада Ребека Вест неретко посезала показује се, пре свега, као еманципаторски и, када се узме у обзир продор феминистичке теорије и критике у књижевна истраживања од шездесетих година наовамо, визионарски. Међутим, да бисмо разумели њено одсуство из историја (феминистичке) књижевне критике треба најпре рећи неколико речи о односу аматерске и професионалне критике почетком двадесетог века.

„Мушкарац и жена од пера“

Стефан Колини (Stefan Collini), професор енглеске књижевности и интелектуалне историје на Универзитету у Кембриџу, те редовни сарадник у новинама попут *The London Review of Books*, *The Times Literary Supplement*, *The Guardian* и *The Nation*, уврстио је Ребеку Вест међу петнаест аутора којима се бави у есејима сакупљеним у књизи *Обично читање. Критичари, историчари, јавности (Common Reading. Critics, Historians, Publics, 2008)* и то као једну од последњих „жена од пера“ („the woman of letters“).²² Како Колини

---

²¹ Ibid. 67.

²² Треба, међутим, скренути пажњу на чињеницу да је највећи број текстова уврштених у Колинијеву књигу, тачније двадесет и један есеј, био претходно објављен у разним часописима. Свега три есеја написана су наменски за књигу. Поглавље о Ребеки Вест налази се међу три есеја који се нису нигде појавили у форми у којој се налазе у књизи. Унеколико другачији есеј посвећен

каже, његови се есеји баве „критичарима и историчарима који су писали о књигама и идејама, а обрађали се нестручној читалачкој публици, као и периодичима и другим жанровима путем којих су ти аутори покушавали да привуку читаоце“.²³ Изабрани аутори се посматрају као „писци есеја, приказа књига, они који су допринели начелном културном и интелектуалном разговору – реч је о улози која се у деветнаестом веку схватала као улога ’човека од пера’ („the man of letters“).²⁴ Будући да је највећи број ових аутора, који су се махом појавили почетком двадесетог века, живео од писања за разне периодике најбоље их описује израз „фриленсер“ („freelance writer“), премда Колини наглашава да су многи од њих у неком тренутку у животу сарађивали са универзитетом.

У раније споменутом тому *Модернизам и нова критика* постепена маргинализација ове значајне фигуре из деветнаестог века – мушкарца и жене од пера, а напослетку и њен нестанак, објашњавају се професионализацијом и институционализацијом књижевне критике. У тесну везу доводе се модернизам, *нова критика* и студије књижевности на модерном универзитету, а као кључна фигура која на известан начин обједињује све ове области – било својим деловањем било утицајем – наводи се Т. С. Елиот. Како Луј Менанд (Louis Menand) и Лоренс Рејни (Lawrence Rainy) објашњавају у уводу ове обимне студије посвећене модернизму, Елиотова књижевна критика била је формалистичка, фокусирана на анализу књижевности (искључиво) као књижевности, антиимпресионистичка, неретко је тоном подсећала на научни текст, те отуда не чуди што је деловала, с једне стране, као јасан отклон од критика какве су писали мушкарци и жене од пера с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, и, с друге, као пожељан модел за академску књижевну критику.²⁵

Ребеки Вест објављен је под називом „Battle-axe and Scalpel“ на интернет страни *The Guardian*–а, <http://www.theguardian.com/books/2008/feb/16/featuresreviews.guardianreview33> (приступ 28. 7. 2014).

²³ Stefan Collini, *Common Reading. Critics, Historians, Publics* (Oxford University Press, 2008), 1.

²⁴ Ibid.

²⁵ У уводу студије о модернизму Луј Менанд и Лоренс Рејни истичу да Т. С. Елиот „историјски заузима место између двадесетовековне академске критике, и њене тенденције ка специјализацији и теорији, и деветнаестовековне новинарске и опште критике. Другачије речено, он је први неакадемски критичар који је звучао као академски критичар“. – Louis Menand, Lawrence Rainy, „Introduction“, у: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, eds., *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism* (Cambridge University Press, [2000] 2008), 12. Како аутори даље објашњавају, за некога попут Ренеа Велека, Т. С. Елиот је теоретичар; када се, пак, погледа његов практични рад, Елиот је и песник и новинар, заправо, мушкарац од пера. – Ibid. У првом поглављу студије *Модернизам и нова критика*, које је посвећено Т. С. Елиоту, Луј Менанд духовито примећује да је овај англоамерички критичар постао симбол

Другим речима, формиран је став да „улогу коју су играли мушкарац или жена од пера – улогу водича кроз књижевност и уметност – може да преузме наставник на факултету“.²⁶ Када је реч о Америци, прилику да потпишу прве историје књижевне критике добили су управо *нови критичари*, а Менанд и Рејни истичу да се у тим историјама практично никад не успоставља веза између професора књижевности на факултету, с једне стране, и новинара, односно мушкарца или жене од пера с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, с друге, упркос томе што потоњи на разне начине представљају праве претече академских књижевних критичара.²⁷

На самом почетку текста о улози британског човека од пера и успону професионалног критичара, Џозефин Гај (Josephine M. Guy) и Ијан Смол (Ian Small) успостављају везу између почетка двадесетог првог века, када се књижевна критика махом везује за високообразовне институције и њихове представнике (професионалне критичаре) и пише у „професионалне и педагошке сврхе“, и почетка прошлог века, када су књижевну критику још увек писале (и) особе од пера (аматери), који су се обраћали широкој, нестручној читалачкој публици.²⁸ Аутори наглашавају да су се прве три деценије двадесетог века такозвани аматери, то јест, критичари који су били изван институција, опирали професионализацији књижевне критике, најпре тако што су се обраћали другачијој читалачкој публици од својих колега на универзитету. Иако су историчари високог образовања склони да занемаре ова превирања у књижевно-културном пољу на почетку двадесетог века, аутори текста наглашавају да је „отпор критичара-аматера, упркос томе што је био историјски неуспешан, ипак значајан јер повлачи за собом

модерног универзитета, то јест, студија књижевности какве се тада успостављају, упркос томе што је био снажни критичар како модерног друштва и културе тако и академије. Узевши то у обзир, Менанд сматра да имамо повода да верујемо „да се одговор на питање о Елиотовом успеху налази не само у ономе што је Елиот имао да каже, већ и у институционалним потребама којима је његово писање могло да послужи“. – Louis Menand, „T. S. Eliot“, у: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, eds., *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*, 19-20. Његови ставови о тумачењу књижевности искључиво као књижевности, те о одбацивању друштвене функције књижевности и критике, били су значајни за идеју о аутономији књижевности и књижевне критике.

²⁶ Louis Menand, Lawrence Rainey, „Introduction“, у: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, eds., *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*, 11.

²⁷ Ibid., 11-12.

²⁸ Josephine M. Guy, Ian Small, „The British 'man of letters' and the rise of the professional“, у: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, eds., *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*, 377.

озбиљна питања о функцији критике у друштву, и о односу између професионалних критичара и публике која их чита“.²⁹ Крајем деветнаестог века, објашњавају Гај и Смол, „ауторитет викторијанског мудраца – културног критичара или истакнутог човека од пера’ (скоро увек су у питању били мушкарци) – лагано узмиче пред експертима који су се специјализовали за једну област“.³⁰ Разуме се, за успостављање (нових) професија и производњу експерата били су неопходни универзитети, као својеврсна легитимација. То је, међутим, довело до промене у разумевању идеје интелектуалног ауторитета: ауторитет викторијанског мудраца, који се темељио на снажној личности појединца, са процесом професионализације приписује се заједници образованих експерата. Још једна последица ових промена била је све мања доступност академских текстова широј, нестручној читалачкој публици. Наиме, професионализација књижевне критике подразумевала је како “промену критичарске праксе“ тако и „редефинисање онога што се подразумевало када се каже бити књижевни критичар“,³¹ што су све тенденције којима су се аматери противили.

Према Гај и Смолу, у први план аматерске критике избила је „морална природа књижевних судова, пошто морално знање по дефиницији не може бити специјалистичко“.³² Занимљиво је да се међу ауторима репрезентативним за аматерску критику наводи А. Р. Орејџ (A. R. Orage), уредник и аутор часописа *The New Age*, са којим је часопис *The Freewoman* имао многе сличности, од изгледа насловне стране преко одабира и распореда рубрика до заједничких аутора. На трагу деветнаестовековних мудраца, објашњавају Гај и Смол, критичари-аматери с почетка двадесетог века користе стратегију која се састоји од три елемента: „Први [елемент] је покушај да се књижевне вредности похране у оквиру неспецијалистичког – односно, моралног – знања. Други је апеловање на заједничко искуство у циљу легитимације судова књижевних критичара. Трећа тврдња, која служи да донекле умањи значај прва два елемента, своди се на претпоставку да критичар има привилегован приступ ’истини’ у књижевности“.³³ Аутори томе још додају да су текстови критичара-аматера били тако интонирани да практично

---

²⁹ Ibid., 377-378.

³⁰ Ibid., 378.

³¹ Ibid., 382.

³² Ibid.

³³ Ibid., 384.

нису остављали простор читалачкој публици за неслагање јер су претендовали на истинитост и тачност.

Различите критичарске праксе имплицирају различите читалачке публике: док су се професионални критичари обраћали невеликој групи образованих људи, припадницима исте или сличне стручне заједнице, критичари-аматери с почетка двадесетог века, како кажу Гај и Смол, „покушавали су да пишу као да се обраћају широко образованој викторијанској читалачкој публици, свесно се намећући као модерни мудраци“.³⁴

Међутим, те деветнаестовековне публике више није било, и то услед две велике промене у друштву: прво, читалачка је публика на почетку века бројнија, али зато и хетерогенија од викторијанске, различитих интересовања која су делом обликована под утицајем разнородног тржишта; друго, и можда још важније, средишњу улогу и значај који је у деветнаестом веку култура имала у друштву преузеле су природне и друштвене науке.³⁵

Другим речима, у закључку текста се наглашава да публика с почетка двадесетог века није више тражила мишљење о проблемима у друштву и свету од књижевних критичара, већ од стручњака из области природних и друштвених наука. Џ. Гај и Смолу стало је да укажу на парадокс с којим се ондашња књижевна критика суочила (узевши у обзир различитост културних и политичких услова, можемо рећи да се у сличној ситуацији она и данас налази): с једне стране, професионализација и институционализација књижевне критике у оквиру студија књижевности на модерном универзитету (са)чувале су је у једном, додуше, ограниченом и затвореном простору у релативно неповољном тренутку у ком је она била скрајнута у односу на неке друге (више научне или, пак, економске) дискурсе у друштву; с друге стране, професионална (академска) књижевна критика се на тај начин одвојила од шире публике и, самим тим, изгубила друштвену функцију коју је некада имала и захваљујући којој је, како аутори с правом истичу, успела да уђе на универзитет.³⁶

У том светлу, шта значи назвати Ребеку Вест једном од последњих жена од пера?

2.

Критичари о (критичарки) Ребеки Вест

---

³⁴ Ibid., 386.

³⁵ Ibid., 387.

³⁶ Ibid., 388.

У кратком приказу нове књиге есеја *Нанослетку озбиљно* (*Ending In Earnest*, 1931) Ребеке Вест, објављеном 1931. године у *New York Times*–у, амерички писац и критичар Луј Кроненбергер (Louis Kronenberger) тврди да бисмо ауторку ових есеја пре могли назвати „оствареном новинарком него критичарком“.³⁷ Кроненбергер сматра да Ребеку Вест најбоље описује реч „модеран“, те да је она „просвећени производ садашњице“, и то не само као интелегентна прогресивна особа, већ и као „осетљиво и надарено људско биће са осећајем за уметност и разумевањем за њену комплексност“.³⁸ Истиче се да еклектицизам у погледу критеријума вредновања уметничког дела, који је, према Кроненбергеру, важна одлика текстова Ребеке Вест, уме понекад да „склизне у најобичније толерисање оних који су ’на правој страни’“.³⁹ Интересантно је да је у овом кратком приказу најгоре прошао критичарски стил Ребеке Вест, за који се, додуше, признаје да може бити врло ефектан. Најважнија се чини тврдња да су две специфичне способности – осећај за уметност и свест о савременом – услов за доброг тумача попут Ребеке Вест која, Кроненбергеровим речима, истовремено „критикује књижевност и тумачи доба“.⁴⁰

У тексту „Даме и господа“ („Ladies and Gentlemen“), објављеном у *The London Review of Books* 1982. године, енглеска песникиња и критичарка Патриша Бир (Patricia Beer) приказује четири књиге Ребеке Вест.⁴¹ Овде су значајни њени увиди о првим критичарским радовима Ребеке Вест, чији је одабир сачинила Џејн Маркуз (Jane Marcus) у књизи насловљеној *Млада Ребека: Радови Ребеке Вест 1911–1917* (*The Young Rebecca: Writings of Rebecca West 1911–17*).⁴² Да би објаснила критичарски поступак Ребеке Вест, Патриша Бир полази од речитог примера, првог приказа потписаног псеудонимом Ребека Вест у часопису *The Freewoman*, који је био посвећен књигама госпође Хамфри Вард (Mrs. Humphry Ward), нећаке чувеног Метјуа Арнолда (Matthew Arnold). Према Патриши Бир, Ребеку Вест не занима толико (или, чак, не занима уопште) књижевни стил госпође Хамфри Вард колико етос који та енглеска списатељица заступа у својим романима. Због

---

³⁷ Louis Kronenberger, „Rebecca West’s Literary Criticism“, *The New York Times*, March 8, 1931, <http://www.nytimes.com/books/00/09/10/specials/west-ending.html> (приступ: 20. 7. 2014).

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Patricia Beer, „Ladies and Gentlemen“, *London Review of Books*, Vol. 4, No. 8, May 6 1982, 14–16 (приступ: 20. 7. 2014).

⁴² *The Young Rebecca: Writings of Rebecca West 1911–17*, selected and introduced by Jane Marcus (Indiana University, 1982).

тога уместо о приказу (review) романа радије треба говорити о чланку (article) који се бави романима госпође Вард, верује Бирова. Она, заправо, сматра да је Ребека Вест још 1912. године „користила књиге на начин за који ће се током века испоставити да је типично феминистички приступ: другим речима, она је каспила књиге у пропагандне сврхе“.⁴³ Оштар тон Патрише Бир донекле је ублажен опаском да Ребека Вест, за разлику од, рецимо, Кејт Милет (Kate Millett), није ишла толико далеко да фалсификује текст о којем пише, премда га је често игнорисала. Не само на почетку каријере већ и касније, Ребека Вест је радије разматрала садржај него форму књижевног дела, то јест, није видела проблем у раздвајању та два аспекта књижевно-уметничког текста, истиче Патриша Бир. Када је реч о стилу, млада Ребека Вест је у овом приказу описана као особа полемичког духа, чија су основна средства – подсмех и сарказам. Коначно, Бирова не одолева поређењу које упркос његовој делимичној злурадости овде парафразирам јер подвлачи доминантне елементе стила Ребеке Вест: наиме, иако би у савремено доба тропи и нападне фразе Ребеке Вест били карта за „Пошак Псеудоваца“ („Pseuds’ Corner“), односно, били би схваћени као претенциозни и псеудоинтелектуални цитати, почетком двадесетог века били су прихваћени као разумни коментари.⁴⁴ Ако оставимо по страни иронију која повремено избија из подужега приказа Патрише Бир, приметимо да је она издвојила два важна момента у критичарском раду Ребеке Вест – њен политички, то јест, феминистички анагажман и упечатљив стил.

Стефан Колини, историјски последњи коментатор рада Ребеке Вест на ког се ослањам у овом прегледу литературе, у уводном делу поглавља „Перформанс: критички ауторитет Ребеке Вест“ („Performance: The Critical Authority of Rebecca West“), истовремено јединог поглавља посвећеног жени у његовој већ споменутој књизи о критичарима, историчарима и јавностима, каже да је Ребека Вест за живота била и призната и успешна, па чак и више плаћена за свој рад од мушкараца у истој области. Другим речима, потреба за скретањем пажње на њен рад појавила се тек након њене смрти, и то међу академским радницама и радницима који су желели да укажу на деловање и писање снажних женских фигура унутар „мушког естаблишмента“, али и њему упркос. Након што постави питање *како је Ребека Вест стекла ауторитет*

---

⁴³ Patricia Beer, „Ladies and Gentlemen“, 14.

⁴⁴ Ibid.

критичарке и у чему се он огледао,⁴⁵ Колини се фокусира на два тесно повезана аспекта њеног критичарског рада: стил и читалачку публику. Попут Луја Кроненбергера и Патрише Бир, и он сматра да је полемичност важан елемент критичких текстова Ребеке Вест, те наводи приказ романа госпође Хамфри Вард којим се млада критичарка представила публици. Међутим, према Колинију, време госпође Вард у тренутку објављивања тог приказа било је увелико на измаку, те напад на њу и њене романе није могао имати озбиљније последице по младу критичарку, напротив. Ребека Вест је била склона атрактивним, ефектним отварањима књижевних приказа, сматра Колини, наводећи као убедљиве примере њене уводне реченице из текстова о делима Августа Стриндберга и Х. Џ. Велса. Њен је стил језгровит, обилује метафорама које понекад нису до краја јасне, те изостане намеравана или, пак, очекивана поента. За разлику од, рецимо, Емпсона и Елиота, Ребека Вест није помно анализирала дуге одломке из књижевних текстова, већ се, како Колини каже, ослањала на сопствену начелну парафразу дела, коју је најчешће пратила јака реакција, било позитивна било негативна. Напослетку, истиче се да је Ребека Вест у књижевним приказима била склонија афектираним изливима него аргументима, а последица тога је да њени прикази, упркос томе што обично звуче ефектно и убедљиво, говоре врло мало или ништа о делу о којем је реч.⁴⁶

Разуме се, одређени стил имплицира одређену читалачку публику и обрнуто. У том су погледу увиди Стефана Колинија посебно корисни за боље разумевање позиције Ребеке Вест у историји књижевне критике. Наиме, да би примером поткрепио став да избор читалачке публике једним делом одређује место аутора у историји књижевности, он поставља Ребеку Вест раме уз раме са двоје њених савременика – Вирџинијом Вулф и Т. С. Елиотом, који су за разлику од ње незаобилазни у свим савремен(и)јим историјама књижевности и/или историјама књижевне критике. Да ствар буде занимљивија, Колини пореди есеј „Ујак Бенет“ („Uncle Bennett“, 1926) Ребеке Вест са чувени(ј)м есејем Вирџиније Вулф „Господин Бенет и госпођа Браун“ („Mr Bennett and Mrs Brown“, 1924). Не само што се обе ауторке баве истим „едвардијанцима“ – Бенетом, Велсом и Голсвортијем (с тим што се на листи „великих ујака“ енглеске књижевности коју је сачинила Ребека Вест налази и Бернард Шо), него оне износе и врло сличне замерке на

⁴⁵ Stefan Collini, „Performance: The Critical Authority of Rebecca West“, *Common Reading. Critics, Historians, Publics*, 46.

⁴⁶ Ibid., 50-51.

рачун њиховог писања. Међутим, док би највећи број солидних студената енглеске и/или компаративне књижевности релативно лако набројао основне претпоставке – могли бисмо рећи, манифестног – есеја Вирџиније Вулф, сва је прилика да нико међу њима не би знао да је Ребека Вест написала есеј на сличну тему. Другим речима, попут есеја „Модерна проза“, и овај есеј Вирџиније Вулф о госпођи Браун као лику у прози био је програмског карактера, намењен пробран(иј)ој, упућен(иј)ој публици која је имала знања, времена и жеље да разматра поетичке проблеме у књижевним делима „едвардијанца“ и „дорџијанца“. Насупрот томе, Ребека Вест се обраћала ширем и хетерогенијем аудиторијуму са једном основном намером – да изазове тренутну реакцију код читалаца. На сличан начин Колини пореди Ребеку Вест са Т. С. Елиотом.⁴⁷ Наиме, док се „Елиот трудио да понуди модел интелектуално озбиљне критике култивисаној публици“, то јест, својим се текстовима обраћао одабраној читалачкој публици, ауторитет Ребеке Вест, закључује Колини, великим се делом темељио на њеном убојитом стилу и, коначно, на њеној упечатљивој књижевној личности, баш као што је то био случај са многим мушкарцима од пера.

---

⁴⁷ За разлику од поштовања које је Ребека Вест имала за Вирџинију Вулф, њен однос према Т. С. Елиоту, подједнако као особи и аутору, био је углавном негативан, међутим, и довољно сложен да би се неки други текст њиме детаљније позабавио. У новинама *The Daily Telegraph* (30. 9. 1932) објављен је текст Ребеке Вест под називом “What Is Mr. T. S. Eliot’s Authority as a Critic?”, који је у последњим деценијама прештампан у неколико антологија посвећених модернизму, попут оне коју је уредила Bonnie Kime Scott, под називом *The Gender of Modernism. A Critical Anthology* (Indiana University Press, 1990). На тај есеј Ребеке Вест реферише Стефан Колини када се пита шта чини њен критичарски ауторитет. Међутим, њени ставови из тог приказа Елиотових књига заслужују засебну, помну анализу. Због тога ћу се овде ограничити на једну духовиту примедбу коју је она изнела у погледу Елиотове личности у интервјуу из 1981. године. На питање „Да ли вас занима писање Т. С. Елиота?“, осамдесетдеветогодишња Ребека Вест овако одговара: „Побогу! Т. С. Елиота, који ми се нимало није свиђао? Био је позер. Био је ожењен том изузетно лепом женом. Једном су позвали мог супруга и мене у госте, и мој супруг је шетао станом који је био испуњен бројним Елиотовим фотографијама и стиховима из његове поезије које су на платну извезле богобојажљиве америчке даме, и само једном сликом његове жене, и то оном са венчања. Хенри ми је скренуо пажњу на то и рекао ’Овај ми се човек никако не свиђа’.“ – Rebecca West, *The Art of Fiction*, No. 65, интервју водила Marina Warner, *The Paris Review*, Spring 1981, No. 79. <http://www.theparisreview.org/interviews/3249/the-art-of-fiction-no-65-rebecca-west> (приступ: 29. 8. 2014).

Ребека Вест (Rebecca West, 1892–1983)

Сумирањем закључака из наведених осврта на критичарски рад Ребеке Вест у први план избија неколико кључних одлика њених књижевних приказа: (чест) феминистички критеријум у вредновању дела и с њиме тесно повезан осећај за савремено доба, то јест, модерност; ефектан, оштар, убојит стил, чије су главне карактеристике полемичност и подсмех/иронија, а циљ изазивање тренутне (снажне) реакције код читалачке публике. Поред тога, могуће је говорити и о више формалним аспектима књижевно-уметничких дела (стил, успешност карактеризације, то јест, уверљивост књижевних ликова, занимљивост и значај одабране теме, итд.) на које је Ребека Вест такође обраћала пажњу у појединим приказима. Међутим, њени текстови зорно илуструју да тај такозвани формални аспект није могуће (или, барем, њој није било) одвојити од идејног.

У складу са побројаним одликама критичарског рада Ребеке Вест, репрезентативне примере из раног периода поделићу у три категорије: књижевност, рад и феминизам; критичарски стил; феминистички и/или ужи књижевно-критички критеријуми вредновања књижевних дела. Као што је то обично случај са класификацијама, ни ова коју предлажем није једина могућа, нити је стриктна. Наиме, три категорије су тесно повезане, те се практично сваки књижевни приказ Ребеке Вест може сврстати у било коју од њих. Но, упркос томе, ова класификација је корисна да би се додатно скренула пажња на појединачне елементе критичарског ангажмана Ребеке Вест.

Књижевност, рад и феминизам

Први приказ Ребеке Вест у часопису *The Freewoman* изашао је под њеним правим именом – Сесили Ферфилд. У питању је приказ студије *Положај жена у животу Индије* (*The Position of Women in Indian Life*), објављен у другом броју часописа. Већ у том приказу запажамо оно што ће постати једна од основних одлика стила Ребеке Вест, а то су ефектни уводи у текст: „Постоје две врсте империјалиста – империјалисти и крвави империјалисти.“⁴⁸ Међутим, занимљивија од тога је чињеница да се у овом приказу јасно говори о феминизму, и то, могли бисмо рећи, у множини. Наиме, иако о студији о индијским женама говори са симпатијама, Ферфилдова њеним ауторкама замера то што женама додељују „нежније позиве“ попут украсног ручног рада и резбарије, те тврди да је њихов феминизам превазиђен. На основу тога можемо да закључимо да је млада Сесили Ферфилд имала свест о друштвеним, културним и политичким променама које утичу на нова, другачија схватања женског покрета и његових циљева.

Други, знатно чувенији приказ појављује се (тек) у тринаестом броју и потписан је псеудонимом – Ребека Вест.⁴⁹ Реч је о осврту на романе популарне, високотиражне ауторке госпође Хамфри Вард/Мери Вард (Mary Augusta Arnold, 1851–1920), из чувене породице Арнолд. Одрасла у изразито религиозној породици, ова ауторка је сматрала да хришћанство треба да се базира на посвећености важним друштвеним проблемима, попут бриге о деци. Међутим, за једно друштвено питање није имала разумевања – за еманципацију жена. Она се, наиме, противила борби сифражеткиња за право гласа и снажно их критиковала, а њен отпор према сифражетском покрету ишао је толико далеко да је стала на чело Женске националне антисифражетске лиге (Women’s National Anti-Suffrage League) и покренула часопис *Антисифражетски преглед* (*Anti-Suffrage Review*). Премда би се у неком смислу часопис *The Freewoman* могао видети као антисифражетско гласило, понајвише због снажне критике коју је уредница Дора Марсден неуморно, из

---

⁴⁸ Cicely Fairfield, „The Position of Women in Indian Life“, *FW* 1.2, 39.

⁴⁹ У биографији Ребеке Вест коју је написала Викторија Глендининг, као и на бројним другим местима, каже се да је млада Сесили узела псеудоним да би умирила своју мајку која није била пресрећна због ћеркине одлуке да тако млада пише за феминистички часопис. С обзиром на то да је „Ребека Вест“ било име јунакиње из Ибзенове драме *Ромерсхолм*, љубавнице ожењеног човека, алузије су биле многобројне, те је Ребека Вест више пута била у прилици да објашњава да је пседоним изабрала у журби, тик пре него што су новине отишле у штампу. Како Викторија Глендининг истиче, Ребека Вест није волела ни ту драму ни њену јунакињу. – Victoria Glendinning, *Rebecca West: A Life* (New York: Alfred A. Knopf, 1987), 37-38.

броја у број, износила на рачун сифражеткиња, романи госпође Вард наишли су на оштру критику Ребеке Вест, и то због ставова који се у њима износе о браку и родним улогама. Упечатљив је опис Кетрин Лејбурн, идеалне јунакиње госпође Вард, који Ребека Вест даје у закључку приказа:

Она никада није зарадила хлеб који је јела. Живот је провела мислећи лепе мисли, тако што је представљала доброћудан и леп утицај. (...) Ништа неће спасити Жену док она сама не схвати да је много, много боље успешно водити весели паб него произвести катедралу пуну лепих мисли.⁵⁰

Нагласак на важности рада типичан је за младу Ребеку Вест. У приказима она често говори о значају плаћеног рада, односно економске самосталности жена, те о улози професионалне остварености у достизању личне среће, посебно када је реч о уметничким позивима. Отуда не чуди што су рад и женска независност у средишту приказа који је објављен у последњем броју часописа *The Freewoman*. Реч је о приказу књига Дејвида Грејама Филипса (David Graham Philips, 1867–1911), америчког романописца и новинара, ког је убио Фицхју Којл Голдсбороу (Fitzhugh Coyle Goldsborough), виолиниста из угледне породице, јер је веровао да је Филипс искористио неке детаље из његовог породичног живота за један свој роман. Филипсов роман *Цена коју је платила* (*The Price She Paid*) Ребека Вест назива „снажним феминистичким трактатом“.⁵¹ Главна јункиња романа је жена-паразит, због чега јој Филипс ускраћује право на љубав. Међутим, у роману се приказује еволуција те јунакиње, односно пут који је прешла да би од такозваног паразита постала независна жена. Жеља јој је била да пева у позоришту, а како је с временом схватила да ће бити срећна с неким мушкарцем тек када буде радила и буде била независна, она креће на часове певања и на крају постаје певачица. Овако Ребека Вест описује ситуацију главне јунакиње с краја романа:

Када коначно постане примадона, она више не ужива у својој уметности после свог тог исцрпљивања у процесу вежбања и развијања гласа преко његових природних

---

⁵⁰ Rebecca West, “The Gospel According to Mrs. Humphry Ward”, *FW* 1.13, 250.

⁵¹ Rebecca West, “Two Books by David Graham Philips”, *FW* 2.47, 404.

могућности. Али, она ужива у слободи. Никоме не дугује хлеб који једе, нити треба некоме да га плаћа у телесној или духовној валути.

Живот Милдред Говер, која је потрошила сву лепоту и страст своје младости у тражењу онога што је требало да јој припадне рођењем – право на рад – представља параболу живота Дејвида Грејама Филипса.⁵²

Да је Ребека Вест имала истанчан слух за разне видове дискриминације показује приказ романа енглеске списатељице и новинарке Емили Роуз Меколи (Emilie Rose Mascauley, 1881–1958). Каже се да је роман добро написан, а замерке се тичу идејног плана: наиме, у роману Роуз Меколи у везу су доведени социјални статус и снага, односно слабост, те се на основу тога тврди да сиромашнима треба „опростити њихове вулгарности, због њихове слабости, а не због њихове снаге“.⁵³ На сличан начин, сматра Ребека, жене издају неке важне принципе у име феминизма: оне на основу своје слабости захтевају права једнака онима која имају мушкарци. Или, како се каже у закључку, „захтевају слободу јер су природно робови“.⁵⁴ Такав став близак је уверењима уреднице часописа Доре Марсен, која је сматрала да жене слободу морају најпре освојити *изнутра*, а тек онда *споља*, у виду права гласа.

Посебно је негативан приказ антифеминистичке студије популарног тона Харолда Овена (Harold Owen, 1872–1930). Поред осталог, Ребека Вест наводи један цитат који ће савременој читатељки, сва је прилика, деловати посве невероватно:

Овако он изокреће ствари: пре него што ове жене добију било какво признање, ’неопходно је доказати да *заједничко* откриће до којег је дошла Мадам Кири, као и оригинална истраживања госпође Ајртон (Phoebe Sarah Hertha Ayrton, 1854–1923, напомена А. К.) није начинио неки мушкарац, ако не у том тренутку, онда убрзо након тога’.⁵⁵

---

⁵² Ibid., 405.

⁵³ Rebecca West, “Views and Vagabonds”, *FW* 1.18, 349.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Rebecca West, “’Woman Adrift’”, *FW* 1.19, 368.

Подсетимо се овде замерке коју је изнела Патриша Бир поводом стилских средстава Ребеке Вест – подсмеха и сарказма. У овом конкретном случају, та средства делују недовољно: збиља, како адекватно реаговати на захтев да се женама не признају њихова открића док се не утврди да их неки мушкарац није начинио, ако не у исто време, онда нешто касније?

У приказу романа *Крила појуде* (*Wings of Desire*) госпођице М. П. Вилкокс (М. Р. Willcocks) приметно је оно што је Кроненбергер назвао „толерисањем оних који су ’на правој страни’“. Након што проблематизује жанр књиге, те као најозбиљнију ману романа изнесе чињеницу да ауторка не верује довољно у значај ликова које ствара, Ребека Вест закључује да је роман „снажан и вредан“ упркос свим погрешкама и естетским несавршеностима.⁵⁶ Сва је прилика да се позитивна оцена романа једним делом заснива на блиским уверењима Ребеке Вест и госпођице Вилкокс:

Корисна лекција која се може извући из живота Саре Херфорд састоји се у сазнању да није могуће наћи смисао у животу осим ако особа нема религију. (...) Занимљиво је приметити да оног тренутка када постане религиозна особа – овде термин користим у шоовском смислу, да опишем особу која верује да је он или она ’инструмент за неку сврху у универзуму која је виши циљ и мотивациона снага еволуције’ – она мора да раскрсти са природним везама које има према дому и породици. Све религије нападају дом.⁵⁷

Да би се овај навод боље разумео, потребно је нагласити да Ребека Вест сматра да Сара Херфорд, главна јунакиња романа, није у стању да оконча лош брак све док се не оствари професионално, то јест, док не постане пијанисткиња: „Она се припрема за то. Постаје славна пијанисткиња, и тек тада, када је оправдала своје постојање, спремна је да се суочи на суду за разводе са Кнајветом.“⁵⁸ Слично као у претходно споменутих приказима, и овде смо суочени са идејом да је жена суштински слободна тек када се оствари на професионалном плану.

---

⁵⁶ Rebecca West, “Wings of Desire”, *FW* 1.22, 433.

⁵⁷ *Ibid.*, 434.

⁵⁸ *Ibid.*, 433.

Један за другим излазе два приказа аутобиографског романа *Исповест једне будале* (*The Confession of a Fool*) Августа Стриндберга (August Strindberg, 1849–1912), написаног на француском, а потом преведеног на немачки, енглески и, напослетку, шведски језик, као и појединих његових драма. Ова аутобиографска проза темељи се на искуству Стриндберговог брака са Сири фон Есен (Siri von Essen). Прва реченица првог приказа карактеристична је за стил Ребек Вест: „Аутори који су писали о Стриндбергу заборавили су да спомену да није умео да пише.“⁵⁹ Убрзо потом она наглашава да је вредност Стриндбергових дела строго морална, а не уметничка, те да их у том светлу треба проучавати и тумачити. За Ребеку Вест приказивање Стриндбергове аутобиографске прозе, као и његових драма, представља позорницу за изношење ставова о браку и (не)срећи која га прати, попут овог: „Потчињавање несрећи је неопростив грех против духа.“⁶⁰ Треба, међутим, рећи да је она веровала да Стриндбергова књига о браку треба да буде широко доступна (у то време била је забрањена у појединим библиотекама) да би млади могли на основу њеног читања да закључе да ли желе да прихвате постојеће стање ствари у области брака и породице.

Поновимо још једном, није случајно што идеја о праву на рад доминира првим и последњим приказом потписаним именом Ребеке Вест: на почетку њеног критичарског ангажмана у часопису *The Freewoman* стоји Кетрин Лејбурн, која никада није сама зарадила за храну коју је јела, док на његовом крају стоји Милдред Говер, која је уложила читав свој живот да би се професионално остварила и на тај начин постала независна жена – финансијски, телесно и духовно. Чини се да је ту самосталну жену Ребека Вест имала на уму док је писала своје прве приказе, те да је њено присуство или, чешће, одсуство из књижевних дела представљало својеврсни лакмус папир уочи вредновања. У средишту феминизма Ребеке Вест налази се идеја слободне жене, којој рад омогућава најпре економску, те сваку другу самосталност. То је било у складу са основним претпоставкама и принципима за које се залагао часопис *The Freewoman*.

Критичарски стил

---

⁵⁹ Rebecca West, “Strindberg – The English Gentleman”, *FW* 2.39, 245.

⁶⁰ Rebecca West, “Strindberg – The English Gentleman – II”, *FW* 2.40, 269.

Више пута је споменуто да је за књижевне приказе Ребеке Вест карактеристичан специфичан стил, који се најчешће описује као ефектан, снажан, убојит или, ако у недостатку домаће фразе употребимо једну одомаћену, „catchy“. Посебно се скреће пажња на уводне реченице њених кратких приказа, те ћу овде указати на неколико упечатљивих примера. За приказ новог романа Г. К. Честертон (G. K. Chesterton, 1874–1936) карактеристичан је вешт почетак: „Господин Г. К. Честертон описао је себе и свој неуспех знатно боље него што би то било који критичар могао да пожели да уради“.⁶¹ Ову наизглед нејасну тврдњу Ребека Вест образлаже у наредним редовима. Наиме, она реферише на једно Честертоново запажање из његове монографије о Роберту Браунингу о томе шта чини осредњи таленат, да би га убрзо „напала“ његовим закључцима: „Болну ситуацију генија који не схвати на време своју скромну судбину и наставља да се бори да се успне на Олимп илуструје сам господин Честертон.“⁶² У средишту приказа је оштра критика Честертоновог конзервативизма, уз духовиту опаску о домаћинству и кућним пословима: док Честертон осећа потребу да у свом роману одбрани дом и кућне послове од напада да они представљају тамницу, Ребека Вест тврди да се нико не жали да је дом тамница нити да је породични живот досадан, напротив, људи се жале на превише узбуђења у овој сфери. На први поглед необична тврдња илустрована је статистичким податком да је половина злочина које су жене починиле била над очевима, мужевима или децом.⁶³

Истина, стил Ребеке Вест оличен у упечатљивим, духовитим, често ироничним фразама и изјавама, понекад односи превагу над анализом самих књижевних дела. Њену бритку опаску о Арнолду Бенету (Arnold Bennett, 1867–1931), чувеном енглеском аутору, који се веома често посматра искључиво „кроз очи“ Вирџиније Вулф и блумзберијеваца, дакле, као превазиђени традиционалиста, читатељка ће прочитати и, врло могуће, с одобравањем се насмејати:

---

⁶¹ Rebecca West, “Manalive”, *FW* 1.17, 334.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*, 335.

Колико је дивно бити торијевац и презирати пола нације. Колико је дивно бити мушкарац анти-феминиста и презирати пола светске популације. Толико је ситних задовољстава којих се особа мора одрећи да би прихватила теорије слободе.⁶⁴

Међутим, иако такав опис доста говори о политичкој/идеолошкој оријентацији Арнолда Бенета, он није нужно довољан за тумачење и вредновање његовог романа.

На том трагу треба споменути и снажан почетак приказа романа *Брак* Х. Ц. Велса: „Маниризми господина Велса у *Браку* иритирају више него икада! (...) Разуме се, он је баба-девојка међу романописцима.“⁶⁵ У остатку приказа на удару је начин на који је Велс приказао главну јунакињу. На овај приказ Ребеке Вест анонимна читатељка⁶⁶ у писму објављеном у рубрици посвећеној кореспонденцији у часопису *The Freewoman* реагује следећим речима:

Признајем, све ово нема много везе са романом *Брак* господина Велса, као што и приказ Ребеке Вест има упадљиво мало везе са самим романом. Као осврт на роман који му је повод њен је приказ често веома забаван, повремено добар у критици идеја изнетих у књизи, и скоро сасвим промашен када је реч у разумевању ствари као учинка Уметности.⁶⁷

Занимљиво је да се реаговање непознате читатељке из 1912. умногоме поклапа са примедбама које су савремени критичари изнели на рачун критичарског рада младе Ребеке Вест која, према њима, критикује идеје, етос аутора, уместо форму књижевног дела и његове одлике, попут композиције, стила, карактеризације.

Треба још нагласити да је Ребека Вест имала интегритет неопходан за књижевног критичара. Наиме, опште је познато да је по читању негативног приказа романа *Брак* Х. Ц. Велс, у то време популаран аутор како у Енглеској тако и шире, позвао младу Ребеку Вест на ручак на имање на ком је живео са супругом и два сина. Овако га је она описала свом пријатељу Харолду Рубенштајну (Harold Rubenstein, 1891–1975), сараднику часописа *The*

---

⁶⁴ Rebecca West, “The Matador of the Five Towns”, *FW* 1.20, 387.

⁶⁵ Rebecca West, “Marriage”, *FW* 2.44, 346.

⁶⁶ Писмо је потписано са „Икс.“ („X.“), те је родна одредница претпоставка ауторке ових редова.

⁶⁷ Rebecca West’s Review of „Marriage“, *FW* 2. 45, 373.

Freewoman, адвокату специјализованом за „књижевне случајеве“⁶⁸ и драмском писцу: „Он је један од најзанимљивијих мушкараца које сам имала прилике да упознам. Причао је без престанка од 13,15 до 18,30 са невероватном живошћу и неком врстом глади за идејама“.⁶⁹ Недуго потом, 1913. године, Ребека Вест се нашла у двоструко неугодној позицији: с једне стране, била је љубавница успешног, познатог, двадесет и пет година старијег писца који није имао намеру да се због ње разведе, али није желео ни да прекине однос са њом, што никако није била улога „слободне жене“ у оном смислу у ком је она оцртана у часопису *The Freewoman*; с друге стране, била је млада, неударна, самохрана мајка, што ју је ставило у позицију појединих књижевних јунакиња које је бранила од њихових „моралних“ аутора. По много чему турбулентну и исцрпљујућу везу са Х. Ц. Велсом одржавала је десет година. Међутим, и то треба подвући, приватни однос са Велсом није је спречио да пише отворено о његовим романима, било позитивно било негативно.

Уз благу резерву, фразе, метафоре и слике из књижевних приказа Ребеке Вест могу се упоредити са такозваним *блурбовима* на корицама књига. Разлика је у томе што је сврха блурба да привуче читаоце, док су њени искази често тежили да читалачку публику одврате од одређене књиге. Напоследку, није ли то улога новинске критике: разврставање добрих од лоших књига?

Феминистички и/или ужи књижевно-критички критеријуми вредновања књижевних дела

Није нетачно када поједини аутори, попут Патрише Бир, кажу да је Ребека Вест фаворизовала садржај у односу на форму или, тачније, да су је од изведбе више занимале идеје у књижевним делима. Међутим, из данашње перспективе, са знањима која су нам донели такозвани савремени спољашњи приступи, попут феминистичке теорије и критике, студија рода, потколонијалне критике и других, чини се проницљиво становиште Ребеке Вест о тесној вези између естетике, етике и политике једног књижевног дела, које се у њеном случају темељило на једном кључном критеријуму – феминистичком. Уколико бисмо разложили овај критеријум, видели бисмо да је њу занимало, с једне стране, како су представљени женски ликови, и то махом у књижевности који су писали мушкарци и, с

⁶⁸ Види: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0017_0_17142.html (приступ: 5. 8. 2014).

⁶⁹ Цитирано према: Victoria Glendinning, *Rebecca West: A Life*, 47.

друге, какву књижевност пишу жене. И у том погледу Патриша Бир има право: Ребека Вест је писала феминистичку књижевну критику пре него што је она под тим називом институционализована шездесетих година двадесетог века.

Приказ историје књижевности невеликог временског распона *Енглеска књижевност 1880–1905 (English Literature, 1880–1905)* Џ. М. Кенедија (J. M. Kennedy) може се сматрати књижевно-критичким у ужем смислу. Ребека Вест наглашава да је ова историја на првом месту корисна због обиља утемељених података о појединим ауторима. Кенедију, међутим, замера то што уместо као научник пише као критичар, и што основну тезу своје студије базира на дистинкцији романтизам/класицизам. Разумевање књижевности Ребеке Вест – или, ако се уз дозу хумора позовемо на термин њој неомиљеног Т. С. Елиота, њено разумевање класика – барем је делом исказано уверењем да не само што је дистинкција романтизам/класицизам непрецизна већ се њом замагљује чињеница да се само несавршени уметници могу сврставати у категорије попут романтичара или класициста: „Савршени уметници превазилазе све такве дистинкције.”⁷⁰ Такође, она износи јасне критичке судове када на примерима конкретних аутора објашњава кога је Кенеди потценио, а кога преценио у својој историји. Као један од озбиљнијих пропуста Џ. М. Кенедија, истиче се чињеница да је превидео значај *Жуте књиге (The Yellow Book)*, књижевног часописа који је излазио у Лондону у периоду 1894–1897, донекле везаног за естетицизам и декаденцију у уметности. У њему су објављивали аутори попут Макса Бирбома, Арнолда Бенета, Џорџа Гисинга, Хенрија Џејмса, Х. Џ. Велса итд.

Прва реченица приказа под називом „Тако једноставно“ („So Simple“) враћа нас на мото овог текста: „Најгоре у вези са бивањем феминисткињом јесте што особа о томе нема доказе. Жене су способне за све, па ипак, незгода је, оне неће постати генијалне.”⁷¹ Поводом књига три списатељице – Терезе Билингтон-Грег (Teresa Billington Greig), Олив Шрајнер (Olive Schreiner) и Лујзе Хајлгерс (Louise Heilgers), Ребека Вест се пита зашто жене одбијају да постану добри писци. Она најпре наводи да брак „без сумње нагриза уметнички развој жене попут рака”.⁷² Уз то, за жене је карактеристичан страх од ризиковања који Ребека Вест види као двоструко ограничење: прво, због тог страха неке

⁷⁰ Rebecca West, “English Literature, 1880–1905”, *FW* 2.36, 187.

⁷¹ Rebecca West, “So Simple”, *FW* 2.46, 390.

⁷² *Ibid.*

се жене неће посветити уметничким позивима; друго, такав страх оставља траг на само писање, то јест, на стил књижевнице. Приказ се завршава тврдњом да упркос томе што су све три списатељице комплексне личности, њихова проза и поезија, на жалост, то нису.

Међу чувенијим приказима из овог периода налази се приказ три књиге (*The Considine Luck* Х. А. Хинксона, *The Spinster* Хјуберта Велса /Hubert Wales/, *The Trespasser* Д. Х. Лоренса /D. H. Lawrence/) под називом „Уседелице и уметност“ („Spinsters and Art“). Након врло кратког разматрања прве две књиге, Ребека Вест их назива лошом књижевношћу и закључује да „[н]ије непристојно рећи да би било боље да те две књиге никада нису написане“.⁷³ Остатак приказа посвећен је Лоренсовој књизи, коју Ребека Вест сматра добром и која јој служи да изнесе неколико важних запажања о књижевности. У Лоренсовом роману фигурирају три лика која се у приказу укратко описују – Сигмунд и његова жена Беатрис, те Хелена, Сигмундова љубавница. Фокус је на Хелени, коју Ребека Вест назива уседелицом: особом која има маште (fancy) али не и имагинације (imagination); она Сигмунда најпре види као „савршеног мушкарца“, а када га коначно види у реалном светлу – разочара се. Овако, по Ребеки Вест, уседелице виде мушкарце: „Уседелица, која посматра живот кроз завесе интерната или неке друге сличне установе утемељене на целибату, види мушкарце као дрвеће које хода – велике, поносне, скоро величанствене.“⁷⁴ Таква идеализована слика мушкарца, сматра Ребека Вест, типична је и за уседелице-списатељице:

Поимање мушкарца какво имају уседелице негативно је утицало на књижевност. Узмимо у обзир колико књига су уседелице написале, а колико их је, уз то, намењено уседелицама. У свим су тим књигама мушкарци описани као снажни богови.⁷⁵

Да би илустровала свој аргумент она за пример узима романе Шарлоте Бронте: „Удата жена не би ни један минут поверовала у лик господина Рочестера.“⁷⁶ Сва је прилика да је Шарлота Бронте била свесна мана и ограничења мушкараца јер је имала оца и брата.

---

⁷³ Rebecca West, “Spinsters and Art”, *FW* 2.34, 147.

⁷⁴ *Ibid.*, 148.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

Међутим, од породице и рођака се очекује да имају мане, објашњава Ребека Вест, и додаје да жену мушкарчеве мане изненаде само у случају када јој је он привлачан:

Из тог изненађења рађа се уметност. Желимо романе које ће жене написати о мушкарцима. Невелик број мушкараца успео је да опише мушкарце једнако као што је описао жене. Нека жена треба да напише роман о мушкарцу и борби његове душе са универзумом, једнако дирљив и једнако патетичан као што је *Теса од Убервила*. Била би велика ствар за жену да учини за једног мушкарца колико је Мередит учинио за све његове жене. (...)

Због тога је питање уседелица заиста важно питање. Данас имамо стотине и хиљаде уседелица широм земље, које махом производи образовни систем. Дакле, велик је број оних којима је ускраћена могућност да буду супруге и мајке. Једине особе којима такво ограничење може бити од користи су уметнице. Али, не заборавимо, уседелица је обично сентименталиста и самим тим неспособна за уметност.

Која је онда корист од свих тих уседелица?⁷⁷

Овај дужи цитат значајан је за виђење (женске) књижевности Ребеке Вест, као и због захтева да жене почну да пишу романе о мушкарцима. Разуме се, она ту мисли на мушкарце „од крви и меса“, дакле, на особе са врлинама и манама, а не на „снажне богове“ на какве се најчешће наилази у романима уседелица-писатељица. Међутим, приказ имплицира следеће питање: како жене могу да упознају „праве“ мушкарце и ослободе се идеализованих репрезентација које стичу путем образовања, када живе у својеврсној изолацији од реалног живота?

Овај приказ Ребеке Вест изазвао је занимљиву реакцију две читатељке документовану у писмима читалаца у рубрици за кореспонденцију у броју тридесет и шест часописа *The Freewoman*.⁷⁸ „Разочарана читатељка“, према којој се уметником не постаје него рађа, сматра да приказ Ребеке Вест имплицира да само супруге и мајке могу бити уметнице. Она исказује чуђење што се такав став појавио у модерном феминистичком часопису попут *The Freewoman*. С једне стране, могуће је да је читатељка намерно

---

⁷⁷ Ibid., 149.

⁷⁸ Прво писмо потписано је са „A Disappointed Reader“, а друго са „X.“, те је родна одредница претпоставка ауторке ових редова.

иронична, то јест, да свесно изврће тезе Ребеке Вест; с друге стране, једнако је могуће да није разумела аргументе изнете у приказу „Уседелице и уметност“. У писму потписаном са „Икс.“ („Х.“) изражава се сумња да Ребека Вест није ни прочитала (или није разумела) романе Шарлоте Бронте јер не увиђа комплексност мушких ликова. Уз то се каже да нема ниједног разлога да неко не буде опчињен личношћу господина Рочестера.

Одговор Ребеке Вест на ова два писма указује на неколико кључних проблема везаних за (женско) ауторство. Она најпре каже да уседелиштво није нужно женска особина: „То је напосто ограничено искуство једног пола, које за последицу има да се други пол посматра са идеалистичке тачке гледишта.“⁷⁹ Другим речима, уседелиштво је, по њој, стање духа. Такође, она изнова инсистира на интернатима да би подвукла да уседелиштво подразумева одвојеност од супротног пола. Ребека Вест одбацује оптужбу да је имплицирала да супруге и мајке треба да буду списатељице и при том додаје да, попут мајке која све жртвује за своје дете, уметница жртвује све за своју уметност. На приговор да се уметником не постаје него рађа, формулисано у писму „разочарене читатељке“ следећим речима „[у]метник се рађа у годинама када су жене махом још увек уседелице: отприлике између четврте и осамнаесте године“, Ребека Вест одговара на следећи начин:

Али ако јој одузмеш интелектуално и емотивно искуство, онда ће то нестати. Ако девојчицу од пет година која покаже знакове песничког талента затвориш у затворску ћелију, њене песме ће бити осиромашене и монотоне. Због чежње за емотивним искуством имагинација Џејн Остин није достигла пуну снагу. Иако њени комични ликови имају неке људске недостатке, њени хероји (дакле, мушкарци које је посматрала са сексуалне тачке гледишта) били су „снажни богови“.⁸⁰

Заправо, Ребека Вест сматра да уседелице-списатељице, зато што су најчешће ускраћене за основна животна искуства, као и због стереотипних родних улога које се девојчицима и девојкама намећу социјализацијом и образовањем, идеализују мушкарце и тако стварају неуверљиве књижевне ликове. Овде се треба присетити чувеног есеја

---

⁷⁹ Rebecca West, „Spinsters and art“, *FW* 2.37, 213.

⁸⁰ *Ibid.*

Вирџиније Вулф „Професије за жене“ („Professions for Women“), у ком се тврди да жена која жели да пише (било књижевност, било књижевну критику) претходно мора да убије такозваног „анђела у кући“ (викторијански идеал женствености) како би се ослободила свих инхибиција и страхова, и изговорила оно што сматра истином „о људским односима, моралу и сексу“.⁸¹ Такође, треба указати и на сличност одабраних примера – романа Џејн Остин и Шарлоте Бронте: Ребека Вест ове примере користи када говори о значају животног искуства за писање у приказу „Уседелице и уметност“ и у одговору на писмо читатељке, док их Вирџинија Вулф наводи у *Сопственој соби*.⁸²

Другим речима, у приказу о уседелицама, као и у одговору на писма читатељки, Ребека Вест тврди да је неопходно да списатељице (списатељице-уседелице) (про)живе живот, стекну интелектуална, емотивна, сексуална и сва друга искуства, те да ће тек тада моћи да пишу књижевност о мушкарцима који их окружују уместо што својим романима овековечују идеализоване снажне богове. Скоро две деценије касније Вирџинија Вулф сличне тезе износи у *Сопственој соби*, утемељујућем есеју феминистичке теорије и критике. Овде још треба скренути пажњу на једну „креативну“ уседелицу из непосредног окружења Ребеке Вест – Дору Марсден, која је највећи број својих продуктивних година, било у часопису *The Freewoman* и његовим наследницима било у својим филозофским студијама, посветила раду на женској еманципацији и проблематици људске слободе и индивидуализма.

Дора Марсден (Dora Marsden, 1882–1960)

---

⁸¹ Virginia Woolf, „Professions for Women“, 4.

⁸² Virđžinija Vulf, *Sopstvena soba*, 78.

У одговору на оптужбу да није прочитала романе Шарлоте Бронте изнету у писму читатељке „Икс.“, Ребека Вест делом одговара и на питање постављено на почетку овог есеја:

Зарађујем за живот као новинарка. Неко ме заиста плаћа да пишем о књижевности. Да нисам прочитала књиге о којима пишем, онда бих тај новац добијала на превару. Како сматрам да је новинарска професија часна барем колико и лекарска професија, с љутњом одбацујем оптужбе да сам надрилекар.⁸³

Дакле, када је реч о критеријумима према којима се вреднује књижевност, Ребека Вест је често посезала за феминистичким, стављајући у први план књижевних приказа питања о репрезентацији женских и мушких ликова, њиховим односима, браковима, професијама, (не)успесима. Та питања су јој служила да разматра погледе на свет аутора књижевних дела којима се бавила, често с иронијом и подсмехом, уз помоћ упечатљивих слика и фраза. Треба још једном нагласити да су њени увиди о женском ауторству, односно књижевности коју су писале жене, драгоцени за феминистичку теорију и критику, упркос томе што су у питању само назначени, недовољно развијени аргументи, јер формат кратког књижевног приказа, и то савремених дела, није ни остављао више простора за дискусију о начелним поетичким питањима.

Закључак

Поред осталог, прве деценије двадесетог века обележиле су професионализација и институционализација књижевне критике у оквиру модерног универзитета, то јест,

---

⁸³ Rebecca West, „Spinsters and art“, *FW* 2.37, 213. У антологији *Под у модернизму. Нове географије, сложена преклапања*, аутор уводника за поглавље под називом „Новинарство у модернизму“ („Journalism Meets Modernism“), Патрик Колиер (Patrick Collier) описује дебату с почетка двадесетог века која се односила на стање у новинарству. Као разлог пада квалитета у оквиру новинарске професије често се наводила такозвана феминизација новинарства, односно велик број жена у овој области. Међу онима које су се оваквом нападу на новинарке оштро супротставиле биле су Ребека Вест, Роуз Меколи, Винифред Холтби (Winifred Holtby) и Вирџинија Вулф, чији су текстови на ту тему уврштени у ову антологију. Види: Patrick Collier, „Journalism Meets Modernism“, у: Bonnie Kime Scott, ed., *Gender in Modernism. New Geographies, Complex Intersections* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2007), 186-224.

студија књижевности. То је довело до промене у разумевању (друштвене) улоге књижевне критике: критичари се сада обраћају уској, стручној заједници, и то у стручним публикацијама, док аматерска критика, која је донедавно широј нестручној читалачкој публици служила као својеврсни „водич кроз културу“, губи на значају и постепено нестаје. Како смо видели, Т. С. Елиота називају првим неакадемским критичарем који је писао академску критику и обраћао се пробраној читалачкој публици. Његови ставови о књижевности и књижевној критици, заједно са идејама о приступу књижевном делу какве су нешто касније неговали *нови критичари*, умногоме су обликовали наша схватања о студијама књижевности и књижевној критици. Поновимо, у историјама књижевне критике улога људи од пера и критичара-аматера с почетка двадесетог века, те њихов покушај да се одупру професионализацији критике и задрже је у такозваном јавном простору, често су занемарени.

Као што је Т. С. Елиот био једна од централних фигура студија књижевности у првој половини двадесетог века, тако и Вирџинија Вулф представља симбол феминистичке књижевне критике, а *Сопствена соба* њену основну референтну тачку. Попут Елиота, и она је потиснула и/или заклонила мање значајне ауторке из тог периода, ауторке које су писале о истим или сличним темама, али у другој врсти периодике и у другачијем регистру јер су се обраћале нестручној читалачкој публици. Међу њима се налази и Ребека Вест са својим раним (феминистичким) књижевним приказима. Сувишно је рећи да критичке текстове Вирџиније Вулф и Ребеке Вест не треба поредити јер они, видели смо, припадају различитим жанровима и писани су с различитом намером. Међутим, треба имати у виду да су ауторке и новинарке попут младе Ребеке Вест стварале простор и повољн(и)у атмосферу за теме и проблеме које ће, рецимо, Вирџинија Вулф подробније разматрати у својим есејима. Новинска критика Ребеке Вест која је излазила у часопису *The Freewoman* била је у правом смислу ангажована критика: тема слободне, независне жене којом се часопис бавио из различитих углова, била је у фокусу њених књижевних приказа у оквиру којих је најчешће разматрано како су жене приказане у књижевности, али и какву књижевност пишу жене.

Узевши све претходно речено у обзир, нагласила бих значај подробног описа књижевног, то јест, културног поља са почетка двадесетог века. О његовој хетерогености сведочи већ и чињеница да су критику писали и Т. С. Елиот, и Вирџинија Вулф, и Ребека

Вест, међутим, пошто се нису обраћали истој публици нити су имали исте циљеве, ни њихове књижевне критике не можемо подвести под исту категорију. Отуда су за истанчаније и нијансираније разумевање модерности и модерниз(а)ма значајна савремена истраживања која у обзир узимају и „високи“ и „ниски“ модернизам, односно елитну и популарну културу, те везу између елитне културе и тржишта, то јест, конзумеризма, и тако даље. Посебно бих истакла значај студија модернистичке периодике јер је, како се често каже, „модернизам почео у часописима“.⁸⁴ Коначно, таква истраживања, којима се исписују и допуњавају историје културе или, пак, у овом конкретном случају историје књижевне критике, подсећају нас на суштинска питања која би припадници академске заједнице требало да постављају – питања о сврси нашег рада и његовој улози у широј заједници. Ребека Вест није била део академске сфере, али је била свесна да је говор о књижевности увек и (раз)говор о идејама, као и да феминистичка књижевна критика може (и треба) да има трансформативну улогу, односно да мења поглед на себе, друге и свет.

Литература

- Ardis, Ann, and Leslie W. Lewis, eds. *Women's Experience of Modernity, 1875-1945*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2003.
- Ardis, Ann, and Patrick Collier, eds. *Transatlantic Print Culture, 1880-1940. Emerging Media, Emerging Modernisms*. Palgrave Macmillan, 2008.
- Beer, Patricia. „Ladies and Gentlemen“. *London Review of Books*, Vol. 4, No. 8, May 6 1982 (pristup: 20. 7. 2014).
- Clarke, Bruce. *Dora Marsden and Early Modernism. Gender, Individualism, Science*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996.
- Collier, Patrick. „Journalism Meets Modernism“. U Bonnie Kime Scott, ur. *Gender in Modernism. New Geographies, Complex Intersections*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2007, 186-224.

---

⁸⁴ Види: Robert Scholes, Clifford Wulfman, *Modernism in the Magazines. An Introduction* (New Haven and London: Yale University Press, 2010), The Modernist Journals Project: <http://www.modjourn.org/> (приступ: 9. 8. 2014), Journal of Modern Periodical Studies: http://www.psupress.org/journals/jnls_jmps.html (приступ: 9. 8. 2014).

- Collini, Stefan. „Battle-axe and Scalpel“. *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/books/2008/feb/16/featuresreviews.guardianreview33> (приступ: 28. 7. 2014).
- Collini, Stefan. „Introduction“. *Common Reading. Critics, Historians, Publics*. Oxford University Press, 2008, 1-6.
- Collini, Stefan. „Performance: The Critical Authority of Rebecca West“. *Common Reading. Critics, Historians, Publics*. Oxford University Press, 2008, 43-57.
- Delap, Lucy. *The Feminist Avant-Garde: Transatlantic Encounters of the Early Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- DiCenzo Maria, Lucy Delap, Leila Ryan. *Feminist Media History. Suffrage, Periodicals and the Public Sphere*. Palgrave Macmillan, 2011.
- Dojčinović, Biljana. „Feministička čitanja i preispitivanje književnog kanona“. *Genero*, broj 1, 2002, 37-42.
- Felsi, Rita. *The Gender of Modernity*. Harvard University Press, 1995.
- Glendinning, Victoria. *Rebecca West: A Life*. New York: Alfred A. Knopf, 1987.
- Green, Barbara. „Introduction to *The Freewoman*“, http://www.modjourn.org/render.php?id=mjp.2005.00.114&view=mjp_object (приступ: 24. 3. 2014).
- Guy, Josephine M., Ian Small. „The British 'man of letters' and the rise of the professional“. U: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, ur. *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*. Cambridge University Press, [2000] 2008, 377-388.
- Journal of Modern Periodical Studies: http://www.psupress.org/journals/jnls_jmps.html (приступ: 9. 8. 2014).
- Kronenberger, Louis. „Rebecca West’s Literary Criticism“. *The New York Times*, March 8, 1931, <http://www.nytimes.com/books/00/09/10/specials/west-ending.html> (приступ: 20. 7. 2014).
- Marek, Jayne. *Women Editing Modernism: 'Little' Magazines & Literary History*. Lexington, KY: University of Kentucky P, 1995.
- Menand, Louis, Lawrence Rainey. „Introduction“. U: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, ur. *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*. Cambridge University Press, [2000] 2008, 1-14.

- Menand, Louis. „T. S. Eliot“. U: A. Walton Litz, Louis Menand, Lawrence Rainey, ur. *The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 7: Modernism and the New Criticism*. Cambridge University Press, [2000] 2008, 17-56.
- Moi, Toril. *Seksualna/tekstualna politika. Feministička književna teorija*. Prevela s engleskog Maša Grdešić. Zagreb: AGM, 2007.
- Morrison, Mark. *The Public Face of Modernism: Little Magazines, Audiences, and Reception, 1905-1920*. Madison: University of Wisconsin Press, 2001.
- Plain, Gill, Susan Sellers, ur. *A History of Feminist Literary Criticism*. Cambridge University Press, 2007.
- Scholes, Robert. „General Introduction to the Marsden Magazines“, http://www.modjournal.org/render.php?id=mjp.2005.00.114&view=mjp_object (pristup: 24. 3. 2014).
- Scholes, Robert, Clifford Wulfman. *Modernism in the Magazines. An Introduction*. New Haven and London: Yale University Press, 2010.
- Solomon, Susan. „Introduction to *The New Freewoman and The Egoist*“, http://www.modjournal.org/render.php?id=mjp.2005.00.114&view=mjp_object (pristup: 24. 3. 2014).
- The Modernist Journals Project: <http://www.modjournal.org/> (pristup: 9. 8. 2014).
- Vulf, Virdžinija. *Sopstvena soba*. Prevela s engleskog Jelena Marković. Beograd: Plavi jahač, 2003.
- Vulf, Virdžinija. *Tri gvineje*. Prevela s engleskog Dragana Starčević. Beograd: Feministička 94 i Žene u crnom, 2001.
- West, Rebecca. *The Young Rebecca: Writings of Rebecca West 1911-17*. Izbor i predgovor: Jane Marcus. Indiana University, 1982.
- West, Rebecca. „Mr Chesterton in Hysterics. A Study in Prejudice“. *The Clarion*, 14 November 1913. U: Rebecca West, *The Young Rebecca. Writings of Rebecca West 1911-1917*. Jane Marcus, izbor i predgovor. Indiana University, 1982.
- West, Rebecca. „What Is Mr. T. S. Eliot’s Authority as a Critic?“. *The Daily Telegraph* (30. 9. 1932). Preštampano u: Bonnie Kime Scott, ur. *The Gender of Modernism. A Critical Anthology*. Indiana University Press, 1990, 587-591.
- West, Rebecca. The Art of Fiction, No. 65, *The Paris Review*, Spring 1981, No. 79. Intervju vodila Marina Varner (Marina Warner).

<http://www.theparisreview.org/interviews/3249/the-art-of-fiction-no-65-rebecca-west>
(приступ: 29. 8. 2014).

Woolf, Virginia. „Professions for Women“, *Killing the Angel In the House: Seven Essays*. Penguin Books, 1995, 1-9.

Čale Feldman, Lada, Ana Tomljenović. *Uvod u feminističku književnu kritiku*. Zagreb: Leykam international d.o.o., 2012.

Živković, Dragiša, ur. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1992 [1986].

Текстови из часописа *The Freewoman* (1911–1912)

Cicely Fairfield, “The Position of Women in Indian Life”, *FW* 1.2, 39.

„Notes of the week“, *FW* 1.1, 3.

Rebecca West, “The Gospel According to Mrs. Humphry Ward”, *FW* 1.13, 249-250.

Rebecca West, “Manalive”, *FW* 1.17, 334-335.

Rebecca West, “Views and Vagabonds”, *FW* 1.18, 348-349.

Rebecca West, “Woman Adrift”, *FW* 1.19, 368-369.

Rebecca West, “The Matador of the Five Towns”, *FW* 1.20, 387-388.

Rebecca West, “Wings of Desire”, *FW* 1.22, 433-434.

Rebecca West, “Spinsters and Art”, *FW* 2.34, 147-149.

Rebecca West, “English Literature, 1880–1905”, *FW* 2.36, 187-189.

A Dissappointed Reader, “What? Whither?”, *FW* 2.36, 198.

X., “Spinsters and art”, *FW* 2.36, 198.

Rebecca West, “Spinsters and art”, *FW* 2.37, 213.

Rebecca West, “Strindberg – The English Gentleman”, *FW* 2.39, 245-246.

Rebecca West, “Strindberg – The English Gentleman – II”, *FW* 2.40, 268-270.

Rebecca West, “Marriage”, *FW* 2.44, 346-348.

Rebecca West’s Review of “Marriage”, *FW* 2.45, 373.

Rebecca West, “So Simple”, *FW* 2.46, 390-391.

Rebecca West, “Two Books by David Graham Philips”, *FW* 2.47, 403-405.

Ana Kolarić
Faculty of Philology
University of Belgrade

821.111.09 Vest R.
821.111.09:141.72"1911/1912"
Original Scientific Article

Discussion on Literature and Feminism: First Critical Writings by Rebecca West (1911–1912)

First critical writings by Rebecca West appeared in the magazine *The Freewoman. A Weekly Feminist Review* in the period 1911–1912. Her reviews were mainly focused on the contemporary literature. Criterion which Rebecca West used in order to evaluate literary works

and distinguish “good” from “bad” literature was based on her strong feminist stance. First part of the article broadly discussed concepts of literary criticism and feminist literary criticism as well as the complex relationship between amateur and professional criticism at the beginning of the twentieth century. The second part examined Rebecca West’s early critical writings, in order to explore her position in the history of (feminist) literary criticism.

Keywords: *The Freewoman* (1911–1912), literary criticism, feminism, “men and women of letters”, freewoman.

316.662-055.2(460)"1914/1918"
050.48LA VOZ DE LA MUJER
305-055.2
Оригинални научни чланак

Јелена Јосиповић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Женско питање у Шпанији током Првог светског рата: перцепција рата у феминистичком часопису *La voz de la mujer*¹

Циљ овог рада је да се, посматрајући на који начин је Први светски рат утицао на положај жена у Шпанији, одговори на питање на који начин су сам рат, али и његов утицај посматрани у феминистичком часопису *La voz de la mujer*. Полазимо од претпоставке да је неутралност Шпаније у току целог сукоба утицала на стварање одређене дистанце према рату, као и да рат неће бити доминантна тема у часопису, за разлику од друштвених и економских промена које је Први светски рат индиректно изазвао у Шпанији. У првом делу рада описаћемо друштвено-историјски контекст у којем настају женски часописи за време Првог светског рата у Шпанији. Затим ће уследити анализа три броја часописа *La voz de la mujer*. Текстова ћемо покушати да протумачимо у њиховом друштвеном и историјском контексту користећи методе критичке анализе дискурса.

Кључне речи: *La voz de la mujer*, Први светски рат, Шпанија, феминизам, женски часописи.

У овом раду покушаћемо да прикажемо један од начина виђења рата у земљи која се због друштвених, политичких и историјских специфичности нашла ван сукоба који је обухватио већи део Европског континента. Шпанија због војне и финансијске неспремности 1914. проглашава неутралност у Првом светском рату, али не можемо оспорити постојање његовог утицаја на друштво и економију ове земље. Управо захваљујући новонасталим захтевима времена, долази до јачања женског покрета и до све већег учешћа жена у области рада и образовања.

Циљ рада је да се, посматрајући на који начин је Велики рат утицао на положај жена у Шпанији, одговори на питање на који начин су сам рат, али и његов утицај посматрани у феминистичком часопису *La voz de la mujer*. Полазимо од претпоставке да ће чињеница да је Шпанија у току целог сукоба остала неутрална утицати на стварање одређене дистанце према рату, као и да он неће бити доминантна тема у часопису. Са друге стране, очекујемо да ће друштвене и економске промене које је Први светски рат индиректно изазвао у Шпанији бити значајно обележје анализираног дискурса.

Најпре ћемо, кроз истраживање релевантне литературе, да опишемо друштвено-историјски контекст у којем настају женски часописи за време Првог светског рата у Шпанији. Затим ће уследити анализа три броја часописа *La voz de la mujer: revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, месечног листа² који је почео да излази 1. маја 1917. године. Анализираћемо први, други и четврти број, који су уједно и једини бројеви из периода Првог светског рата који су за сада доступни дигитализацијом фонда³. Иако постоји већи број чланака у којима се говори о ратовима, у анализу смо укључили само оне у којима се експлицитно или имплицитно помиње искључиво Први светски рат. Користећи се критичком анализом дискурса, текстове ћемо покушати да протумачимо у њиховом друштвеном и историјском контексту.

Шпанија и положај жене у Првом светском рату

Губитак колонија у Јужној и Средњој Америци током 19. века и постојање територијалних интереса на Северу Африке, проузроковали су да Шпанија на почетку 20. века буде неспремна, како војно, тако и економски, да се носи са изазовима Великог рата. Због недостатка финансијских средстава, једина могућност коју је Шпанија имала, била је да прогласи неутралност⁴, иако су, нарочито првих година од почетка рата, постојале струје које су тежиле укључењу у сукоб⁵.

Упркос проглашеној неутралности, рат је на Шпанију имао велики утицај у економском и друштвеном смислу. Најважнија последица неутралности у овом тренутку је „спектакуларни економски раст који је учврстио капитализам у Шпанији, будући да су шпанска предузећа имала прилику да своју робу продају обема зараћеним странама”⁶. Такође, дошло је до повећања броја индустријских радника, као и до повећања њихових надница. Због мобилизације и људских губитака „[н]еки Шпанци одлазили су у Француску да би на послу заменили Французе који су се налазили на фронту. На повратку, доносили су нове идеје и обичаје”⁷.

У европским земљама захваћеним сукобом долази до масовног укључивања жена у радну сферу. Како је рат одмицао, због велике стопе ратних жртава и све већег броја мобилисаних мушкараца, проценат жена које су радиле, посебно у индустријским гранама привреде, све више је растао. Са једне стране, оне су на то биле принуђене ради очувања породице, али са друге су и подстицане од стране државе како би се спречио индустријски колапс⁸.

Овде бисмо укратко желели да се осврнемо и на развој феминизма у Шпанији. Женски покрет био је слабији и јавио се касније него у економски развијенијим земљама. За разлику од њих, за Шпанију је карактеристично да је феминистички покрет био конзервативнији управо у деловима земље који су били економски развијенији, попут Каталоније⁹. Неједнаки развој шпанских регија, разлика између радикалних и конзервативних феминистичких струја и утицај Католичке цркве на друштво имаће за последицу неуједињеност женског покрета. Због тога ће и многи постављени циљеви, попут права на глас¹⁰, у потпуности бити достигнути касније у односу на већину других земаља. Што се тиче права на рад, иако су жене током 19. и на почетку 20. века имале право да раде (мада под другачијим условима него мушкарци), доминантни дискурс све до друге трећине 20. века сводио се на то да је укључивање жена у радну сферу неприродно и да је одвлачи од њене праве улоге супруге и мајке¹¹. И поред тога, током прве трећине 20. века, а посебно од 1914. године, жене се масовно укључују у радну сферу, чиме доприносе економској модернизацији Шпаније.¹²

Женски часописи у Шпанији од 1914-1918. године

Термин женски часопис може да се односи на две врсте периодичних публикација, односно на „часописе за жене, оне који се издају да би жену уљуљкали у сигурности куће (без обзира да ли је то замак или колиба), моде, свакодневних обавеза, – или на часописе које стварају жене саме за себе”¹³. Шпански аутори, попут Фернандеса Санса (Fernández Sanz) или Инохосе Мељадо (Hinojosa Mellado) такође праве разлику између *женских часописа* и *часописа за жене*, али праве другачију значењску разлику. Према њима, женски часописи су они који се баве темама везаним за моду, кућу, лепоту, односно оним традиционално везаним за жене. Часописи за жене били би они који су писани за жене, али који су се бавили другим темама, попут феминизма¹⁴.

Женски часописи се у Шпанији први пут појављују у 18. веку, да би од средине 19. века доживели експанзију¹⁵. На почетку 20. века, захваљујући либералним и модерничким настојањима, у Шпанији је постојала потпуна слобода штампе, а у јавном дискурсу није било

цензуре¹⁶. Око почетка Првог светског рата, у Шпанији почиње да се јавља идеја о феминистичком покрету, а те идеје највише су се пропагирале у часопису *Pensamiento Femenino* (1913-1916)¹⁷.

Перинат (Perinat) и Марадес (Marrades) направили су поделу женских часописа који су излазили у Шпанији током 19. и прве половине 20. века¹⁸:

1. Женски часописи који нису имали политичку и друштвену идеологију и који су промовисали традиционалне вредности¹⁹.
2. Часописи који су окарактерисани као феминистички и промовисали еманципацију жена. Они се јављају средином 19. века.²⁰

Ребољо Еспиноса (Rebollo Espinosa) и Нуњес Хил (Núñez Gil) предложиле су поделу женских часописа на забавне и идеолошке. У прву групу би спадали они који су се бавили кућом и модом, а у другу они који промовишу феминистичке или религиозне идеје. Међу феминистичким се разликују два типа, а то су умерени и радикални. Радикални су могли да буду анархистички, социјалистички или комунистички²¹.

Када је реч о часописима насталим између Првог светског рата и диктатуре Прима де Ривере, односно у периоду од 1914. до 1923. године, Крус Сеоане (María Cruz Seoane) и Долорес Саис (María Dolores Sáiz) предлажу следећу класификацију²²:

1. Часописи о кући и моди. Ови часописи наставак су традиције која је доминирала у 19. и на почетку 20. века, али се у њима могу уочити неке друштвене и политичке промене које у овом периоду настају. Настављају да излазе часописи попут *Hogar y Moda* (Мадрид, 1909-1937, 1941-1971), *La Moda Elegante e Ilustrada*²³ (Мадрид, 1842-1927), *La Última Moda* (1888-1927), *La Moda Práctica* (1907-1936) и *La Mujer en su Casa*, а појављује се *Voluntad*, који је био елитног карактера.
2. Феминистички часописи, међу којима су се истицали *La Voz de la Mujer* (1917-1931) и *Mundo Femenino* (1921-1926), који је био прогресивнијег карактера.
3. Часописи католичке или радничке оријентације. Први, иако се у њима подржавало право на рад, не могу се сматрати феминистичким.²⁴ Значајни су: *Acción Católica Femenina* (Барселона), *La Mujer Católica* (Валенсија, 1908-1937), *Acción Católica de la Mujer*, *Vida Femenina*. Часописи који су писани за раднице били су: *La Mujer que vive de su trabajo*, *La Mujer y el Trabajo*, *Hoja para la Obrera* и *Vida Social Femenina*.

Од часописа чији је циљ настајања био да промовишу феминистичке идеје, а пре свега право гласа жена, у овом периоду издвајају се *El Pensamiento Femenino* (1913-1916), чија се „идеологија приближавала нематеријалистичком социјализму”, затим валенсијански *Redención* (1915-1922), и *La voz de la mujer* (1917-1931), који је био конзервативнији²⁵.

Поред женског права гласа, женски часописи су се бавили темом рада жена, при чему су забавни часописи према горепоменутој подели заступали став да је женски рад непожељан уколико није био неопходан. У овим часописима склапање брака било је кључни тренутак у односу према раду жена; сматрало се да је било пожељно да до брака жена ради како би избегла доколицу, док се после његовог закључивања очекивало да напусти посао²⁶. Феминистички часописи умерене оријентације рад су видели као пут који је водио ка независности и еманципацији жена²⁷.

Програм и структура часописа *La voz de la mujer*

Часопис *La voz de la mujer* почиње да излази 1. маја 1917. године као месечни лист, да би од двадесетих година наставио да то чини два пута месечно. Припада женским часописима који су пропагирали умерени феминизам²⁸. Иако је у питању часопис који је писан од стране жена и за жене, од трећег броја може се пронаћи и понеки чланак који су писали мушкарци: „[о]длучиле

смо да посветимо [...] један одељак мушким ауторима који желе да покажу своје мишљење о жељеном идеалу жене²⁹.

Први број часописа се по обиму и структури разликује од осталих бројева. Поред првог чланка који представља уводну реч и програм, остали чланци се тичу положаја жене у појединим сферама живота (нпр. „Жена и политика”, „Институције женске културе у Мадриду”, „Феминизам у Шпанији”, „Жена и трговина”). Од другог броја повећава се број страна са осам на 16, а лист добија структуру коју ће задржати извесно време. У другом броју прештампани су поједини чланци из првог броја. Сталне рубрике од другог броја биле су интервју и кореспонденција, а сви чланци који су се налазили у часопису тicali су се женског питања или положаја жена, углавном упоређујући ситуацију у Шпанији са осталим земљама, најчешће Француском и Енглеском. Каснији бројеви уврстили су чланке о дому и моди, али су и даље доминантни били феминистички чланци.

У првом параграфу програма³⁰ уредница Селсја Рехис³¹ (Celsia Regis) истиче да је управо ово прави тренутак да се покрене овакав лист, јер захваљујући рату, жена успева да покаже „корисност свог рада у животу народа”³². Циљ постојања часописа је решавање друштвених питања, а уредница на крају програма напомиње да ће се у часопису говорити само о „делању жена”. Иако *La voz de la mujer* не настаје „са политичким тежњама”, како уредница каже на почетку интервјуа насловљеног „Жена и политика”³³, истакнута аполитичност листа огледа се само у чињеници да се не приклања ниједној политичкој партији. Међутим, циљ овог и сличних часописа је да унапреде услове и положај жена³⁴, а у програму листа се говори и о потреби да се бави друштвеним проблемима и инсистира на друштвеној одговорности жена.

Дистанца и узрочник позитивних последица: однос према рату у часопису *La voz de la mujer*

У три броја часописа *La voz de la mujer* која анализирамо у овом раду, о ратовима се говори у укупно осам чланака. Међу њима, у анализу је ушло шест, односно само они који помињу Први светски рат. Из првог броја у анализу су ушла три чланка („Por qué nace «La voz de la mujer»”, „El feminismo en España” и „La mujer en el comercio”), из другог два („Las mujeres que trabajan: Doña María Espinosa” и „Instituciones de cultura femenina en Madrid: Asociación para la enseñanza de la mujer”), а из трећег један („La mujer en el extranjero: Movilización femenina”), који је заправо вест о могућности да се у Русији дозволи мобилизација жена. У већини чланака рат се у различитим контекстима помиње више пута.

Перцепцију Првог светског рата можемо посматрати на два начина. Са једне стране, можемо уочити дихотомију позитивног и негативног; у овом смислу, сам рат је окарактерисан као негативан, док су његове последице, посебно за женско питање у Шпанији, позитивне. Са друге стране, посебно можемо да издвојимо какво је било поимање утицаја рата на женско питање на глобалном нивоу, а какво на поједине сфере, попут рада и образовања, на локалном нивоу.

Дихотомија позитивног и негативног

Иако не постоји ниједан чланак који говори искључиво о Првом светском рату, у појединим чланцима можемо видети начин на који су ауторке текстова рат посматрале. Присутна је свест о размерама рата на европском континенту, упркос томе што Шпанија није учествовала у њему. На пример, у програму часописа Селсја Рехис Први светски рат назива „страшним ратом који сада уништава свет”³⁵, Маргарита де Дијего (Margarita de Diego) у чланку „El feminismo en España” описује га речју „жалосни”³⁶, док је у тексту „La mujer en el comercio” окарактерисан као

„ужасно превирање”³⁷.

Међутим, Велики рат се ни у једном чланку не јавља само у контексту разарања. У већ поменутиим случајевима у којима се квалификује као „страшан”, „ужасан” или „који уништава свет”, увек је присутна узрочно-последична веза у виду дихотомије узрок=негативно, насупротив последице=позитивно. На пример, у поменутом програму часописа, наводи се да због рата жена показује „колико је користан њен рад у животу народа”³⁸. У истом броју објашњава се да се у овим тренуцима „истиче огромна корисност коју је жена способна да створи”³⁹. Последице се у свим случајевима огледају у поправљању положаја жена у области радних политика и пракси. У осталим контекстима не постоји негативна квалификација рата, односно он се помиње као неутрални узрочник појединих ситуација које се сматрају позитивним за положај жена.

Приближавање локалног и глобалног

Значај рата за женско питање се, на нивоу Европе, истиче у већ поменутом програму листа: захваљујући њему, жене су успеле да покажу вредност свога рада, а у ту сврху се наводи пример Енглеске, где „и најнеумољивији противници жена одобравају им суфражизам, јасно признајући да, без сарадње жена, рат не би могао да се настави”⁴⁰. У складу са захтевима времена, борба за право гласа није доминантна тема. Сви анализирани чланци ће, барем успутно, да повежу жену са радом у ратним годинама. На пример, у интервјуу са Маријом Еспиносом, на питање које гране индустрије највише одговарају женама, ова предузетница из Мадрида одговара, иако рат до тада није ни био поменут, да су жене способне да се баве и „прављењем муниције и свим врстама ратних потрештина, што је и доказано у актуелним околностима у земљама захваћеним ратом”⁴¹.

Повезаност рата, жене и Шпаније такође се огледа у раду, али и у пољу образовања. Када је у питању рад, карактеристично је виђење исте врсте повезаности као што је био случај приликом помињања европских земаља. Један од примера можемо видети у чланку „La mujer y el comercio” у којем се говори о умешности жена у трговини, а поготово у администрацији. У њему се напомиње како се у последње три године „јасније и очигледније истакла велика корисност коју је жена способна да створи у поменутиим областима и у свим областима јавне и војне администрације”⁴². Најјача повезаност рата са женом у Шпанији се, према ауторкама овог часописа, огледа у новостеченој могућности да се жене у много већој мери него до тада укључе у радну сферу.

Исти начин посматрања огледа се и у погледу образовања. У чланку који говори о раду Удружења за образовање жена⁴³, објашњава се да је приоритет школовање нових наставница, с обзиром на то да се у том тренутку не може очекивати да се наставни кадар у скорије време почне да доводи из иностранства⁴⁴.

Закључак

И поред тога што није директно учествовала у ратним сукобима, економске, политичке и социолошке промене које је Први светски рат донео осетио се и у Шпанији. Из перспективе женског покрета, те промене се могу видети првенствено у побољшању положаја жена, конкретно, у све већем учествовању жена у области рада. Иако је њихово укључивање у рад донекле било наметнуто новонасталом ситуацијом, не можемо негирати еманципаторски утицај ове појаве.

Можемо уочити три главна фактора чије је заједничко деловање омогућило да феминистички покрет добије полет у Шпанији, која је по том питању до тада заостајала у односу на друге европске земље. Пре свега, треба поново истаћи чињеницу да се рат није водио

на њеној територији и да није било људских и финансијских губитака, а захваљујући развоју војне индустрије, први пут од губитка колонија, забележен је економски раст. Затим, због све већег броја мобилисаних цивила у другим земљама, многи Шпанци одлазили су у суседне земље, поготово у Француску, како би заменили неопходну радну снагу. Тиме су са једне стране омогућили продор женама у радну сферу, а са друге и директнији продор идеја које су у тим земљама постојале.

Због свега тога није необично што се баш у овом тренутку појављује већи број женских часописа феминистичке оријентације. Часопис чије смо бројеве анализирали у овом раду припада феминистичком часопису умерене оријентације. Иако се може пронаћи понеки чланак који су писали мушкарци, у питању је женски часопис који је писан за жене од стране жена. Уредница га карактерише као аполитичан, јер није постојала тенденција да се приклони ниједној политичкој партији, али за циљ постојања часописа постављена је идеја о бављењу друштвеним питањима и побољшању положаја жена. Доминантна тема је била однос жене и рада, док су нешто мање биле заступљене теме о праву гласа, образовању и уметности.

У раду смо анализирали перцепцију Великог рата из визуре ауторки текстова. Ниједан чланак не говори само о рату, а укупно се помиње или се на њега алудира у укупно шест чланака. У појединим чланцима рат се помиње више пута. Осим у три случаја, рат има позитивну или неутралну конотацију, с обзиром на то да се у дискурс уводи у улози узрочника бољег положаја жена у различитим областима у јавној сфери. Дистанца и неутралност према рату, као и одсуство помињања негативних последица рата, очекиване су карактеристике анализираних текстова, имајући у виду неучествовање у сукобу.

Док се у чланцима који говоре о утицају рата на живот жена у европским земљама издваја и борба за право гласа, када је контекст везан за живот жена уопште или искључиво за живот Шпанкиња, његов утицај се искључиво везује за рад, и у мањој мери, образовање. Ова појава је такође у складу са специфичностима шпанског феминизма, који се више одликовао одговарањем на потребе времена, него што је успевао да сопственом снагом утиче на положај жена. Борба за право гласа жена постојала је као тема расправа у Шпанији у првој трећини 20. века, али није била приоритетни циљ феминистичког покрета према схватањима заговорница умереног феминизма, а чија се идеолошка опредељења огледају и у овом часопису.

---

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Од 1925. часопис ће излазити два пута месечно.

³ Доступно на веб-сајту: www.memoriademadrid.es.

⁴ Graciela Padilla Castillo i Rodríguez Torres, Javier. „La I Guerra Mundial en la retaguardia: la mujer protagonista”, *Historia y la Comunicación Social*, br. 18 (2013): 196-197.

⁵ Фе Бахо Алварес и Хулио Хил Пећароман. *Историја Шпаније* (Београд: Clio, 2003), 205.

⁶ Ibid.

⁷ Никола Самарцић. *Историја Шпаније* (Београд: Плато, 2005), 420.

⁸ Ibid., 200-201.

⁹ Mary Nash. *Mujer, familia y trabajo en España (1875-1936)* (Barcelona: Anthropos, 1983), 43.

¹⁰ Иако су Шпанкиње Уставом из 1931. године успеле да се изборе за право гласа, заједно са још многим правима изгубиле су га после успостављања диктатуре Франсиска Франка 1939. године.

¹¹ Mary Nash. *Mujer, familia y trabajo en España (1875-1936)* (Barcelona: Anthropos, 1983), 44-45.

¹² Pilar Folguera. „Mujer y cambio social”, *Ayer*, br. 17 (1995): 156.

¹³ Slobodanka Peković. „Женски часописи у Србији на почетку 20. века”, *Slavica tergestina*, br. 11-12 (2004): 123.

¹⁴ Juan José Fernández Sanz „Sobre el estado actual de la investigación acerca de la historia de la prensa especializada en España”, u *Prensa y periodismo especializado (historia y realidad actual): actas del Congreso de “Prensa y Periodismo Especializado”*, urednici Juan José Fernández Sanz, José Carlos Rueda

-
- Laffond i Carlos Sanz Establés, 2002: 105; María F. Sánchez Hernández. „Evolución de las publicaciones femeninas en España. Localización y análisis”, Documentación de las Ciencias de Información, br. 32 (2009): 219; María Paz Hinojosa Mellado. *La persuasión en la prensa femenina: análisis de la modalidades de la enunciación*. (Madrid: Visión Libros, 2007), 84.
- 15 María F. Sánchez Hernández. „Evolución de las publicaciones femeninas en España. Localización y análisis”, Documentación de las Ciencias de Información, br. 32 (2009): 219.
- 16 Никола Самарцић, *Историја Шпаније* (Београд: Плато, 2005), 417.
- 17 Adolfo Perinat i María Marrades. „El cambio del imagen del rol político de la mujer a través de un siglo de prensa femenina española”, *Papers: Revista de sociología*, br. 11 (1979): 152.
- 18 Blasina Cantizano Márquez. „La mujer en la prensa femenina del XIX”, *Ámbitos*, br. 11-12 (2004): 285
- 19 Ibid. Ауторка наводи да у ове часописе спадају: *El Bello Sexo* (Мадрид, 1821), *El Periódico de las Damas* (Мадрид, 1822), *La Iris del Bello Sexo* (Ја Коруња, 1841), *Correo de la Moda y Albúm de Señoritas* (Мадрид, 1852) и *El Angel del Hogar* (Мадрид, 1866).
- 20 Ibid. Феминистички часописи су били: *La Mujer* (Мадрид, 1851-2), *Ellas, gaceta del Bello Sexo* (Мадрид, 1851) и *El Pensil de Iberia* (Кадис).
- 21 María José Rebollo Espinosa i Marina Núñez Gil. „Tradicionales, rebeldes, precursoras: instrucción y educación de las mujeres españolas a través de la prensa femenina (1900-1970)”, *Historia de la educación*, br. 26 (2007): 184.
- 22 Наведено према: María F. Sánchez Hernández. „Evolución de las publicaciones femeninas en España. Localización y análisis”, Documentación de las Ciencias de Información, br. 32 (2009): 220.
- 23 Часопис је почео да излази под насловом *La Moda*, да би 1863. променио име у *La Moda elegante: Periódico de las familias*. Годину дана касније постаје *La moda elegante ilustrada*.
- 24 María Paz Hinojosa Mellado. *La persuasión en la prensa femenina: análisis de la modalidades de la enunciación*. (Madrid: Visión Libros, 2007), 76-77.
- 25 Gloria Álvares Franco Rubio, „Los orígenes del sufragismo en España”, *Espacio, tiempo y forma*, br. 17 (2004): 472.
- 26 María José Rebollo Espinosa i Marina Núñez Gil. „Tradicionales, rebeldes, precursoras: instrucción y educación de las mujeres españolas a través de la prensa femenina (1900-1970)”, *Historia de la educación*, br. 26 (2007): 201.
- 27 Ibid., 202.
- 28 У одељку кореспонденције, одговор на необјављено писмо које се тицало радикалног феминизма, уредништво објашњава на следећи начин: „Нисмо присталице радикализма; у Шпанију се не би уклопиле доктрине које се тако широко практикују у Северној Америци и другим државама.../... Овај часопис настоји да учини жену јаком, штитећи њена права; али увек у складу са правима мушкараца” („*No somos partidarias de radicalismos; en España no cuajarían las doctrinas que con tanta amplitud se ejercen en Norte América y otros estados.../...Esta revista se propone hacer a la mujer fuerte, amparando sus derechos; pero siempre en consorcio con los del hombre*”). У: *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 4 (1917): 16.
- 29 „A nuestros lectores”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 2 (1917): 1. Овај чланак насловљен је „Нашим читаоцима” (а не „Нашим читатељкама”). Уредница ову одлуку објашњава речима да је „скоро већи број мушкараца него жена који су се претплатили”.
- 30 „Por qué nace «La voz de la mujer»”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 1 (1917): 1.
- 31 Консуело Гонсалес Рамос (Consuelo González Ramos) радила је под псеудонимом Селсја Рехис. Била је једна од оснивача Националног удружења Шпанкиња (*Asociación Nacional de Mujeres Españolas*, односно *ANME*) из 1918. године, а средином 20-их и Уније шпанског феминизма (*Unión del Feminismo Español, UFE*), чији је циљ био стварање хомогеног феминистичког покрета у Шпанији. Видети: Rebeca Arce Pinedo. *Dios, patria y hogar: la construcción social de la “mujer española” por el catolicismo y las derechas en el primer tercio del siglo XX*. (Santander: PubliCan, Ediciones de la Universidad de Cantabria, 2007): 128-130.
- 32 „Por qué nace ‘«La voz de la mujer»’”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 1 (1917): 1.

-
- 33 „La mujer y la política: interesante entrevista con el excelentísimo señor conde de Romanones”, *ibid*, 2.
- 34 Једна од подела феминистичких часописа је на политичне и аполитичне, при чему се први одликују заступањем једне политичке партије или струје, док се други на тај начин не декларишу. Видети: María José Rebollo Espinosa i Marina Núñez Gil. „Tradicionales, rebeldes, precursoras: instrucción y educación de las mujeres españolas a través de la prensa femenina (1900-1970)”, *Historia de la educación*, br. 26 (2007): 202-203.
- 35 „Por qué nace ‘«La voz de la mujer»”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 1 (1917): 1.
- 36 „El feminismo en España”, *ibid*, 6.
- 37 „La mujer en el comercio”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 2 (1917): 7.
- 38 „Por qué nace ‘«La voz de la mujer»”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 1 (1917): 1.
- 39 „La mujer en el comercio”, *ibid*, 7
- 40 „Por qué nace ‘«La voz de la mujer»”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 1 (1917): 1.
- 41 „Las mujeres que trabajan. Doña María Espinosa”. *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 2 (1917): 4.
- 42 „La mujer en el comercio”, *La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, br. 2 (1917): 7.
- 43 „Instituciones de cultura femenina en Madrid: Asociación para la enseñanza de la mujer, calle de Sam Mateo, 15”, *ibid*, 11-13.
- 44 *Ibid*, 12.

Литература

- Алварес, Фе Бахо и Хулио Хил Пењароман. *Историја Шпаније*. Београд: Clio, 2003.
- Arce Pinedo, Rebeca. *Dios, patria y hogar: la construcción social de la “mujer española” por el catolicismo y las derechas en el primer tercio del siglo XX*. Santander: Publican, Ediciones de la Universidad de Cantabria, 2007.
- Cantizano Márquez, Blasina. „La mujer en la prensa femenina del XIX”, *Ámbitos*, br. 11-12 (2004): 281-298.
- Fernández Sanz, Juan José „Sobre el estado actual de la investigación acerca de la historia de la prensa especializada en España”, u *Prensa y periodismo especializado (historia y realidad actual): actas del Congreso de “Prensa y Periodismo Especializado”*, urednici Juan José Fernández Sanz, José Carlos Rueda Laffond i Carlos Sanz Establés, 91-116. Guadalajara: AACHE Ediciones, Ayuntamiento de Guadalajara, 2002.
- Folguera, Pilar. „Mujer y cambio social”, *Ayer*, br. 17 (1995): 155-171.
- Franco Rubio, Gloria Álvares. „Los orígenes del sufragismo en España”, *Espacio, tiempo y forma*, br. 16 (2004): 455-482.
- Hinojosa Mellado, María Paz. *La persuasión en la prensa femenina: análisis de la modalidades de la enunciación*. Madrid: Visión Libros, 2007.
- La voz de la mujer. Revista mensual dedicada a la defensa de la mujer española*, urednica Celsia Regis, br. 1, 2 i 4 (1917).
- Nash, Mary. *Mujer, familia y trabajo en España (1875-1936)*. Barcelona: Anthropos, 1983.
- Padilla Castillo, Graciela i Javier Rodríguez Torres. „La I Guerra Mundial en la retaguardia: la mujer protagonista”, *Historia y la Comunicación Social*, br. 18 (2013): 191-206.
- Pečković, Slobodanka. „Женски часописи у Србији на почетку 20. века”, *Slavica tergestina*, br.

11-12 (2004): 123-137.

Perinat, Adolfo i María Marrades. „El cambio del imagen del rol político de la mujer a través de un siglo de prensa femenina española”, *Papers: Revista de sociología*, br. 11 (1979): 145-167.

Rebollo Espinosa, María José i Marina Núñez Gil. „Tradicional, rebeldes, precursoras: instrucción y educación de las mujeres españolas a través de la prensa femenina (1900-1970)”, *Historia de la educación*, br. 26 (2007): 181-219.

Самарцић, Никола. *Историја Шпаније*. Београд: Плато, 2005.

Sánchez Hernández, María F. „Evolución de las publicaciones femeninas en España. Localización y análisis”, *Documentación de las Ciencias de Información*, br. 32 (2009): 217-244.

Jelena Josipović
Faculty of Philology
University of Belgrade

316.662-055.2(460)"1914/1918"
050.48LA VOZ DE LA MUJER
305-055.2
Original Scientific Article

Women's Issue in Spain During World War Two: The Perception of War in the Feminist Magazine *La voz de la mujer*

The purpose of this paper is to analyze the manner in which the war itself and its impacts were viewed in the feminist magazine *La voz de mujer*, by observing the influence of the World War I on the women's position in Spain. We start from the assumption that the Spain's neutrality during the entire war influenced the creation of certain distance towards the war, and that the war is not the dominant topic in the magazine, as opposed to the social and economic changes caused indirectly by the World War I in Spain. The first part of this paper describes the social and historical context in which the female magazines appeared during the World War I in Spain. This is followed by the analysis of the three issues of the magazine *La voz de la mujer*. We interpret the texts by applying the method of the critical discourse analysis.

Keywords: *La voz de la mujer*, World War I, Spain, feminism, women's magazines.

Станислава Бараћ
Институт за књижевност и уметност
Београд

***Жена и свет (1925–1941) између модерне и нове жене: амбиваленција
илустрованог женског (модног) магазина***

Позиционирајући место илустрованог магазина *Жена и свет* (1925–1941) у оквире феминистичке контрајавности формиране у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији (1919–1941), циљ рада је да на његовом примеру укаже на постојање амбиваленције у третману женске еманципације: амбиваленције која је карактеристична како за идеологију умереног грађанског феминизма и гласила која су израз и агенс те идеологије, тако и за њихову средишњу идентитетску конструкцију: идеологему модерне жене. Уз то, чињеница да је у питању илустровани магазин, у коме визуелни материјал има подједанку важност као и вербални текст а насловна страна игра улогу најповлашћенијег женског портрета – истакнутог еманципаторског жанра епохе, интертекстуални односи у магазину се додатно усложњавају. Тиме се и увећавају могућности за амбивалентна кодирања и декодирања часописних значења.

Кључне речи: *Жена и свет* (1925–1941), умерени грађански феминизам, модерна жена, нова жена, значењска амбиваленција.

Жена и свет, заједно са *Женским светом* (1930–1934), припада дискурзивној односно идеолошкој формацији умереног грађанског феминизма. Ово одређење, дато у складу са поделом немачке женске периодичке штампе Сузана Кинеброк (Susanne Kinnebrock)¹, додатно је мотивисано чињеницом да је концепција *Жене и света* урађена по моделу немачких модних магазина. Бојана Поповић сматра да је узор *Жени и свету*, конкретно, највероватније био берлински магазин *Elegante Welt* (1913–1941).² Израз магазин овде има синонимно значење са појмом часописа, а користимо га не зато да би се директно пренела енглеска синтагма за ову врсту периодика (*women's magazines*),

¹ На основу усмерења женских гласила првог женског покрета у Немачкој (који је трајао од 1865. до 1919. године), Сузана Кинеброк је дефинисала три основне позиције унутар покрета: социјалдемократску, умерену грађанску и радикалну грађанску. Она је издвојила и карактеристичне часописе који одражавају три поменута става о женском питању: социјалдемократску *Једнакост* (*Die Gleichheit* 1891–1923), умерену *Жену* (*Die Frau* 1893–1944) и радикални *Женски покрет* (*Die Frauenbewegung* 1895–1919). Видети: Susanne Kinnebrock, „Gerechtigkeit erhöht ein Volk!“ Die erste deutsche Frauenbewegung, ihre Sprachrohre und die Stimmrechtsfrage“, *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, No. 1, (1999): 135–172.

² Бојана Поповић, *Мода у Београду 1918–1941*. Каталог изложбе. (Београд: Музеј примењене уметности 2000), 58.

већ зато што је и у српском језику то добро термилошко решење: очигледна етимолошка и семантичка блискост са именицом магацин / магазин конотира разноврсност садржаја и хетерогеност значења која су за такву врсту периодике карактеристична.

Српска / југословенска феминистичка контрајавност³, која се формирала током 20-их и 30-их година у Краљевини СХС / Југославији, била је и сама хетерогена. Поред умереног грађанског крила, видљивог кроз деловање поменутих илустрованих магазина али и различитих удружења (попут Друштва пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“), њу чине још радикално грађанско и социјалистичко крило. Радикални грађански феминизам манифестован је кроз деловање друштва Женски покрет и часопис *Женски покрет* (1920–1938), који се може сматрати језгром укупне феминистичке контрајавности, а пролетерска оријентација деловала је кроз листове *Једнакост* (1920) и *Југословенска жена* (1931–1934) и часопис *Жена данас* (1936–1940). Док је радикални грађански феминизам ступао у различите савезе са феминисткињама из левичарског тabora (њихова сарадња у часопису *Женски покрет*, посебно током раних година и посебно видљива кроз чланке о Александри Колонтај или Рози Луксембург; затим оснивање Омладинске секције у оквиру организације Женски покрет 1935. године, где су „скојевке“ пронашле своје легално уточиште)⁴ или је пак долазило до суштинског сукобљавања два крила (оличеног у полемици која се водила између *Југословенске жене* и *Женског покрета*), дотле је умерени грађански феминизам односно *Жена и свет* своја врата отварао само радикалној варијанти сродне, грађанске феминистичке идеологије.

Женски портрет,⁵ карактеристични жанр феминистичке контрајавности, изузетно је заступљен у два илустрована женска магазина, и они га, за разлику од визуелно штурих периодика радикалног феминизма – грађанског као и пролетерског –

---

³ Станислава Бараћ, „Рађање феминистичке контрајавности у *Девојачком роману* Драге Гавриловић“, Књиженство 2, II, (2012), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=42> (преузето 22. јуна 2014).

⁴ Видети: предговор за: *Жена данас, Бројеви 1/1936–33/1944. Фототипско издање* (Београд: Конференција за друштвену активност жена Југославије, 1966): V–VIII; Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji: u XIX I XX veku* (Београд: „Devedesetčetvrti“, „Žene u crnom“, 1996): 100–129; Ивана Пантелић, „Неки аспекти положаја жена у Краљевини Југославији“, Књиженство 1, I, (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=17> (преузето 4. јуна 2014).

⁵ Станислава Бараћ: „Жанр и идентитет. О жанру женског портрета у женским часописима 1913–1941“, у *Жанрови у српској периодици*, зборник радова, уредила др Весна Матовић, (Београд, Нови Сад: Институт за књижевност и уметност, Матица српска, 2010), 386–412.

откривају као мултимедијални жанр.⁶ Иако мултимедијални портрет убедљиво доминира на њиховим страницама, *Жена и свет* и *Женски свет* негују и „чисти“ текстуални портрет. Оно што је такође важна разлика између илустрованих и „неилустрованих“ часописа, то је да и сама насловна страна илустрованих магазина представља женски портрет. То пре свега важи у случајевима када она садржи и легенду – вербално објашњење слике.⁷ Међутим, и у случајевима када насловна страна садржи само слику (као у случају *Жене данас*), та је слика део укупне интертекстуалне мреже датог часописа, као и других медијских текстова доступних читатељки, тако да она заправо увек подразумева и одређени, неизречени, вербални текст. За насловну страну илустрованих магазина с правом се може рећи да је она најпривилегованији женски портрет у часопису.

Због простора који посвећују моди, а то је углавном половина часописа, *Жена и свет* и *Женски свет* убрајају се и у модне магацине. Треба имати у виду, међутим, да постоје и уско специјализовани модни магацини као посебан периодички жанр. У Краљевини СХС / Југославији читани су пре свега страни модни магацини, а излазили су, илустрације ради, домаћи модни журнало попут *Моде у слици и речи* у Београду и *Паришке моде* (1921–1935) у Загребу, као и краткотрајни листови *Мода* (1922), *Филм и мода* (1928), *Мода* (1933–1934) уреднице Марије Живковић, *Мода фризури* итд. Ширином и начином обрађених тема *Жена и свет* и *Женски свет* увелико превазилазе оквире овога периодичког жанра.

Илустровани магацин *Жена и свет* почео је са излажењем у јануару 1925. године у Београду. Куриозитет овога часописа у односу на дотадашње женске периодике је тај да није био гласило ниједног женског друштва⁸ или организације. Настао је као приватна иницијатива у оквиру Издавачког удружења „Илустрације“ А. Д. Петнаестогодишње излажење овог периодика могло би се поделити у две етапе: у првој, која траје до 1930. године, часопис је био у власништву Ивана Зрнића и Милоша Софреновића, а његове уреднице су биле Јелена Зрнић и Александра Јовановић. По техничком и ликовном уређењу и краткоћи чланака у својој првој етапи *Жена и свет*

⁶ Термин Миланке Тодић. Видети: Миланка Тодић, „Нова жена или робињница луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)“, Зборник Музеја примењене уметности, бр. 4/5 (2008/9): 145–163.

⁷ У таквим случајевима текст легенде може се сматрати уједно насловом портрета.

⁸ Светлана Стефановић „Женска штампа: *Жена и свет* (1925–1941)“. *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века 2, Положај жене као мерило модернизације* (Београд: Институт за новију историју Србије, 1998): 408; Видети и: Мирјана Менковић „Женска штампа и култ женствености у Београду између два рата: часопис *Жена и свет* или о револуцији растућих очекивања“, *Годишњак Града Београда*, књ. 52, бр. 3/4, (2005): 258.

„неодољиво је подсећала на Илустровани лист“⁹, главни часопис те издавачке куће. Пошто је акционарско предузеће „Илустације“ пропало, „од јануара 1930. године, магазин се налазио у поседу породице Грегорић – власник и одговорни одговорни уредник је био Павле др Грегорић, а лист је штампала штампарија Драгутина Грегорића“. Прва уредница почев од јануара 1930. године била је Зора Станојевић, од петог броја Зора Станојевић и Марија Грегорић, после чега су се на месту уредника налазиле „Марија, Анастасија и Иванка Грегорић [...] У мају 1940. године власник *Жене и света* је постала Марија Обрадовић „чије је девојачко презиме, претпостављамо, било Грегорић.“¹⁰

Чим је остала без „свог“ часописа, Јелена Зрнић је 1930. године покренула *Женски свет*, готово идентичан *Жени и свету*. Он је већ 1934. године „по пријатељском споразуму“ престао са радом, јер је се показало да је тржиште сувише мало за два женска магазина истог типа, тј. пошто је, како образлаже Зрнићева, „за данашње прилике сувишно имати два слична листа.“¹¹ И цена два магазина је била иста: *Женски свет* почео је са 12 динара које је затим спустио на 10. Из истог образложења може се закључити да и утакмица само једног домаћег модног магазина са страним часописима овог жанра није била лака будући да Зрнићева директно инструктира читатељке да „тамо где су се до сада налазили страни листови мора бити ‘Жена и свет’“.¹²

Жена и свет је имала тираж којем се није приближио ниједан други женски часопис у то време. Ни овај магазин, као ни већина, не објављује на својим корицама податке о тиражу, али је познато да је пилот-број изашао у 60.000 примерака јер се појавио као бесплатан прилог *Илустрованог листа*. Како напомиње Светлана Стефановић, у првој години излажења часописа у чланку „Г. Стјепан Радић о браку“ наводи се да *Жена и свет* има 10.000 читатељки. „Мада, сам тираж, вероватно, није био толико висок, број читатељки се можда и кретао око тога (фантастичног) броја.“¹³ Познато је, наиме, да женске часописе често чита више генерација у породици, односно да се они прослеђују и позајмљују другима. Од поузданих сведочанстава о читаности постоји још и списак првих претплатника – њих 400, у трећем броју првог годишта часописа. Он је поузданији, међутим, као сведочанство о томе да се магазин читао у

⁹ Светлана Стефановић, наведено дело, 409.

¹⁰ Светлана Стефановић, *Женско питање у београдској итампти и периодици 1918–1941*. (Магистарски рад доступан у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду под ознаком РМ 2588, 2000), 10.

¹¹ *Жена и свет*, бр. 2 (1935).

¹² Ibid.

¹³ Светлана Стефановић, (наведено дело, 2000), 9.

свим деловима Краљевине СХС, будући да садржи податак о месту из ког је пренумерант/киња¹⁴, него као путоказ ка реконструисању прецизног броја читатељки. У сваком случају, број читатељки се за тадашње прилике може сматрати великим и већим него за било који други женски периодик.

Визуелни аспект часописа стоји у двосмерном односу према тиражности и утицају часописа: богати визуелни материјал чини часопис привлачним и продаваним, а то, с друге стране, утиче на додатно освешћивање уредника и уредница о моћи визуелног, што подстиче на његову промишљенију употребу. С. Стефановић истаћи ће овај феномен запажањем да је магазин *Жена и свет* од самог свог почетка „уочио“ „моћ и снагу фотографије као средства пропаганде“¹⁵. Веза између визуелне медијске културе и конструкције идентитета у домаћој женској периодици учвршћује се управо у том периоду.

Прво уредништво *Жене и света* било је свесно и повезаности изворног портретског медија и жанра, сликарског портрета, са новинарским портретисањем које је спроводило, па је на самом почетку позвало академског сликара и професора Миленка Ђурића да напише нешто о портретима жена у ликовној уметности. Већ у другом броју објављен је његов чланак „Сликари и женски портрети“¹⁶, док четврти број доноси пано *Женски портрети* са репродукцијама четири ликовна портрета жена¹⁷, а обичај оваквог представљања сликарских портрета жена остаје до краја излажења часописа. Занимљиво је да Ђурић у своме чланку привилегује портретисање жена наглашавајући да оно захтева посебне занатске и опажајне способности уметника, због чега је „мало портретиста који савршено могу дати женски портрет.“¹⁸

Илустровани женски (модни) магацини су од свога настанка неговали двоструки однос према родном идентитету жене. С једне стране, они су проблематизовали женску субјективност и настојали да је промене и унапреде док су, с друге стране, најчешће истовремено, неговали неупитни култ женствености.¹⁹ То доводи до паралелног егзистирања, односно сукобљавања еманципаторских и традиционалистичких (па и дискриминаторних) дискурса унутар ове врсте периодике. Другачије речено, женски магацини доносили су – како је време протицало све више – информативне и

---

¹⁴ Уп. Стефановић, (наведено дело, 1998), 409.

¹⁵ Ibid., 414.

¹⁶ *Жена и свет*, бр. 2 (1925): 10.

¹⁷ *Жена и свет*, бр. 4 (1925): 3.

¹⁸ *Жена и свет*, бр. 2 (1925): 10.

¹⁹ в. Ballaster et al., 1991, у Литератури.

оригиналне истраживачке новинарске чланке, док су истовремено објављивали чланке које карактерише неинформативност, а који врло често понављају и учвршћују, сваки у свом жанру, родне и друге стереотипе, односно одржавају постојеће друштвене односе моћи.

И због самог часописног жанра, дакле, а не само због сопственог уредничког опредељења у смеру умереног грађанског феминизма, *Жена и свет* није могла бити доследни промотер идеологеме нове жене, већ пре њене умерене и амбивалентне варијанте: модерне жене. На нивоу лексичке употребе, у магазину синтагме *модерна жена* и *савремена жена* јесу синоними. Ко је и каква за ауторке и ауторе магазина била модерна жена? Одговор на то питање могао би се најкраће илустровати кроз неколико реченица из портрета „Модерна жена“:

„Може жена да ради све послове, које ради и човек; може све да зна, као и он; може да буде на истом степену културе, као и сваки човек – али она не сме да заборави на своју женскост, ако хоће да буде срећна, макар и као модерна жена. Жена не сме да заборави на своју природну функцију, и треба у себи да споји данашњу еманципацију са праосећајима своје женскости.“²⁰

Овај пасус из иначе кратког портрета, који чак не потиче од уредништва, нити важног аутора (потписан је само иницијалима P. D.) у великој мери илуструје доминантно вербално експлицирано схватање модерне жене у два илустрована магазина. То је жена која следи све налоге еманципације, тј. која јесте еманципована (има приступ образовању и јавном деловању и потпуно их користи), али која се не сме одрећи супружанства или мајчинства. И која се, а то овај цитат једино не наглашава, не одриче ни своје женствености. Женственост је подразумевала допадљивост, негованост и елегантно одевање и дефинисао ју је магазин као целина, својим модним и рекламним рубрикама, а повлашћену функцију у промоцији такве женствености имале су његове насловне стране (слика 1). Дискурс о модерној жени обликовао се, донекле, по принципу привидне афирмације (*да, али*) односно *негације привидног уступка*, налик једном од семантичких маневара дискриминаторског дискурса које је препознао и дефинисао Тојн Ван Дејк (Teun Van Dijk) (према Cremades 2007: 19).

Овакво схватање модерне жене јесте било доминантно у *Жени и свету*, али не и једино јер (женски) магазини као *магазини* текстова по правилу обухватају асортиман

---

²⁰ Жена и свет, бр. 5 (1931): 3.

веома различите робе.²¹ С друге стране, као *илустровани* магазини, они нуде далеко више могућности читалачких интерпретација од часописа у којима претеже вербални текстуални материјал. Поред тога што свака читатељка за себе декодира сам вербални текст, у илустрованим магазинима могућности декодираних значења се и за свако појединачно читање умножавају због интеракције сликовних, визелних „текстова“ са овим првима.

Миланка Тодић је у студији „Нова жена или робињица луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)“ дала не само теоријске инструкције за читање женског портрета као мултимедијалног жанра, већ и његове конкретне анализе. Посебно су драгоцене њене анализе насловних страна *Жене и света*. Међу њима се додатно издваја анализа насловне стране са ликом краљице Марије, не само због луцидности тумачења, већ због значаја самог предмета представљања (краљице и краљевске породице) за обликовање идеологије оваквог типа периодике. Као врховни државни ауторитет, а уз то специфично женски, лик владарке који се на насловницама *Жене и света* често појављује костимиран у сељанку односно потенциран као лик Мајке, сведочи о комплексности односа конзервативног и еманципаторског дискурса женских магазина. Насловни портрет краљице Марије Карађорђевић²² потврђује идеолошку амбивалентност као једну од кључних одлика овог типа периодике обликујући двосмислено значење унутар самог себе, а не само кроз интертекстуалне односе са другим чланцима магазина. Иако је циљ Миланке Тодић био пре свега да образложи однос слике и текста у мултимедијалном медијском жанру („Овај однос слика-текст је конститутиван за медијску поруку и то је видљиво већ на први поглед, али колико та симбиоза успешно делује увериће нас поменути пример са Краљицом Маријом Карађорђевић на насловној страни *Жене и Света*“²³), за нас су овде важне и друге импликације њеног тумачења. „Реторика слике“, каже она, „бар у оној денотативној равни, како је дефинише Барт, не показује да је реч о жени која је у зноју лица свог донела на свет једно ново људско биће, јер Краљица Марија Карађорђевић

---

²¹ На ову појаву указује Јован Деретић подсећајући на најранији аутопоетички исказ о магазинима у српској култури. Наиме, Захарија Орфелин у предговору првом српском часопису тј. магазину, каже: „Магазини вешчественије имут разне прегатке, ради примања разних плодова; равним образом и овај имати будет пристојне своје прегатке, означене латинским числама, и свака прегатка садржавати имаде особиту материју.“ У: *Славено-сербски Магазин* (Предисловије), Венеција, 1768, стр. 14. Према: Јован Деретић, *Алманаси Вуковог доба*, „Вук Карацић“, Институт за књижевност и уметност, Београд. 1979: 261.

²² Жена и свет, бр. 2 (1928).

²³ Миланка Тодић „Нова жена или робињица луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)“, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр. 4/5 (2008/9): 150.

лежерно позира у софистицираном студијском аранжману обучена у квази народну ношњу. Тек уз помоћ легенде у којој се каже да је она ‘мати још једном сину’, посматрач открива право значење визуелне поруке. Затим, када се његова пажња поново окрене слици, тражећи неку ‘опипљивију’ потврду за изнесену тврдњу, примећује да краљица-сељанка држи дечију ципелицу у рукама, као атрибут мајке земље.²⁴ Двосмисленост насловне слике лежи пре свега у чињеници да сугерисана традиционалистичка фигура Мајке (сељачка ношња, ципелица као атрибут мајке земље) саму себе оповргава одсуством било каквих епитета жртве и мученице, који су такође обавезни за дату фигуру; напротив: очигледном сликом лежерности и комфора традиционалистички мит је изнутра деконструисан. Иако текстом легенде уредништво покушава да усмери читање слике и тако фиксира (традиционалистичко) значење ове мултимедијалне поруке, то значење више није под контролом пошиљаоца, већ у интерпретацији прималаца тј. читатељки.

Ипак, и поред деконструкције *традиционалистичког* мита жене мајке, тај мит у *Жени и свету* остаје делатан, само у својој *модерној* верзији. *Жена и свет* се, у целини гледано, устручавала да пише о самохраним мајкама, нерешеним проблемима непризнате ванбрачне деце (очинство се по важећем закону није могло истраживати) или о абортусу, па чак и о разведеним женама. Из перспективе најосетљивијих тема женске еманципације, може се рећи да уредништво *Жене и света* није учествовало у идентитетској конструкцији нове жене.

Као што је то и прецизно дефинисала Александра Колонтај, разлика између нове и „старе“ жене налази се у „њеном“ схватању брака.²⁵ Тачније, у односу према браку огледа се последња и кључна дистинкција између типа жене који би се могао назвати *прелазним* и типа доследно нове жене. Александра Колонтај је показала да и сама књижевност до времена писања њеног есеја (1913 односно 1918) чешће приказује прелазни тип жене него нову жену. Где се у том „систему“ еманципованих типова налази модерна жена? *Жена и свет* је и у том погледу дала контрадикторне одговоре. На једној су страни текстови који модерну жену по том питању смештају у прелазни тип. Репрезентативна илустрација тих текстова је портрет „Слободна љубав модерне жене“. Портрет је двоструко повлашћен, јер га је писала стална сарадница часописа

---

²⁴ Ibid.

²⁵ Колонтај, Александра. *Нова жена*, превео Михаило Тодоровић. (Београд: Модерна штампариа Р. М. Веснића), (б. г.) [1922].

Полексија Д. Димитријевић-Стошић, а објављен је као уводни чланак. Он недвосмислено поручује да модерна жена по датој основи није и нова жена. Јер:

„жена ма колико била еманципована и културна, мора увек да буде анђео чувар брачне заједнице као највеће своје светиње, и да вазда у души носи један исти лик, лик свога мужа. Сем љубави према своме законитом мужу жена мора бити ексклузивна за сваку другу љубав, љубав ван брака.“²⁶

Портрет, истина, не тематизује проблем лошег брака и не одговара на потенцијално питање да ли је слободна љубав дозвољена у том случају, односно да ли је брак и тада „највећа светиња“, али је већ и тиме што се ова институција именује *светињом*, а жена *анђелом чуваром* довољно речено. Иста ауторка, међутим, у истом часопису потпуно другачије говори о браку у другом, фикционалном жанру. У рубрици *Наша прича*, у краткој причи „Њено писмо“ (2/1933: 9–12),²⁷ Полексија Димитријевић-Стошић кроз форму писма тј. исповести, коју нараторка шаље својој пријатељици, каже следеће:

„Не жали ни најмање што се ниси још удала, јер знај, док си још неудата, ти имаш свој лични живот, дајеш сама своме личном животу онај правац који хоћеш, имаш своју слободну мисао и вољу, не дрхтиш због мужевљеве ћуди, не муче те никакве сумње, не патиш, једном речи живиш као једна потпуно самостална

---

²⁶ Жена и свет, бр. 4 (1933): 1.

²⁷ Ова приповетка једна је од оних које јасно обликују имплицитну читатељку *Жене и света*: то је образована грађанка из богате куће, богато и удата, чији је идеал искрена љубав. Као илустрацију наводимо одломке из „писма“ које нараторка-јунакиња шаље пријатељици: „Мој муж мисли да је довољно што ми је створио велику вилу са луксузним одајама, које вазда имају свечани изглед, што ми је дао многу послугу, луксузну лимузину, укусне елегантне хаљине, које месецима чаме у заклопљеним орманима, па да ме начини задовољном женом, да не кажем срећном, јер бити срећан је релативна ствар, заборављајући да је жени прво потребно пружити искреност, нежност и своју деликатну пажњу, а не само те ништавне ствари, које имају укратки значај од једнога дана. Социални и економски положај мога мужа за мене најзад скоро ништа не значи, јер ја сам тај исти положај и као девојка по своме оцу уживала у друштву. Социални положај и новац, ма колико да су то снажне полуге данашњег живота, ипак су за мене најбезначајније појаве живота, а брачни живот без нежности и љубави, јесте живот без садржине“ (бр. 2 (1933): 10). Интелектуални елитизам имплицитне читатељке/модерне жене конструише се и огледа у следећем одломку: „Жалим само што живиш на селу, јер макако да је то село дивно и пуно природне лепоте а твој учитељски позив пун идеализма, ипак је тешко живети на селу у примитивној средини, долазити у посведневни додир са личностима које нису cadre да разумеју образованог човека и живети без икаквих духовних дистракција“ (Ibid: 11).

индивидуа, а веруј ми, Маро, да то много значи за живот *савремене* жене. [...] Најзад долазим до правилног убеђења да је брак за жену тешки ланац, о који се таре и троши њено нежно тело.“²⁸

У овом је тексту ауторка идеал модерне (савремене) жене потпуно приближила идеологеми нове жене. Док је, дакле, у уводном чланку, као оном у ком се износе званични ставови, промовисала један идеал, Димитријевић-Стошић је дајући себи одушка у фикционалној прози, на „незваничнијим“ странама часописа препоручила радикалну еманципаторску конструкцију, што је заправо учинило и само уредништво часописа.

Исто је учињено и кроз „комуникацијске жанрове“ који се смештају на мање повлашћене стране часописа: писма читатељки и анкете. Једна од анкета у *Жени и свету* била је, наиме, и она насловљена питањем „Да ли бисте се радо удали?“. Два одговора која у истом броју следе један за другим одлично одсликавају непожељност постојеће институције грађанског брака код модерних жена, читатељки *Жене и света*, које се, међутим, у тим тренуцима преображавају у нове жене, као и имплицитна читатељка која се управо у том тренутку обликује. Чак и када су ове нове жене спремне да прихвате брак у теорији, испоставља се кроз ова писма, то је само зато што је он боља опција у односу на алтернативу – уседелиштво. Ни тада, међутим, начелно прихватање брака не значи прихватање заинтересованих просаца у пракси.²⁹ Удаљавајући се, гледано према страницама часописа, од уводног декларативног и начелног портретисања модерне жене, магазини умереног грађанског феминизма отварали су простор и за радикалну феминистичку идеологему.

---

²⁸ *Жена и свет*, бр. 2 (1933): 10–11. Курзив С. Б.

²⁹ Одговори читатељки: „Искрено да одговорим, не! Нисам више млада и без искуства. На против, све оно што сам видела код својих пријатељица и оно што сам на својој рођеној кожи осетила, дају ми за право. Ни један човек, ма какав он био, не заслужује да једна жена пође с њиме кроз живот, везана ланцима предрасуда и конвенционалне лажи. Па онда, колико дужности, брига, болова и неугодности ствара брак!“, пише М. Д. П. (9/1930: 5); „Упоређивала сам преимућства која брак пружа жени са оним што ми предстоји ако останем уседелица. Верујте ми да су све моје симпатије на страни брака, па ипак сам, што би моји рекли, пропустила две-три партије. Нисам могла ни у једном случају да се одлучим. Нисам била заљубљена, а у људима, који су долазили на гледање, видела сам само ловце на мираз. Уверена сам да криво чиним, али не могу да кажем да, када нисам сигурна да се нећу покајати. Мислим да је брак што и лутрија: згодитак долази изненада, онда када се најмање надамо“ (9/1930: 5), исповеда се Вера Ј. П.

Оно што је важно поводом саме анкете поменути, то је да се образац који је реализован још у *Девојачком роману* Драге Гавриловић као протооблику српске феминистичке контрајавности, представљање саме јавне расправе о женској еманципацији, на различите начине понавља у различитим формама и жанровима развијене феминистичке контрајавности. Ти жанрови заправо су директни облик јавне расправе. У *Жени и света* поред анкете ту спадају и писма читалаца тј. рубрика У четири ока. Поред питања као што су „Да ли бисте се радо удали?“ и „Шта је боље за жену: професија или домаћинство?“ у њима су постављана и наизглед потпуно банална питања попут: „Да ли жена треба бити лепа ако жели да побеђује?“, „Да ли треба да употребљавамо косметику?“, „Да ли жена у кафани треба да плати пиће?“. Из одговора читатељки може се видети да је читалачка публика често била храбрија у еманципаторским захтевима од самих уредница часописа.

Када је у питању женственост као нужан услов изградње модерне жене, треба рећи да је постојао одређен број фотографија и портрета који је благо кориговао доминантни модел модерне – обавезно женствене – жене. На фотографијама које су, наиме, испуњавале другу и трећу страну у *Жени и свету*, као и последње две стране пре задње корице, с времена на време појављивале би се слике жена у мушким оделима или униформама, од којих су неке имале односно имитирале мушки физички изглед лица (краткоћом косе, фризуром, наочарима, одсуством шминке, изразом). Њима налик је и једна од хероина *Жене и света*, докторка Марија Сиболд,³⁰ која је у магазину портретисана више пута. Иако су и фотографије говориле саме за себе (слика 2), у једном од портрета њен је мушки изглед и текстом експлицитно описан, а поједине моменти имплицирају да није реч само о мушком изгледу већ о трансродном идентитету:

„Висока и отмена, сасвим седих власи, са цвикером на очима јако је упадљива, и оно што је на њој најинтересантније, то је њен начин одевања, јер се *г-ђица* Марија Сиболд носи *кроз цео свој живот* више у мушком костиму но женском; она једино не носи мушке панталоне, иначе, све остало: капут, прсник и горњи капут прави се код мушког шнајдера, и потпуно је мушкога кроја. Шешир *г-ђице* Сиболд исто тако је

---

³⁰ Њено презиме писано је и као Зиболд.

мушки, а штап као допуна је у потпуном складу са целокупним изгледом ове озбиљне даме-лекара.³¹

Магазин је приказао овакав идентитет као нешто што није ново нити чудно, а камоли да је табу-тема. У „медицинском“ чланку „Промена пола код људи“ др С. М.-а, који не говори о хируршкој промени пола већ о трансродности у савременом смислу, аутор указује на чињеницу да „има читав низ историјских личности чији је пол, на пример, до краја остао неодређен, за које се није знало да ли су мушкарци или жене. Било је и таквих случајева да је нека жена до краја живота живела као жена, а тек после смрти утврђено је да је била мушкарац, и обрнуто: било је мушкараца који су умирали као жене.“³² Аутор наводи неколико, по њему, типичних примера из 18. и 19. века, као што су француски витез д'Еон, шведска краљица Кристина, Жорж Санд, француска сликарка Роза Бонер и Рускиња Јелена Блавацка. Било да су се костимирали у супротни пол, било да су током живота „мењали“ свој „пол“ или да су се отворено играли својим родним идентитетом, ове личности служиле су као доказ нефиксираности пола / рода.

У исто време магазин је редовно у женским портретима и другим чланцима „тешио“ своје читатељке и читатеље чињеницом да чврст и стабилан полни и родни идентитет опстаје упркос променама у модерном времену. Посебно је важно било истаћи да женска еманципација не значи и маскулинизацију, односно да процес еманципације не значи губитак женствености жене. Карактеристичан пример „утешитељског“ дискурса у том смислу на делу је у портрету „Наша студенткиња“. Ауторка чланка уверава читатељке да студенткиња код нас није онаква каквом бисмо је замислили кроз асоцијације на школовану жену. „Кад на то помислим“ казује ауторка откривајући заправо доминантне предрасуде и стереотипе, „излази ми пред очи слика модерне сифражеткиње са мушким огртачем старе моде, ниским петама и цвикером на носу“³³ Срећом:

„она је студенткиња, често сасма озбиљна студенткиња, па ипак то јој не смета ни мало да је и даље дама, да се бави кућним пословима, да игра и да се забавља. Једном речи, она је жена и то и даље остаје. [...] Ви ћете да је чујете често где говори о својој удаји сасвим озбиљно, као што можете да приметите да 90 од сто тих девојака

---

³¹ Жена и свет, бр. 4 (1930): 12. Курзив С. Б.

³² Жена и свет, бр. 2 (1932): 3.

³³ Жена и свет, бр. 3 (1929): 11.

сматра брак као природан догађај у свом животу, коме ће оне приступити сасвим свесно³⁴

Описана амбивалентност илустрованих женских магазина не огледа се само у уредничкој концепцији и интенцији, и у карактеру имплицитне читатељке коју текстови магазина профилишу, већ и у самом чину и процесу читања женских магазина од стране конкретних читатељки. За тај процес умногоне важи оно што је Џенис Редвеј (Janice Radway) уочила за „сложени, полисемички догађај познат као читање љубавних романа / љубића.“³⁵ Наиме, „чин читања љубића је опозициони зато што допушта женама да моментално одбију своју самопорицајућу друштвену улогу“, док, с друге стране, „наративна структура љубића отелотворује просту рекапитулацију и препоруку патријархата и његових друштвених пракси и идеологија“.³⁶ Џенис Редвеј, дакле, еманципаторску димензију љубића види у самом чину читања,³⁷ који подразумева да читатељка мора да одвоји време само за себе и да у том времену не испуњава захтеве својих укућана, тј. друштвену улогу која подразумева усмереност на друге и служење другима. Еманципација се огледа у чињеници да се читатељка посветила самој себи, упркос чињеници да је садржај којим се у то време занима противан еманципацији жене. Управо то је оно што подједнако важи за чин читања женских магазина.

Тако се може закључити да и у оквиру такозваног неактуелног сегмента женских магазина (где поред љубавних прича, спадају рубрике о моди и одевању, савети о неговању жене и уређењу дома, рекламирање производа и услуга и сл.), паралелно са конзервативним интенцијама може да делује еманципаторски процес који у крајњем, и можда врло далеком, исходу води промени родних улога и односа. И то не само захваљујући акту читања, који је и мали чин (привремене) еманципације, већ понекад и захваљујући самим значењима текстова.

Том закључку у прилог иду истраживања модних страница магазина *Жена и свет* и *Женски свет* које је спровела Мирјана Менковић а која су потврдила одраније познату тезу да су одевање и политичка права узајамно условљени: „Захтеви за

---

³⁴ Ibid.

³⁵ Janice Radway, A. *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*. (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984), 209. Забавна љубавна кратка прича, љубић у краћој форми, уједно је и један од карактеристичних и фреквентних жанрова у женским магазинима и, конкретно, у *Жени и свету*, посебно у њеној другој етапи после 1930. године

³⁶ Ibid., 210.

³⁷ Редвејева, свакако, проучава и сам процес читања љубавних романа и разумевања њиховог значења. Она сматра да је нужно аналитички направити разликовање између значења самог чина читања и значења *текста* као оног што се чита. Ibid., 210.

променом женског костима, као сегмент климе која је водила промени општег положаја жене, тесно су повезани с борбом за женска права – женским питањем.³⁸ Ауторка је закључила да је мода, промовисана на овим страницама, позитивно утицала и на друштвену и политичку еманципацију жена. Она је пошла од студија које су већ утврдиле да у 20. веку постоје „очигледне везе између положаја моде, женствености и женских часописа“, ³⁹ односно да постоји „очигледна веза између појма жене дефинисаног на основу њене одеће и истог појма дефинисаног у оквиру других представљачких система.“⁴⁰ Један модни магaзин, отуда, представља подједнако важан елемент у конструкцији идентитета нове жене као и најрадикалнији феминистички часопис. Односно, новинарски женски портрети, књижевност о новој жени у датој епохи и актуелна женска мода чине повезане семиотичке системе, који се не могу потпуно разумети када се посматрају одвојено. У складу са закључцима Џенис Редвеј, томе треба додати да време које читатељка утроши читајући извештаје са париских ревија, гледајући цртеже⁴¹ предложених модела, шијући одећу на основу кројачког шнита и проводећи време у куповини хаљина, јесте управо моменат изласка из патријархалне улоге жене оријентисане на друге и у служби других (били то муж, деца, породица, држава или нација).

Сами женски портрети, који су у *Жени и свету* жене често представљали преко њиховог односа према моди и одевању, чак и када то није било видљиво из самог наслова и везано за модну рубрику, показују управо како се кроз чин промене кода и стила одевања изводи чин еманципације, јер одевање и мода такође спадају у репрезентацијске системе у које су уписани и (родни) друштвени односи моћи. Карактеристичан пример за то је портрет „Младе девојке у Јапану.“⁴² Он говори о младим Јапанкама које се у савремено доба могу видети и у европској одећи као и у традиционалној народној „ношњи“. Заправо, „западњачка“ одећа је прописана за сву школску децу, „морнарско је прописана униформа за све девојке које посећују школу, па било да им је 10, 12 или 18 година“. После завршетка школовања, оне су обавезне да носе кимоно. „Кимоно је, уосталом, у вези са удајом. Главни циљ породици са кћерима као да се састоји у томе да се ове што пре поудају. А када се девојка уда, кимоно

---

³⁸ Мирјана Менковић, (наведено дело, 2005): 255.

³⁹ Ibid., 254.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ У *Жени и свету* модних *фотографија* готово да уопште није било, уколико у њих не рачунамо и насловне стране и задње корице које су понекад, ненамеравано, вршиле функцију модне фотографије.

⁴² Жена и свет, бр. 10 (1936): 20–21.

прихвати да се од њега више не растане.⁴³ Међутим, како текст извештава даље, Јапанке све више нагињу европској одећи, посебно лети, зато што је кимоно тежак и спутава кретање. Европска конфекцијска одећа не само што је лакша за ношење, него је и јефтинија. Наравно, промене увек почињу у метрополама, па тако у Токију много младих девојака после школе задржи европски начин одевања. На самом крају чланка ауторка и експлицира да еманципација и европско одевање иду паралелно, и једно у вези са другим, да слободно одевање итекако има везе са тим што „жене почињу да траже више права и нешто слободе.“⁴⁴

Модна рубрика је дефинисала модерну жену, односно имплицитну читатељку *Жене и света* као модерну жену из *имућног грађанског слоја*. Изузетна издиференцираност одеће по намени, за сваку могућу прилику, као што је „дневна, преподневна, улична, радна, спортска (неформална); поподневна – за шетњу, нарочито за посете (полуформална и формална); вечерња – за вечере, позориште, концерте, забаве, балове (формална и строго формална); ритуална – за венчања, жалост (строго формална)⁴⁵, или још већа издиференцираност према врсти материјала⁴⁶, говори о модним захтевима које су могле да прате само жене из богатог и најбогатијег слоја југословенског друштва. Оквирне странице часописа, две прве и две последње, које су биле резервисане за фотографије, често су потврђивале да даме из високих друштвених кругова заиста прате препоручену моду.⁴⁷ Међутим, модни магазин је, што је његова функција уопште, био ту не само да саветује оне које ће савет моћи да реализују, већ и да пружи привремено задовољство читатељкама које куповином магазина управо то задовољство купују, а не могу га приуштити и стварном куповином препоручених модела.

Класна ексклузивност „модног женског портрета“ у *Жени и свету* посебно је упадљива када се он упореди са „модним портретом“ жене у два женска периодика у Краљевини: једном који настаје у окриљу комунистичке идеологије и другом који се обраћа најсиромашнијем делу становништва. Док је *Жена данас* читав могући дневни репертоар хаљина сводила на једну практичну и универзалну комбинацију⁴⁸, дотле је

---

⁴³ *Жена и свет*, бр. 10 (1936): 20.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Мирјана Менковић, (наведено дело, 2005): 262.

⁴⁶ *Ibid.*, 263–264.

⁴⁷ *Ibid.*, 264.

⁴⁸ Ипак, саме припаднице пролетерско-феминистичке контрајавности понекад су тумачиле модне странице сопственог часописа либералније и ближе грађанском моделу него што је то чинио текст на истим страницама. На то указује сведочење Олге Нинчић-Хумо дато у интервјуу

Сељанка (1933–1935), лист који није припадао феминистичкој контрајавности, својим читатељкама „забрањивала“ куповину конфекцијске одеће уопште.

У периоду какав је илустровани (модни) магазин не треба тражити, дакле, кохерентну и строгу уређивачку политику, па тако ни унисон став по важним питањима за сам периодик. Тако се и у односу на једну од кључних тема, тему феминизма, у овим магазинима могу наћи не само различити, већ и опречни ставови, који се ипак доминантно опредељују око синтагме умерени грађански феминизам. Могло би се поставити питање да ли је уредништво *Жене и света*, имало свест и о ужој теми унутар феминизма, самој феминистичкој контрајавности којој магазин добрим делом припада. Иако се и овде, зависно од чланка до чланка, нуде различити одговори, постоји неколико чланака који би се у том смислу могли издвојити.

Портрет „Наше жене у Паризу“ даје и један од конкретнијих одговора на ово питање. Аутор текста и не помишља на феминистичку контрајавност, ма како тада могла бити названа, али је упадљива његова јасна свест о учешћу и месту жена у грађанској јавности у прошлости. Управо као покретачице и „домаћице“ књижевних салона, жене су одиграле значајну улогу у великим културама. Критикујући „балканске прециозе“ које у Паризу проводе време само по модним салонима, аутор чланка упућује на то чиме би Париз заправо требало да их надахне:

„Јер неће бити код нас духовног живота правог, интензивног, стваралачког, док жене наше не потакну енергије, пробуде жудње, зачарају душама, као нежна, опавана Рекамије, мили и верни друг Шатобријана, инспираторка целог једног нараштаја. Неће бити ни код нас великих епоха књижевности, расцветалих духова, шармантних козера као што беше Оскар Вајлд или један Анатол Франс, ако на време не буде књижевних салона, чајанки за учену дисертацију, за расипање речи, за ковање израза.“⁴⁹

Нудећи женама ову, за време у коме живе, ипак пасивну позицију, односно смештајући их у средиште радије једне књижевне него политичке јавности, аутор чланка не зна да такви салони у Београду већ постоје. Милош Црњански је три године касније (1929), у оцени првих десет година „послерате“ књижевности, истакао значај салона Кристе Ђорђевић и госпођице Тодоровић за развој југословенске књижевности

са историчарком Иваном Пантелић 2007. године. Видети: Ивана Пантелић, *наведено дело*: http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=17#_ftn11

⁴⁹ Жена и свет, бр. 2 (1926): 10.

после 1918. године. У време док „књижевних часописа није било“⁵⁰, непосредно после рата, главна институција литерарне јавности у Београду била је кафана Москва, или како ће Црњански рећи, „Москва“ је била главни штаб послератне литературе⁵¹, а од оснивања Групе уметника то је чак, прецизно, један сто песника и сликара у тој кафани („под великим огледалом, у приземљу ‘Москве’“):

„Осим тог стола (и доцнијег Уметничког одељења Министарства просвете у Кн. Љубице улици) тада, у Београду, само се још на два места говорило о књижевности и уметности послератној, колико је мени познато: код гђице Р. Тодоровић, веренице пок. Бојића, и у кући гђе Кристе Ђорђевић (сада потпредседнице Цвијете ‘Зузорић’), која је уосталом организовала и ‘мензу’ политичара...“⁵²

Криста Ђорђевић, била је „домаћица“ не само књижевног, већ, као што то сећање Црњанског имплицира, и једног политичког салона. У *Жени и свету* често су се могли наћи портрети попут *Брандимовог* „Наше жене у Паризу“, који превиђају да су жене већ освојиле одређене просторе јавног деловања. По начину како говори о женама (морализаторски и просветитељски, и гледајући их радије као инспираторке него као субјекте писања), не само у овом већ и у другим чланцима, може се претпоставити да се иза псеудонима *Брандим* крије мушки аутор. Поред изузетака који су заиста имали осећај за активну улогу жена, као што је *Владислав Други*,⁵³ и неки други аутори историјских женских портрета, мушки сарадници, којих има значајан број у *Жени и свету*, ипак нису успевали да разумеју савремене потребе жена, као што су то могле ауторке – дакле, оне које су говориле у сопствено име.

Када се *Брандимов* портрет савремених „наших жена“ упореди са портретом „Наша жена у 19. веку“ који је писала Јелена Лазаревић (6/1926: 5–7), стиче се утисак да су жене биле активније у јавности деветнаестог него двадесетог века. У тексту ове ауторке додатно је значајно то што она у овом портрету посебно издваја женске часописе и удружења и преко њих приказује положај жена као друштвене групе, препознајући тако постојање и важност посебне женске јавности још у претходном веку, коју *Брандим* није могао да види диференцираном ни у свом веку убрзане модернизације.

---

⁵⁰ Miloš Crnjanski, „Posleratna književnost. Literarna sećanja“, *Eseji* (Beograd: Nolit, 1983), 77.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid., 83.

⁵³ Псеудоним из кога се вероватно крије Владимир Каћански.

Историјат магазина *Жена и свет* могуће је, као што је образложено, поделити у две етапе. У обе етапе *Жена и свет* је конципирана као изразито југословенски оријентисан часопис, с тим да у првој етапи пропагирани модел југословенства још увек није интегрално југословенство, већ оно засновано на тзв. троплеменском јединству, у коме се чувају посебности сва три конститутивна народа. Та је концепција декларативно оглашена најпре самом насловном страном првог броја, која приказује по једну од представница сваког од три „племена“ у карактеристичној народној ношњи, и уводним чланком Јелене Зрнић, у коме се читатељке, и потенцијалне сараднице, апострофирају више као припаднице колективитета, него као индивидуе, односно више као припаднице (нове) националне заједнице него као припаднице женске или феминистичке заједнице. Уредница је читатељке оловила као „сестре“, „наше жене: Српкиње, Хрватице, Словенке“, а задатак часописа видела је у томе да покаже „куда тежи жена наша три удружена племена и шта њој треба од великог и културног света ван њене постојбине.“⁵⁴ Овај декларисани национални оквир биће доследно спровођен кроз читав уреднички период Јелене Зрнић и јасно рефлектован у појединачним текстовима. Унутар тога оквира обликоваће се и велики број женских портрета.

Уреднице и сараднице често су и бирале предмет својих портрета према унапред постављеној концепцији: отуда су се на насловним страницама часописа најчешће појављивале фотографије краљице и жена из народа, представница сваког од три југословенска „племена“. И краљице и анонимне жене-сељанке биле су костимиране у народну ношњу. Сlike краљица у традиционалним народним ношњама требало је да сугеришу идеју о срећној укључености жене у национални и државни идентитет, а слике скромних и забрађених сељанки, поред тога, и идиличност руралних области (слика 3 и 4). На унутрашњим странама често су за предмет портретисања бирале истакнуте жене из хуманитарних, просветиних и патриотских (женских) организација (Мабел Грујић), оне које су се посебно истакле у рату (Ана Дикинсон, Надежда Петровић, др Марија Зиболд (Сиболд), Касија Милетић) или оне које раде на племенском јединству (портрет Злате Ковачевић-Лопашећ).

Тамо где нису представљане југословенске жене, кад год је то било могуће, ауторке текстове проналазиле су у лику и деловању жене или женске групе везу са југословенском идеологијом. У портретисању Елен Кеј (Ellen Key) као „велике реформаторке нашег доба“ усмереном на њен радикални феминизам, уредница

---

⁵⁴ *Жена и свет*, бр. 1 (1925): 5.

Александра Јовановић није пропустила прилику да преко примера националног става Кејове просвети сопствене читатељке: „Од интереса може сада бити за нас то што је проповедала Скандинавизам, мада је у души била права Швеђанка, сматрајући да су сви скандинавски народи (Швеђани, Норвежани, Данци и Финци) један и исти народ. То је за нас несумњиво у овим приликама врло поучно.“⁵⁵

Ипак, часопис се ни у првих пет „конзервативнијих“ година свога деловања није строго држао колективистичке националне линије, а посебно не касније. У пракси, он је подједнако пропагирао крајње индивидуалистичке примере женског деловања и образовао читалачку публику по принципу женске, тј. феминистичке заједнице. Часопис је имао намеру да бележи деловање и успехе жена из садашњости и прошлости, а сва та деловања и успеси се нису уклапали у задати колективистички оквир. Портрети глумица, оперских певачица и балерина остајали су некада нужно без прописане патриотске функционализације. Њихове интернационалне каријере (Соња Станисављевић, Марија Кузњецова) или карактер хировите и размажене звезде (Љубинка Бобић, Марија Николајевна Германова) нису давали материјала за патриотски дискурс. Тиме је „нартљивост“ овог дискурса у индивидуалном портрету била упадљивија када се управо преко идентитета уметнице конструисао идентитет нације (Жанка Стокић, Злата Ђунђенац-Гавела). На визуелном плану, слике деколтованих и модерно одевених уметница односно полуразодевених спортисткиња или балерина слале су недвосмислену поруку индивидуалне слободе и остварености жене, у којој су колективне вредности невидљиве (слика 5). Такви примери били су најближи идеологеми нове жене или су представљали њен директан израз.

Занимљиво је да уплив идеологеме нове жене, иако колико год је могуће избегаван, није оставио нетакнутом управо повлашћену репрезентацију владарског ауторитета. Још је већи куриозитет што се у тексту мушког аутора, „Мати Краља Милана“, портрету Марије Катарци-Обреновић, са одобравањем гледа на слободни сексуални живот краљевске мајке, на њене флертове и љубавне афере у време брака са Милошем Обреновићем, оцем српског краља. Та се благонаклоност приписује и њеним деветностовековним савременицима: „Није јој се замерало. Посматрајући је и уживајући у њеној лепоти, као да је сваки мислио: судба јој је одредила да буде вољена

---

⁵⁵ Жена и свет, бр. 3 (1925): 15.

и обожавана.⁵⁶ Ни на какву осуду не наилазе ни њени други хирови и недолично понашање према држави који се отворено наводе.

Магазин *Жена и свет* отишао је вероватно најдаље и у уверењу да „наша муслиманка“ – како су ословљане представнице муслиманске популације у Краљевини у свим женским часописима – може постати и нова жена. Портрет чији наслов хибридује та два идентитета, „Наша нова муслиманка“, а који је написао књижевник Хамза Хумо, показује да је еманципација Муслиманки не само смер у коме су промене кренуле, већ и да је поред „старог“ и „прелазног типа“ жена ове групације, „нова муслиманка“ већ раширена појава. Занимљиво је да Хумо, као што се види, користи терминологију Александре Колонтај, а није искључено да је и читао њен спис. Хумов спољашњи опис нове муслиманке, пак, до детаља одговара описима нове жене у женским и осталим гласилима укупне европске штампе тј. посебно онима који су се такође задржавали на спољашњим ознакама ове идеологеме: „Нова муслиманка иде потпуно откривена, у шеширу и по најновијој моди. Воли корзо, похађа школу и кина, разгледа илустрације у кафани, а често пута пуши и цигарету и куша чашу пива или шприцер.“⁵⁷

Свој феминистички карактер, дакле, *Жена и свет* није истакла првим уводним текстом, али га је из броја у број остваривала и потврђивала.⁵⁸ Он се понекад експлицитније реализовао у појединим уводним и политички оријентисаним чланцима, него у женским портретима. У чланцима политичке природе *Жена и свет* је директно подржавала борбу за женско право гласа, посебно ону Женског покрета. Магазин је чак у кључним моментима уступао часописни простор чланицама Женског покрета односно сарадницама истоименог часописа. Тако је, на пример, после бројних великих „манifestација и митинга“ који су се широм Краљевине одржали 9. октобра 1927. године у име захтева за женско право гласа, а на које је *Жена и свет* позвала своје читатељке, у *Жени и свету* објављен чланак Алојзије Штеби, који сумира успехе и резултате одржаних протеста и позива на највећи планирани протест у Београду („За женско право гласа“⁵⁹). Уреднице *Жене и света* оштро су реаговале и на неиспуњавање обећања Владе поводом општинских избора (за које југословенске жене такође нису

⁵⁶ *Жена и свет*, бр. 10 (1925): 6.

⁵⁷ *Жена и свет*, бр. 12 (1926): 13.

⁵⁸ У самом програмском уводнику једино у последњем пасусу реч *сестре* конотира више значење женског него националног заједништва: „Сестре, будимо сложене! Заједничким прегнућем лакше ћемо доћи до оставарења својих жеља, које су велике и чудесне као свет!“.

⁵⁹ *Жена и свет*, бр. 11 (1927): 6.

добиле право гласа), као и у случајевима родне дискриминације (попут предлога о искључивом избацивању службеница из државне администрације због смањења трошкова). Кроз чланке ове врсте *Жена и свет* је успоставила отворени полемички однос са хегемоним дискурсом. Текстови таквих чланака су модном магазину давали тон борбеног, побуњеничког гласила („Жене су се пробудиле, оне више неће бити потчињене никоме, равноправност мора доћи“⁶⁰) и недвосмислено га обликовали као институцију феминистичке заједнице тј. контрајавности: „Чврсто збијене, у сложене редове наших феминисткиња, истрајмо у борби за коначно ослобођење наших жена“, речи су Милене Атанацковић, такође чланице Женског покрета.

У уређивачкој политици друге етапе *Жене и света* задржана је изразита југословенска оријентација, а у другим аспектима часописа извршене су бројне промене, које су одмах биле јасно видљиве. Заправо, и званично југословенство је доживело своју промену, па се то и те како одразило на портретисање жена. У првој етапи је, као што је наведено, промовисана идеологија троплеменског југословенства односно националног идентитета, у коме се чувају разлике братских народа и култура чинећи јединство у разликама. После трагичних догађаја у парламенту и међунационалне кризе, о којима *Жена и свет* говори кроз херојске портрете супруга убијених народних посланика, односно после Диктатуре и Октроисаног устава, интегрално југословенство, које се заснивало на идеји стварања хомогенијег идентитета, постало је званична државна политика. Портрет „Госпођа Злата Ђунђенац-Гавела“⁶¹ показује како се нови дискурс брзо имплементира у дискурс еманципације, и како лако замењује дотадашњи национално-родни хибрид, односно, како нови идентитет замењује стари у коме су уметнице и друге жене тако изричито апострофиране као Српкиње, Хрватице и Словенке. Свакако, на то је утицао и оправдани страх од медијске цензуре.

Оперска певачица из Загреба, представљена је, наиме, као отелотворење југословенског интегрализма. Портретисање уметнице окончава се следећом причом: када је Злата Ђунђенац-Гавела, супруга „ранијег директора *наше* драме“, ⁶² отпевала једну арију из опере *Кармен*, публика је френетично аплаудирала и узвикивала „Живела југословенска уметница! Живела југословенска уметност!“ „Истовремено је слављено културно јединство Београда и Загреба, одакле је госпођа Ђунђенац Гавела

---

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ *Жена и свет*, бр. 4 (1930): 10.

⁶² Курзив С. Б. Мисли се на Драму београдског Народног позоришта.

дошла к нама. Тада смо се осетили једно. Није било Хрватства и Српства, није било Загреба и Београда – било је југословенства и југословенске уметности“. До скоро с поносом истицани и промовисани атрибути српске и хрватске културе, што се посебно огледало у репрезентацији костимирних жена у народним ношњама на насловницама, не смеју да буду поменути (уметница је „дошла из Загреба“, а не из Хрватске, нити је то „сестра Хрватица“, како би раније било формулисано), односно смеју да буду поменути само кроз негацију („Није било Хрватства и Српства“). У свега пар реченица дискурзивно је произведен нови идентитет („било је југословенства“), који се именује истом речју, али више не подразумева исто што и пре Диктатуре.

Нови званични идентитет југословенске жене у потпуности је одговарао новој концепцији нових уредница *Жене и света*. Он их је ослободио „обавезе“ репрезентације народних женских типова и традиционалне слике жена, којих су свакако желели да се ослободе. Највидљивија промена у часопису била је, наиме, она која се односила на насловне стране магазина: у новој фази су се уместо фотографија реалних жена (краљица, уметница, еманципованих жена и жена из народа) на њима налазиле анонимне женске фигуре сликане акварелом⁶³ у примарној функцији промовисања модерног и негованог изгледа. Ипак, ове су насловне слике-портрети промовисале и нешто више, односно вршиле су и еманципаторску функцију. Јер, треба посебно то истаћи, фигура и лик (модерне) жене на насловници по правилу приказују самоуверен став и надмоћно држање (слика б). Када се томе дода искључивање слика краљица и анонимних жена у народним ношњама, јасно је да се концепт промоције и изградње модерне жене, на плану насловне стране, тиме спроводио доследније него у претходној етапи *Жене и света*. Одабир самог сликања акварелом, а одбацивање фотографије, с друге стране, ослободило је уредништво *Жене и света* обавезе приказивања краљевске породице, тако да се на насловници више нису могле наћи ни мушке фигуре (млади краљевићи најчешће), што је опет допринело доследном спровођењу концепције часописа.

На акварелским цртежима подједнако су биле заступљене слике целих фигура у најновијим моделима костима и хаљинама, као и само женско лице у гро плану (нашминкано и широко осмехнуто). Поред тога, цртеж / фотографију на насловној страни више није пратила легенда, текст који ће читатељкама „правилно“ растумачити слику. Нови уредници одузели су тако магазину његову изразито просветитељску

---

⁶³ Мирјана Менковић је приметила да су слике остале непотписане (Менковић, *наведено дело*: 259). Тачније, од 1937. године на сликама за насловницу појављује се потпис: Д. Стојановић.

интенцију. Сама насловна страна изгубила је национално интегративну функцију, у корист комерцијалне. Ова промена у часопису је посебно важна, јер показује његов потпуни заокрет ка глобалном обрасцу илустрованих женских магазина. Насловница је за читатељке на тај начин постала „прозор у будућу себе“ и позив на куповину магазина који ће пружити и друге садржаје за маштање о лепшој, модернијој и богатијој себи у будућности, што је остала трајна функција насловнице у магазинима овог типа на глобалном нивоу.⁶⁴

У жељи да подигне квалитет часописа, уредништво је од 1930. године позвало на сарадњу познате научнике, књижевнике и културне делатнике, који су се позиву и одазвали. Тако су у *Жени и свету* објављивани медицински чланци др Косте Јовановића, прилози Данице Марковић, феминистички есеји Јулке Хлапец-Ђорђевић, ликовна критика Милана Кашанина, поезија Анице Савић-Ребац, Десанке Максимовић, Јованке Хрваћанин, студије Ксеније Атанасијевић и Веселина Чајкановића. Међу приповеткама у рубрици Фељтон нашле су се и приповетке признатих уметника попут Ендре Адија, Михаила Зошченка и Александра Куприна⁶⁵. Часопис је расписао и сопствени Књижевни конкурс за најбољу женску приповетку, а редовно су објављиване кратке приче и мање признатих домаћих ауторки (међу којима је најзаступљенија Олга М. Бандић). Поред ових нових и информативних садржаја, *Жена и свет* је додатно проширила забавне садржаје. Уведена је рубрику Разнода која је састојала од укрштених речи и хумористичких стрипова. Што је још упадљивије, чланци посвећени моди се померају ка првим странама, а рекламе су све бројније.

Кроз развој *Жене и света*, која је у другој етапи претрпела знатне измене, може се на једном примеру сагледати историја илустрованих женских магазина. На почетку, они су сасвим окренути женским темама, али тек временом мода и рекламирање постају чиниоци који не само да окупирају већину простора и одређују структуру читавог часописа, већ продиру и у значења текстова који се наизглед баве другим

---

⁶⁴ в. Ellen McCracken, *Decoding Women's Magazines: From Mademoiselle to Ms.* (Macmillan, 1993), 13–36.

⁶⁵ Уредништво се већ у трећем броју за 1930. годину на унутрашњим корицама похвалило: „Обећање које смо дали у јануарском броју нашег листа испунили смо јер је ‘Жена и Свет’ данас највећи и најлепши женски лист у Југославији. Уредништво је окупило велики број сарадника са познатим именима (професоре универзитета, лекаре-специјалисте, књижевнике и јавне раднике) те је на тај начин у стању да пружи поред забавне лектире и потребну стручну помоћ и савет у свакој прилици домаћег и друштвеног живота. [...] Поред одабраних модних модела, поред илустрованог дела нашег листа, ми нашим читатељкама пружамо све што један такав лист може да пружити.“

темама. Многи од стручних чланака, на пример, заправо су прикривена реклама. Реклама продире и у сам женски портрет. Међутим, у исто време, управо у бројним текстовима женских портрета *Жена и свет* је успела да сачува независност од сопственог конзумеристичког императива: реч је о портретима знаменитих или заборављених жена из ближе и даље српске односно светске историје. Кроз ове текстове уредништво *Жене и света* свесно исписује својеврсну историју жена, како експлицира назив рубрике у оквиру којег је објављена већина ових портрета (*Из историје жена*).⁶⁶

Као што је већ поменуто, модни део (цртежи модела) заузимао је у првој етапи *Жене и света* читаву другу половину часописа. У другој етапи, од 1930. године, број страница посвећених моди се унеколико смањује, али се зато мења њихова структура.

---

⁶⁶ „Царица Мара“ /Из наше историје/ Заза (4/1930: 8); „Каролина Бонапарта“ /Жене из историје/ (6/1931: 52–53); „Марија Милутиновићка ‘Пунктаторка’“ /Из историје жена/ Б.[лагоје] Ж.[ивковић] (2/1933: 1–2); „Драга Дејановић – прва наша феминискиња“ /Из историје жена/ / Б.[лагоје] Ж.[ивковић] (3/1933: 3–4); „Драгојла Јарневић“ /Из историје жене/ / Ж. (4/1933: 3–4); „Анка Обреновићева“ /Из историје жена/ Б.[лагоје] Ж.[ивковић] (5/1933: 12–13); „Царица Теодора“ /Из историје жена/ Заза (9/1933: 13–14); „Краљица Симонида“ /Из историје жена/ Заза (12/1933: 4–5); „Царица Мара“ / Благоје Живковић (1/1934: 4–5); „Јефимија“ /Из историје жена/ Проф. Б. Живковић (3/1934: 3); „Госпођа де Стал“ /Из историје жена/ Даринка Јанићијевић (9/1934: 9–10); „Чучук-Стана“ /Из историје жена// Проф. Б. Ж. (11/1934: 2); „Цвијета Зузорић“ / Нестор (1/1935: 2–3); „Ана Стјуарт“ /Из историје жена/ (4/1935: 12–13); „Љубав Марије Стјуарт“ /Из историје жена/ (3/1936: 53–54); „Вечита заручница: Јелисавета Енглеска“ /Из историје жена/ (4/1936: 11–13) итд.

Оне се мешају са „немодним“ текстовима. Структура часописа је на исти начин измењена и померањем реклама⁶⁷ са последњих страница ка унутрашњим странама, све до почетних. Већ негде од 1928. године рекламни огласи у све већем броју бивају уметнути међу ступце основних чланака. Састојећи се не само од текстуалног већ и од визуелног дела, рекламе лако скрећу читалачку пажњу, као модни цртежи уз књижевни прилог, и тако „прекидају“ процес читања и разумевања одређеног текста. Захваљујући таквом процесу читања, они утичу и на рецепцију самог означеног текста односно, учествују у формирању његовог значења.

То се највише одразило на књижевност која се објављује у магазину. Кратка прича (обично су то фељтон, хумореска или козерија) почела је да се објављује после модне рубрике или унутар ње, а често је била буквално „испресециана“ модним илустрацијама и чланцима. Цртежи најновијих модела хаљина и костима делују на први поглед као илустрација текста коме нису илустрација и, у сваком случају, скрећу пажњу читатељке са читања приче. Оваква структура часописа имплицира неусредсређено и неконцентрисано читање књижевних прилога. Такво решење открива какав је статус књижевности у идеологији илустрованог магазина, о чему сведочи и одабир доминантног жанра – забавне књижевности. *Жена и свет*, међутим, објављује прилично учестало и поезију, што је опет контрадикторно у односу на доминантни третман књижевности, а је што такође израз неизбежне (уређивачке, идеолошке, значењске) амбивалентности илустрованог (модног) женског магазина.

Литература

Предговор у: *Жена данас, Бројеви 1/1936–33/1944. Фототипско издање* (1966). Београд: Конференција за друштвену активност жена Југославије. стр. V–VIII;

Ballaster, Ros & Beetham, Margaret & Frazer, Elizabeth & Hebron, Sandra. *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Woman's Magazine*. London: Macmillan, 1991.

---

⁶⁷ Директне рекламе на странама *Жене и света* су оне за козметичке производе (креме за лице, руке и тело, парфеме, колоњске воде, пасте за зубе), кућну хигијену (детерџенти за прање веша, средства за чишћење паркета), апотеке, различите фармацеутске производе (таблете против болова, средства против пушења, таблете за мршављење), кројачке радње, ташнерске и кожарске радње, обућаре, текстилне производе, прехранбене производе, али и техничке производе попут радија или сијалице. Рекламирају се лекарске и стоматолошке ординације хотели и туристичке дестинације. Рекламира се и ординација пластичне хирургије („др Арнолд Лауфер, хирург, оридинира за пластичну хирургију, од 3 ½ – 4 ½ . Београд, Влајковићева 5“), као и приватна гинеколошко-акушерска клиника.

Vožinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji: u XIX I XX veku*. Beograd: „Devedesetčetvrta“; „Žene u crnom“, 1996.

Деретић, Јован. *Алманаси Вуковог доба*. Београд: „Вук Караџић“, Институт за књижевност и уметност, 1979.

Kinnebrock, Susanne. „’Gerechtigkeit erhöht ein Volk!?’ Die erste deutsche Frauenbewegung, ihre Sprachrohre und die Stimmrechtsfrage“, *Jahrbuch für Kommunikations geschichte*, No. 1, Hrsg. Holger Böning, Arnulf Kutsch, Rudolf Stöber. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, (1999): 135–172.

McCracken, Ellen. *Decoding Women’s Magazines: From Mademoiselle to Ms*. Macmillan, 1993.

Менковић, Мирјана. „Женска штампа и култ женствености у Београду између два рата: часопис *Жена и свет* или о револуцији растућих очекивања“, *Годишњак Града Београда*, књ. 52, бр. 3/4, (2005): 253–279.

Пантелић, Ивана. „Неки аспекти положаја жена у Краљевини Југославији“, *Књиженство*, бр. 1, 2011. <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=17>

Поповић, Бојана. *Мода у Београду 1918–1941*. Каталог изложбе. Београд: Музеј примењене уметности, 2000.

Колонтај, Александра. *Нова жена*. Превео Михаило Годоровић. Београд: Модерна штампарија Р. М. Веснића, (б. г.) [1922].

Radway, Janice A. *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984.

Стефановић, Светлана. „Женска штампа: *Жена и свет* (1925–1941)“. *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века 2*, Положај жене као мерило модернизације, Београд: Институт за новију историју Србије, 1998. 408–419.

Стефановић, Светлана. *Женско питање у београдској штампи и периодици 1918–1941*. Магистарски рад доступан у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду под ознаком РМ 2588. Год. 2000.

Тодић, Миланка. „Нова жена или робињица луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)“, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр. 4/5 (2008/9): 145–163.

Срњански, Милош. „Posleratna književnost. Literarna sećanja“. *Izabrana dela, knjiga dvanaesta. Eseji*. Izabrao Jovan Hristić. Beograd: Nolit, 1983. 63–92.

Woman and the World (1925–1941) Between the Modern and the New Woman: the Ambivalence of Illustrated Women’s (Fashion) Magazine

By positioning the place of illustrated magazine *Woman and the World* (1925–1941) into the frame of feminist counter-public formed in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, the paper describes the ambivalence in the treatment of women’s emancipation: the ambivalence which is important characteristics of the ideology of moderate bourgeois feminism and of the periodicals which were the expression and constituent of this ideology. The same ambivalence is embodied in its core ideologeme, the modern woman: it defines woman as emancipated in terms of education and public activism but ‘limited’ with marriage, maternity and femininity. However, in particular articles, *Woman and the World* would accept radical feminist construction of the new woman. Moreover, the semantics of illustrated magazine is by definition complex and ambivalent in respect of fact that visual elements play as important role as textual. The inter-textual relations in magazine increase the possibility of ambivalent (editor’s) encoding and (readers’) decoding of magazine’s meanings. Thus, the meanings of *Woman and the World* constantly switch between opposing discourses.

Keywords: *Woman and the World* (1925–1941), moderate bourgeois feminism, the modern woman, the new woman, semantic ambivalence

821.111.09-31 Лесинг Д.
821.111.09:305-055.2
Кратко или претходно саопштење

Татјана Јовановић
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

Роман као тело и тело као реченица – *Златна бележница* Дорис Лесинг

Предмет анализе рада јесу механизми друштвене и психичке конструкције полне разлике у роману *Златна бележница* - Дорис Лесинг (*The Golden Notebook* - Doris Lessing). Истражују се наративне технике којима јунакиња, у својству жене писца, урушава хармонизујућу кохерентност дискурса и проблематизује аналогију између угрожене способности жене и њеног недостатка моћи самоодређивања. Посебна пажња поклања се феномену *слободне жене* и женске слободе, који се сагледавају у психолошком, језичком и друштвеном контексту. Методолошко полазиште је Лаканова психоаналитичка теорија, односно њена ревизија коју су извршиле постлакановске феминистичке теоретичарке Јулија Кристева, Лус Иригарај и Елен Сиксу, предлажући трансгресибилне стратегије, које би жени, у фалогоцентричном дискурсу, омогућиле приступ себи, сопственом телу, језику, жељи. Примери тих стратегија откривају се на плану структуре романа, језика и трансформације кроз коју пролази јунакиња Ана Вулф.

Кључне речи: слободна жена, хистерија, тело, jouissance.

У традиционалној структури романа 18. и 19. века главна јунакиња има могућност да разреши своју судбину на два начина: браком или смрћу¹. У фикцији и у реалности жена је „добра вила домаћег огњишта“², свој рад традиционално усмерава на друге и остварује се кроз друге. Њен професионални ангажман третира се као себичност која прети дому, ако самосталности тежи девојка, ризикује уседелиштво³. Приватним изборима (сели се у Енглеску, оставља двоје деце), професионалним одлукама (напушта школу, после првог романа узима статус слободног писца), политичким активизмом (бори се против расизма, колонијализма, лево је орјентисана и ангажована у поратном комунистичком покрету), тематизацијом социјалне неправде, табуа, инцеста, стереотипа, насиља у породици, односа између мушкараца и жена, душевних криза и ломова, Дорис Лесинг припада генерацији жена писаца средином двадесетог века, које живе, говоре и преиспитују своју слободу и своја права. У Предговору (1972) који је настао десет година после романа *Златна бележница* Дорис Лесинг истиче да се околности мењају – жене су

све видљивије и слободније, али ослобађање се десило брзо, и питање је колико су жене за њега спремне.

Премрежена сукобима у које је ухваћена, жена писац у 19. веку више енергије троши на друштвени активизам него на трагање за властитим уметничким изразом. Она се бори против минимализације свога залагања, које се, зато што је женско, означава као инфериорно и неадекватно; руши романтичарског мита о уметнику генију; противи се стереотипу немоћне женствености, чији је бенефит освајање витешке заштите критичара/мушкараца⁴. Њена колегиница Ана Вулф, у другој половини двадесетог века, живи пристојно од хонорара за свој први роман. Захваљујући економској самосталности, напушта брак без љубави и сама подиже ћерку. Креће се, политички је активна, редовно посећује психолога, негује пријатељства, гради каријеру. Премда емоционално незахтевна, за околину Ана је промискуитетна интелектуалка и кастрирајућа жена јер је *слободна*. Она сама, уместо да ужива у до скоро немисливим женским привилегијама, нема осећај да је потпуна: „Моја дубока права осећања су увек усмерена ка мушкарцу. Једном мушкарцу. Стога је оно што осећам небитно и глупо. Увек стигнем до закључка да су моја права осећања будаласта, да сваки пут морам да их избришем“ (298)⁵. Уместо искуству, Ана тежи атрофији либида, пасивизацији и аутоматизму понављања: „Била сам ужасно рањива жена, према свему критична, служила сам се женственошћу као неким еталоном или мерилом за вредновање и одбацивање мушкараца. Била сам Ана која прижељкује пораз од мушкараца, чак и када тога није свесна“ (444). Уместо родној индивидуацији, склона је атрибуцији: „Слободне жене“ рече Ана кисело, (24), „ мушкарци стварају оваква стања, они стварају нас“ (463) „жене су увек пријемчиве за мушкарце који разумеју да се налазимо на некаквој граници. Могла бих рећи да они нас „именују“ (447). Уместо самосталности која се супротставља, Ана гради релације зависности и укалапања до непрепознатљивости: „Све је, дакле, било превара. У ствари, ја сам се скривала испод њега. А ја употребљавам реч љубав и мислим да сам слободна, иако је права истина да... (297). Реченицу ће завршити Томи – Ана се плаши самоће. „Да, знам да то звучи смешно, наравно, јер сте радије одабрали да останете сама него да се удате само зато да не будете сама. Али ја мислим другачије. Ви страхујете да напишете оно што мислите о животу, јер се можете наћи у изложеном положају, јер можете себе изложити, јер можете остати усамљена“ (55).

Поставља се питање: ако средина *слободну жену* доживљава као погрешну, неправилну жену, а жена се од осећаја кулпабилности брани ставом: „одабрале смо да живимо на одређен начин, знајући каква нас казна чека... па зашто онда цмиздрити и бити жалостан“ (63) – да ли писањем жена остварује могућност за слободу?

Структура романа као хистерија

Дорис Лесинг у Предговору *Златне бележнице* каже да јој је циљ био књига која ће бити свој властити коментар, неми суд. Зато је у њој говорила на начин на који је књига обликована. Ану Мајкл напушта и она схвата да је њен понос слободне жене илузија, а властита еманципација иронија. Остаје неколико година емоционално паралисана снажним утицајем регресивне жеље да не осећа ништа. Има списатељску блокаду јер одбија да расте изван фазе у својој прошлости која је изазвала бол. Креће на психоанализу да би поново научила да осећа. Схвата да кћерки више није потребна (Џенет одлази на колеџ), ослобађа се притиска родитељства, али остаје без унутрашњег оквира. Суочена са поратним комунизмом, одлучује да напусти КП јер „спадамо у људе који су ...постали део једног великог сна и сада морамо да признамо да се тај велики сан распршио и да је истина нешто друго и да никада нећемо бити корисни (67)“. Наведена дешавања доводе у питање вредност референтне тачке у односу на коју Анине активности имају смисла, те она доживљава кризу идентитета. У страху од дезинтеграције, своје искуство записује у четири бележнице различитих боја, осећајући да би у супротном настао „такав хаос“. На Томијево питање: „Зашто немате само једну (бележницу)?“ Ана одговара: „ Можда зато што би у њој била таква збрка. Гужва.“ На питање: „А зашто не би требало да буде збрка?“ (252), Ана ћути. Црна бележница представља Ану као књижевницу, Црвена бележи њена искуства у политици, у Жутој Ана пише роман *Сенка трећега*, чија јунакиња Ела пише роман о самоубиству, Плава је Анин дневник. Кружни покрети романа граде спиралу која се не затвара: бележнице се циклично смењују одељком Слободне жене у коме се, са више објективности и у трећем лицу, приповеда о догађајима. Када ситуација кулминира стварним распадом и дезинтеграцијом, Ана узима једну, Златну бележницу, да сними искуство сопственог краха. Златна бележница је симбол Анине психичке интеграције, као што претходне симболизују осећања нејединства. Сол јој даје реченицу којом почиње први одељак Слободних жена, а она њему почетну реченицу његовог будућег романа, тако

да Слободне жене такође пише Ана. Роман има два завршетка, један који Ана пише у свом дневнику, други који доноси глас Слободних жена, који може бити Анин или пишчев.

У роману *Златна бележница* пратимо успостављање међа којима се говорно биће претвара у раздвојено биће, које говори кроз раздвајање, јер пре него што нешто јесмо, ми нисмо, раздвајамо, одбацујемо, зазирамо. Раздвајање је сећање на најстарије покушаје да се ослободимо материнског ентитета, али и сећање на потрагу за унутрашњошћу мајчинога тела, које желимо и кога се бојимо, које храни и које убија⁶. Рањена до докидања, у потрази за окрепљујућим поистовећивањима нарцизма, која су празна, беживотна, Ана према објекту шаље плимину лажних, привидних Ја који се суочавају са лажним објектима. Како постоји раздвајање, али као пуко цепање и понор, без могућности преноса и протока, Ану сваки покушај да ухвати себе доведе само до нове, празне, бабушка кутије. Од бележнице до бележнице, од једног лица до другог, Ана себи клизи и измиче, и са ужасом схвата да ће заувек остати неухваћена, необележена, неозначена. „Изнад свега узнемирила сам се јер саму себе нисам препознала. Када бих упоредила оно што сам написала и оно чега сам се сећала, све ми је било лажно“ (441). „Јер када бих то прочитала, речи би запливале и изгубиле смисао и ја бих била свесна једино себе, Ане, као дамара у дубокој тмини, а речи које записујем ја, Ана, нису ништа, као да су се стврднуле на ваздуху пошто их је излучила нека гусеница“ (442), „... због тога је све ово неистинито. Јер док нешто неко проживљава уопште не размишља на овакав начин“ (218).

Анино раздвајање животних области у бележницама и увођење реда инстинктивна су реакција на дезинтеграцију сопства коју слути: „помислила сам да ја Ана доживљавам нервни слом, да на овај начин постајем тога свесна. Јер речи су форма, па ако сам догурала дотле да облик, форма и израз не представљају ништа, онда сам и ја ништа, јер док читам бележнице, постаје ми јасно да је једна врста интелигенције помогла мени Ани да останем Ана. Али та интелигенција се полако круни и ја сам веома уплашена“ (442). Ана грчевито настоји да онемогући конфликт свих својих наративних Ја: „Људи сачувају душевно здравље када себе блокирају, ограниче - одабравши да се зауставе на овом или оном стадијуму“ (436). Како овим настојањима Ана помера фокус са стварне тескобе на подручја неважна и илузорна, механичко раздвајање само појачава њено осећање хаоса и конфузије: не може да одржи границу између дискурзивних ја, приморана је да преступа линије: „оно чега се сећам изабрала је Ана од пре двадесет година. Не знам шта би од тога

изабрала данашња Ана, пошто су искуство са Слатком Мајком и експерименти са бележницама толико изоштрили моју објективност...оваква примедба је пре за плаву бележницу, не за ову“ (142). Ана ужаснуто доживљава преступање као неконтролисан продор Реалног, али, баш у пропустљивости граница, Лус Иригарај види главно обележје женске економије, коју одликује умањен осећај за власништво и имовину. „Уместо поседовања, жени је важнија близина“, она „увек остаје мноштво, неколико“, због чега «улази у непрестану размену себе са другима без сваке могућности идентификације»⁷. Преступање је доказ Аниног здравља и психичке стабилности, што ће касније у Предговору Дорис Лесинг истаћи речима: „Срж књиге, њена организација, све у њој, имплицитно и експлицитно говори да не смемо раздвајати ствари, да не смемо стварати непропусне преграде између њих“(8).

Педантно класификовање иронизује картезијанско поимање света, чијем се редуковању живота Ана дубоко противи. Настаје парадоксална ситуација – Ана која преградама у животу/писању спречава конфликт, својој терапеуткињи објашњава да „суштина живота у садашњем тренутку, пуног живота, а не блокирања онога чему се тежи, јесте у конфликту“(436). Подстицана паралелним импулсима, паничким и лудичким, Ана гради дискурс у коме видљиво призива невидљиво, присутно одсутно, а речено прећутано. Смењују се наративне технике, углови посматрања и наратори, роман се кида и поново спаја у концентричним круговима. Ана прецртава, жврља, једном линијом, више пута, реченице, читаве странице, прелази на симболе, одустаје од речи па им се враћа, уклапа туђе речи, користи дневник, књиге, часописе, кратке приче, филмска сценарија, дневне вести, сиже деветнаест приповедака и романа, потврђујући запажање Лус Иригарај да је важна последица искључивања женског из Имагинарног то што је жена „увек-већ расејана на х број места која никада не могу бити скупљена у било шта што би она знала о себи“, због чега себе „дживљава само фрагментарно“⁸. Ана/роман лудују, забављају се, хистеришу, увијају као Мебијусова трака, а заправо, измичу и муцају, ухваћени у коштац са језиком и виђењем. „Ана је муцала зато што је нешто избегавала. Када је наступио притисак или струја, није више било начина за избегавање, није било начина да се не буде интензивно субјективан“ (11), каже Дорис Лесинг.

Реч јесте тело и тело јесте реч

Према лакановској теоријској психоанализи поље Симболичког, где структура језика обликује нама једину познату реалност, претходи субјекту. „Људи зависе од патријархалног језичког поретка, јер њихова егзистенција једино у њему постаје интелегибилна и њима самима, и другима око њих“⁹. Ако жели да буде формиран и препознат као говорећи, субјект једино може да интернализује своју позицију исказану и обликовану језиком и језичком структуром у датом друштву. Лакановски речено, „субјект није господар језика, говорник(ца) који(а) га контролише, већ резултат и производ језика“¹⁰. Језик чине само разлике означитеља, те је нестабилност значења у природи самог језика. Стабилна значења успостављају једино „кључни означитељи“ који имају способност уређивања читавог ланца означитеља. Кључни означитељ Име-Оца, постављен у метафоризујући положај Едиповим комплексом, производи фалус као несвесни означитељ¹¹. И док привилегија фалуса као примарног означитеља полне разлике фиксира мушкарца у његовој позицији субјекта, жену измешта из сваке фиксирание позиције на којој би се могла темељити њена субјективност¹². Жена и женско/феминино постоје само као симболизовани, од-стране-маскулиног-представљени ентитети. Као такви нису у потпуности ни *субјекти* (не учествују у пољу Симболичког као активни агенси, не припада им фалус, означитељ), а не савим ни *објекти* (постоје у симболизованој илузији субјективности), већ заузимају позицију *абјектног*, зазорног. Како је Симболичко уздигнуто/очврснуто потискивањем фемининог, онда је тишина фемининог услов стабилности Симболичког.

Ако рупа, недостатак, грешка поздравља девојчицу на улазу у Симболичко, где ни њен либидо ни њен пол немају право представљање, јер систем себе само-представља¹³, ако у односу према фалусу жена заузима место мањка, место немања, место недостатка, „хорор ничега видљиво“¹⁴, ако „женски субјект не влада ничим, осим можда својом сопственом тишином, својим постојањем, својим ексцесима“¹⁵, поставља се питање: да ли жена говори? „Када бих упоредила оно што сам написала и оно чега сам се сећала, све ми је било лажно. Речи ништа не значе. Док размишљам оне се не претварају у форму, у коју уобличавам искуство, него у серију бесмислених звукова, попут успаванке за бебе, удаљене од сваког искуства“(441), запажа Ана. Речи увек изневере жену, долазе са позиције онога што је склоњено, што је сакривено, негирано, прерађено, симболизовано у

фалогоцентричном дискурсу, и остављају жену увек изван, негде у процепу, одакле надире Семиотичко, па и Реално – гарантери и потенцијални трансгресори Закона. Којим стратегијама жена може избећи судбину оне која је увек већ изговорена сопственим говорним апаратом, а на основу илузије сопствене позиције субјекта у Символичком? Јер „од тренутка када (жена) почне да говори, она се мора суочити са проблемима који су у целини маскулини, и то је оно што је ставља у смртну опасност: ако не користи речи, онда не постоји, а ако их користи саму себе истим речима убија“¹⁶. Ана увиђа да „када се нека истина сасвим истражи, а истина је била главни предмет уметности овог века, када она, дакле, постане таква наказа од клишеа, човек се коначно упита да ли је она истинита“ (78). Зашто жена пише ако све што може изрећи – није њена истина? Зато што писање вешто и сакрива, не само открива: „то моје преиначавање свега у књижевност очигледно представља средство помоћу којег нешто кријем од себе“ (219). „Ову линију сам превукла јер нисам желела то да опишем. Као да ме то описивање увлачи у још већу опасност. Али морам се чврсто држати следећег – да ја Ана, Ана која размишља, може да погледа у оно што Ана осећа и то „именује“ (444). Томи запажа исти механизам: „ви то не можете да поднесете, па зато прецртавате“ (259).

Субверзивни потенцијал женског писма постлакановске теоретичарке налазе у стратегијама зазорног, Семиотичког, у „уписивању женског тела и женске сексуалности у текст и дискурс“¹⁷, у артикулацији хистерије, смеха, специфично женског уживања, екстазе, *jouissance*, како би „уздрмале теоријску машину као такву“¹⁸ и показале структуру Символичког као конструкцију, а не неизбежни поредак. Када Елен Сиксу у есеју *Смех Медузе* (1975) позива жене да „испишу“ себе, природу тог писма доводи у везу са идејом да су жене више од мушкараца одређене својим телом. Како „(жена) физички материјализује оно што мисли“¹⁹, „жене су тело“, „жене морају писати кроз њихова тела, морају измислити непробојан језик који ће уништити поделе, класе и реторике, правила и кодове.“²⁰ Деценију пре ове теоријске платформе Ана Вулф, јунакиња романа *Златна бележница* бори се за себе језиком без картезијанског јединства, бинарности и хијерархија, без власништва и присвајања. Ана не доказује, не упоређује, не дефинише. У свом језику привилегује додир, тактилно, праизвор, а не поглед. Њен језик приближава, негује симултаност и близину, избегава раскид, одвајање и напуштање. Ана чува везу са неразумљивим, потиснутим, њен језик остаје пријемчив за зазорни смисао и оно нешто

јединствено у женском телу што је изгубљено и девалвирало у непостојање²¹. „Чињенца је да се стварно искуство не може описати. Чини ми се с горчином да би низ звездица, као у старомодном роману био бољи. Или некавих симбола, можда кругова или квадрата. Било шта, само не речи. Људи који су били тамо, на месту у себи на којем се речи и поредак распадају, знаће о чему говорим“ (582).

Ана не планира да исприча целовиту причу. Она неће једну истину која би је паралисала и претворила у статуу. Једна истина потребна је онима који су се дистанцирали од свога тела, толико да су га заборавили. Са јединог места које јој припада, из властите празнине, онога о чему се у метафизици не може мислити, Ана гради дискурс око свога ужаса, када се истовремено говори све и ништа, где се језик јавља ослобођен значења и испуњен сопственом материјалношћу, као само наизглед симболички. Пратимо гомилање одричних, прекинутих, упитних, модалних реченица, учесталу употребу речца можда, ваљда, вероватно, као и неодређених заменица, што упућује на Анино систематско дистанцирање од свега што је у стварности плаши²². У жељи да себе на неодређено време премести далеко од себе, она постаје све што је такне, размењује себе са другима без сваке могућности идентификације. „Рекла је себи да ју је заразило његово стање ума, да су у њу продрле његове емоције“ (253) - док разговара са Томијем пре него ће он пуцати себи у главу; „Осећала сам како његова црна моћ насилнички јуриша на сваки живац у мени, осећала сам желудац како ми се преврће, мишиће леђа напете као струна...слушала речи које су ударале по зидовима и одбијале се на све стране, рикошет ја, ја, ја његовог огољеног ега“ (578) – док проживљава тренутке лудила са Солом. У крхке границе Аниног ега сурвава се и простор: „Гледала сам у собу, као што бих гледала у лице особе коју добро познајем и на њој тражила знакове исцрпљености и напетости. Моја велика соба није више удобна шкољка, него упорни напад на моју пажњу...као да стотину непријатеља чека да скренем пажњу да би могли да се ушуњају и убију ме...све то ме је нападало, поробљавало у врелим таласима мучнине“ (581). У том преливању, као једине референтне тачке свога интегритета Ана се држи властитог оргазма: „За жене попут мене поштење није сексуална чистота, није верност, ниједна од старих речи. Поштење је оргазам. То је нешто над чиме немам контролу“ (308). Као резултат радикалне десексуализације човековог односа према универзуму, празан апстрактни картезијански субјект, заменила је сексуализована јунакиња.

Метафора *писања телом* обртање је поступка који женско своди на телесно, а телесно на друго²³, са циљем да жена „представи себи како је конструисана, да себе представи сопственом деконструкцијом која се постиже метафоричним језиком (...), да тиме не остане друга, да увек задржи своју разлику“²⁴. Анино тело није „место одакле метафоре женскости потичу, али оно нема право на њих“²⁵, које постоји само као неопходна референтна тачка у мушком дискурсу. Напротив. Ана не одбацује, не потискује, нити симболизује властито лудило, властите кризе и недоумице, како би сачувала своје чисто, компактно, цело и исправно тело. Када о њему говори, Ана то не чини у односу на кодификоване репрезентације тела у Симболичком поретку, већ бележи оно што из њеног тела испада, извлачи се, што виси, што је отромбољено, што се клати, бележи грчеве, мучнине, излучевине, увијања, ваљања, тупост, обамрлост. Своје право на представљање добија оно што из Ане цури, излива се, бива флуидно, неизрециво, немисливо, неухватљиво, и као такво, постаје изазов свему чврстом, јасном, разумном, Симболичком, фалусном, еректилном²⁶. Тело почиње да надокнађује уништену границу изнутра/споља, кожа не јамчи интегритет, већ попушта пред избацивањем садржаја из тела, а хистерија пружа сигурност субјекту коме мањка властитост. Али, уместо протеста због репресије, који се испољава кроз телесни језик жене, хистерија и лудило у овом случају постају ускрснуће, које води, кроз смрт старих Ја, ка дрхтају новог живота и новог значења. Ана креће ка себи, а не против Симболичког система. Ослобађа се образаца мишљења, који су је колонизовали, схвативши да су они фокус, а не мушкарци. Уместо да тражи изговоре у драмским обрасцима које проживљава, Ана се суочава са сопственом тескобом. Именује изворе властите стрепње и без романтичне носталгије посматра како постају обичне чињенице. Освешћује аутодеструктивне обрасце и прихвата за њих одговорност. Окупља сопствену личност и прихвата искуство одвојености. Постаје довољно интелигентна да пусти људе да оду, схвативши, уједно, да већ поседује оно за чиме трага под самом формом губитка. Прихвата истину да пуна симболичка реализација, као и потупна субјективизација, не постоје, јер поље Другог увек је већ „затворено у свом сопственом нeredу“²⁷. Оно што постоји „је ситна болна врста храбрости која лежи у корену сваког живота, јер су неправда и окрутност у корену живота. А разлог зашто сам обраћала пажњу само на јунаштво или лепоту или памет лежи у томе што не прихватам

ту неправду и окрутност, тако да не прихватам ни да је мала издржљивост већа од било чега“ (584).

Закључак

Роман *Златна бележница* својом структуром провоцира границе Симболичког и пародира његову велику моћ структурирања. Полазећи од става да ни један емпиријски елемент не одговара у потпуности свом симболичком елементу, због чега је јаз између Реалног и Симболичког неминован, да је сваки носилац ауторитета децентрирани представник одсутног симболичког ауторитета, због чега је свако место ауторитета прекривено и празно, у роману се, као израз побуне против наметнуте дискурзивне кохерентности, уместо стабилног сопства јунакиње, као метафора сопства јавља текст са селективним епизодама. У борби против искључивања, бинарног опонирања и свођења пуноће на једну истину, роман привилегује близину и мноштво. Примерима на плану структуре романа и језика Ане Вулф поткрепљен је наведени став, као доказ бројних стратегија којима женски глас успева да изрази властито (често зазорно) исуство, и нарочито да изрази своје суштинско одсуство из језика, а да не буде похаран, ухваћен у дефиницију или стереотип Симболичког поретка.

¹ DuPlessis, Rachel Blau, *Writing Beyond the Ending: Narrative Strategies of Twentieth-Century Women Writers*. Bloomington: Indiana University Press, 1985. Стр. 4.

² Вулф, Вирџинија, *Сопствена соба*, Београд: Плави јахач, 2009.

³ DuPlessis, Rachel Blau, *ibid.* 84.

⁴ Showalter, Elaine, *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978. стр. 17.

⁵ Lesing, Doris, *Zlatna beležnica*, Zrenjanin, Agora, 2010. Preveo Predrag Šaponja.

⁶ Kristeva, Julia, *Moći užasa – ogled o zazornosti*, Zagreb, Naprijed, 1989. Prevela Divina Marion. Str. 52, 53.

⁷ Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca: Cornell University Press, New York, translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, 1985. Str. 31.

⁸ *Ibid.*, str. 227.

⁹ Meyers, T. Diana, „The Subversion of Women’s Agency in Psychoanalytic Feminism: Chodorow, Flax, Kristeva“, *Revaluing French Feminism – Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*, edited by Nancy Fraser and Sandra Lee Bartky, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1992, (136-161) 144.

¹⁰ Grosz, Elizabeth, *Sexual Subversions, Three French Feminists*, Allen & Unwin, St Leonards, Australia, 1989, 19.

¹¹ Адамс, Парвин, „Репрезентација и полност“, у *Увод у феминистичке теорије слике* – зборник текстова, (прир) Бранислава Анђелковић, Београд, Центар за савремену уметност, 2002 (237-254). Стр. 245.

¹² Kornel, Drusila, „Šta je етички feminizam?“ у *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Београд, Београдски круг, 2007, превела Јелисавета Благојевић. Стр.117.

¹³ Irigaray, Luce, *Speculum of the Other Woman*, translated by Gillian C. Gill, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1987. Стр. 83.

¹⁴ Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca: Cornell University Press, New York, translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, 1985. Стр. 26.

¹⁵ Irigaray, Luce, „The Gesture in Psychoanalysis“, translated by Elisabeth Guld, *Between Feminism and Psychoanalysis*, editd by Teresa Brennan, Routledge, London and New York, 2002, (127-138) Стр. 134.

¹⁶ Fouque A. Interview for Le matin, „French Connections: Voices From the Women’s Movement in France“, Hutchin son, London, 48, citirano у Dani Cavallaro, *French Feminist Theory – An Introduction*, Continuum, London, New York, 1987. Стр. 35.

¹⁷ Cavallaro, Dani, *French Feminist Theory – An Introduction*, Continuum, London, New York, 2003. Стр. 116.

¹⁸ Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca: Cornell University Press, New York, translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, 1985. Стр. 78.

¹⁹ Cixous, Helene, „The Laugh of the Medusa“, in: *Signs* Vol. 1, No. 4, Chicago: The University of Chicago Press, 1976. (875–893) Стр. 881.

²⁰ Ibid., 886.

²¹ Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca: Cornell University Press, New York, translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, 1985. Стр. 79.

²² Videti Miljković, Nataša, „Distancing from incomprehensible reality in Doris Lessing’s The Golden Notebook“, *Komunikacija i kultura online*, Godina III, broj 3, 2012. Стр. 270 – 272. www.komunikacijaiikultura.org/KK3/KK3Miljkovic.pdf (preuzeto 20.03.2013)

²³ Видети Велимирац, Ивана, „Жене и књижевност“, у Адријана Захаријевић (прир), *Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века*, Београд: Жене у црном, Центар за женске студије, Реконструкција женски фонд, 2007 (258–267). Стр. 264.

²⁴ Ibid., 259.

²⁵ Jenson, Deborah “Coming to Reading Helene Cixous”, “*Coming to Writing*” and *Other Essays*, edited by Deborah Jenson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991, (183-196) 188.

²⁶ Kristeva, Julia, *Моћи užаса – ogled o zazornosti*, Zagreb, Naprijed, 1989. Prevela Divina Marion. Стр. 65.

²⁷ Жижек, Славој, *Испитивање реалног*, прир. Рекс Батлер и Скот Стивенс, Нови Сад, Академска књига, 2008. Превео Милан Брдар. Стр. 69.

Литература

Адамс, Парвин, „Репрезентација и полност“, у *Увод у феминистичке теорије слике* – зборник текстова, (прир) Бранислава Анђелковић, Београд, Центар за савремену уметност, 2002, стр. 237-254.

Brennan, Teresa, „Introduction“, *Between Feminism and Psychoanalysis*, edited by Teresa Brennan, Routledge, London and New York, 2002, стр. 1-23.

Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge, Chapman & Hall, New York, London, 1990.

Велимирац, Ивана, „Жене и књижевност“, у Адријана Захаријевић (прир), *Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века*, Београд: Жене у црном, Центар за женске студије, Реконструкција женски фонд, 2007 (258–267). Стр. 264.

Даглас, Мери. *Чисто и опасно*, Београд, XX век, 2001. Превела Ивана Спасић.

Grosz, Elizabeth, *Sexual Subversions, Three French Feminists*, Allen & Unwin, St Leonards, Australia, 1989.

DuPlessis, Rachel Blau, *Writing Beyond the Ending: Narrative Strategies of Twentieth-Century Women Writers*. Bloomington: Indiana University Press, 1985.

Жижек, Славој, *Испитивање реалног*, прир. Рекс Батлер и Скот Стивенс, Нови Сад, Академска књига, 2008. Превео Милан Брдар.

Irigaray, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca: Cornell University Press, New York, translated by Catherine Porter with Carolyn Burke, 1985.

Irigaray, Luce, *Speculum of the Other Woman*, translated by Gillian C. Gill, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1987.

Irigaray, Luce, „The Gesture in Psychoanalysis“, translated by Elisabeth Guld, *Between Feminism and Psychoanalysis*, edited by Teresa Brennan, Routledge, London and New York, 2002 (127-138).

Jenson, Deborah “Coming to Reading Helene Cixous”, *“Coming to Writing” and Other Essays*, edited by Deborah Jenson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991, (183-196) 188.

Klein, Melanie, *Zavist i zahvalnost*, Naprijed, Zagreb, 1983. Превела Anita Sujoldžić.

Kornel, Drusila, „Šta je etički feminizam?“, у *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Београд, Београдски круг, 2007, превела Jelisaveta Blagojević.

Kristeva, Julia, *Moći užasa – ogled o zazornosti*, Zagreb, Naprijed, 1989. Превела Divina Marion.

Lacan, Jacques, *On Feminine Sexuality – The Limits of Love and Knowledge*, The Seminar of Jacques Lacan, edited by Lacques-Allain Miller, Book XX, Encore 1972-1973, translated by Bruce Fink, W. W. Norton&Company, New York, London, 1999.

Meyers, T. Diana, „The Subversion of Women’s Agency in Psychoanalytic Feminism: Chodorow, Flax, Kristeva“, *Revaluing French Feminism – Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*, edited by Nancy Fraser and Sandra Lee Bartky, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1992 (136-161).

Miljković, Nataša, „Distancing from incomprehensible reality in Doris Lessing's The Golden Notebook“, *Komunikacija i kultura online*, Godina III, broj 3, 2012. Str. 270 – 272. www.komunikacijaiikultura.org/KK3/KK3Miljkovic.pdf (preuzeto 20.03.2013)

Cavallaro, Dani, *French Feminist Theory – An Introduction*, Continuum, London, New York, 2003.

Cixous, Helene, „The Laugh of the Medusa“, in: *Signs* Vol. 1, No. 4, Chicago: The University of Chicago Press, 1976 (875–893).

Showalter, Elaine, *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978.

Homer, Sean, *Jacques Lacan*, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York, 2005.

Šejla Benhabib, Džudit Batler, Drusila Kornel, Nensi Frejzer, *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Beograd, Beogradski krug, 2007, prevela Jelisaveta Blagojević.

Tarjana Jovanović
Faculty of Philology and Arts
University of Kragujevac

821.111.09-31 Lessing D.
821.111.09:305-055.2
Preliminary Paper

Novel as Body and Body as Sentence: *The Golden Notebook* by Doris Lessing

The research paper analyzes mechanisms of social and psychical construction of sex difference in *The Golden Notebook* by Doris Lessing. It also deals with narrative techniques that heroine uses in order to undermine harmonizing discourse cohesion and questions the analogy between woman's threatened capability and her lack of self-determination power. The phenomena of Single women is being analyzed and observed in psychological, social and linguistic context. Methodological starting point is Lacanian psychoanalyzing theory, more precisely – its revision

accomplished by post-Lacanian feministic theorists suggesting transgressive strategies that provide woman's access to herself, her own body, language, and desire. The examples of those strategies are revealed in the field of the novel's structure, language and the transformations that Ann Wolf deals with.

Keywords: free woman, hysteria, body, jouissance.

Ивана Георгијев
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Делатне заједнице и језичка промена: перцепција родно осетљивог српског језика у књижевном превођењу

У раду се испитује да ли је стандардизација родно осетљивог језика неопходан услов за постизање родне равноправности у језику и да ли ће његова употреба аутоматски допринети равноправнијим мушко-женским односима у српском друштву, или је језик манифест друштвене стварности због чега првенствено треба усмерити напоре да српско друштво не буде дискриминаторно и да његови чланови буду родно освешћени. Овој теми се приступа кроз призму „делатних заједница“ које пружају теоријски овир раду, док је емпиријски део¹ рада истраживање спроведено у делатној заједници Удружења књижевних преводаца Србије које илуструје доминантне ставове о употреби родно осетљивог српског језика и пружа увид у то шта део језичке елите мисли о овом питању. Резултати упућују на то да је у српском друштву језички активизам неопходан вид борбе против елите која креирањем дискурса на било који начин подстиче неравноправност у друштву. Језички активизам треба да се спроводи путем коришћења родно осетљивог језика у свакодневној употреби заинтересованих делатних заједница, што ће довести до промене дискриминаторних културних модела и идеологија у друштву.

Кључне речи: делатне заједнице, језичке идеологије, културни модели, родно осетљив језик, родна равноправност

1. Увод

Не може се порећи да се у савременим друштвима језик сматра најсуптилнијим средством за стварање, мењање и одржавање идеологија у друштву. Кроз језик се осликавају друштвени односи и постојећи обрасци мишљења и понашања чланова друштва, и у језику су укореењени стереотипи и предрасуде који упућују на разне видове неравноправности у друштву. Када је у питању тема родне неравноправности, језик такође заузима важно место и активну улогу у овом друштвеном проблему. Иако стандардизација родно осетљивог српског језика још увек није нормирана у јавној и службеној сфери, пут ка стандардизацији је започет кроз дебате на ту тему и писање радова о разлозима и значају за његову употребу.

---

¹ Истраживање је спроведено 2012. године у ко-ауторству са Лидијом Видић на мастер студијама на Факултету политичких наука код менторке проф. емеритус др Свенке Савић.

У раду се испитује на који начин су род и језик повезани и у којој мери ови појмови утичу један на други када су у питању односи родне неравноправности у савременом српском друштву. Поставља се питање да ли је стандардизација родно осетљивог језика неопходан услов за постизање родне равноправности у језику и да ли ће његова употреба аутоматски допринети равноправнијим мушко-женским односима у српском друштву, или је језик манифест друштвене стварности због чега првенствено треба усмерити напоре да српско друштво не буде диксриминаторно и да његови чланови буду родно освешћени. Да ли родно осетљивој језичкој употреби треба да претходи промена културних модела и идеологија или ће таква промена уследити самом употребом родно равноправног српског језика? Рад се осврће и на појам „делатних заједница“ и испитује значај који могу имати у борби за постизање родне равноправности у српском друштву.

Рад се састоји из два дела: у првом је дат теоријски оквир који се осврће на појам језика и рода, родне идеологије и културних модела, као и на концепт „делатних заједница“ које постају фокус нове теорије језика и рода.² Други део рада обухвата емпиријско истраживање о перцепцији родно осетљивог српског језика у књижевном превођењу. Удружење књижевних преводилаца Србије узето је као пример делатне заједнице у оквиру које су испитани ставови једног броја чланова и чланица Удружења по питању употребе родно осетљивог књижевног језика и разлога за његову (не)употребу. Мотивација за одабир ове делатне заједнице је идеја да ће резултати истраживања пружити слику о томе шта део језичке елите у Србији мисли о родно осетљивом језику, а како наводи Свенка Савић³, одговорност за употребу родно осетљивог језика пре свега лежи на елити која тај језик користи у сфери образовања, администрацији и у медијима у службеној и јавној сфери. Делатна заједница Удружења преводилаца неоспорно утиче на креирање језичке стварности и својим језичким понашањем утиче на стварање, одржавање или мењање језичких идеологија и културних модела у српском друштву.

Родна неравноправност у српском друштву и значај употребе родно осетљивог језика представља сложен друштвени феномен који треба детаљније испитати. Циљ овог рада је да назначи постојећи проблем и питања од значаја за постизање родно

---

² Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 132.

³ Svenka Savić, *Rod i jezik*, priredile Svenka Savić, Marijana Čanak et al. (Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2009), 227.

равноправнијег српског друштва кроз призму употребе родно осетљивог српског језика, али и да понуди слику тренутне ситуације и мишљања која владају у делу друштва које учествује у креирању и одржавању језичких идеологија и културних модела, а то су преводиоци и преводитељке Удружења књижевних преводаца Србије.

2. Теоријски оквир

2.1. Језик и род

Историја показује да се поимање рода и односа родова мења кроз време. Константне промене у друштву осликавају се и на промене у култури, која обликује значење ових појмова на одређен и том тренутку својствен начин. То значи да свако време има своју слику жене и мушкарца и односа између њих, што показује да друштвено конструисана значења нису заувек фиксирана и непроменљива. Ти друштвени односи огледају се и у језику, који је такође динамична категорија подложна промени.

Упркос чињеници да родно осетљив српски језик још увек није нормиран у јавној и службеној сфери, пут ка стандардизацији започет је већ самим дебатама на ту тему и писањем радова о разлозима и значају за његову употребу. Борци за употребу родно осетљивог језика сматрају да се на тај начин може утицати на свест оних који се тим језиком користе у правцу родне равноправности. Ипак, треба имати на уму да стандардизација родно осетљивог језика језика није само језичко питање већ и политичко и друштвено.

Свенка Савић⁴ истиче да су на улогу граматичког рода у интерпретирању језичке стварности указала психолингвистичка инстраживања која су показала да при спомињању занимања у мушком роду већина људи у прво помисли на мушкарца, па тек онда на жену. То се утврдило на основу примера у којима је дат назив занимања у мушком роду у једној реченици, а ту реченицу су испитаници морали допунити следећом реченицом с експлицитно израженим мушким или женским родом. Резултати су показали да називи у мушком роду нису неутрални и не указују на оба пола у истој мери.

Питање родно осетљивог језика се готово не третира и нема јасне слике о томе ко брине о његовој стандардизацији. Као кључ неспоразума се наводи чињеница да се о овој

---

⁴ Ibid, 227.

теми углавном расправља из две различите теоријске основе: структуралистичке и неструктуралистичке, која узима у обзир постулате и досигнућа феминистичке лингвистике и води рачуна о женском гласу у језичком изразу.⁵ Употреба родно осетљивог језика се углавном спроводи кроз делатност на плану личне језичке праксе и језичке праксе заинтересованих друштвених група, уз усклађивање са постојећом језичком праксом. Увођење родно осетљивог језика у јавни говор и у стандардни језик мора се спровести систематично кроз анализу постојећих језичких норми комуникативне праксе, планирање које се усмерава на образложење потребе за променом и предлоге за саму језичку и друштвену промену, примену родно осетљивог језика на различитим друштвеним и језичким нивоима (почевши од говора једне особе преко говора заинтересованих друштвених заједница, јавног, политичког и образовног говора, па све до говора у приватном животу) и кроз релативно вредновање родно осетљивог језика у различитим друштвима и у зависности од историјског, друштвено-политичког и културног контекста.⁶

Употреба родно осетљивог језика од великог је значаја и како Свенка Савић⁷ истиче, на тај начин може се утицати на свест оних који се тим језиком користе у правцу родне равноправности. Ова ауторка наводи да је родно осетљив језик један од кључних механизма за постизање родне равноправности, а одговорност за његову употребу пре свега лежи на елити која тај језик користи у сфери образовања, администрацији и у медијима у службеној и јавној сфери.

Кузмановић Јовановић⁸ наводи да су током историје жене традиционално своје место налазиле у дому, у кругу породице или „комшилука”, без образовања и без начина да саме привређују због чега су биле економски зависне, без професионалних

---

⁵ Jelena Milinović i Svenka Savić, „Zašto da koristim rodno osjetljivi jezik?“, u *Misterije rodne ravnopravnosti i još ponešto...* (Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka, 2011), 48-54.

⁶ Ana Kuzmanović Jovanović, „Analiza postojećih normi za rodno osjetljiv pristup u medijima”, u *Vodič za rodno osjetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Jelena Filipović i Ana Kuzmanović Jovanović (Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012), 85, 88.

⁷ Svenka Savić, *Rod i jezik*, priredile Svenka Savić, Marijana Čanak et al. (Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2009), 7.

⁸ Ana Kuzmanović Jovanović, „Analiza postojećih normi za rodno osjetljiv pristup u medijima”, u *Vodič za rodno osjetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Jelena Filipović i Ana Kuzmanović Jovanović (Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012), 83.

квалификација и права на политичко и јавно учешће - оне нису имале места у јавној сфери те није било потребе за формирањем именица женског рода за вршење професионалних активности којима су се искључиво бавили мушкарци. Иако су жене и у Србији већ деценијама присутне у професионалном животу, стандардни српски језик одбија да их именује на начин који ће препознати и њихов природни, женски, род. Језик треба да нас изједначи у различитости и као што жена и мушкарац не изгледају исто, не делају и не мисле на исти начин, и професије којима се баве, макар и биле исте, оне и они обављају на различите начине. Ако се те разлике нађу и у језику којим говоримо и пишемо, онда ћемо много јасније бити у стању да сагледамо ту различитост друштвених односа и препознамо присуство жена у јавном, економском и политичком животу у нашем друштву. Лакоф⁹ (Lakoff) даје пример три институције (академски свет, уметности и државна власт), где је моћ традиционално додељена мушкарцима и где жене све више „ступају” у дискурс, изазивајући реорганизације дискурса. У свакој од ових институција нове улоге жена доживљавају се као претња од стране традиционалних (мушких) чланова што ауторка описује као борбу за власт између оних који се залажу за одржавање постојећег стања и заговорника промена суочених са институционализованим „мушким” дискурсом који доприноси да учешће жена буде виђено као некомпетентно или неприкладно. Међутим, све већи број жена добија моћ у (традиционално мушком) дискурсу, што ће неминовно мењати ситуацију на овом пољу, иако је промена укореењених вредности најчешће веома спора.

2.2. Језичке идеологије и културни модели

Феркло¹⁰ (Fairclough) наглашава да људи често не размишљају о дубљем значењу речи, већ их често схватају као скуп значења која имају у свакодневном животу, иако се иза језичких одабира говорника крију идеологије које делују као природне и дате. Људи одрастају окружени тим идеологијама због чега их најчешће не преиспитују. Такве општеприхваћене

---

⁹ Robin Lakoff, “Language, Gender, and Politics: Putting ‘Women’ and ‘Power’ in the Same Sentence”, in *The Handbook of Language and Gender*, eds. Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003), 161-178.

¹⁰ Norman Fairclough, *Language and Power* (London: Longman, 2nd edition, 2001), 77.

чињенице манифестују стање у друштву, и оне се као такве не доводе у питање и не ради се на њиховој промени, иако често репродукују неравноправност у друштвеним односима.

Обрасци језичког понашања представљају рефлекс културних модела и идеологија. Језичко понашање говорника потврђује или негира, одржава или мења одређену идеологију. Значење и употреба језика може се боље разумети ако се сагледа у корелацији са културом одређене друштвене заједнице. Наше поимање света и језик су у вези што се може приметити и на примеру употребе родно осетљивог језика. Начин на који живимо и схватамо свет око себе доводи се у везу са тим на ком подручју смо одрасли, под којим културним моделима и са којим идеологијама смо васпитавани.¹¹

У анализама језика и рода (као и других језичко-друштвених корелација) критичка социолингвистика и критичка анализа дискурса полазе од претпоставке да је оно што је пожељно и позитивно вредновано у језику увек у мање или више директној вези са природом друштвених односа, позиционирањем особа у друштвеној хијерархији и поимањем морално прихватљивог или препорученог друштвеног понашања. Из тога се закључује да родне карактеристике језика најчешће пуно говоре о томе на који начин функционишу и какве су природе заједница жена и мушкараца у датом друштву. Дакле, родна перспектива у језику може се анализирати као директан корелат вредновања и позиционирања жена и мушкараца на хијерархији друштвене моћи, могућности приступа позицији моћи и њихове „видљивости“, односно сфере утицаја када једном на ту позицију дођу. У том контексту, концепт језичке идеологије игра значајну улогу у разумевању женско-мушких друштвених односа и хијерархије.¹²

Језичке идеологије један су од примера дубоко укорењених образаца, у овом случају језичких, који се често користе на несвесном нивоу, као већ дати и усађени, чије значење није предмет преиспитивања и анализирања од стране говорника у свакодневној језичкој употреби. Када је у питању родно осетљив језик, Филиповић¹³ сматра да доминантна језичка идеологија заступљена у нашем окружењу подразумева да је облик граматичког мушког рода именица неутралан, а самим тим и погоднији за обележавање

---

¹¹ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 46, 110.

¹² Jelena Filipović, „Rodno oseljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci“, *Anali Filološkog fakulteta* 21 (2009b), 110-111.

¹³ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 126-141.

имена занимања, професија и титула. Овај проблем дубоко је укореењен у наше друштвене структуре и вековима потврђиван кроз језичке и родне идеологије. Због тога такво стање ствари изгледа као дато, природно и непроменљиво особама код којих још увек није довољно развијена свест о значају родне равноправности и употреби родно осетљивог језика. Употреба именица у мушком роду за означавање како мушког тако и женског природног рода чини жене мање видљивим или потпуно невидљивим у друштву. Иста ауторка¹⁴ наводи да слика жене у српском друштву и даље афирмише патријархалну и традиционалистичку улогу жене која ограничава њено професионално и друштвено ангажовано деловање. Промена те слике јесте питање промене идеологија које су вековима потврђиване и утемељене обичајима, културом и религијом.

Филипс¹⁵ (Philips) наводи да се временом показало да у сваком друштву постоји више од једне родне идеологије које учествују у односима надређености и подређености и наглашава се потреба за мењањем тих односа не само у дискурсу већ и у институционалним контекстима у којима се тај дискурс јавља. То ће бити могуће само ако се разуме које идеологије су моћније и зашто. Производња родних идеологија у дискурсу смештена је у социокултурни систем и друштвено је организована. Идеологије у институцијама кроз које држава „усмерава” становништво посебно су моћне.

Током векова су различити аспекти језичке политике и њихови производи (прескриптивне граматике, речници...) често формулисани на начин који контролише и ограничава употребу језика од стране друштвене елите коју чине превасходно мушкарци. Мушкарци у европоцентричном научно-културном миљеу заузимају кључне друштвене, политичке и научне позиције и одређују научне оријентације, руководе формулацијама научних теорија и дефиниција а самим тим и образовним политикама - они стотинама година заправо делају као научна друштвена елита која експлицитно или имплицитно одређује епистемолошке и стратешке циљеве научних истраживања. Тако се мушкарци одређују као неприкосновени језички планери, носиоци корпусног планирања на основу кога се формирају стандардни језички варијетети, и регулатори језичког понашања

---

¹⁴ Jelena Filipović, „Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji”, u *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Jelena Filipović i Ana Kuzmanović Jovanović (Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012), 19.

¹⁵ Susan Philips, “The Power of Gender Ideologies in Discourse”, in *The Handbook of Language and Gender*, eds. Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003).

уопште.¹⁶ Савић¹⁷ наглашава да језичка елита која креира стандардни језик јесте мањина, али чланови те елите располажу важним средством друштвене моћи која им обезбеђује углед у датој језичкој заједници. Намеће се закључак да су правила стандардног језика прављена за престижну (образовану) популацију мушкараца која живи у градовима с обзиром на податке да у селима живи већи део популације него у градовима (што значи да ће важећи стандард за градску средину бити обавезан за сеоску), да је популација жена већа од популације мушкараца и да у нашој земљи има више образованих мушкараца него образованих жена.

2.3. Делатне заједнице

Термин делатна заједница (енгл. *community of practice*) користи се у великом броју друштвених и хуманистичких наука. Уведен је у истраживања језика и рода од стране Екерт и Мек Конел-Гинет (Eckert & McConnell-Ginet) 1992. године, који је дефинишу као групу људи која се окупља око заједничког ангажовања на одређеном подухвату тј. на постизању заједничког друштвеног циља. Начини на које раде ствари, начини говорења, веровања, вредности, односи моћи – укратко – деловање тј. пракса – јавља се као резултат рада на заједничком подухвату. Као друштвени конструкт, делатна заједница се разликује од традиционалне заједнице јер је истовремено дефинишу њени чланови, као и делатност у којима ти чланови учествују.¹⁸ Дакле, делатна заједница је заједница људи који су споразумно ангажовани на постизању заједничког циља, било прећутно или експлицитно.¹⁹

Појам делатне заједнице се удаљава од заједнице дефинисане местом или популацијом. Уместо тога, делатна заједница се фокусира на заједницу дефинисану

---

¹⁶ Ana Kuzmanović Jovanović, „Analiza postojećih normi za rodno osetljiv pristup u medijima”, u *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Jelena Filipović i Ana Kuzmanović Jovanović (Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012), 84.

¹⁷ Svenka Savić, *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika u medijima* (1998), http://www.e-jednakost.org.rs/download/Kodeks_Svenka.pdf (preuzeto 5.8.2013).

¹⁸ Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, “The Community of Practice: Theories and methodologies in language and gender research”, *Language in Society* 28(2), (1999), 174.

¹⁹ Alice F. Freed, “Communities of Practice and Pregnant Women: Is There a Connection?”, in *Language in Society* 28(2), (1999), 258.

друштвеним ангажманом (у чију сврху и служи језик који делатна заједница користи), а не на место или људе као гомилу појединаца.²⁰ Учешћем у различитим делатним заједницама

Важно је напоменути да делатне заједнице не настају случајно већ су организоване по врстама ситуација. Делатна заједница је ниво друштвене организације у којој људи доживљавају друштвени поредак на личној и свакодневной основи, а на којој заједно формирају смисао тог друштвеног поретка.²¹ Дакле, када је концепт делатних заједница у питању, фокус је на конструктивним делатностима групе, а чланство у делатним заједницама подразумева преклапања тј. чланство у великом броју заједница. Критички приступ изучавању језика и рода мора узети у обзир врло важан аспект рода који представља једну од кључних аспеката свеобухватније теорије рода у истраживањима језика - идеологију као систем веровања на ком се заснивају друштвене улоге и који садржи претпоставке родних улога и понашања. Закључује се да ће, без обзира на правце у којима се буде ишло у објашњењу свеобухватне теорије језика и рода, локална пракса (делатност) и идеологија имати значајне улоге.²²

Наше језичке праксе произлазе из врста делатних заједница у које смо укључени, наводе Екерт и Мек Конел-Гинет.²³ Делатне заједнице карактерише родно-језичка варијација која у различитим друштвеним контекстима корелира на интер- и интрагрупном плану (у грубим цртама, између жена и мушкараца, али и између различитих подгрупа жена или различитих подгрупа мушкараца, или различитих родно мешовитих подгрупа) са другим параметрима социјалног идентитета: класом, етницитетом, старосном доби,

---

²⁰ Penelope Eckert & Sally McConnell-Ginet, "Communities of Practice: Where Language, Gender and Power All Live", In *Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference.*, eds. Kira Hall, Mary Bucholtz and Birch Moonwomon (Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, University of California, 1992b).

²¹ Penelope Eckert & Sally McConnell-Ginet, *Language and Gender* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 57-58.

²² Victoria L. Bergvall, "Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender", in *Language in Society*, 28(2), (1999).

²³ Susan Ehrlich, "Communities of Practice, Gender, and the Representation of Sexual Assault", *Language in Society*, Vol. 28(2), (1999), 239.

сексуалним опредељењем, итд.²⁴. Активности тј. делатности чланова делатне заједнице обично укључују многе аспекте понашања, глобалне или специфичне аспекте језичке структуре, дискурс и обрасце интеракције. Овај приступ нуди социолингвистички оквир у ком се испитује на који начин је чланство у делатној заједници у интеракцији са процесом стицања контроле над дискурсом у датој делатној заједници.²⁵

Свако од нас свакодневно конструише сопствени идентитет - своје место у свету - кроз преговарање значења и делатности у различитим делатним заједницама у којима учествује. Род, као социјална категорија, у том процесу испољава се пре свега у различитим одабирима делатних заједница у којима мушкарци и жене одлучују да учествују, као и у њиховом понашању у родно мешовитим заједницама. Постоје и родно мешовите делатне заједнице, као што су породица, савет родитеља у школи или локална верска заједница али је у њима деловање и учешће различитих родова значајно диверзификовано.²⁶ Како Екерт и Мек Конел-Гинет наводе, род се производи (и често се репродукује) у различитим чланствима у делатним заједницама, а појединци сталним ангажовањем у друштвеним праксама једне заједнице (тј. у различитим делатним заједницама) себе смештају у одређени „родни” контекст- они су практично и/или симболички повезани са представама неке заједнице о мушкости и женскости.²⁷

Делатна заједница може бити породица, људи који раде заједно у фабрици, кошаркашки тим, суседство. Заједнице могу бити велике или мале, мење или више интензивне, оне се рађају и умиру, могу да опстану и након многих промена чланстава, и могу бити у блиској вези са другим заједницама. Индивидуални идентитет је заснован на вишеструким чланствима у различитим делатним заједницама.²⁸ Концепт делатне заједнице се уводи у социолингвистику са циљем да укључи одређене параметре које остали термини, као што су говорна заедница или друштвени идентитет, нису успевали да

---

²⁴ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 132-133.

²⁵ Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, “The Community of Practice: Theories and methodologies in language and gender research”, *Language in Society* 28(2), (1999), 175.

²⁶ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 133.

²⁷ Susan Ehrlich, “Communities of Practice, Gender, and the Representation of Sexual Assault”, *Language in Society*, Vol. 28(2), (1999), 240.

²⁸ Penelope Eckert & Sally McConnell-Ginet, “Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice”, *Annual Review of Anthropology* 21 (1992a).

на прави начин објасне. Важно је делатну заједницу разликовати од друштвене мреже. Иако се обе усмеравају на динамику односа између појединаца у групу и густину мреже њихових интеракција, делатна заједница се дефинише на основу квалитета интеракција (које морају бити редоване и узајамно одређујуће), док је у друштвеној мрежи релевантан било какав контакт, ма како спорадичан или редак чак и међу најудаљенијим члановима мреже.²⁹

Филиповић³⁰ нуди нови модел формирања родно осетљиве језичке политике и планирања одоздо-на-горе (енгл. bottom-up), у коме кључну улогу играју заинтересоване делатне заједнице које својим дискурзивнијм праксама могу довести до новог, родно осетљивог „спонтано изнедреног језичког понашања“ у нашем друштву. Ова ауторка истиче значај концепта језичких идеологија за разумевање женско-мушких друштвених односа и хијерархије, наводећи да питања језичких идеологија и родно осетљивог језика стоје у директној вези са језичком политиком и планирањем. Родно осетљиво језичко планирање углавном се спроводи кроз активности „одоздо-на-горе“ које подразумевају делатност на плану личне језичке праксе и језичке праксе заинтересованих делатних заједница - управо оне треба да уведу и производе језичко понашање које илуструје родно осетљиву употребу језика у различитим доменима, не вршећи при томе било какав притисак на остале чланове сопствене или других делатних заједница да се на исти начин понашају. На тај начин ће доћи до „спонтано изнедреног (језичког) понашања“ које води ка промени идеологије и културних модела (који руководе нашим говорним понашањем). Ауторка наводи претпоставку да ће такво „спонтано изнедрено“ језичко понашање шира јавност у Србији прихватити са мање отпора. Корпусном планирању треба да претходи озбиљна промена културних модела и идеологија, која се може произвести пре свега кроз коришћење родно осетљивог језика у свакодневној употреби заинтересованих делатних заједница.

3. Студија случаја: Перцепција родно осетљивог српског језика у књижевном превођењу

---

²⁹ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 132.

³⁰ Jelena Filipović, „Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci“, *Anali Filološkog fakulteta* 21, (2009b), 109, 123-124.

3.1. Циљ и методологија истраживања

Циљ овог истраживачког рада је да се на основу истраживања спроведеног међу чланицама и члановима Удружења књижевних преводаца Србије уче доминантни ставови о употреби родно осетљивог српског језика и да се на основу прикупљених података стекне увид у то шта део језичке елите у Србији мисли о овом питању, да ли се родно осетљив језик користи у књижевном превођењу, и да ли спостоји јасно дефинисан став Удружења о његовој употреби у књижевном превођењу.

За потребе истраживања израђен је упитник на основу ког су прикупљени подаци путем интервјуа и комуникацијом путем мејла. Испитано је укупно 11 особа (мушких 3 и женских 8) које преводе са енглеског, француског, шпанског, португалског, шведског и немачког језика. Период у ком је истраживање обављено је април 2012. године. Добијени подаци су анализирани квалитативном анализом садржаја.

У упитнику су се налазила питања општег типа тј. она питања која су била упућена свим учесницама и учесницима анкете (*Да ли се родно осетљив језик користи у страним језицима са којих / на које преводите?, Како се ви односите према називима титула и професија када са страног језика преводите на српски језик? Зашто?, Какво је ваше мишљење о родно осетљивом језику?*) и питање за председника Удружења књижевних преводаца Србије о томе да ли постоји јасно дефинисан став Удружења о употреби родно осетљивог језика.

3.2. Резултати истраживања

Анализом добијених података испитанице и испитаници су подељени у 2 групе на основу изнесених ставова о родно осетљивом језику:

1) Испитанице/испитаници који се у службеној сфери употребе језика залажу за доследну употребу родно осетљивог српског језика, сматрају да је он веома битан елемент за постизање родне равноправности и да не постоје оправдања (ни језичке ни друге природе) за избегавање родно осетљивог језика (4 од 11).

2) Испитанице/испитаници који се противе инсистирању на употреби родно осетљивог српског језика јер се на тај начин ружи језик, стварају се рогобатни називи који

не помажу родној равноправности већ стварају још већи отпор према женама (укупно 5 од 11). Издвојила се и група оних којој нису категорички против употребе родно осетљивог језика, али само „кад то језик допушта“ и кад „реч не звучи превише необично“ (укупно 2 од 11).

Председник Удружења књижевних преводаца Србије, наводи да не постоји јасан став Удружења по питању употребе родно осетљивог језика. Употреба родно осетљивог језика, према његовим речима, зависи од личног става појединца у Удружењу.

У наставку су наведени аргументи које су испитанице/и навели у упитнику у корист или против употребе родно осетљивог српског језика:

1) Залажу се за употребу родно осетљивог језика: Испитанице/и, између осталог, наводе: да нема разлога ни оправдања, нити језичке нити било које друге природе, користити граматичке мушке облике за именовање жена; да родно осетљив језик повећава видљивост жена у друштву, чиме у крајњој линији доприноси одређеним друштвеним променама; да у текстовима и преводима треба инсистирати на родној коректности због ничим оправдане доминације мушког рода како у граматици, тако и у животу; да је реч о много значајнијој ствари од пуког коректива- о суштинском еманципаторском захтеву; да је логично и потребно да језик постане родно осетљив и да неки изрази, који су нам до јуче парали уши, данас почињу да звуче сасвим прихватљиво; да теоријски текстови написани пре само неку деценију звуче као да су из неког далеког света који настају само мушкарци, у коме се само мушкарци баве свим пословима и једни другима обраћају; да треба преводити прецизно да не бисмо изгубили свест о томе да се језик променио, и мења.

2) Противе се инсистирању на употреби родно осетљивог језика: Испитанице/ци, између осталог, наводе: да при превођењу на српски треба бити политички коректан/на и користити женски род тамо где он не звучи „одвратно“ (као нпр. *стручњакиња*), да треба оставити женске варијанте које већ постоје, уз неке нове које су вешто смишљене; да је инсистирање на родној равноправности у језику бесмислица јер се језик ружи, а жене не добијају ништа осим још већег отпора према решавању својих реалних проблема; да је инсистирање на употреби родно осетљивог језика силовање језика и насилно извођење женског рода из мушког; да облици *стручњакиња* и *боркиња* звуче рогобатно и ружно и чине се неприхватљивим, да је при превођењу на српски важније како дата реч звучи од

родне или политичке коректности јер је језик пре свега естетска категорија (када је у питању превођење књижевности).

Две испитанице могу се издвојити као подгрупа јер нису категорички против употребе родно осетљивог језика, али само „кад то језик допушта“ и кад „реч не звучи превише необично“. Неки од аргумената су: да кад год то језик допушта, треба користити женски облик именице која означава занимање (професорка, преводитељка, лекарка) а кад то изгледа као превелико насиље над језиком, треба користити уобичајни (мушки) облик, да је понекад мало насиља неопходно да би се увео нови облик (социолошкиња, психолошкиња), па у сваком конкретном случају треба одвагати разлоге *за* и *против*; *социолошкиња* и *психолошкиња* парају уши са аспекта звучности јер се на те суфиксе наше ухо још није навикло - „ако још увек то користим мање систематично него што се то чини, рецимо, у Хрватској, то је само због фонолошке равни, дакле еуфоније, а никако из социолошко-психолошких разлога“; када преводи родно обележене титуле и професије, труди се да то поштује у свом преводу али тамо где родно обележена реч звучи превише необично, јер се још увек користи ретко или никако, покушава да је избегне остављањем мушког рода.

На основу прикупљених података о ставовима и употреби родно осетљивог језика у Удружењу књижевних преводилаца Србије (укупно 11: 8 жена и 3 мушкарца), закључује се да се њихови ставови могу подвести под две доминантне групе: једни подржавају и залажу се за родно осетљив језик, и свесни су његовог значаја када је еманципација и борба за родну равноправност у питању; друга струја сматра да родно осетљив језик није неопходан српском језику и да се на тај начин ружи језик, насилно изводе женски облици који звуче рогобатно и који ни по чему не доприносе родној равноправности. Издвајају се и они који нису категорички против употребе родно осетљивог језика, али само „кад то језик допушта“ и кад „реч не звучи превише необично“.

Резултати овог истраживања показују да преводиоци/преводитељке нису довољно освешћени о значају родно осетљивог српског језика за развијање свести о родној равноправности у језику. Резултати истраживања осликавају очекивану поделу мишљења, с обзиром на то да употреба родно осетљивог српског језика јесте предмет дебате и

неслагања у круговима језичких познавалаца. Како Јелена Филиповић³¹ истиче, сасвим је логично да треба употребљавати оба граматичка рода именица која су у складу са природним родом особе о којој се ради ако узмемо у обзир да жене могу да се баве свим професијама којима се баве мушкарци и да могу носити исте професионалне титуле. Аспект професије чини један од кључних делова општег идентитета особе што указује на велики значај овог психолошког, социјалног и лингвистичког феномена у формирању професионалног идентитета жене.

4. Закључак

У српском друштву језички активизам представља неопходан вид борбе против елите која креирањем дискурса на било који начин подстиче неравноправност у друштву. Потребно је радити на подизању нивоа свести о родно равноправном језику у Србији јер је језик најсуптилније средство стварања идеологија у друштву. Употреба родно осетљивог језика представља само један од видова борбе за родну равноправност и зато је неопходно развијати критички став према значају родно осетљивог језика. Увођење родно осетљивог језика у стандардну употребу представља свесне напоре да се рад и активности жена, и њихови доприноси друштву, учине видљивим. Међутим, родно неосетљив језик само је манифест неравноправне расподеле моћи у друштву, и та друштвена реалност огледа се и у језику. Родне и језичке идеологије учествују у односима надређености и подређености и неопходна је промена тих односа не само у дискурсу већ и у институционалним контекстима у којима се тај дискурс јавља. Због тога употреби родно осетљивог језика у циљу промене схватања односа језика и рода у нашем друштву мора претходити озбиљна промена културних модела и идеологија када су комплексни, мушко-женски односи, у питању. Није пресудно и једино важно да употреба (и стандардизација) родно осетљивог језика учини да жене престану да буду невидљиве или представљане као објекти, већ и да добију приступ истим позицијама у институционалним структурама моћи као и мушкарци јер се тек тада може говорити о пуној родној равноправности у друштву. Закони о родној равноправности и против дискриминације било које врсте постоје и јесу од великог значаја

---

³¹ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a), 137.

али ти законски механизми морају ићи руку под руку са развијањем свести људи о њиховим правима и о правима других.

Озбиљна промена културних модела и идеологија у српском друштву у циљу постизања родне равноправности може се произвести, пре свега, кроз коришћење родно осетљивог језика у свакодневној употреби заинтересованих делатних заједница. Филиповић³² истиче да родно осетљиво језичко планирање треба да се усмери на језичке праксе заинтересованих делатних заједница јер управо оне треба да уведу и производе језичко понашање које илуструје родно осетљиву употребу језика у различитим доменима. Делатне заједнице не треба да врше било какав притисак на остале чланове сопствене или других делатних заједница да се на исти начин понашају јер ће једино тако доћи до „спонтанно изнедреног (језичког) понашања“ које ће, самим тим што је спонтано, шира јавност у Србији прихватити са мање отпора. Такво „спонтанно изнедрено“ језичко понашање води ка промени идеологије и културних модела који руководе нашим говорним понашањем.

Када је родно осетљив језик у нашој средини у питању, први циљ још увек јесте развијање свести међу члановима академске и шире јавности о постојању сексизма у језику и о чињеници да неселективна и уопштена употреба мушког граматичког рода када се ради о женама нема везе са језиком већ са патријархалним културним моделом присутним у нашој друштвеној средини. Неопходне су промене у језичком систему које би пратиле процес еманципације жена и њихово равноправно укључивање у јавну сферу одлучивања и друштвене моћи.³³ Како Савић³⁴ наводи, језик заостаје за променама у друштву а да би стварност и језик били у хармонији потребно је свесно употребљавати језик и доприносити променама.

---

³² Jelena Filipović, „Rodno oseljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci“, *Anali Filološkog fakulteta* 21, (2009b), 123-124.

³³ Ana Kuzmanović Jovanović, „Analiza postojećih normi za rodno oseljiv pristup u medijima“, u *Vodič za rodno oseljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Jelena Filipović i Ana Kuzmanović Jovanović (Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012), 91.

³⁴ Svenka Savić, *Rod i jezik*, priredile Svenka Savić, Marijana Čanak et al. (Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2009), 27.

Литература

- Bergvall, Victoria L. "Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender." *Language in Society*, 28(2), 1999, 273-293.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet. "Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice." *Annual Review of Anthropology* 21, 1992a, 461-488.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet. "Communities of Practice: Where Language, Gender and Power All Live." In Kira Hall, Mary Bucholtz and Birch Moonwomon (eds). *Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, University of California, 1992b, 89-99.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Ehrlich, Susan. "Communities of Practice, Gender, and the Representation of Sexual Assault." *Language in Society*, Vol. 28(2), 1999, 239-257.
- Fairclough, Norman. *Language and Power*. London: Longman (2nd edition), 2001.
- Filipović, Jelena. „Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji.” U: Filipović, J. & Kuzmanović Jovanović, A., *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*. Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012.
- Filipović, Jelena. *Moć reči: Oglеди iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009a.
- Filipović, Jelena. „Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci.” *Anali Filološkog fakulteta* 21, 2009b, 109-127.
- Freed, Alice F. "Communities of Practice and Pregnant Women: Is There a Connection?" *Language in Society* 28(2), 1999, 257-271.
- Holmes, Janet & Miriam Meyerhoff. "The Community of Practice: Theories and methodologies in language and gender research." *Language in Society* 28(2), 1999: 173–183.
- Kuzmanović Jovanović, Ana. „Analiza postojećih normi za rodno osetljiv pristup u medijima.” U: Filipović, J. & Kuzmanović Jovanović, A., *Vodič za rodno osetljiv pristup*

medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa. Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012.

Lakoff, Robin. "Language, Gender, and Politics: Putting 'Women' and 'Power' in the Same Sentence". In *The Handbook of Language and Gender*. Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds.), Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003, 161-178.

Milinović, Jelena i Svenka Savić. „Zašto da koristim rodno osjetljivi jezik?“ U: *Misterije rodne ravnopravnosti i još ponešto...* Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka, 2011, 48-54.

Philips, Susan. "The Power of Gender Ideologies in Discourse". In *The Handbook of Language and Gender*. Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003, 254-276.

Savić, Svenka. *Rod i jezik*. Priredile Svenka Savić, Marijana Čanak et al. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2009.

Savić, Svenka. *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika u medijima*, 1998. http://www.e-jednakost.org.rs/download/Kodeks_Svenka.pdf (preuzeto 5.8.2013).

Ivana Georgijev
Faculty of Philology
University of Belgrade

811.163.41'255.2:305-055.1/.2
Original Scientific Article

Communities of Practice and Linguistic Change: Perception of Gender-sensitive Language in Serbian Literary Translation

This paper examines whether the standardization of gender-sensitive language is necessary for gender equality in language, and whether the use of gender-sensitive language automatically contributes to more equal male-female relations in the society. It also explores the possibility that the language is only a manifest of social reality, which is why efforts should be directed primarily to making Serbian society less discriminatory and its members more gender-sensitive. The concept of "communities of practice" provides a theoretical framework. The empirical part is a research conducted in a community of practice – the Association of Literary Translators of Serbia – in order to illustrate dominant views on gender-sensitive Serbian language in one part of the Serbian language elite. It is concluded that language activism is a necessary way to stop any elite from creating a discourse that promotes inequality in Serbian society. The linguistic activism will be effective and successful if implemented through everyday use of gender-sensitive language of interested communities of practice, which will lead to changes in discriminatory cultural patterns and ideologies.

Keywords: communities of practice, cultural models, gender equality, gender-sensitive language, language ideologies

016:64ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1895/1898"
014.3ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1895/1898"

Стручни рад

Гордана Ђоковић, Драгана Грујић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Библиографија часописа
Женски свет: лист добротворних задруга Српкиња
III део (1895-1898)¹

Библиографија представља трећи наставак библиографије часописа *Женски свет: лист добротворних задруга Српкиња*. Обухвата четири године излажења часописа, од 1895. до 1898. године, и садржи 698 библиографских јединица, описаних *de visu* језиком и писмом публикације. Као и у претходним библиографијама, јединице су азбучно распоређене према презимену аутора, односно наслову чланка – када је реч о текстовима који нису потписани или су потписани иницијалима. Како су све јединице унете у узајамну базу података, уз категоризацију чланка, дат је COBISS. ID број – број записа у библиографској бази. За разлику од претходних година, током ове четири године излажења мање је текстова о здрављу, а више из књижевности. Први пут од када је лист покренут објављиване су песме Јована Дучића, Алексе Шантића, Светозара Ћоровића...

У складу са информативним захтевима заступљени су регистри који из библиографског описа издвајају наслов, аутора и предмет.

Кључне речи: Библиографија, *Женски свет*, женски часописи

1

АМБРОЗ, В. А.

Уметности : из дела В. А. Амброза "Границе музике и поезије". Студија о естетици тона. // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 149-151.

- Уметност

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

COBISS.SR-ID [526132372](#)

2

АМЕРИКАНКА - журналиста / с француског превела Нада // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 84-88.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526108308](#)

3

АОЈ момо! / булбуц // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 168.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526056340](#)

4

АФОРИЗМИ / [приредила] Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 124.

- Забава

COBISS.SR-ID [525983380](#)

5

АФОРИЗМИ / С.С. // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 170-171.

- Забава

COBISS.SR-ID [526138516](#)

6

АФОРИЗМИ // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 138-139.

- Забава

COBISS.SR-ID [526130836](#)

7

АФОРИЗМИ // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 93.

- Забава

COBISS.SR-ID [525973908](#)

8

БАДЊЕ вече / С. С. // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 4-5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525951380](#)

9

БАНДИЋ, Даница

Историја једног плагијата / Даница Бандић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 141-143.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525988756](#)

10

БАНДИЋ, Даница

Мираз : новелета / Анка С-а. // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 28-30.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526095508](#)

11

БАНДИЋ, Даница

Нема сапутница / Даница Бандић // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 108-109.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526032276](#)

12

БАНДИЋ, Даница

По снегу / Даница Бандић // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 27-28.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526095252](#)

13

БАНДИЋ, Даница

Прве љубичице : (мојој доброј тетка Марији на дар) / Даница Бандић // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 45-46.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525961876](#)

14

БАНДИЋ, Даница

Сестра / Даница Бандић // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 12-13.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526091668](#)

15

БАРОН Милош Бајић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 132-133.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525985428](#)

16

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Двоје сретника / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 172-173.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526057876](#)

17

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Жене адвокати / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 34-35.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [526006932](#)

18

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Милосрђе / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 68-69.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525966996](#)

19

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Модерна жена / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 95-96.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525974420](#)

20

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Модерна љубав : силуета / прича Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 143-144.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525989012](#)

21

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Нада / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 116.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525980820](#)

22

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Нада : По Риверту / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526047636](#)

23

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Прве сумње / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 109.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525978772](#)

24

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Романтика и живот / пише Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 110-111.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526033300](#)

25

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Сличице са колодвора / прича Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 169.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525994900](#)

26

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Тебе злато ја милујем / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 125.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525983892](#)

27

БРАК / превела Д. М. // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 109-110.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [526033044](#)

28

БРАТСКА писма : Домаћица / Родољуб. // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 97-99.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526028180](#)

29

БРАТСКА писма : Српска православна црква / Родољуб. // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 147-149.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526051220](#)

30

БРАТСКА писма : Српска школа / Родољуб. // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 115-117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526036372](#)

31

БРАТСКА писма : Старјешинство / Родољуб. // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 163-165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526055316](#)

32

БРАТСКА писма : Чувај своје, а туђе поштуј / Родољуб. // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 132-133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526047380](#)

33

БРАШОВАН, Ђорђе

Поздрав о Новој години 1895. / Ђорђе Брашован. // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 12.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526008212](#)

34

БРАШОВАН, Ђорђе

Српској кћери : у споменицу / Ђорђе Брашован. // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 26.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526012052](#)

35

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Матери / Љубомир А. Булатовић-Ибријски. // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 123.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526074004](#)

36

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Да сам--- / Љубомир Ибријски. // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 173.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526058132](#)

37

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Нади / Љуб. [Љубомир] Булатовић-Ибријски. // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526139540](#)

38

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Некад и сад : посвећено свом другу Николи Ф. Кривчевићу / Љубомир Ибријски // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 118-119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526037908](#)

39

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Њој / Ибријски [Љубомир Булатовић-Ибријски] // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526078356](#)

40

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Њој / Љубомир Ибријски // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 101-102.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526029460](#)

41

ВАСПИТАЊЕ девојака у Америци / с руског Свет. С. Поповић // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 71-72.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [525967764](#)

42

ВЕРА, нада и љубав / Радослав // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526001044](#)

43

ВЕРЕНИЦА / по немачком посрбио Живјете // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 156-158.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526082196](#)

44

ВЕЧИТА љубав / (превод.) Радослав // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525981076](#)

45

ВИШИ завод за васпитање девојака // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 117-118.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526037396](#)

46

ВИШИ завод за васпитање девојака у Београду // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 118-119.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [525981332](#)

47

ВЛАЈИЋ, Владимир П.

С Богом остај! / Владимир П. Влајић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 134.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525986196](#)

48

ВЛАЈКОВИЋ, Стеван

О васпитању женскиња. [Део 1] / Стеван Влајковић // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 161-163.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526136724](#)

49

ВЛАЈКОВИЋ, Стеван

О васпитању женскиња. [Део 2] / Стеван Влајковић // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 180-182.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526144660](#)

50

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 3] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 1-3.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [525948820](#)

51

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 4] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 17-21.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526010004](#)

52

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 5] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 33-35.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526027668](#)

53

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 6] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 49-51.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526036116](#)

54

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 7] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 82-85.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526063252](#)

55

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 8] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 113-117.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526072212](#)

56

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 9] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 161-163.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526082964](#)

57

ВУЧЕТИЋ, Никола

Научна ћеретања. [Део 10] / од дра Николе Вучетића // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 177-180.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [526086036](#)

58

ГАВРИЛОВИЋ, Милева

Говор : гђе Милеве Гавриловићева, приликом забаве Добротворне задруге Српкиња Сомборкиња / [Милева Гавриловић] // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 20-22.

- Вести; Женски покрети

COBISS.SR-ID [526003860](#)

59

ГГ. Милки и Сави : приликом ступања у брак / Ј. Ћ. // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 37.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526007444](#)

60

ГЕБХАРТ, Емил

Оче наш! / Emile Gebhart ; с француског Лада // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 93-95.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525974164](#)

61

ГЕТЕ и његова жена : (из Љусова дела: "Гетов живот") // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 177-180.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526144404](#)

62

ГЛАСНИК. - Садржи: Прослава двестогодишњице династије Петровић-Његуша // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 31.

- Вести

COBISS.SR-ID [525958036](#)

63

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 13-14.

- Вести

COBISS.SR-ID [525953940](#)

64

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 160.

- Вести

COBISS.SR-ID [525993108](#)

65

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 176.

- Вести

COBISS.SR-ID [525996948](#)

66

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 46-47.

- Вести

COBISS.SR-ID [525962132](#)

67

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 63.

- Вести

COBISS.SR-ID [525965716](#)

68

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 80.

- Вести

COBISS.SR-ID [525970068](#)

69

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 96.

- Вести

COBISS.SR-ID [525974676](#)

70

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 112.

- Вести

COBISS.SR-ID [525979284](#)

71

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 127.

- Вести

COBISS.SR-ID [525984404](#)

72

ГЛАСНИК // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 144.

- Вести

COBISS.SR-ID [525989268](#)

73

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 14-15.

- Вести

COBISS.SR-ID [526002580](#)

74

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 159-160.

- Вести

COBISS.SR-ID [526054292](#)

75

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 173-175.

- Вести

COBISS.SR-ID [526058388](#)

76

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 187.

- Вести

COBISS.SR-ID [526061972](#)

77

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 30-31.

- Вести

COBISS.SR-ID [526005652](#)

78

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 47-48.

- Вести

COBISS.SR-ID [526013588](#)

79

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 62-63.

- Вести

COBISS.SR-ID [526016660](#)

80

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 79.

- Вести

COBISS.SR-ID [526020756](#)

81

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 94-95.

- Вести

COBISS.SR-ID [526026388](#)

82

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 111-112.

- Вести

COBISS.SR-ID [526034324](#)

83

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 128.

- Вести

COBISS.SR-ID [526041236](#)

84

ГЛАСНИК // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 142-143.

- Вести

COBISS.SR-ID [526049940](#)

85

[ГЛЕ живот како измиче ---] / Марија // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 45.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526098836](#)

86

[ГЛЕ, цветак мали ---] / Љубивој // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 92.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526110612](#)

87

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Моје најмилије / Гавра В. Гојковић // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526081940](#)

88

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Праштање и праштање / Гавра В. Гојковић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525985684](#)

89

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Препород / Гавра В. Гојковић // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 69.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525967252](#)

90

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Све рад света / Гавра В. Гојковић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 13.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526008980](#)

91

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Сећање / Гавра В. Гојковић // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526075028](#)

92

ГОЈКОВИЋ, Гавра В.

Сини сунце! / Гавра В. Гојковић // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 74.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526045588](#)

93

ГОШЋИ / Јова // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 66.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526017684](#)

94

ГРГУРОВА, Милка

Пред иконом / Милка Гргурова // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 11-14.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526002324](#)

95

ГРГУРОВА, Милка

Сиротињска мајка / написала Милка Гргурова // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 156-159.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526053780](#)

96

ГРГУРОВА, Милка

Сиротињска мајка. (Свршетак) / написала Милка Гргурова // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 170-172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526057620](#)

97

ГУБЕРНАТИС, Анцело

Улога жене у савременом друштву / Кнез Анцело Губернатис // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 147-152.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [525991572](#)

98

ГУБЕРНАТИС, Анцело

Улога жене у савременом друштву : (Свршетак) / Кнез Анцело Губернатис // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 164-168.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [525994388](#)

99

ДАМС, Г.

Наша храна / по Г. Дамсу ; С. М. // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 49-51.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526014100](#)

100

ДАРИНКА : Приповетка / Радослав // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 124-128.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526040980](#)

101

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊА прослава суботичке добротворне задруге Српкиња // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 18-23.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [525955476](#)

102

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊА прослава суботичке добротворне задруге Српкиња. [Свршетак] // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 38-41.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [525959828](#)

103

ДВАНАЕСТИ међународни медицински конгрес у Москви

XII Međunarodni medicinski kongres u Moskvi // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 135-136.

- Вести

COBISS.SR-ID [525986452](#)

104

ДИМА, Александар

Овако да живиш / од Александра Дима сина // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 136.

- Практични савети

COBISS.SR-ID [526076564](#)

105

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Паја

Мојој Софији / Паја Димитријевић // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 73.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526106004](#)

106

ДОДЕ, Ернест

Необичан догађај / Ернест Доде ; с француског К. Х. // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 77-80.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525969812](#)

107

ДОМАЋИ и светски живот / с француског превела Лада // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 20-23.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526093460](#)

108

ДОПИС // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 9-10.

- Вести

COBISS.SR-ID [526090132](#)

109

ДОПИС // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 71.

- Вести

COBISS.SR-ID [526104724](#)

110

ДОПИСИ / Д. Ј. Д. // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 69-70.

- Вести

COBISS.SR-ID [526018452](#)

111

ДОПИСИ / Златица // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 22-25.

- Вести

COBISS.SR-ID [526004372](#)

112

ДОПИСИ / Laelius // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 8-9.

- Вести

COBISS.SR-ID [526001300](#)

113

ДОПИСИ / М. С. // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 102-103.

- Вести

COBISS.SR-ID [526029716](#)

114

ДОПИСИ / М. Х-н. // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 24-25.

- Вести

COBISS.SR-ID [525956244](#)

115

ДОПИСИ / М. // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 58-59.

- Вести

COBISS.SR-ID [525963924](#)

116

ДОПИСИ / Марија // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 54-56.

COBISS.SR-ID [526015124](#)

117

ДОПИСИ / Нада // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 10-11.

- Вести

COBISS.SR-ID [525949844](#)

118

ДОПИСИ / Радослав // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 37-39.

- Вести

COBISS.SR-ID [526007700](#)

119

ДОПИСИ / С. Н. // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 40-41.

- Вести

COBISS.SR-ID [526097044](#)

120

ДОПИСИ / Ћ. // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 104-105.

- Вести

COBISS.SR-ID [525977236](#)

121

ДОПИСИ // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 6-7.

- Вести

COBISS.SR-ID [525952148](#)

122

ДОПИСИ // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 84-86.

- Вести

COBISS.SR-ID [526022548](#)

123

ДУЧИЋ, Јован

Из "снова" / Јован А. Дучић // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 183.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526060436](#)

124

ДУЧИЋ, Јован

[Окончаће се моја туга ---] / Јован А. Дучић // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 178.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525997460](#)

125

ДУЧИЋ, Јован

[Пусте су стазе ---] / Јован А. Дучић // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 34.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526006676](#)

126

ДУЧИЋ, Јован

На растанку / Јов. [Јован] А. Дучић // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 44.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526098580](#)

127

ДУЧИЋ, Јован

Не сјећај се --- / Јован А. Дучић // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 171.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526139028](#)

128

ДУЧИЋ, Јован

Спомен / Јов. [Јован] А. Дучић // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 73.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526106260](#)

129

ДУЧИЋ, Јован

Што ти лице блиједи --- / Јован А. Дучић // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526134164](#)

130

БОРЉЕ Николајевић // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 32-35.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526096276](#)

131

ЂУРЂЕВ, Богдан К.

На гробу гђице Персиде Вукићевићеве / Богдан К. Ђурђев // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 41.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526030484](#)

132

ЕВГЕН, Франц

Прва лаж / новелета Франца Евгена ; с немачког превела Омбра // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 139-143.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526131092](#)

133

ЕРЛИН, Х.

Излечила се / од Х. Ерлина ; с немачког Анка Стоја // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 29-31.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525957780](#)

134

ЖЕКИЋ, Стеван

Софија Дражић рођ. Живановић : српска народна добротворка, умрла 7. маја 1895. / Ж. [Стеван Жекић] // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 98-100.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526067860](#)

135

ЖЕНА : прича / с мађарског превео Богдан М. Рајковић // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 77-79.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526107284](#)

136

ЖЕНЕТА / с мађарског превео Богдан М. Рајковић // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 93-95.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526111124](#)

137

ЖЕНСКА академија наука / Нада. - Право име ауторке: Даница Агатановић // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 81-82.

- Женско питање / Друштвени положај

COBISS.SR-ID [526021780](#)

138

ЖЕНСКИЊЕ као лекари // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 113-114.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [526035604](#)

139

ЖЕНСКО срце / Др. Казбулбуц // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 62.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526041748](#)

140

ЖЕНСКОМ свету! : (Пред Нову годину) / Калимегданка // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 16.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526003092](#)

141

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 11.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525950356](#)

142

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 182.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526087060](#)

143

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 24.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526011284](#)

144

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 42.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526032532](#)

145

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 70-71.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526043796](#)

146

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 87-88.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526064276](#)

147

ЗА домаћице // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 107.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526069652](#)

148

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 170.

645(083.132)

COBISS.SR-ID [526138260](#)

149

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 184.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526145428](#)

150

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 42.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526097812](#)

151

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 72.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526105492](#)

152

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 89.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526109076](#)

153

ЗА домаћице // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 136.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526130068](#)

154

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 7.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525952404](#)

155

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 155.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525992340](#)

156

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 172-173.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525995924](#)

157

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 185.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525998740](#)

158

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 26.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525956756](#)

159

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 44.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525960852](#)

160

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 59-60.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525964436](#)

161

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 75.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525968788](#)

162

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 90.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525972884](#)

163

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 122.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525982612](#)

164

ЗА домаћице // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 138.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [525987732](#)

165

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 154.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526053012](#)

166

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 169.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526056852](#)

167

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 43.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526013076](#)

168

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 61.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526016148](#)

169

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 77.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526020244](#)

170

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 88-89.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526023572](#)

171

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 106.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526030996](#)

172

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 121.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526039700](#)

173

ЗА домаћице // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 137.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526048916](#)

174

ЗАДАЋА Српкиње : посвећено гђи Мили Др... / Вера // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 26.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526094996](#)

175

ЗАРАД здравља // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 23-24.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526011028](#)

176

ЗАРАД здравља // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 42.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526032020](#)

177

ЗАРАД здравља // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 57.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526038676](#)

178

ЗАРАД здравља // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 106-107.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526069396](#)

179

ЗАРАД здравља // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 137.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526077332](#)

180

ЗАРАД здравља // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 56.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526101652](#)

181

ЗАРАД здравља // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 89.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526108820](#)

182

ЗАРАД здравља // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 137.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526130324](#)

183

ЗАРАД здравља // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 169.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526057108](#)

184

ЗАРАД здравља // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 106.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526031252](#)

185

ЗБОР Српкиња у Будимпешти / Бр. // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 181-183.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [526060180](#)

186

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 7.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525952916](#)

187

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 173.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525996180](#)

188

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 185.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525998996](#)

189

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 26-27.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525957012](#)

190

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 44.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525961108](#)

191

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 60.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525964692](#)

192

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 75-76.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525969044](#)

193

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 91.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525973140](#)

194

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 138-139.

- Здравље

COBISS.SR-ID [525987988](#)

195

ЗДРАВСТВЕНЕ белешке // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 77.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526019988](#)

196

ЗОРИ / Адујев // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 74.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526045332](#)

197

ИЗ албума // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 129-131.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526046868](#)

198

ИЗ друштва. - О дружини "Развијтак" у пожаревачкој гимназији // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 42.

- Вести

COBISS.SR-ID [526031508](#)

199

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 11.

- Вести

COBISS.SR-ID [525950100](#)

200

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 168-169.

- Вести

COBISS.SR-ID [526083988](#)

201

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 182.

- Вести

COBISS.SR-ID [526086804](#)

202

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 23.

COBISS.SR-ID [526010772](#)

203

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 57.

- Вести

COBISS.SR-ID [526038164](#)

204

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 70.

- Вести

COBISS.SR-ID [526043540](#)

205

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 87.

- Вести

COBISS.SR-ID [526064020](#)

206

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 106.

- Вести

COBISS.SR-ID [526069140](#)

207

ИЗ друштва // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 136-137.

- Вести

COBISS.SR-ID [526077076](#)

208

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 10-11.

- Вести

COBISS.SR-ID [526090644](#)

209

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 154-155.

- Вести

COBISS.SR-ID [526133908](#)

210

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 183-184.

- Вести

COBISS.SR-ID [526145172](#)

211

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 24.

- Вести

COBISS.SR-ID [526094228](#)

212

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 42.

- Вести

COBISS.SR-ID [526097556](#)

213

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 56.

- Вести

COBISS.SR-ID [526101396](#)

214

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 71-72.

- Вести

COBISS.SR-ID [526105236](#)

215

ИЗ друштва // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 136.

- Вести

COBISS.SR-ID [526129812](#)

216

ИЗ Ленауових "Schilflieder" / Адујев // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526084756](#)

217

ИЗ Хајне-а / Свет. // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 35.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525959060](#)

218

ИЗ школе // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 153.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526080660](#)

219

ИЗ школе // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 168.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526083732](#)

220

ИЗ школе // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 182.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526086548](#)

221

ИЗ школе // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 23.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526010516](#)

222

ИЗ школе // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 56-57.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526037652](#)

223

ИЗ школе // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 70.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526043284](#)

224

ИЗ школе // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 86-87.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526063764](#)

225

ИЗ школе // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 106.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526068884](#)

226

ИЗ школе // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 120-121.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526072980](#)

227

ИЗ школе // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 136.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526076820](#)

228

ИЗ школе // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 10.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526090388](#)

229

ИЗ школе // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 153.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526133140](#)

230

ИЗ школе // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 168.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526137748](#)

231

ИЗ школе // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 24.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526093972](#)

232

ИЗ школе // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 42.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526097300](#)

233

ИЗ школе // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 55-56.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526101140](#)

234

ИЗ школе // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 71.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526104980](#)

235

ИЗ школе // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 88-89.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526108564](#)

236

ИЗ школе // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 135-136.

- Образовање

COBISS.SR-ID [526129556](#)

237

ИЗВЕШТАЈ : о прикупљеним прилозима за "фонд краљице Јелисавете" // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 175-176.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526058900](#)

238

ІЛКІЋ, St. S.

Дописи : освећење заставе српског певачког друштва у Сомбору / Ст. С. Илкић. // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 40-41.

- Вести

COBISS.SR-ID [526029204](#)

239

ИСКАЗ // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 15.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525954452](#)

240

ИСКАЗ // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 187-188.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526062484](#)

241

ИСТОРИЈА музике у старих и новија музика : из Езерових "Естетичких писама".
[Део 3] // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 49-51.

- Музика

COBISS.SR-ID [526100116](#)

242

ИСТОРИЈА музике у старих и новија музика : из Езерових "Естетичких писама".
[Део 4] // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 65-67.

- Музика

COBISS.SR-ID [526103700](#)

243

ЈАВАН рачун // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 31-32.

- Вести

COBISS.SR-ID [526006164](#)

244

ЈАВНА благодарност / одбор // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 64.

- Вести

COBISS.SR-ID [526017172](#)

245

ЈАВНА захвала // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 160.

- Вести

COBISS.SR-ID [526135956](#)

246

ЈАВНА захвала // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 187-188.

- Вести

COBISS.SR-ID [526146964](#)

247

ЈАВНА захвала // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 32.

- Вести

COBISS.SR-ID [525958548](#)

248

ЈАВНА захвала // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 95-96.

- Вести

COBISS.SR-ID [526027156](#)

249

ЈАВНА захвала // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 112.

- Вести

COBISS.SR-ID [526035092](#)

250

ЈАВНА молба // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 80.

- Вести

COBISS.SR-ID [526021268](#)

251

ЈАНКОВИЋ, Јелена

Јаван рачун / Јелена Јановићка // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 64.

- Вести

COBISS.SR-ID [525966228](#)

252

ЈЕВТА М. Павловић // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 70-71.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526104468](#)

253

ЈЕРЕМИЈА

Тужан славуј / Јеремија // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 185.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526145940](#)

254

ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован

Боривоју / Чика Јова // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 12.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526091412](#)

255

ЈОВИЋ, Алексије

Развуци уста медна / Алексије Јовић // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 120.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526038932](#)

256

ЈОЗЕФ, Франц

Краљев проглас / Франц Јосиф // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 146.

- Вести

COBISS.SR-ID [526050708](#)

257

КАПЋЕРЕВ, П.

Матере великих људи / од П. Капћерева ; с руског превео Ђ. С. Којић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 3-7.

- Педагогија

COBISS.SR-ID [525949076](#)

258

КАРАКАШЕВИЋ, Александар

Песник у лудилу / Александар Каракашевић // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 155-156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526053524](#)

259

КАРАКАШЕВИЋ, Александар

Права срећа / Александар Каракашевић-Сремац // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525981588](#)

260

КЕРНИЦ-Пелешева, Олга

К предлогу бечкеречке задруге Српкиња / Олга К. [Керниц] Пелешева // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 177-178.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525997204](#)

261

КЕРНИЦ-Пелешева, Олга

На обалама Неретве / Олга К. [Керниц] Пелешева // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 103-104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525976724](#)

262

КЕРНИЦ-Пелешева, Олга

Пјесмо моја! / Олга К. [Керниц] Пелешева // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 85.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525971348](#)

263

КЕРНИЦ-Пелешева, Олга

Стани сунце / Олга К. [Керниц] Пелешева // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 102.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525976468](#)

264

КЕРНИЦ-Пелешева, Олга

У раду / Олга К. [Керниц] П. [Пелешева] // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525997972](#)

265

КЕЧКИЋ, Благоје Нед.

Српкињици : У споменицу гђици М. К. Поп--- / Бл. [Благоје] Нед. Кечкић // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 108.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525978516](#)

266

КЕЧКИЋ, Благоје Нед.

У очају / Бл. [Благоје] Нед. Кечкић // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 105.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525977492](#)

267

КИКИЊАНКЕ // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 65-66.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526017428](#)

268

КИЛАНД, Александар

Увело лишће : новелета / норвешки написао Александар Киланд ; с немачког превео Ђ. Искрић // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 173-175.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526143380](#)

269

КЊИЖЕВНА вест // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 143.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526131348](#)

270

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 159-160.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526082708](#)

271

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 175-176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526085524](#)

272

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 187.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526088340](#)

273

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 47-48.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526035348](#)

274

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 63-64.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526042260](#)

275

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 78.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526046100](#)

276

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 94-95.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526066836](#)

277

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 112.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526071700](#)

278

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 160.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526136468](#)

279

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526143892](#)

280

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 186-187.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526146452](#)

281

КЊИЖЕВНЕ вести // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 95.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526111380](#)

282

КЊИЖЕВНИ огласи // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 31-32.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526027412](#)

283

КЊИЖЕВНИ огласи // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 47.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [526099604](#)

284

КЊИЖЕВНИ приказ. - Приказ књиге: Пјесме / Алекса Шантић // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 173-175.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526085268](#)

285

КЊИЖЕВНИ приказ. - Приказ књиге: Сељанчица : слике и прилике из српског народног живота / Миливој Чудомировић // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 31.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526026644](#)

286

КЊИЖЕВНИ прикази. - Приказ књиге: Сељанчице : слике и прилике из српског народног живота / Миливој Чудомировић // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526066580](#)

287

КЊИЖЕВНИ прикази. - Приказ приповетке: Радетића Мара / Мих. Сретеновић // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 112.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526071444](#)

288

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 143.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526078868](#)

289

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 14-15.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526092180](#)

290

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 14-15.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526095764](#)

291

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 159-160.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526135444](#)

292

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 175.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526143636](#)

293

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 185-186.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526146196](#)

294

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 47.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526099348](#)

295

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 61-63.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526102932](#)

296

КЊИЖЕВНИ прикази // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 80.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526107540](#)

297

КОВАЉЕВСКА, Софија

Моје сећање на Жорж Елиот-ову / од проф. др Софије Коваљевске ; превела К. Х. // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 131-133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526128788](#)

298

КОЈАДИНОВИЋ, Алекса Ж.

Жеља : Посвећено Гђци М. Д. / Којадиновић Ж. Алекса-Аца // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526048404](#)

299

КОЛИКО је сати? / С. М. // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 5-7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526000532](#)

300

КОНГРЕС женскиња / Ла. // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 145-149.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526132116](#)

301

КОНФЕРЕНЦИЈА // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 178-180.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526059668](#)

302

КРАЈИШНИК, Богдан

У споменицу : посестрими Каћи / Богдан Крајишник // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 74.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526106772](#)

303

КРАЉИЦА Наталија // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 81.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526062996](#)

304

КРСТИЋ, Милош

Рад добротворних задруга Српкиња : допис / Милош Крстић. - Садржи: Добротворна Задруга Српкиња Бела Црква // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 108-109.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526070420](#)

305

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Ја знам, ти патиш! : (Јола Фриш'ова) / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 12, бр. 3

(1897), стр. 41.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525960084](#)

306

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Пролеће и јесен : (Успомена) / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 153.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526052500](#)

307

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Твоје очи / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526036884](#)

308

КРСТОНОШИЋ, Ненад

Мајка и ћерка / Ненад Крстоношић // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526024852](#)

309

КРСТОНОШИЋ, Ненад

Молитва / Ненад Крстоношић // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526024084](#)

310

КРСТОНОШИЋ, Ненад

Момче и девојче / Ненад Крстоношић // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 90-91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526024596](#)

311

ЛАЗАРОВА, Богданка

Дописи / Богданка Лазарова // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 149-151.

- Вести

COBISS.SR-ID [526051732](#)

312

ЛАЗАРОВА, Богданка

Један предлог велико-бечкеречке задруге Српкиња / Богданка Лазарова // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 161-162.

COBISS.SR-ID [525993364](#)

313

ЛЕМАНИЋ, Ружа

Прва бол / Ружа Л. [Леманић] // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 86.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525971860](#)

314

ЛЕНКА Дунђерска : сећање једне другарице / В.В.Д. // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 180-181.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526086292](#)

315

ЛОТИЋ, Љубомир

Женскиње и просвета / Љуб. [Љубомир] Лотић // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 33-35.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [525958804](#)

316

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 1] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 36-39.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526027924](#)

317

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 2] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 51-55.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526036628](#)

318

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 3] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 65-67.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526042772](#)

319

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 4] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 100-103.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526068116](#)

320

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 5] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић]. - Приказ књиге: Жена XX века / Жил Симон и Густав Симон // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 117-119.

- Биографије; Вести

COBISS.SR-ID [526072468](#)

321

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 6] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић]. - Приказ књиге: Жена XX века / Жил Симон и Густав Симон // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 131-133.

- Биографије; Вести

COBISS.SR-ID [526076052](#)

322

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 7] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 147-149.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526079892](#)

323

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 8] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић]. - Приказ књиге: Жена XX века / Жил Симон и Густав Симон // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 166-168.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526083476](#)

324

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 9] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић]. - Приказ књиге: Жена XX века / Жил Симон и Густав Симон // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 51-52.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526100372](#)

325

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 9] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић] // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 4-7.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526089620](#)

326

ЛОТИЋ, Љубомир

Неке знатније женске. [Део 10] / саопштава Љ. [Љубомир] Л. [Лотић]. - Приказ књиге: Жена XX века / Жил Симон и Густав Симон // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 83-84.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526108052](#)

327

ЛУЊЕВИЦА, Владимир М.

Нећу више крити / Влад. [Владимир] М. Луњевица // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 122.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526040212](#)

328

ЛУЊЕВИЦА, Владимир М.

Разбијена ваза / Влад. [Владимир] М. Луњевица // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 147.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526050964](#)

329

ЛУЊЕВИЦА, Владимир М.

Тужна зимо хоћеш једном проћи / Влад. [Владимир] М. Луњевица // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 51-52.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526014356](#)

330

ЉУБИЦА удова Радишићка : добротворка // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 115-116.

- Биографије

COBISS.SR-ID [525980308](#)

331

МАНТЕГАЗА, Пол

Паоло Мантегаза : "Уметност у склапању брака". [Део 1] / [Пол Мантегаза] ; прер. Стеван Влајковић-Риђица // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 35-36.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526012308](#)

332

МАНТЕГАЗА, Пол

Паоло Мантегаза : "Уметност у склапању брака". [Свршетак] / [Пол Мантегаза] ; прер. Стеван Влајковић-Риђица // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 52-53.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526014612](#)

333

МАРИЈА Вукићевићка // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 23.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526093716](#)

334

МАРИЈА Димитријевићка рођ. Гавански // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 83-84.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526022036](#)

335

МАРЈАНОВИЋ, Тодор

Да ли има какву вредност и субјективно посматрање лепоте? / Т. [Тодор] Марјановић // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 67-68.

- Женско питање / Естетика

COBISS.SR-ID [526017940](#)

336

МАРТИНОВИЋ, Иван

Својој сестри Даници / Јован Мартиновић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 12-13.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526008468](#)

337

МАТЕРИНА љубав : скица / прерадила Косара // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 45-47.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526034836](#)

338

МАТИ. [Део 1] / Љубивој // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 59-61.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526102676](#)

339

МАТИ. [Део 2] / Љубивој // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 74-77.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526107028](#)

340

МАТИЋ, Андрија М.

Али : Новелета Х. Ремагена / Андрија М. Матић // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 27-28.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526021524](#)

341

МЕДУРИЋ, Јован З.

Наше огледало. [Део 1] / Јов. [Јован] З. Медурић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 7-8.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525949332](#)

342

МЕДУРИЋ, Јован З.

Наше огледало. [Део 2] / Јов. [Јован] З. Медурић // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 21-22.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526010260](#)

343

МЕДУРИЋ, Јован З.

Наше огледало. [Део 3] / Јов. [Јован] З. Медурић // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 39-40.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526028692](#)

344

МЕДУРИЋ, Јован З.

Наше огледало. [Део 4] / Јов. [Јован] З. Медурић // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 55-56.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526037140](#)

345

МЕДУРИЋ, Јован З.

Наше огледало. [Део 5] / Јован З. Медурић // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 85-86.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526063508](#)

346

МЕДУРИЋ, Јован З..

Са мном--- / Јова З. Мед. [Медурић] // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 82.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526018964](#)

347

МЕДУРИЋ, Јован З.

Сестри / Јов. [Јова] З. Медурић // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526059924](#)

348

МЕДУРИЋ, Јован З.

Сестри / Јован З. Медурић // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526065300](#)

349

МЕДУРИЋ, Јован З.

[Хиљаду осамсто деведесет и пета]

1895. / Јов. [Јован] З. Медурић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 1.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525948564](#)

350

МИ се добро разум'јемо / Вељко // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525986708](#)

351

МИЛАНОВИЋ, Михајло

Душа ми је давно зажелила --- / Михајло Милановић // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 58-59.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526102420](#)

352

МИЛАНОВИЋ, Михајло

Књижевни огласи / Михајло Милановић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 15-16.

- Вести

COBISS.SR-ID [526009492](#)

353

МИЛАНОВИЋ, Михајло

Српској мајци / Михајло Милановић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 131-132.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525985172](#)

354

МИЛАНОВИЋ-Крајишник, Богдан

Под храстом / Богдан-Крајишник // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 152.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525991060](#)

355

МИЛАНОВИЋ-Крајишник, Богдан

Суза / Богдан-Крајишник // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525983636](#)

356

МИЛАНОВИЋ-Крајишник, Богдан

У албум / Богдан-Крајишник // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525972372](#)

357

МИЛАНОВИЋ-Крајишник, Богдан

У вечери / Богдан-Крајишник // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526049684](#)

358

МИЛАНОВИЋ-Крајишник, Богдан

Црној Гори / Богдан-Крајишник // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526055060](#)

359

МИЛИЋЕВИЋ, Живана Ст.

Позив на претплату / Живана Ст. Милићевићка. - Позив на претплату за књигу Рускиња : прошлост и садашњост руског женскиња, његов живот и рад, обичаји и друштвени положај / Иван Немировић Данченко // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 95-96.

- Вести

COBISS.SR-ID [526067092](#)

360

МИЛОРАДУ! / Милана // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526026132](#)

361

МИЛУТИНОВИЋ, Никола

Добро се свршило / Никола Милутиновић // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 109-111.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525979028](#)

362

МИЛУТИНОВИЋ, Никола

Мајчино срце : по Ratisbonne-у слободно / Никола Милутиновић // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 171-172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526139284](#)

363

МИРКОВИЋ, Ст. А.

Књажевско венчање пре 42 године / Ст. А. М. [Мирковић] // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 119-120.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526072724](#)

364

МИТРОВИЋ, Исаије

Јесен / Исаије Митровић // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526055572](#)

365

МИТРОВИЋ, Исо

У крилу природе / Исо Митровић // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 111.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526033556](#)

366

МИХАИЛО : Архијепископ београдски и митрополит Србије // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 33.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526006420](#)

367

МИШЉАХ / (превод.) Радослав // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 147.

- Књижевност

.SR-ID [525990548](#)

368

МЛАЂАНИ живот : споменица / Љубивој // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 172-173.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526140052](#)

369

МЛАЂАНИ снови / Слободан // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525993620](#)

370

МОДЕРНО цвеће / с немачког превела Катарина Холецова // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 7-9.

- Женско питање / Кућни послови (савети, упутства)

COBISS.SR-ID [526089876](#)

371

МОЈА тајна / Свет. // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 68.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525966740](#)

372

МОЈЕ жеље / Др. Казбулбуц // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 11.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526090900](#)

373

МОЛБА. - Прикупљање помоћи за Султану Цијкову // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 78-79.

- Вести

COBISS.SR-ID [526046356](#)

374

МОМ злату / Љубивој // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 164.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525993876](#)

375

МОМЧИЛОВ, Паја

На гробу свог чеда / П. [Паја] М. [Момчилов] // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 114-115.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526034068](#)

376

НА Бадњи дан / Милева // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 27-30.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526005396](#)

377

НА гробу Драгољубовом / Милана // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526029972](#)

378

НА ког машеш / (превод.) Радослав // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525991828](#)

379

НА планини / превод с француског Лада // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 13-14.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526091924](#)

380

НА Русанди / Миролуб // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 84-85.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525971092](#)

381

НАПРЕДНИ век // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 1-3.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [525950868](#)

382

НАШ одговор : на предавање г. дра Љубе Ненадовића у Панчеву / уредништво // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 47-48.

- Женско питање; Женски покрети

COBISS.SR-ID [525962644](#)

383

НЕ може да му угоди. - Преписка између мајке и ћерке // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 62-63.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526042004](#)

384

НЕАКТИМ

Други живот : (цртица из живота) / од Неактима ; посрбио Ст. Влајковић // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 125-127.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525984148](#)

385

НЕВЕРНИКУ / С. // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 121.

- Књижевност

.SR-ID [525982100](#)

386

НЕДЕЉКОВИЋ, Миливоје

Мара : прича из живота једног паћеника / Миливоје Недељковић-Томин // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 74-77.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526045844](#)

387

НЕКОЈЕ мисли о женскињу. [Део 1] // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 69-71.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [525967508](#)

388

НЕКОЈЕ мисли о женскињу. [Део 2] // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 85-86.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [525971604](#)

389

[НЕНАД Крстоношић] / Уред. "Жен. света" // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 91.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526025108](#)

390

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Дневник једне младе Српкиње. [Део 1] / [Даринка Неранцић-Брашован] // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 44-47.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526013332](#)

391

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Дневник једне младе Српкиње. [Део 2] / [Даринка Неранцић-Брашован] // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 61-62.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526016404](#)

392

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Дневник једне младе Српкиње. [Свршетак] / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова, Златица // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 77-78.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526020500](#)

393

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Другарице / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526081684](#)

394

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Звоно / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 99.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525975444](#)

395

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Најмлађем брату / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 138-139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526078100](#)

396

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Не китим се блеском --- / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 10, бр. 5 (1895),

стр. 73.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526044820](#)

397

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Под прозором / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 152.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526051988](#)

398

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Стој облаче! / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 131.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526047124](#)

399

НЕСРЕЋНЕ си / (превод.) Радослав // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 154.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525990804](#)

400

НЕШТО из мога путовања / Марија // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 91-94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526066324](#)

401

НЕШТО из мога путовања / Марија // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 110-112.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526071188](#)

402

НЕШТО о свирци и певању : из Езерових "Естетичких писама". [Део 1] // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 2-4.

- Музика

COBISS.SR-ID [526089364](#)

403

НЕШТО о свирци и певању : из Езерових "Естетичких писама". [Део 2] // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 18-19.

- Музика

COBISS.SR-ID [526093204](#)

404

НИКОЛА Ленау и женскиње : по О. Бердрову. [Део 1] / Адујев // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 149-151.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526080148](#)

405

НИКОЛА Ленау и женскиње : по О. Бердрову. [Део 2] / Адујев // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 164-166.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526083220](#)

406

НИКОЛИЋ, Мирон

Честити роде Српски! / Мирон Николић // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 120-121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525981844](#)

407

НИКОЛИЋ, Новица Ј.

Збогом / Новица Ј. Николић // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 99-100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526028436](#)

408

НОВЕ књиге // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 143.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526131604](#)

409

НОВИ добротвори // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 163.

- Вести

COBISS.SR-ID [525994132](#)

410

ЊОЈ / Адујев // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 123-124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526074260](#)

411

ЊОЈ / Ј. Ћ. // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 74.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526106516](#)

412

О девојачким колежима у Енглеској / с француског Нада // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 181-183.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [525998228](#)

413

О лепоти у природи - узвишеност простора : из Езерових "Естетичких писама". [Део 6] // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 129-131.

- Естетика

COBISS.SR-ID [526128532](#)

414

О мидеру / Бергалан Штилер ; превео Д. Маркуш // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 151-

152.

- Женско питање / Здравље

COBISS.SR-ID [526080404](#)

415

О огледалу / Т. Гл. // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 105.

- Естетика

COBISS.SR-ID [526068628](#)

416

ОДБИЈАЊЕ деце / превео Ђ. С. Којић // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 67.

- Здравље

COBISS.SR-ID [526043028](#)

417

ОДЗИВ на предлог // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 146-147.

- Вести

COBISS.SR-ID [525990292](#)

418

ОНА и он : (Сећање) / булбуц // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 149.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526051476](#)

419

ПЕВАО бих! / Живјете // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526074772](#)

420

ПЕЈИЋ, Вукосава

Реч самртна - на погребу госпође Маринке удовице М. Ђонлића / говорила госпођица Вукосава Пејића // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 133-135.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526129044](#)

421

ПЕРСИДА Пинтеровићева // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 97.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526067604](#)

422

ПЕРСИДА Пинтеровићева // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 133-136.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526076308](#)

423

ПЕТРОВИЋ, Милица

Николи / Милица Петровићева // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 70.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526018708](#)

424

ПИСМА моме сину. [Део 1] // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 35-37.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525959316](#)

425

ПИСМА моме сину. [Део 2] // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 53-55.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525963412](#)

426

ПИСМА моме сину. [Део 3] // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 65-68.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525966484](#)

427

ПИСМА моме сину. [Део 4] // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 81-83.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525970580](#)

428

ПИСМА моме сину. [Део 5] // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 99-100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525975700](#)

429

ПИСМА моме сину. [Свршетак] // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 116-118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525980564](#)

430

ПИТАЈУ ме / Живјете // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526074516](#)

431

ПОЗДРАВ Српкињама - Карловкињама! / Калимегданка // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 23.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525955732](#)

432

ПОЗИВ на игранку // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 176.

- Вести

COBISS.SR-ID [526059156](#)

433

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [526088852](#)

434

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [526092692](#)

435

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [525954708](#)

436

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [525999764](#)

437

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [526062740](#)

438

ПОПОВИЋ, А.

Очух : психолошко посматрање. [Део 1] / од А. Поповићеве // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 129-130.

- Психологија; Деца

COBISS.SR-ID [526075796](#)

439

ПОПОВИЋ, А.

Очух : психолошко посматрање. [Део 2] / од А. Поповићеве // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 145-147.

- Психологија; Деца

COBISS.SR-ID [526079636](#)

440

ПОПОВИЋ, Иван М.

Њене чари / Ив. [Иван] М. Поповић // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526065556](#)

441

ПОПОВИЋ, Иван М.

При крају септембра / Ив. [Иван] М. Поповић // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526081428](#)

442

ПОСЛЕДЊИ утисци / Олга // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 123-124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526040724](#)

443

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 7-9.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525953172](#)

444

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 155-156.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525992596](#)

445

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 173-174.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525996436](#)

446

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 27-28.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525957268](#)

447

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 44-45.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525961364](#)

448

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 60-61.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525964948](#)

449

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 76-77.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525969300](#)

450

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 91-92.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525973396](#)

451

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 106-107.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525978004](#)

452

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 122-123.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525982868](#)

453

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 139-140.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [525988244](#)

454

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 10-11.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526002068](#)

455

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 154-155.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526053268](#)

456

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 169.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526057364](#)

457

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 184-185.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526061204](#)

458

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 25-27.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526005140](#)

459

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 43.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526012820](#)

460

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 60-61.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526015892](#)

461

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 75-77.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526019732](#)

462

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 89-90.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526023828](#)

463

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 106-108.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526031764](#)

464

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 121-122.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526039956](#)

465

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 137-139.

- Култура; Вести

COBISS.SR-ID [526049172](#)

466

ПОШТОВАЊЕ самога себе и самољубље : из Лајкенорових "Естетичких студија" // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 35-38.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526096532](#)

467

ПРЕДЛОГ једне госпође // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 133-134.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525985940](#)

468

ПРИРТА, М.

Мали одмор : за спомен гђици Зори Вучетићевој / М. Прирта // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 73-74.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526045076](#)

469

ПРОДАНА слика / с француског превела Катарина Холецова // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 138-142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526049428](#)

470

ПРОЗА живота : из бележака једне жене / по немачком Даринка Ст. // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 165-167.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526137236](#)

471

ПРОЛЕЋЕ / С. С. // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 17-18.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525954964](#)

472

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 7.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525952660](#)

473

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 154-155.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525992084](#)

474

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 172.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525995668](#)

475

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 25-26.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525956500](#)

476

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 43.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525960596](#)

477

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 59.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525964180](#)

478

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 75.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525968532](#)

479

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 90.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525972628](#)

480

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 105.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525977748](#)

481

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 121-122.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525982356](#)

482

ПРОСВЕТА // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 138.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [525987476](#)

483

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 10.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526001812](#)

484

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 153-154.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526052756](#)

485

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 168-169.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526056596](#)

486

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 184.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526060948](#)

487

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 25.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526004884](#)

488

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 43.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526012564](#)

489

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 60.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526015636](#)

490

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 75.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526019476](#)

491

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 88.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526023316](#)

492

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 105-106.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526030740](#)

493

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 120-121.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526039444](#)

494

ПРОСВЕТА // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 136-137.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [526048660](#)

495

ПУШКИН, Александар Сергејевич

Славуј / А. [Александар] С. [Сергејевић] Пушкин ; [превео] Јов. [Јован] А. Дучић // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 109.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526070676](#)

496

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Стари Бечеј // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 43-44.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526098324](#)

497

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња ; Добротворна задруга Српкиња Винковачкиња // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 90-91.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526109588](#)

498

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња ; Добротворна задруга Српкиња Митровачка // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 152-153.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526132884](#)

499

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 153-154.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526081172](#)

500

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 169.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526084500](#)

501

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 183-184.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526087572](#)

502

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 167-168.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526137492](#)

503

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 182-183.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526144916](#)

504

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 25-26.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526094740](#)

505

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 57-58.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526102164](#)

506

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Суботичка // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 138.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526077844](#)

507

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња ; Бечејкиња // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 43-45.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526033812](#)

508

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња ; Бечкеречкиња ; Бечејкиња ; Суботичкиња ; Сегединкиња // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 58-61.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526040468](#)

509

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 25-26.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526011796](#)

510

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 89-90.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526065044](#)

511

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 122-123.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526073748](#)

512

РАД добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Суботичкиња ; Вуковаркиња // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 71-72.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526044564](#)

513

RADIĆ, Đorđe

Књижевне вести / Ђорђе Радић // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 128.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526075540](#)

514

RADIĆ, Đorđe

Књижевне вести / Јован Поповић // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 143-144.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526079124](#)

515

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / Деса // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 87-88.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526023060](#)

516

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / Деса // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 103-105.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526030228](#)

517

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / Деса // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 119-120.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526038420](#)

518

РАДЊА добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Панчевачких ; Загребачка добротворна задруга Српкиња // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 23-24.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525955988](#)

519

РАДЊА добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Новосаткиња // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 5-6.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525951892](#)

520

РАДЊА добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Турско бечејска добротворна задруга Српкиња // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 41-42.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525960340](#)

521

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 152-154.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525991316](#)

522

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 170-171.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525995412](#)

523

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 184-185.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525998484](#)

524

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 72-75.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525968276](#)

525

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 87-90.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525972116](#)

526

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 136-137.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525986964](#)

527

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 9.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526001556](#)

528

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 152-153.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526052244](#)

529

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 167-168.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526056084](#)

530

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 184.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526060692](#)

531

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 25.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526004628](#)

532

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 39-43.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526007956](#)

533

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 56-60.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526015380](#)

534

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 70-75.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526019220](#)

535

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 135-136.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526048148](#)

536

РАЗВИТАК неимарства - грчки храмови : из Езерових "Естетичких писама". [Део 5] // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 81-82.

- Музика

COBISS.SR-ID [526107796](#)

537

РАЗМИШЉАЊА приликом одмора // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 97-99.

- Женско питање; Педагогија

COBISS.SR-ID [525975188](#)

538

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 9.

- Вести

COBISS.SR-ID [525953428](#)

539

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 28.

- Вести

COBISS.SR-ID [525957524](#)

540

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 45.

- Вести

COBISS.SR-ID [525961620](#)

541

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 61.

- Вести

COBISS.SR-ID [525965204](#)

542

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 77.

- Вести

COBISS.SR-ID [525969556](#)

543

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 92-93.

- Вести

COBISS.SR-ID [525973652](#)

544

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 107-108.

- Вести

COBISS.SR-ID [525978260](#)

545

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 123-124.

- Вести

COBISS.SR-ID [525983124](#)

546

РАЗНЕ вести // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 140-141.

- Вести

COBISS.SR-ID [525988500](#)

547

РАЗНО. - О прославама Св. Саве // Год. 10, бр. 2 (1895), стр.24-25.

- Вести

COBISS.SR-ID [526011540](#)

548

РАЗНО // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 11-12.

- Вести

COBISS.SR-ID [525950612](#)

549

РАЗНО // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 153.

- Вести

COBISS.SR-ID [526080916](#)

550

РАЗНО // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 169.

- Вести

COBISS.SR-ID [526084244](#)

551

РАЗНО // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 182-183.

- Вести

COBISS.SR-ID [526087316](#)

552

РАЗНО // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 42-43.

- Вести

COBISS.SR-ID [526032788](#)

553

РАЗНО // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 57-58.

- Вести

COBISS.SR-ID [526039188](#)

554

РАЗНО // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 71.

- Вести

COBISS.SR-ID [526044052](#)

555

РАЗНО // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 88.

- Вести

COBISS.SR-ID [526064532](#)

556

РАЗНО // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 107.

- Вести

COBISS.SR-ID [526069908](#)

557

РАЗНО // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 121-122.

- Вести

COBISS.SR-ID [526073236](#)

558

РАЗНО // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 137-138.

- Вести

COBISS.SR-ID [526077588](#)

559

РАЗНО // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 153-154.

- Вести

COBISS.SR-ID [526133396](#)

560

РАЗНО // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 168-170.

- Вести

COBISS.SR-ID [526138004](#)

561

РАЗНО // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 184.

- Вести

COBISS.SR-ID [526145684](#)

562

РАЗНО // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 24-25.

- Вести

COBISS.SR-ID [526094484](#)

563

РАЗНО // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 43.

- Вести

COBISS.SR-ID [526098068](#)

564

РАЗНО // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 56.

- Вести

COBISS.SR-ID [526101908](#)

565

РАЗНО // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 72-73.

- Вести

COBISS.SR-ID [526105748](#)

566

РАЗНО // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 89-90.

- Вести

COBISS.SR-ID [526109332](#)

567

РАЗНО // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 137-138.

- Вести

COBISS.SR-ID [526130580](#)

568

РАЈКОВИЋ, Богдан М.

Лепа Српкиња. [Део 1] / Богдан М. Рајковић // Год. 10, бр. 10 (1895), стр. 158-159.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526082452](#)

569

РАЈКОВИЋ, Богдан М.

Лепа Српкиња. [Део 2] / Богдан М. Рајковић // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 170-173.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526085012](#)

570

РАЈКОВИЋ, Богдан М.

Лепа српкиња. [Део 3] / Богдан М. Рајковић // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 184-187.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526088084](#)

571

РАКИЋ, Михаило

О изображењу / поп - Михаило Ракић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 129-131.

- Религија; Педагогија

COBISS.SR-ID [525984916](#)

572

РАШКОВИЋ, Зорка

Дописи / Зорка Рашковић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 8-10.

- Вести

COBISS.SR-ID [525949588](#)

573

РЕЗИГНАЦИЈА / Олга // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 185-187.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526061716](#)

574

РУКОПИС и карактер. [Део 1] // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 38-40.

- Психологија

COBISS.SR-ID [526096788](#)

575

РУКОПИС и карактер. [Део 2] // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 53-55.

- Психологија

COBISS.SR-ID [526100628](#)

576

РУСКИ женски радови / К. Х. // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 151-152.

- Женско питање / Уметност

COBISS.SR-ID [526132628](#)

577

САВЕЗ добротворних задруга Српкиња // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 161-163.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526054804](#)

578

САН девојке : новогрчка песма / с немачког од Васка // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526134676](#)

579

СВЕТИ пророк Илија // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 67-68.

- Религија

COBISS.SR-ID [526103956](#)

580

СВОЈОЈ сестри / Љубивој // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 146.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525990036](#)

581

СЕТИ ме се / Радослав // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 22.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526004116](#)

582

СИРОВИНА, Ристо Ђ.

Моји мемоари / Ристо Ђ. Сировина // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526139796](#)

583

СИРОТИЊА : слика из Херцеговине : приказана побратиму П. Бешевића, српском пјеснику / Родољуб // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 139-143.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526078612](#)

584

СИРОТНИ дом у Београду // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 133-134.

COBISS.SR-ID [526047892](#)

585

СКИДАЈ вео --- : Ст. Вл. // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526134932](#)

586

СКРОМАН пример на двору / Т. Гл. // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 103-105.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526068372](#)

587

СЛАВА Вуку Стефановићу Караџићу // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 145-146.

- Биографије

COBISS.SR-ID [525989780](#)

588

СЛАВА светлом дому Петровић - Његоша : 1696-1896 / Смиљка // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 18.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525955220](#)

589

СЛАВА теби старче! / Злата // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 17.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526092948](#)

590

СПОМЕН - цветци / Радослав // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 100-101.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525975956](#)

591

СПОМЕНИК Светом Сави // Год. 11, бр. 5 (1896), стр. 68-70.

- Религија

COBISS.SR-ID [526104212](#)

592

СПОМЕНИЦИ - цветци / Радослав // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 168.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525994644](#)

593

СРПКИЊЕ и клостери / Н. // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 165-167.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [526055828](#)

594

СРПСКОМ народу! // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 51-53.

- образовање

COBISS.SR-ID [525963156](#)

595

СТАНИ око / Миље // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 37.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525959572](#)

596

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

J--- / Смиљана [Станојевић] // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 35.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526007188](#)

597

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

Јесен / Смиљана Станојевић // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526134420](#)

598

СТИПЕНДИЈЕ за Српкиње // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 49-51.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [525962900](#)

599

СТОП, Ервин

Издајица / Ервин Стор ; В. [Васа] К. [Крстић] – Љубисав // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526000276](#)

600

СУБОТИЋ, Савка

Афоризми за Српкиње / од гђе С. С. [Савка Суботић] // Год. 10, бр. 5 (1895), стр. 71.

- Забава

COBISS.SR-ID [526044308](#)

601

СУБОТИЋ, Савка

Афоризми за Српкиње / од гђе С. С. [Савка Суботић] // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 88.

- Забава

COBISS.SR-ID [526064788](#)

602

СУБОТИЋ, Савка

Афоризми за Српкиње / од гђе С. С. [Савка Суботић] // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 107-108.

- Забава

COBISS.SR-ID [526070164](#)

603

СУБОТИЋ, Савка

Афоризми за Српкиње / од гђе С. С. [Савка Суботић] // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 122.

- Забава

COBISS.SR-ID [526073492](#)

604

СУБОТИЋ, Савка

Афоризми за Српкиње / пише гђа С. С. [Савка Суботић] // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 29-30.

- Забава

COBISS.SR-ID [526025364](#)

605

СУБОТИЋ, Савка

Говор госпође Савке Суботићке / [Савка Суботић] // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 100-101.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526028948](#)

606

СУБОТИЋ, Савка

Допис / Савка Суботић // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 55.

- Забава

COBISS.SR-ID [526100884](#)

607

СУБОТИЋ, Савка

Како да заштитимо нашу домаћу индустрију : (Отворено писмо добротворној задрузи Српкиња Велико-Бечкеречкиња) / Савка Суботић // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 17-20.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526003348](#)

608

СУЛТАНА Цијукова у Новоме Саду // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 101-102.

- Музика; Вести

COBISS.SR-ID [525976212](#)

609

СУМЊА / с француског превела Лада // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 45-46.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526099092](#)

610

ТАСТИ, Амабл

Вај / С француског од Mme Amable Tasti ; Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 83.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525970836](#)

611

ТЕБИ у спомен // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526109844](#)

612

ТИКАЧКА творница // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 1-2.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [526000020](#)

613

ТОКИН, Мила

Нарицање материно за изгубљеним јединцем / Мила Токина // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 135.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526129300](#)

614

ТОТ, К.

Из песама К. Тота / [К. Тот] ; Ив. М. Поповић // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 169-170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525995156](#)

615

ТРИ сестре : скаска / превела Д. Ј. Гавриловић // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 28-29.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526024340](#)

616

ТРОЈАНОВИЋ, Урош

Санак! / Урош Тројановић // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 69.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526018196](#)

617

ТУЧЕКОВА, Ана

Примљена глума / црта Ане Тучекове ; по мађарском Ив. М. Поповић // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 156-159.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526135188](#)

618

ЋЕРЦИ у споменицу / Марија // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 11.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526091156](#)

619

ЋОРОВИЋ, Светозар

[И ти ћеш опет ---] / Свет. [Светозар] Ћоровић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 13.

COBISS.SR-ID [526008724](#)

620

ЋОРОВИЋ, Светозар

К'о што тужи --- / Свет. [Светозар Ћоровић] // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 92-93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526110868](#)

621

ЂОРОВИЋ, Светозар

Може бити / Свет. [Светозар Ђоровић // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 137.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525987220](#)

622

ЂОРОВИЋ, Светозар

Моје пјесме / Свет. [Светозар Ђоровић] // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 171.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526138772](#)

623

ЂОРОВИЋ, Светозар

Пијем--- / Свет. [Светозар Ђоровић] // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 185.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526061460](#)

624

ЂОРОВИЋ, Светозар

Позивљу ме / Свет. [Светозар Ђоровић] // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526000788](#)

625

ЂОРОВИЋ, Светозар

Прве севдалинке / Ариф [Светозар Ђоровић] // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 109.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526070932](#)

626

ЂОРОВИЋ, Светозар

Сестре : цртица из глумачког живота / Свет. [Светозар] Ђоровић // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 13-15.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526009236](#)

627

ЂОРОВИЋ, Светозар

У походе : цртица из Херцеговине / Свет. [Светозар] Ђоровић // Год. 10, бр. 8 (1895), стр. 125-128.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526075284](#)

628

ЂОРОВИЋ, Светозар

Хајде злато --- / Ариф [Светозар Ђоровић] // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526066068](#)

629

ЂОРОВИЋ, Светозар

Шта сам синоћ --- / Ариф [Светозар Ђоровић] // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526065812](#)

630

У бури / [с мађарског] превео Б. М. Рајковић // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 186-187.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525999252](#)

631

У врту / Алекса // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 92.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526110356](#)

632

У долини / Свет. // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525976980](#)

633

У заносу / Калимегданка // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 84.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526022292](#)

634

У записницу / Војислав // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526110100](#)

635

У кајању // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525951636](#)

636

УМЕТНОСТ // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 154.

- Уметност

COBISS.SR-ID [526133652](#)

637

УМЕТНОСТ у кући : из Фалке-ових "Историских и естетских студија о декорацији и опреми станова // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 163-165.

- Уметност

COBISS.SR-ID [526136980](#)

638

УСПОМЕНА : намењено гђци Олги К. у З. / М. // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 86.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526022804](#)

639

ХАВАНА : (главна варош на острву Куби) // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 91-93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526025876](#)

640

ХОЛЕЦОВА, Катарина

Свекрвин рецепт / Катарина Холецова // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 179-181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525997716](#)

641

ЦАР и Краљ Франц Јосиф I // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 177.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526059412](#)

642

ЦАРИЦА и краљица : Јелисавета // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 145.

- Биографије

COBISS.SR-ID [526050452](#)

643

ЦРНОГОРКА / Миле, гуслар // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 20.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526003604](#)

644

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Мати / Даница Чакловић // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 3-4.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525951124](#)

645

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Мома и лептир / Даница Чакловић // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 72.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525968020](#)

646

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Први бол / Даница Чакловић // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 61-63.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525965460](#)

647

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Радња добротворних задруга Српкиња / Даница Чакловић. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња панчевачких // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 55-58.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525963668](#)

648

ЧАКЛОВИЋ-Николић, Даница

Мојој звезди / Даница Чакловић-Николић // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 159.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526054036](#)

649

ЧАКЛОВИЋ-Николић, Даница

На мајчином гробу / Даница Чакловић-Николић // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 54.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526014868](#)

650

ЧЕХ, Сватоплук

Јабука / Сватоплук Чех // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 9-13.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525953684](#)

651

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 1 (1895), стр. 16.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526009748](#)

652

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 11 (1895), стр. 176.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526085780](#)

653

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 187-188.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526088596](#)

654

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 2 (1895), стр. 30-31.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526025620](#)

655

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 3 (1895), стр. 48.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526035860](#)

656

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 4 (1895), стр. 64.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526042516](#)

657

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 45 (1895), стр. 79-80.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526046612](#)

658

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 6 (1895), стр. 96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526067348](#)

659

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 7 (1895), стр. 112.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526071956](#)

660

ЧИТУЉА // Год. 10, бр. 9 (1895), стр. 144.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526079380](#)

661

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 15-16.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526092436](#)

662

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 10 (1896), стр. 160.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526136212](#)

663

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 11 (1896), стр. 176.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526144148](#)

664

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 12 (1896), стр. 187.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526146708](#)

665

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 2 (1896), стр. 31-32.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526096020](#)

666

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 3 (1896), стр. 47-48.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526099860](#)

667

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 63-64.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526103444](#)

668

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 6 (1896), стр. 95-96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526111636](#)

669

ЧИТУЉА // Год. 11, бр. 9 (1896), стр. 144.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526131860](#)

670

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 1 (1897), стр. 14-15.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525954196](#)

671

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 12 (1897), стр. 187.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525999508](#)

672

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 2 (1897), стр. 31-32.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525958292](#)

673

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 3 (1897), стр. 47.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525962388](#)

674

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 4 (1897), стр. 63.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525965972](#)

675

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 5 (1897), стр. 80.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525970324](#)

676

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 6 (1897), стр. 96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525974932](#)

677

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 7 (1897), стр. 112.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525979540](#)

678

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 127-128.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525984660](#)

679

ЧИТУЉА // Год. 12, бр. 9 (1897), стр. 144.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [525989524](#)

680

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 1 (1898), стр. 15-16.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526002836](#)

681

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 10 (1898), стр. 160.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526054548](#)

682

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 11 (1898), стр. 175.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526058644](#)

683

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 12 (1898), стр. 187.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526062228](#)

684

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 2 (1898), стр. 31.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526005908](#)

685

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 3 (1898), стр. 48.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526013844](#)

686

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 4 (1898), стр. 63.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526016916](#)

687

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 5 (1898), стр. 79.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526021012](#)

688

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 6 (1898), стр. 95.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526026900](#)

689

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 7 (1898), стр. 112.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526034580](#)

690

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 8 (1898), стр. 128.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526041492](#)

691

ЧИТУЉА // Год. 13, бр. 9 (1898), стр. 143.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [526050196](#)

692

ЧУДОМИРОВИЋ, Миливој

Није му суђена : (слика из учитељског живота) / Миливој Чудомировић // Год. 12, бр. 10 (1897), стр. 156-160.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525992852](#)

693

ЧУДОМИРОВИЋ, Миливој

Није му суђена : (слика из учитељског живота). (Свршетак) / Миливој Чудомировић // Год. 12, бр. 11 (1897), стр. 174-176.

- Књижевност

.SR-ID [525996692](#)

694

ШАНТИЋ, Алекса

Моја звезда / Алекса Шантић // Год. 10, бр. 12 (1895), стр. 184.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526087828](#)

695

ШАНТИЋ, Алекса

Позив на претплату / Алекса Шантић, Светозар Ћоровић. - Позив на претплату за лист "Зора" // Год. 11, бр. 4 (1896), стр. 63.

- Вести

COBISS.SR-ID [526103188](#)

696

ШАНТИЋ, Алекса

Сјети ме се / Алекса Ристов Шантић // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 115.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [525980052](#)

697

ШИРЕ поље за рад женских задруга / Ла. // Год. 12, бр. 8 (1897), стр. 113-115.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [525979796](#)

698

ШТА је родољубље // Год. 11, бр. 1 (1896), стр. 1-2.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [526089108](#)

РЕГИСТАР НАСЛОВА

- Али [340](#)
- Американка - журналиста [2](#)
- Аој момо! [3](#)
- Афоризми [4](#), [5](#), [6](#), [7](#)
- Афоризми за српкиње [600](#), [601](#), [602](#), [603](#), [604](#)

- Бадње вече [8](#)
- Барон Милош Бајић [15](#)
- Боривоју [254](#)
- Брак [27](#)
- Братска писма [28](#), [29](#), [30](#), [31](#), [32](#)

- Вај [610](#)
- Васпитање девојака у Америци [41](#)
- Вера, нада и љубав [42](#)
- Вереница [43](#)
- Вечита љубав [44](#)

- Виши завод за васпитање девојака [45](#)
  - Виши завод за васпитање девојака у Београду [46](#)
-
- Гг. Милки и Сави [59](#)
  - Гете и његова жена [61](#)
  - Гласник [62](#), [63](#), [64](#), [65](#), [66](#), [67](#), [68](#), [69](#), [70](#), [71](#), [72](#), [73](#), [74](#), [75](#), [76](#), [77](#), [78](#), [79](#), [80](#), [81](#), [82](#), [83](#), [84](#)
  - [Гле живот како измиче ---] [85](#)
  - [Гле, цветак мали ---] [86](#)
  - Говор [58](#)
  - Говор госпође Савке Суботићке [605](#)
  - Гошћи [93](#)
-
- Да ли има какву вредност и субјективно посматрање лепоте? [335](#)
  - Да сам--- [36](#)
  - Даринка [100](#)
  - Двадесетогодишња прослава суботичке добротворне задруге Српкиња [101](#)
  - Двадесетогодишња прослава суботичке добротворне задруге Српкиња. [Свршетак] [102](#)
  - XII Međunarodni medicinski kongres u Moskvi [103](#)
  - Двоје сретника [16](#)
  - Дневник једне младе Српкиње. [Део 1] [390](#)
  - Дневник једне младе Српкиње. [Део 2] [391](#)
  - Дневник једне младе Српкиње. [Свршетак] [392](#)
  - Добро се свршило [361](#)
  - Домаћи и светски живот [107](#)
  - Допис [108](#), [109](#), [606](#)
  - Дописи [110](#), [111](#), [112](#), [113](#), [114](#), [115](#), [116](#), [117](#), [118](#), [119](#), [120](#), [121](#), [122](#), [238](#), [311](#), [572](#)
  - Другарице [393](#)
  - Други живот [384](#)
  - Душа ми је давно зажелела --- [351](#)
-
- Ђорђе Николајевић [130](#)
-
- Жеља [298](#)
  - Жена [135](#)
  - Жене адвокати [17](#)
  - Женета [136](#)

- Женска академија наука [137](#)
  - Женскиње и просвета [315](#)
  - Женскиње као лекари [138](#)
  - Женско срце [139](#)
  - Женском свету! [140](#)
-
- За домаћице [141](#), [142](#), [143](#), [144](#), [145](#), [146](#), [147](#), [148](#), [149](#), [150](#), [151](#), [152](#), [153](#), [154](#), [155](#), [156](#), [157](#), [158](#), [159](#), [160](#), [161](#), [162](#), [163](#), [164](#), [165](#), [166](#), [167](#), [168](#), [169](#), [170](#), [171](#), [172](#), [173](#)
  - Задаћа Српкиње [174](#)
  - Зарад здравља [175](#), [176](#), [177](#), [178](#), [179](#), [180](#), [181](#), [182](#), [183](#), [184](#)
  - Збогом [407](#)
  - Збор Српкиња у Будимпешти [185](#)
  - Звоно [394](#)
  - Здравствене белешке [186](#), [187](#), [188](#), [189](#), [190](#), [191](#), [192](#), [193](#), [194](#), [195](#)
  - Зори [196](#)
-
- [И ти ћеш опет ---] [619](#)
  - Из албума [197](#)
  - Из друштва [198](#), [199](#), [200](#), [201](#), [202](#), [203](#), [204](#), [205](#), [206](#), [207](#), [208](#), [209](#), [210](#), [211](#), [212](#), [213](#), [214](#), [215](#)
  - Из Ленауових "Schilflieder" [216](#)
  - Из песама К. Тота [614](#)
  - Из "снова" [123](#)
  - Из Хајне-а [217](#)
  - Из школе [218](#), [219](#), [220](#), [221](#), [222](#), [223](#), [224](#), [225](#), [226](#), [227](#), [228](#), [229](#), [230](#), [231](#), [232](#), [233](#), [234](#), [235](#), [236](#)
  - Извештај [237](#)
  - Издајица [599](#)
  - Излечила се [133](#)
  - Исказ [239](#), [240](#)
  - Историја једног плагијата [9](#)
  - Историја музике у старих и новија музика. [Део 3] [241](#)
  - Историја музике у старих и новија музика. [Део 4] [242](#)
-
- Ј--- [596](#)
  - Ја знам, ти патиш! [305](#)
  - Јабука [650](#)
  - Јаван рачун [243](#), [251](#)
  - Јавна благодарност [244](#)
  - Јавна захвала [245](#), [246](#), [247](#), [248](#), [249](#)

- Јавна молба [250](#)
  - Јевта М. Павловић [252](#)
  - Један предлог велико-бечкеречке задруге Српкиња [312](#)
  - Јесен [364](#), [597](#)
-
- К предлогу бечкеречке задруге Српкиња [260](#)
  - Како да заштитимо нашу домаћу индустрију [607](#)
  - Кикинђанке [267](#)
  - Књажевско венчање пре 42 године [363](#)
  - Књижевна вест [269](#)
  - Књижевне вести [270](#), [271](#), [272](#), [273](#), [274](#), [275](#), [276](#), [277](#), [278](#), [279](#), [280](#), [281](#), [513](#), [514](#)
  - Књижевни огласи [282](#), [283](#), [352](#)
  - Књижевни приказ [284](#), [285](#)
  - Књижевни прикази [286](#), [287](#), [288](#), [289](#), [290](#), [291](#), [292](#), [293](#), [294](#), [295](#), [296](#)
  - К'о што тужи --- [620](#)
  - Колико је сати? [299](#)
  - Конгрес женскиња [300](#)
  - Конференција [301](#)
  - Краљев проглас [256](#)
  - Краљица Наталија [303](#)
-
- Ленка Дунђерска [314](#)
  - Лепа Српкиња. [Део 1] [568](#)
  - Лепа Српкиња. [Део 2] [569](#)
  - Лепа Српкиња. [Део 3] [570](#)
-
- Љубица удова Радишићка [330](#)
-
- Мајка и ћерка [308](#)
  - Мајчино срце [362](#)
  - Мали одмор [468](#)
  - Мара [386](#)
  - Марија Вукићевићка [333](#)
  - Марија Димитријевићка рођ. Гавански [334](#)
  - Матере великих људи [257](#)
  - Матери [35](#)
  - Материна љубав [337](#)
  - Мати [644](#)

- Мати. [Део 1] [338](#)
  - Мати. [Део 2] [339](#)
  - Ми се добро разум'јемо [350](#)
  - Милораду! [360](#)
  - Милосрђе [18](#)
  - Мираз [10](#)
  - Михаило [366](#)
  - Мишљах [367](#)
  - Млађани живот [368](#)
  - Млађани снови [369](#)
  - Модерна жена [19](#)
  - Модерна љубав [20](#)
  - Модерно цвеће [370](#)
  - Може бити [621](#)
  - Моја звезда [694](#)
  - Моја тајна [371](#)
  - Моје жеље [372](#)
  - Моје најмилије [87](#)
  - Моје пјесме [622](#)
  - Моје сећање на Жорж Елиот-ову [297](#)
  - Моји мемоари [582](#)
  - Мојој звезди [648](#)
  - Мојој Софији [105](#)
  - Молба [373](#)
  - Молитва [309](#)
  - Мом злату [374](#)
  - Мома и лептир [645](#)
  - Момче и девојче [310](#)
-
- На Бадњи дан [376](#)
  - На гробу гђице Персиде Вукићевићеве [131](#)
  - На гробу Драгољубовом [377](#)
  - На гробу свог чеда [375](#)
  - На ког машеш [378](#)
  - На мајчином гробу [649](#)
  - На обалама Неретве [261](#)
  - На планини [379](#)
  - На растанку [126](#)
  - На Русанди [380](#)
  - Нада [21, 22](#)
  - Нади [37](#)
  - Најмлађем брату [395](#)
  - Напредни век [381](#)
  - Нарикање материно за изгубљеним јединцем [613](#)

- Научна ћеретања. [Део 3] [50](#)
- Научна ћеретања. [Део 4] [51](#)
- Научна ћеретања. [Део 5] [52](#)
- Научна ћеретања. [Део 6] [53](#)
- Научна ћеретања. [Део 7] [54](#)
- Научна ћеретања. [Део 8] [55](#)
- Научна ћеретања. [Део 9] [56](#)
- Научна ћеретања. [Део 10] [57](#)
- Наш одговор [382](#)
- Наша храна [99](#)
- Наше огледало. [Део 1] [341](#)
- Наше огледало. [Део 2] [342](#)
- Наше огледало. [Део 3] [343](#)
- Наше огледало. [Део 4] [344](#)
- Наше огледало. [Део 5] [345](#)
- Не китим се блеском --- [396](#)
- Не може да му угоди [383](#)
- Не сјећај се --- [127](#)
- Невернику [385](#)
- Некад и сад [38](#)
- Неке знатније женске. [Део 1] [316](#)
- Неке знатније женске. [Део 2] [317](#)
- Неке знатније женске. [Део 3] [318](#)
- Неке знатније женске. [Део 4] [319](#)
- Неке знатније женске. [Део 5] [320](#)
- Неке знатније женске. [Део 6] [321](#)
- Неке знатније женске. [Део 7] [322](#)
- Неке знатније женске. [Део 8] [323](#)
- Неке знатније женске. [Део 9] [324](#), [325](#)
- Неке знатније женске. [Део 10] [326](#)
- Некоје мисли о женскињу. [Део 1] [387](#)
- Некоје мисли о женскињу. [Део 2] [388](#)
- Нема сапутница [11](#)
- [Ненад Крстоношић] [389](#)
- Необичан догађај [106](#)
- Несрећне си [399](#)
- Нећу више крити [327](#)
- Нешто из мога путовања [400](#), [401](#)
- Нешто о свирци и певању. [Део 1] [402](#)
- Нешто о свирци и певању. [Део 2] [403](#)
- Није му суђена [692](#)
- Није му суђена. (Свршетак) [693](#)
- Никола Ленау и женскиње. [Део 1] [404](#)
- Никола Ленау и женскиње. [Део 2] [405](#)
- Николи [423](#)
- Нове књиге [408](#)

- Нови добротвори [409](#)
- Њене чари [440](#)
- Њој [39](#), [40](#), [410](#), [411](#)
- О васпитању женскиња. [Део 1] [48](#)
- О васпитању женскиња. [Део 2] [49](#)
- О девојачким колежима у Енглеској [412](#)
- О изображењу [571](#)
- О лепоти у природи - узвишеност простора. [Део 6] [413](#)
- О мидеру [414](#)
- О огледалу [415](#)
- Овако да живиш [104](#)
- Одбијање деце [416](#)
- Одзив на предлог [417](#)
- [Окончаће се моја туга ---] [124](#)
- Она и он [418](#)
- Оче наш! [60](#)
- Очух. [Део 1] [438](#)
- Очух. [Део 2] [439](#)
- Паоло Мантегаза. [Део 1] [331](#)
- Паоло Мантегаза. [Свршетак] [332](#)
- Певао бих! [419](#)
- Персида Пинтеровићева [421](#), [422](#)
- Песник у лудилу [258](#)
- Пијем--- [623](#)
- Писма моме сину. [Део 1] [424](#)
- Писма моме сину. [Део 2] [425](#)
- Писма моме сину. [Део 3] [426](#)
- Писма моме сину. [Део 4] [427](#)
- Писма моме сину. [Део 5] [428](#)
- Писма моме сину. [Свршетак] [429](#)
- Питају ме [430](#)
- Пјесмо моја! [262](#)
- По снегу [12](#)
- Под прозором [397](#)
- Под храстом [354](#)
- Поздрав о Новој години 1895. [33](#)
- Поздрав Српкињама - Карловкињама! [431](#)

- Позив на игранку [432](#)
  - Позив на претплату [359](#), [433](#), [434](#), [435](#), [436](#), [437](#), [695](#)
  - Позивљу ме [624](#)
  - Последњи утисци [442](#)
  - Поука, књижевност и уметност [443](#), [444](#), [445](#), [446](#), [447](#), [448](#), [449](#), [450](#), [451](#), [452](#), [453](#), [454](#), [455](#), [456](#), [457](#), [458](#), [459](#), [460](#), [461](#), [462](#), [463](#), [464](#), [465](#)
  - Поштовање самога себе и самољубље [466](#)
  - Права срећа [259](#)
  - Праштање и праштање [88](#)
  - Прва бол [313](#)
  - Прва лаж [132](#)
  - Прве љубичице [13](#)
  - Прве севдалинке [625](#)
  - Прве сумње [23](#)
  - Први бол [646](#)
  - Пред иконом [94](#)
  - Предлог једне госпође [467](#)
  - Препород [89](#)
  - При крају септембра [441](#)
  - Примљена глума [617](#)
  - Продана слика [469](#)
  - Проза живота [470](#)
  - Пролеће [471](#)
  - Пролеће и јесен [306](#)
  - Просвета [472](#), [473](#), [474](#), [475](#), [476](#), [477](#), [478](#), [479](#), [480](#), [481](#), [482](#), [483](#), [484](#), [485](#), [486](#), [487](#), [488](#), [489](#), [490](#), [491](#), [492](#), [493](#), [494](#)
  - [Пусте су стазе ---] [125](#)
-
- Рад добротворних задруга Српкиња [304](#), [496](#), [497](#), [498](#), [499](#), [500](#), [501](#), [502](#), [503](#), [504](#), [505](#), [506](#), [507](#), [508](#), [509](#), [510](#), [511](#), [512](#)
  - Радња добротворних задруга Српкиња [515](#), [516](#), [517](#), [518](#), [519](#), [520](#), [521](#), [522](#), [523](#), [524](#), [525](#), [526](#), [527](#), [528](#), [529](#), [530](#), [531](#), [532](#), [533](#), [534](#), [535](#), [647](#)
  - Разбијена ваза [328](#)
  - Развитак неимарства - грчки храмови. [Део 5] [536](#)
  - Развуци уста медна [255](#)
  - Размишљања приликом одмора [537](#)
  - Разне вести [538](#), [539](#), [540](#), [541](#), [542](#), [543](#), [544](#), [545](#), [546](#)
  - Разно [547](#), [548](#), [549](#), [550](#), [551](#), [552](#), [553](#), [554](#), [555](#), [556](#), [557](#), [558](#), [559](#), [560](#), [561](#), [562](#), [563](#), [564](#), [565](#), [566](#), [567](#)
  - Резигнација [573](#)
  - Реч самртна - на погребу госпође Маринке удовице М. Ђонлића [420](#)
  - Романтика и живот [24](#)
  - Рукопис и карактер. [Део 1] [574](#)
  - Рукопис и карактер. [Део 2] [575](#)

- Руски женски радови [576](#)

- С Богом остај! [47](#)
- Са мнома --- [346](#)
- Савез добротворних задруга Српкиња [577](#)
- Сан девојке [578](#)
- Санак! [616](#)
- Све рад света [90](#)
- Свекрвин рецепт [640](#)
- Свети пророк Илија [579](#)
- Својој сестри [580](#)
- Својој сестри Даници [336](#)
- Сестра [14](#)
- Сестре [626](#)
- Сестри [347](#), [348](#)
- Сети ме се [581](#)
- Сећање [91](#)
- Сени сунце! [92](#)
- Сиротиња [583](#)
- Сиротињска мајка [95](#)
- Сиротињска мајка. (Свршетак) [96](#)
- Сиротни дом у Београду [584](#)
- Сјети ме се [696](#)
- Скидај вео --- [585](#)
- Скроман пример на двору [586](#)
- Слава Вуку Стефановићу Караџићу [587](#)
- Слава светлом дому Петровић - Његоша [588](#)
- Слава теби старче! [589](#)
- Славуј [495](#)
- Сличице са колодвора [25](#)
- Софија Дражић рођ. Живановић [134](#)
- Спомен [128](#)
- Спомен - цветци [590](#)
- Споменик Светом Сави [591](#)
- Споменици - цветци [592](#)
- Српкиње и кластери [593](#)
- Српкињици [265](#)
- Српској кћери [34](#)
- Српској мајци [353](#)
- Српском народу! [594](#)
- Стани око [595](#)
- Стани сунце [263](#)
- Стипендије за Српкиње [598](#)
- Стој облаче! [398](#)

- Суза [355](#)
  - Султана Цијукова у Новоме Саду [608](#)
  - Сумња [609](#)
-
- Твоје очи [307](#)
  - Тебе злато ја милујем [26](#)
  - Теби у спомен [611](#)
  - Тикачка творница [612](#)
  - Три сестре [615](#)
  - Тужан славуј [253](#)
  - Тужна зимо хоћеш једном проћи [329](#)
-
- Ћерци у споменицу [618](#)
-
- У албум [356](#)
  - У бури [630](#)
  - У вечери [357](#)
  - У врту [631](#)
  - У долини [632](#)
  - У заносу [633](#)
  - У записницу [634](#)
  - У кајању [635](#)
  - У крилу природе [365](#)
  - У очају [266](#)
  - У походе [627](#)
  - У раду [264](#)
  - У споменицу [302](#)
  - Увело лишће [268](#)
  - Улога жене у савременом друштву [97](#), [98](#)
  - Уметност [636](#)
  - Уметност у кући [637](#)
  - Уметности [1](#)
  - Успомена [638](#)
-
- Хавана [639](#)
  - Хајде злато --- [628](#)
  - 1895. [349](#)

- Цар и Краљ Франц Јосиф I [641](#)
  - Царица и краљица [642](#)
  - Црногорка [643](#)
  - Црној Гори [358](#)
-
- Честити роде Српски! [406](#)
  - Читуља [651](#), [652](#), [653](#), [654](#), [655](#), [656](#), [657](#), [658](#), [659](#), [660](#), [661](#), [662](#), [663](#), [664](#), [665](#), [666](#), [667](#), [668](#), [669](#), [670](#), [671](#), [672](#), [673](#), [674](#), [675](#), [676](#), [677](#), [678](#), [679](#), [680](#), [681](#), [682](#), [683](#), [684](#), [685](#), [686](#), [687](#), [688](#), [689](#), [690](#), [691](#)
-
- Шире поље за рад женских задруга [697](#)
  - Шта је родољубље [698](#)
  - Шта сам синоћ --- [629](#)
  - Што ти лице блиједи --- [129](#)

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Амброз, В. А. [1](#)
-
- Бандић, Даница [9](#), [10](#), [11](#), [12](#), [13](#), [14](#)
  - Беловић-Бернациковска, Јелица [16](#), [17](#), [18](#), [19](#), [20](#), [21](#), [22](#), [23](#), [24](#), [25](#), [26](#)
  - Беловић-Бернациковска, Јелица (приређивач, сакупљач) [4](#)
  - Бернациковска, Јелица Беловић – види Беловић-Бернациковска, Јелица
  - Брашован, Даринка Неранцић – види Неранцић-Брашован, Даринка
  - Брашован, Ђорђе [33](#), [34](#)
  - Булатовић-Ибријски, Љубомир [35](#), [36](#), [37](#), [38](#), [39](#), [40](#)
-
- Влајић, Владимир П. [47](#)
  - Влајковић, Ст. (преводацац) [384](#)
  - Влајковић, Стеван [48](#), [49](#)
  - Влајковић-Риђица, Стеван (прерађивач) [331](#), [332](#)
  - Вучетић, Никола [50](#), [51](#), [52](#), [53](#), [54](#), [55](#), [56](#), [57](#)

- Гавриловић, Д. Ј. (преводиалац) [615](#)
  - Гавриловић, Милева [58](#)
  - Гебхарт, Емил [60](#)
  - Гојковић, Гавра В. [87](#), [88](#), [89](#), [90](#), [91](#), [92](#)
  - Гргурова, Милка [94](#), [95](#), [96](#)
  - Губернатис, Анцело [97](#), [98](#)
-
- Дамс, Г. [99](#)
  - Дима, Александар [104](#)
  - Димитријевић, Паја [105](#)
  - Доде, Ернест [106](#)
  - Дучић, Јован [123](#), [124](#), [125](#), [126](#), [127](#), [128](#), [129](#)
  - Дучић, Јован (преводиалац) [495](#)
-
- Ђурђевић, Богдан К. [131](#)
-
- Евген, Франц [132](#)
  - Ерлин, Х. [133](#)
-
- Жекић, Стеван [134](#)
-
- Илкић, Ст. С. [238](#)
  - Искрић, Ђ. (преводиалац) [268](#)
-
- Јанковић, Јелена [251](#)
  - Јеремија [253](#)
  - Јовановић-Змај, Јован [254](#)
  - Јовић, Алексије [255](#)
  - Јозеф, Франц [256](#)

- Капћерев, П. [257](#)
  - Каракашевић, Александар [258](#)
  - Каракашевић-Сремац, Александар [259](#)
  - Керниц-Пелешева, Олга [260](#), [261](#), [262](#), [263](#), [264](#)
  - Кечкић, Благоје Нед. [265](#), [266](#)
  - Киланд, Александар [268](#)
  - Коваљевска, Софија [297](#)
  - Којадиновић, Алекса Ж. [298](#)
  - Којић, Ђ. С. (преводица) [257](#), [416](#)
  - Крајишник, Богдан [302](#)
  - Крстић, Милош [304](#)
  - Крстић-Љубисав, Васа [305](#), [306](#), [307](#)
  - Крстић-Љубисав, Васа (преводица) [599](#)
  - Крстоношић, Ненад [308](#), [309](#), [310](#)
-
- Лада (преводица) [2](#), [60](#), [107](#), [379](#), [609](#)
  - Лазарова, Богданка [311](#), [312](#)
  - Леманић, Ружа [313](#)
  - Лотић, Љубомир [315](#), [316](#), [317](#), [318](#), [319](#), [320](#), [321](#), [322](#), [323](#), [324](#), [325](#), [326](#)
  - Луњевица, Владимир М. [327](#), [328](#), [329](#)
-
- Мантегаза, Пол [331](#), [332](#)
  - Марјановић, Годор [335](#)
  - Мартиновић, Иван [336](#)
  - Матић, Андрија М. [340](#)
  - Медурић, Јован З. [341](#), [342](#), [343](#), [344](#), [345](#), [346](#), [347](#), [348](#), [349](#)
  - Милановић, Михајло [351](#), [352](#), [353](#)
  - Милановић-Крајишник, Богдан [354](#), [355](#), [356](#), [357](#), [358](#)
  - Милићевић, Живана Ст. [359](#)
  - Милутиновић, Никола [361](#), [362](#)
  - Мирковић, Ст. А. [363](#)
  - Митровић, Исаије [364](#)
  - Митровић, Исо [365](#)
  - Момчилов, Паја [375](#)
-
- Нада (преводица) [412](#)
  - Неактим [384](#)
  - Недељковић, Миливоје [386](#)
  - Неранцић-Брашован, Даринка [390](#), [391](#), [392](#), [393](#), [394](#), [395](#), [396](#), [397](#), [398](#)
  - Неранцић-Брашован, Даринка (преводица) [610](#)

- Николић, Даница Чакловић – види Чакловић-Николић, Даница
- Николић, Мирон [406](#)
- Николић, Новица Ј. [407](#)

- Омбра (преводиалац) [132](#)

- Пејић, Вукосава [420](#)
- Пелешева, Олга-Керниц – види Керниц-Пелешева, Олга
- Петровић, Милица [423](#)
- Поповић, А. [438](#), [439](#)
- Поповић, Ив. М. (преводиалац) [617](#)
- Поповић, Иван М. [440](#), [441](#)
- Поповић, Свет. С. (преводиалац) [41](#)
- Прирта, М. [468](#)
- Пушкин, Александар Сергејевич [495](#)

- Радић, Ђорђе [513](#), [514](#)
- Рајковић, Б. М. (преводиалац) [630](#)
- Рајковић, Богдан М. [568](#), [569](#), [570](#)
- Рајковић, Богдан М. (преводиалац) [135](#), [136](#)
- Ракић, Михаило [571](#)
- Рашковић, Зорка [572](#)

- Сировина, Ристо Ђ. [582](#)
- Ст, Даринка (преводиалац) [470](#)
- Станојевић, Смиљана [596](#), [597](#)
- Стоја., Анка (преводиалац) [133](#)
- Стор, Ервин [599](#)
- Суботић, Савка [600](#), [601](#), [602](#), [603](#), [604](#), [605](#), [606](#), [607](#)

- Тасти, Амабл [610](#)
- Токин, Мила [613](#)
- Тот, К. [614](#)
- Тројановић, Урош [616](#)
- Тучекова, Ана [617](#)

- Ђоровић, Светозар [619](#), [620](#), [621](#), [622](#), [623](#), [624](#), [625](#), [626](#), [627](#), [628](#), [629](#), [695](#)
  - Холецова, Катарина [640](#)
  - Холецова, Катарина (преводилац) [370](#), [469](#)
  - Чакловић, Даница [644](#), [645](#), [646](#), [647](#)
  - Чакловић-Николић, Даница [648](#), [649](#)
  - Чех, Сватоплук [650](#)
  - Чудомировић, Миливој [692](#), [693](#)
  - Шантић, Алекса [694](#), [695](#), [696](#)
-

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- Албум српских игара [443](#)
- Бајић, Милош - Некролози [15](#)
- Балканска вила [275](#)
- Банаћанин : лист за просвету, привреду и забаву народну [352](#)
- Београд - Храм Светог Саве [591](#)
- Брак - Брачни односи [27](#)
- Бранич Православља [276](#)
- Бранково коло [276](#)
- "Бранково коло: недељни лист за забаву, поуку и књижевност" [446](#)
- Будућност [275](#)
- Виши завод за васпитање девојака [45](#), [46](#)
- Војвођанин [279](#)
- Вукићевић, Марија - Некролози [333](#)

- Грађанин [279](#)
- Графологија [574](#), [575](#)

- Деца - Васпитање [537](#)
- Димитријевић, Марија - Некролози [334](#)
- Добротворна задруга Српкиња [58](#), [66](#), [69](#), [101](#), [102](#), [114](#), [239](#), [240](#), [243](#), [251](#), [260](#), [301](#), [304](#), [312](#), [382](#), [417](#), [432](#), [467](#), [496](#), [497](#), [498](#), [508](#), [512](#), [515](#), [516](#), [517](#), [518](#), [519](#), [520](#), [521](#), [522](#), [523](#), [524](#), [525](#), [526](#), [527](#), [528](#), [529](#), [530](#), [531](#), [532](#), [533](#), [534](#), [535](#), [577](#), [607](#), [612](#), [647](#), [697](#)
- Добротворна задруга Српкиња Бечејкиња [507](#), [508](#)
- Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња [497](#), [498](#), [499](#), [500](#), [501](#), [502](#), [503](#), [504](#), [505](#), [507](#), [508](#), [509](#), [510](#), [511](#)
- Добротворна задруга Српкиња Суботичка [506](#)
- Дом сиротне деце [584](#)
- Домаћи лекови - Србија [175](#)
- Домаћинство - Практични савети [141](#), [142](#), [143](#), [144](#), [145](#), [146](#), [147](#), [148](#), [149](#), [150](#), [151](#), [152](#), [153](#), [154](#), [155](#), [156](#), [157](#), [158](#), [159](#), [160](#), [161](#), [162](#), [163](#), [164](#), [165](#), [166](#), [167](#), [168](#), [169](#), [170](#), [171](#), [172](#), [173](#)
- Драги сине: писма лорда Честерфилда сину [424](#), [425](#), [426](#), [427](#), [428](#), [429](#)
- Дунђерски, Ленка [314](#)

- Естетика [335](#)

- Жене
  - - Друштвени положај [97](#), [98](#), [137](#), [267](#), [381](#), [387](#), [388](#)
  - - Образовање [17](#), [138](#), [315](#), [381](#), [593](#), [598](#)
- Женска деца - Васпитање [48](#), [49](#), [50](#), [51](#), [52](#), [53](#), [54](#), [55](#), [56](#), [57](#)
  - - Енглеска [412](#)
  - - Сједињене Америчке Државе [41](#)
- "Женско друштво" [605](#)

- Занатлијски Гласник [282](#)
- Зврцало [279](#)
- Здравље [99](#)
  - - Деца [416](#)
  - - Заштита [414](#)

- Игранке - Нови Сад - 1897 [432](#)
  - Изреке краљице Наталије [545](#)
  - Исхрана [99](#), [416](#)
-
- Јовановић, Паја - "Сеоба Срба" [443](#)
  - Јозеф, Франц [256](#), [641](#)
-
- Карацић, Вук Стефановић [587](#)
  - Карацић, Вук Стефановић - Пренос моштију - Београд [69](#)
  - Књижевна Смотра [282](#)
  - Крсно име - Свети Илија [579](#)
  - Култура живота - Србија [176](#), [177](#), [178](#), [179](#), [180](#), [181](#), [182](#), [183](#), [184](#), [186](#), [187](#), [188](#), [189](#), [190](#), [191](#), [192](#), [193](#), [194](#), [195](#), [547](#), [548](#), [549](#), [550](#), [551](#), [552](#), [553](#), [554](#), [555](#), [556](#), [557](#), [558](#), [559](#), [560](#), [561](#), [562](#), [563](#), [564](#), [565](#), [566](#), [567](#)
-
- Летопис Матице Српске [276](#)
  - Луча [282](#)
-
- Медицина - Конгреси - Москва [103](#)
  - Музика [241](#), [242](#), [402](#), [403](#), [536](#)
  - Муња [282](#)
-
- Наталија [303](#)
  - Наталија Обреновић види Наталија
  - Наше огледало [276](#)
  - Недељковић, Јулијана [409](#)
  - Недељковић, Љубомир [409](#)
  - Некролози [134](#), [366](#), [421](#), [422](#), [642](#), [651](#), [654](#), [655](#), [656](#), [657](#), [658](#), [659](#), [660](#), [670](#), [671](#), [672](#), [673](#), [674](#), [675](#), [676](#), [677](#), [678](#), [679](#), [680](#), [681](#), [682](#), [683](#), [684](#), [685](#), [686](#), [687](#), [688](#), [689](#), [690](#), [691](#)
  - Николајевић, Ђорђе - Некролози [130](#)
  - Новосадска гимназија [594](#)

- Павловић, Јевта - Некролози [252](#)
  - Паорске Новине [276](#)
  - Побратим [276](#)
  - Познате жене
    - - Свет [318](#), [319](#), [320](#), [321](#), [322](#), [323](#), [324](#), [325](#), [326](#)
    - - Србија [316](#), [317](#)
  - Поморишанин [275](#)
  - Породично васпитање [257](#)
  - Практични савети [104](#)
  - Предић, Урош - Изложбе - Нови Сад - Сремски Карловци [450](#)
  - Привредник : лист за народну привреду [273](#)
  - Природа [413](#)
  - Просвета [472](#), [473](#), [474](#), [475](#), [476](#), [477](#), [478](#), [479](#), [480](#), [481](#), [482](#), [483](#), [484](#), [485](#), [486](#), [487](#), [488](#), [489](#), [490](#), [491](#), [492](#), [493](#), [494](#)
  - Просвјета : лист црквено поучни [352](#)
  - Просторно уређење [637](#)
-
- Родитељи - Деца [438](#), [439](#)
-
- Српкиња [274](#)
  - Српкиња: илустровани календар за наш женски свет за просту годину 1897. [443](#)
  - "Српска православна женска задруга св. Мајка Ангелина" [185](#)
  - Српска православна црква [406](#)
  - Српска пчела [273](#)
  - Српски учитељски календар за 1896. [276](#)
  - Стојковић, Јелисавета - Некролози [652](#)
-
- Трговински Гласник : лист за трговину, радиност и саобраћај [352](#)
-
- Уметност [1](#)
    - - Жене - Русија [576](#)
    - - Србија [636](#)
  - "Учитељски весник" [446](#)
-
- "Фонд краљице Јелисавете" [237](#), [240](#)

- Хавана - Путопис [639](#)
- Хришћанско васпитање [571](#)

- Цариградски Гласник [282](#)
- Цвеће [370](#)
- Цијук, Султана [608](#)
- Црква - Збег [250](#)

- Чех, Сватоплук [650](#)

- Школе
  - - Свет [222](#)
  - - Србија [218](#), [219](#), [220](#), [223](#), [224](#), [225](#), [226](#), [227](#), [228](#), [229](#), [230](#), [231](#), [232](#), [233](#), [234](#), [235](#), [236](#)
  - - Турска [221](#)

Gordana Đoković, Dragana Grujić
 Faculty of Philology
 University of Belgrade

016:64ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1895/1898"
 014.3ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1895/1898"

Professional Article

Bibliography of the Magazine *Women's World: Magazine of Serbian Women's Charity Associations*

Third part (1895-1898)

This is the third part of the bibliography of the magazine *Women's World: Magazine of Serbian Women's Charity Associations*. It covers four years in the publication of the magazine and includes 698 entries. As in the previous bibliographies, entries are organized in alphabetical order, according to the author's last name or, in case the author is unknown or signed with initials, the name of the article. All entries exist in a shared database. Articles have been categorized and given a COBISS ID number. The number of texts on health decreased, but the number of texts on literature increased during these four years. For the first time since the establishment of the

magazine, poems by Jovan Dučić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, etc. were published. Registers with title, name of the author and subject matter are provided.

Keywords: Bibliography, *Women's World*, women's magazines.

Превођење као љубав и ударнички рад

Интервју са Аном Јовановић водила Биљана Дојчиновић

Ана Јовановић је доцент на Катедри за кинески језик Филолошког факултета у Београду. Основне студије је завршила на тој истој Катедри, а магистрирала је и докторирала у Пекингу. За издавачку кућу „Лагуна“ превела је роман *Жабе* кинеског аутора Мо Јена, добитника Нобелове награде за 2012. годину. За тај превод Ана Јовановић је добила две награде – „Љубиша Рајић“, коју додељује Удружење преводаца Србије, и награду на 26. међународном сајму књига „Ријеч – књига – универзум“ у Сарајеву.

Ваш докторски рад, чији је дуги наслов „Примена теорије концептуалне метафоре у истраживању речи за делове тела и израза везаних за њих у савременом кинеском језику – улога коју људско тело има у процесу концептуализације“, има врло занимљиву тему. Можете ли да нам кажете нешто о том истраживању?

Истраживање је рађено из угла когнитивне лингвистике. Урадила сам анализу педесет и три речи за делове тела у савременом кинеском језику, што значи и свих сложеница које су направљене од тих речи. На основу тога сада могу да правим паралеле између српског и кинеског, на пример, и тако покажем студентима неке сличности између ова два наизглед удаљена језика. Управо је тај процес концептуализације сличан. Наравно, постоје културолошки елементи који стварају извесне разлике, али све оно што се односи на наше тело и на искуство тела у простору је исто. На пример, реч „глава“ у кинеском; постоје две речи за главу и обе могу да проширују значења, али интересантно је да

Кинези, као и ми, све што је мало и округло концептуализују као „главу“. Тако ће они искористити реч „глава“ за, на пример, „главицу лука“ као што и ми кажемо, на пример, „главица купуса“... Затим, за неког ко је вођа употребиће сложенице изграђене од речи „глава“, као што ми, између осталог, кажемо „главешина“. У концептуализацији речи „срце“ има пуно метафора које се дотичу и традиционалне кинеске медицине, па је то можда мало теже објаснити.

Ваше интересовање за паралеле између ова два језика свакако има дубоке везе са превођењем. Како је изгледало преводити Мо Јена, писца за ког Ваше колеге кажу да је прилично тежак? Сам роман Жабе делује необично структурирано и има специфичну тему – политике рађања у Кини. Какав је био Ваш сусрет са овим кинеским Нобеловцем?

Мо Јен има разноврстан опус. Иако у свим романима описује своје родно место, и то као комбинацију реалног и фиктивног, сваки роман на другачији начин говори о том месту. У *Жабама* је захватио период од шездесет година, од педесетих година XX века до прве деценије новог миленијума. Централно место је спровођење политике планског рађања у Кини. Али није само «политика једног детета» његова тема. Ту су и описи Културне револуције и свих оних дешавања у XX веку која су обележила историју Кине. *Жабе* су у ствари његов најновији роман и његова форма се разликује од ранијих дела. Више нема много флешбекова; у претходним романима не знате уопште да ли говори о садашњости, прошлости, враћа се, прелази у будућност... Овде структура није таква. Роман је подељен на четири дела, а последњи, пети део је драмски, и он допуњује све оно што је остало недоречено, премда на један надреалан начин. Као и сваки други Мо Јенов роман и овај роман је прилично тежак, потребан вам је добар стомак да га читате.

Зашто је наслов романа Жабе?

То је у ствари игра речи. У кинеском „wa“ значи „жабе“, „дете“ и „богиња Нива“ која је створила људски род. У писаном кинеском је разлика видна, зато што су карактери којима се ови називи пишу различити, али у изговору није јасна. Мо Јен користи ту сличност која, на жалост, у преводу на српски не може да се осети.

Шта Вам је било најтеже у превођењу?

Ништа ми није било посебно тешко зато што је то једна од мојих најомиљенијих књига. Када је, 2009. године, објављена, прочитала сам је за мање од два дана и цео овај подухват сам отуда доживела више на један емотиван начин.

Како је дошло до тог да управо тај роман преводите?

Сасвим случајно. Издавач је контактирао нас који преводимо са кинеског. Набројали су наслове за које су откупили права и, кад сам чула за *Жабе* – одмах сам «резервисала» то дело.

Да ли сте пре тога преводили романе?

Романе нисам. Преводила сам научне чланке, књижевно-теоријске чланке, лингвистичке чланке и једну приповетку, али не и неко тако обимно дело... Имала сам прилично кратак рок од шест месеци и то је био баш ударнички рад. И ту онда помаже емотивна везаност за одређеног аутора, премда би и издавачке куће требало да имају у виду потребу да се дају дужи рокови за превођење, нарочито са кинеског.

Шта бисте могли да препоручите или саветујете својим студентима заинтересованим за превођење? Колико пута прочитати текст, колико верзија има превод? Шта је прва рука, а шта значе остале?

Све зависи како ко ради. Ја волим да текст пуно пута ишчитам. Наравно, та прва рука представља велико задовољство, али када се касније вратите на ту верзију, видите да доста ствари треба изменити. Прва рука вас увек вуче ка оригиналу. Мислим да треба бити што прецизнији у првој верзији. Друга рука је читање текста, али уз преглед оригинала – тада проверавате да није случајно негде дошло до грешке. Тада се коригују српски изрази и води рачуна да текст буде више у духу српског језика – тамо где вас је одвукао страни језик треба да се вратите своме. У трећој руци ставите са стране оригинал и радите само на српској верзији, да то буде онако као да је писано на српском. Ту би требало помно да се ишчитава. Увек буде и више од три верзије, зависи колико времена имате.

Потребно је имати и добар речник; речник синонима и пре свега речник, на пример, Матице српске, да се консултујете. Српски јесте нама матерњи језик, али, једноставно, када тражите синонине, не можете увек да се сетите одговарајућег, потребно је да погледате негде. И, наравно, потребно је да што више читате литературу која је писана на српском језику, јер то је извор нових речи, а те речи увек можете да искористите у неком преводу.

Шта сада преводите?

Преводим још један Мо Јенов роман, то је *Смрт на сандаловом коцу*. Реч је о једној врло округлој казни из времена династије Ђинг. Овај роман се враћа на крај XIX и почетак XX века. Има врло занимљиву форму, јер учествује неколико приповедача са различитим стиловима: први наратор је жена која говори прилично колоквијалним језиком, онда целат који говори савременим кинеским, па потом целатов син који користи дијалекат... Такав текст не можете преводити на један начин; и у преводу на српски мора да се види разлика између колоквијалног и стандардног језика. Зато је то велики изазов.

Да ли сте до сада преводили са српског на кинески?

Не, још увек нисам. Неколико песама јесам преводила, додуше српских на кинески, али свакако, без обзира на то какво је ваше познавање страног језика, он остаје – страни језик! Ја сам за то да свако преводи на свој матерњи језик, јер ће онда извући оно најбоље.

Translation as Love and Hard Work

An Interview with Ana Jovanović by Biljana Dojčinović

Ana Jovanović is an assistant professor at the Chinese Department of the Faculty of Philology in Belgrade. She earned her bachelor's degree at that department and her master's and doctorate degrees in Beijing. For Laguna Publishing Company she translated the novel *Frogs* by Mo Yan, the Chinese literature Nobel laureate for 2012. She received two awards for that translation: *Ljubiša Rajić*, awarded by the Association of Literary Translators of Serbia, and an award at the 26th book fair *Word – Book – Universe* in Sarajevo.

The topic of your PhD thesis, with a long title “The Application of the Conceptual Metaphor Theory in the Analysis of Words for Body Parts and Expressions Related to Those Words in the Contemporary Chinese Language – the Role of the Human Body in the Process of Conceptualization“, is rather interesting. Would you please tell us something about the research?

The research was conducted from the perspective of cognitive linguistics. I analyzed 53 words for body parts in contemporary Chinese, including all the compounds derived from those words. The research enabled me to draw parallels between Serbian and Chinese and to draw my students' attention to some similarities between these two seemingly distant languages. The similarity lies in the very process of conceptualization. Of course, there are some cultural elements which create certain differences, but everything regarding our body and its experience through space is the same. For example, there are two Chinese words for “head” and both are able to extend their meaning. What is remarkable is that the Chinese, just like us, conceptualize everything which is small and round as a “head”. For instance, they would use the word “head” for “a head of garlic”, just like we say “a head of cabbage”... For someone who is in charge, they would use compounds derived from the word “head”, just like we would call that person “a head of” something. As for the conceptualization of the word “heart”, there are a lot of metaphors which concern traditional Chinese medicine. It might be slightly harder to explain.

Your curiosity about the parallels between these two languages certainly relates to translation. What was it like to translate Mo Yan, whom your colleagues consider a rather difficult writer? The novel Frogs seems to be unusually structured and has an authentic subject – planned-birth policy in China. What is your experience with the Chinese Nobel Prize-winning author?

Mo Yan has a diverse body of work. Even though all his novels depict his hometown, as a blend of the real and the fictitious, each novel tells a different story of the place. The novel *Frogs* spans a period of 60 years, from the 1950s until the first decade of the new millennium. It is focused on the implementation of the single-child policy in China. However, it is not solely about the one-child policy. It covers the Cultural Revolution and all those different events in the 20th century which shaped the history of China. Actually, the novel *Frogs* is his most recent novel and its form differs from his previous works. There aren't as many flashbacks; in the earlier novels you can't tell if he is talking about the present, the past, if he is going back or leaping into the future... The structure of this novel is not like that. The novel is divided into four parts and the fifth and final part is thespian. It completes what has been left unsaid, though

in a rather surreal fashion. Just like any other of Mo Yan's novels, this one too is quite strenuous; you need to have the stomach for it.

Why the title Frogs?

Actually, it's wordplay. In Chinese "wa" means "frog", "child" and "goddess Nüwa", the creator of mankind. In written Chinese the difference is obvious because the characters which denote these notions are different, but there is no way of telling the difference in pronunciation. Mo Yan draws on the resemblance, which, unfortunately, cannot be felt in the Serbian translation.

What was the hardest thing about translating it?

Nothing in particular because it is one of my favorite books. After it had been published in 2009, I read it in less than two days. Hence the whole endeavor was more of an emotional experience.

How did you become the Serbian translator of this novel?

It was a mere coincidence. The publisher contacted those who translate from Chinese. They listed the books to which the rights had been purchased and as soon as I spotted *Frogs*, I "made a reservation".

Did you have the opportunity to translate novels before?

Not really. I had translated scientific, literary and linguistic articles and one short story, but not a piece work of that size... I was working to a very tight deadline and it was six months of hard work. That's where the emotional attachment to an author might be helpful. Nevertheless, publishing companies should take into account the need for longer deadlines for translating, especially from Chinese.

Is there anything which you would recommend or a piece of advice that you would give to your students who are interested in translation? How many times should one read the text, how many versions does a translation have? What is the importance of the first draft and where do the others fit?

It depends on who is working. I like re-reading the text many times. The first draft is a great pleasure for sure, but later on, when you go back to that version, you are able to see many things which should be altered. The first draft is always a step back to the original. That's why I believe one should be as precise as one can in the first draft. The second draft means reading the text, but with close inspection of the original – that's when you check if an error has occurred. That's when you correct Serbian expressions and devote your attention to the Serbian aspects of the text – places where you have been misled by the foreign language and where you are supposed to go back to your own. In the third draft you put the original aside and work entirely on the Serbian version, to make it look like it had been written in Serbian originally. That's where thorough reading is necessary. There are always even more than three versions, depends on how much time you have.

What you also need is a good dictionary; a thesaurus and first and foremost the dictionary of Matica Srpska, for example, for consultation. Although Serbian is our mother tongue, when you are trying to find suitable synonyms, you are not always able to recall the right one – you need to look it up somewhere. It goes without saying that you should read Serbian literature as much as you can. That is the source of new words and the words you can use whenever you are translating.

What translation are you working on at the moment?

I am working on yet another one of Mo Yan's novels, *Sandalwood Death*. It is about a most cruel punishment from the Qing dynasty era. This novel goes back to the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Its form is highly interesting because it includes several narrators. The first one is a woman who uses fairly colloquial language; the second one is an executioner who uses contemporary Chinese, then his son who speaks a dialect... That is the kind of text which you cannot translate in a uniform way; there has to be a difference between

colloquial and standard language in the Serbian translation as well. That is why it is so challenging.

Have you ever translated from Serbian to Chinese?

No, not yet. I have translated a few poems from Serbian to Chinese, but no matter how good your knowledge of a foreign language is, it is still a foreign language. I believe that everyone should translate to their mother tongue because that is how you get the best results.

Translated by Damjana Petronijević

О робинзонкама, адаптацијама и преводима

Интервју са Ан Биргит Ронинг водила Биљана Дојчиновић

Ан Биргит Ронинг је ванредна професорка на Катедри за књижевност, регионалне студије и европске језике (Илос) Универзитета у Ослу у Норвешкој. Она је и ауторка дигиталне базе података *Женске робинзонијаде, библиографија*.

Како сте дошли до теме женских робинзонијада?

Још као млада научница почела сам да радим на робинзонијади као жанру за експериментална предавања и том приликом сам прочитала чланак Женин Блеквел „Њихово острво“ из 1985. године. Оно што ме је фасцинирало, више и од маестралне приче Дефоовог *Робинзона Крусое*, било је њено навођење 26 женских робинзонијада, о којим пре тога нисам ништа чула. Но, зашто је ту било 17 немачких прича о бродоломима са јунакињама из 19. века, а само неколико енглеских и холандских? И која је веза између једне француске из 1787. и једне за децу из 1834. године? Била сам заинтригирана и претпоставком Блеквелове да су романе са јунакињама написале жене, што обично није случај, те би из родне перспективе било подједнако интересантно проучавати мушке приче са женама које су преживеле бродолом и обрнуто!

Десет година након тог експерименталног предавања, имала сам времена да подробније истражим овај феномен, па сам одлучила да обавим систематско истраживање и да документујем све текстове које могу да пронађем, а који би могли да се дефинишу као „женске робинзонијаде“. Пошто су ови радови обично преношени преко географских и језичких граница, често са сличним или различитим насловима, анонимни, са псеудонимом или без назнаке о аутору или преводиоцима, најбољи начин за објашњење и систематизацију пронађеног била је дескриптивна библиографија са веома детаљним информацијама на нивоу издања (аутор коме се дело приписује, издавачи, формат, илустрације, итд.). Као истраживачко средство, библиографија указује на географско и привремено ширење жанра.

Који период обухвата Ваша база података? Колико радова је обухваћено?

Већином сам документовала текстове из 18. и 19. века, али у неким случајевима сам забележила и скорашња нова издања старијих радова. Из периода од 1719. до 1900. године документовано је 92 рада са укупно 400 издања.

Година 1900. постављена је из прагматичних разлога као горња граница; била сам у потрази за заборављеним радовима – који су део “великог непрочитаног”, а књижевности прошлог века је лакше ући у траг. То, свакако, не имплицира да је такав жанр застарео. Бродоломи и опстанак на више или мање напуштеном острву још увек су популарна тема која се обрађује на различите начне и у бројним медијима. А има и женских ликова које су описали мушки аутори (на пример Жирадуова *Сузан и Пацифик*, 1921; Куцијев *Непријатељ*, 1986), а жене писци у 20. веку користиле су сцену напуштеног острва како би приказале мушкобањасте девојчице, као што је случај са *Робинзонком* Чехиње Марије Мајарове из 1940. године или како би промислиле савремена егзистенцијална филозофска питања што је случај са поетским романом *Лирефугл* из 1986. године Данкиње Солвеј Бале. Заједничка одлика ових романа јесте критика савремене европске цивилизације.

Шта је са полом аутора и језицима који су присутни у бази?

С обзиром на то да „женске робинзонијаде“ дефинишем као робинзонијаде које су написале жене и/или оне које имају главне јунакиње, база података обухвата и ауторе и ауторке. Основне категорије су читаоци (одрасли или деца), и врсте: „праве“ робинзонијаде и „псеудоробинзонијаде“ у којима наслов „Робинзон“ метафорички указује на борбу за опстанак која се не одвија на острву, већ на неком другом месту – сибирска шума, америчка прерија...

Док пописани аутори потичу из мање од десет европских земаља, документовала сам издања робинзонијада на више од двадесет различитих језика.

Рада на бази започели сте 2010. године. Како сте осмислили структуру и да ли преправљате категорије у бази? Колико често то чините?

Базу података развили су ИТ стручњаци на факултету блиско сарађујући са мном. Пошто научници који се баве књижевношћу ретко поседују знања за самостално прављење апликација, отворен и детаљан дијалог научника и програмера је неопходан. Моје искуство показује да је овај дијалог посебно значајан, јер особа мора бити детаљна у вези са сопственим истраживачким питањима. Но, понекад је тешко, јер има много одлука које треба донети, а немате поред себе колеге који се баве књижевношћу са којима бисте могли то да размотрите.

Међутим, програмери су били свесни да треба да направе апликацију са библиографијом која би требало да буде корисна и другим научницима. Због тога је структура флексибилна, и док су основне категорије остале непромењене, ја сам преправљала детаље и презентацију током рада на материјалу.

У тексту који је објављен у овом броју Књиженства писали сте о прерађеној верзији Немачке породице Робинзон Јохана Давида Виса коју је урадила Исабел де Монтолиу (1812/1813). Она отвара многа питања у вези са ауторством, преводом, адаптацијом, наставцима и друго, што је значајно и данас. Да ли је овај компликован случај јединствен међу робинзонијадама или их има још? Можемо ли поредити данашње поимање превода и адаптације са оним из 19. века?

Верујем да је ово посебно компликован случај (и из родне перспективе посебно занимљив) и када је реч о ауторству и када је реч о преводу, али није једини. Превод је најчешће подразумевао адаптацију, скраћивања, проширивања и различите начине који би текст начинили релевантнијим и актуелним за нове читаоце. Поред тога, популарни радови у 18. и 19. веку су преношени; они су превођени не једном, већ неколико пута и без икаквих међународних законских ограничења. И Дефоови и Кампови радови се и дан-данас објављују у адаптираним и скраћеним верзијама. Занимљив пример експанзије је француски роман [La nouvelle Robinsonette](#) из 1895. године са ауторовим описом „Е. Гранстром, адаптиран са руског уз дозволу писца Лава Голшмана Ернеста и Жубера“. Ово је, у ствари, адаптација шведског романа [Öjungfrun](#) из 1832. који је написао Густаф Хенрик Мелин. Дело на француском има мало другачији крај у односу на шведски, а приповедање о вулкану

Кракатау (који је избио после првог објављивања романа у Шведској) проширено је. Пронашла сам руску верзију овог дела из 1892. године, која ауторство приписује и Мелину и Гранстерму и која је морала бити преведена на француски, те до сада нисам могла да одлучим да ли је проширени део о Кракатау направљен у адаптацији на руски или на француски језик.

Једна од робинзонијада у Вашој бази података носи наслов Робинзонка на Балкану. Можете ли нам рећи нешто о томе? Да ли је реч о жени са Балкана или о жени која је покушавала да преживи на Балкану?

У ствари, још увек не знам, јер нисам успела да је прочитам. Написао ју је аутор Јозеф Франтишек Андрлик 1893. године на чешком језику. Била бих срећна када бих сазнала нешто више о овом раду, ако има читалаца који би своје читање поделили са мном.

У свом тексту о књизи Исабел де Монтолиу користите термин „преговарање о роду“. Можете ли сумирати шта он означава? Да ли је то трајна одлика жанра чији је наслов помало оксиморон – женске робинзонијаде?

Пошто се под робинзонијадом обично подразумевају наравице о мушким авантурама и о одрастањима дечака, присуство жена и девојака – не само њихово преживљавање у веома непријатељским условима – мотивисано је на више начина. Када у [Le Robinson de douze ans](#) Феликсова мајка удовица верује да је он претрпео бродолом и жели да оде на море у потрагу за њим, госпођа Малес де Булиу нас обавештава да је прво у свом родном граду код учитељице имала часове географије. И млада Ема без мајке у делу Катрин Воиле [Emma ou le Robinson des demoiselles](#) (1834), преживљава, јер ју је отац учио не само побожности и музици, већ и о пољопривреди и о гађању уз помоћ лука и стреле, а овај се роман двосмислено бави и питањем Русоовог схватања образовања. Овакви елементи наравице, као и код Исабел де Монтолиу евокација женских читалаца и женских естета у паратексту, јесу маневри за тражење простора и разлога за постојањем женских протагониста на напуштеном острву и у жанру робинзонијада. „Преговарање” и „преговори” су биле речи популарне у хуманистичким наукама неко време, али с обзиром на то да имају конотацију трговине, вредности и политике, ја сматрам да је термин „родна преговарања” прецизнији за оно што се одвија у овим преговарачким процесима. Но, он, свакако, није ограничен само на овај жанр, јер родна преговарања постоје и у свим областима уметности и културе.

Превела са енглеског Милица Ђуричић

On Female Robinsons, Adaptations and Translations

An Interview with Anne Birgitte Rønning by Biljana Dojčinović

Anne Birgitte Rønning is associate professor at the Department of Literature, Area Studies and European Languages (ILOS) at the University of Oslo, Norway. She is also the author of the digital database *Female robinsonades: A Bibliography*.

How did you come up with the topic of female robinsonades?

As a young scholar I was put to work on the robinsonade genre for a trial lecture, and on that occasion I read Jeannine Blackwell's article "An Island of Their Own" from 1985. What fascinated me more than the master story, Defoe's *Robinson Crusoe*, was her counting of twenty-six "female robinsonades", none of which I had ever heard of. But why were there seventeen German shipwreck stories with female heroines from the eighteenth century, and only a couple of English and Dutch ones? And what was the link between the French one from 1787 and the one for children from 1834? I was also intrigued by Blackwell's assumption that the novels with female heroines were written by female authors – this is generally often not the case, and from a gender perspective it would be just as interesting to study male narratives with female castaways, and vice versa!

Ten years after the trial lecture, I had the time to further investigate the phenomenon, and I decided to do systematic research and document whatever I could find of texts that could possibly be defined as "female robinsonades". As these works often travelled across geographical and linguistic borders, often with similar but varying titles, with vague, pseudonymous, or no ascription of author or translators, the best way to account for and systematize the findings was a descriptive bibliography, with very detailed information on the edition level (author ascription, publishers, format, illustrations, etc.). As a research tool, the bibliography thus indicates the spread of the genre, both geographically and temporally.

What is the time span of your DB? How many works does it include?

I have mainly documented texts from the eighteenth and nineteenth centuries, but in some cases I have also registered recent re-editions of older works. From the period 1719–1900 I have documented ninety-two works with a total of approximately

four hundred editions.

There are pragmatic reasons for setting 1900 as an upper date limit. I was searching for forgotten works – part of “the great unread” – and literature from the twentieth century is easier to trace. It certainly does not imply that the genre as such is out of date. Shipwrecks and survival on a more or less desert island is still a popular topic, in a number of media and modes. And there are female protagonists described by male authors, for instance Giraudoux’ *Suzanne ou le Pacifique* from 1921 and Coetzee’s *Foe* from 1986; and female writers in the twentieth century used the desert island scene to evoke tomboyish girls, as in the Czech Marie Majarová’s *Robinsonka* from 1940, or modern existential philosophical issues as in the Danish Solvej Balle’s poetic novel *Lyrefugl* from 1986. A common trait in these novels is a critique of modern European civilization.

What about the gender of the authors and the number of languages?

Since I define “female robinsonades” as robinsonades written by female authors and/or with female protagonists, the database includes both male and female authors. At the work level, basic categories are readership (adult or children) and kind: “real” robinsonades and “pseudo-robinsonades” in which the title’s “Robinson” indication is metaphorical and the struggle for survival takes place in other places than an island – the Jardin des Tuileries, the Siberian forest, the American prairie.

While the authors registered come from less than ten European countries, I have documented robinsonade editions in more than twenty different languages

You started your DB in 2010. How did you structure it, and do you revise the categories in DB? If so, how often?

The database was developed by ICT people at the faculty, in close contact with me. As literary scholars seldom have the technical knowledge to produce applications themselves, an open and thorough dialogue between scholars and developers is needed. In my experience this dialogue is also very valuable because one has to be more specific about one’s own research questions. Still, it has been a bit

overwhelming sometimes, as there are so many decisions to be taken, and no literary colleagues to discuss with.

The developers, for their part, were very conscious of making a bibliography application that could also serve other scholars. The structure is therefore quite flexible, and while the basic categories have remained unchanged, I have revised the details and presentation as I have been working on the material.

In the text published in this issue of Knjiženstvo, you write about Isabelle de Montolieu's reworking of Johann David Wyss' Der Schweizerische Robinson (1812/1813). It raises many issues about authorship, translation, adaptation, sequels, and other aspects that remain important today. Is this a uniquely complicated case among the robinsonades, or are there more? Can we compare today's understanding of translation and adaptation to the nineteenth century one?

I believe this is a particularly complicated (and, from a gender perspective, particularly interesting) case of authorship and translation, but it is not the only one. Translation most often meant adaptation, and abridgements, expansions, and diverse means of making a text more relevant to new readers were current. Besides, popular works in the eighteenth and nineteenth centuries travelled; they were translated not only once but several times, and without international legal restrictions. One translation might serve as the “original” of further translations. Both Defoe's and Campe's works up till today are most often published in adapted and abridged versions. An interesting example of expansion in the female robinsonade corpus is the French [La nouvelle Robinsonette](#) from 1895, with the authorial ascription “E. Granstrom, adapté du russe avec l'autorisation de l'auteur par Léon Golschmann & Ernest Jaubert”. This is in fact an adaptation of the Swedish novel [Öjungfrun](#) (The island maid) from 1832, written by Gustaf Henrik Mellin. The French work has a slightly different ending than the Swedish one, and is expanded by a narrative on the Krakatau volcano (which erupted long after the first Swedish publication). I have found a [Russian version](#) of the work from 1892, which credits both Mellin and Granström/Granstrem as authors, and from which the French version must have been translated. So far I have not been able to decide if the Krakatau expansion was made in the adaptation to Russian or French.

One of the robinsonades in your database is entitled Robinsonka na Balkáne. Can you tell us something about it? Was it about a woman from the Balkans, or a woman trying to survive in the Balkans?

In fact, I don't know yet, as I have not been able to read it. It was written in Czech by the male author Josef František Andrlík in [1893](#). I would be happy to learn more about this work, if there are readers who would share their reading with me.

You use the term “gender negotiations” in your text about Isabelle de Montolieu’s book. Could you sum up for us what it designates? Is it something that is a permanent trait of the genre which has the somewhat oxymoronic title female robinsonades?

Since the robinsonade is usually understood as a narrative of male adventure, and of the upbringing of boys, the presence of women and girls – not least their survival under extremely unfamiliar conditions – is argued for and motivated in various ways. When in [Le Robinson de douze ans](#), Felix’ widowed mother believes he is shipwrecked and wants to go to sea to search for him, Madame Mallès de Beau lieu informs us that she first received geography lessons from the schoolteacher in her home village. And motherless young Emma in Catherine Woillez’ [Emma ou le Robinson des demoiselles](#) (1834) survives because her father has taught her not only piety and music, but agriculture and shooting by bow and arrow, and the novel engages equivocally in a discussion on Rousseauian education. Such elements of narrative, as well as Isabelle de Montolieu’s evocation of girl readers and female aesthetics in paratexts, are manoeuvres to claim space and a *raison d’être* of female protagonists on the desert island and in the robinsonade genre. “Negotiating” and “negotiation” have been buzzwords in the humanities for some time, but as they connote trade, value, and politics, I really find “gender negotiations” to be a precise term for what is going on in these *bargaining* processes. But of course, the term is not restricted to this genre: there are – and have been – negotiations of gender going on in all areas of art and culture.

Петра Бјелица
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Место љубавног сусрета са Сапфином поезијом

Locus amoris: дијалошко читање Сапфине поезије / Јелена Пилиповић. – Београд: Научна КМД, 2014 (Београд: Научна КМД). – 260 стр.; 21цм. – ISBN 978-86-6021-081-6

Књига *Locus amoris: дијалошко читање Сапфине поезије* Јелене Пилиповић представља оригиналан и инспиративан оглед о првом аутентичном месту љубави у европској књижевности и његовом хетероглосном распрострањању кроз херменеутичке одјеке. Конципирана као покушај да се надопуни фрагментарност и парадоксална нецеловитост Сапфине поезије, студија инсистира на важности херменеутичког и читалачког ероса путем кога ће се тек у реципијенту остварити идеална заокруженост дела.

У уводном поглављу под насловом *Читање. Разговарање. Разноговорење*, ауторка сажето и јасно излаже методолошке проблеме, поступке и циљеве у вези са тумачењем опуса еолске песникиње. Осакаћеност и недовршеност језичког тела песме неминовна је датост постојања за савременог читаоца и захтева да се нађе методолошко решење за разумевање и надопуњавање затамњеног смисла. Сапфино дело у целини није континуални естетски феномен већ га ауторка посматра као „мозаички склоп пуног и празног, присуствујућег и одсуствујућег“¹, у коме учествује и оно недостајуће. Из тих разлога она уочава потребу за имагинативним херменеутичким напором читаоца који саучествују у рађању естетског доживљаја. Али такође, Јелена Пилиповић од дате празнине гради и херменеутички апарат призивајући античка, ренесансна и модерна дела, као и многобројне савремене теоретичаре и ауторе да уђу у вишесмислено прожимање са смислом Сапфине поезије; наиме позива и призива их на *читање, разговарање и разноговорење*. Сопствену улогу градитеља дијалога и посредника у разговору ауторка самосвесно артикулише, суптилно указујући на свеприсутан метапоетски апекат њеног писања који ће накнадно постати видљивији.

Јелена Пилиповић истиче да је студија посвећена међусобном односу два места: везом интертекстуалног места љубави у Сапфиној поезији и екстратекстуалног места Сапфиних стихова које тумачи као пра-дом љубави у европској традицији. Описујући

---

¹ Јелена Пилиповић, *Locus amoris: дијалошко читање Сапфине поезије*, Научна КМД, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014: 10.

примењену методу као оглед из херменеутичке полифоније Јелена Пилиповић користи појам *хетерологије* – *разноговорја, разноговорења*. Дакле, њу не интересује историја рецепције већ потенцијал смисла који настаје између унутрашњег вишегласја Сапфине поезије и књижевних, ванкњижевних, филозофских, архитектуралних, ликовних и вајарских гласова које призива. Тек мозаик сличности и разлика међу овим пресецима отвара за разумевање смисао створен у описаним везама. Градивна читалачка сила која остварује те везе мора на себе преузети *даимонску* природу платонског ероса јер је он, по ауторкином мишљењу, хедонистички, рађалачки, „будући да са-ствара, или макар до-грађује, текстуално рас-творену и значењски раз-грађену поезију“². Ауторка, као посредница која плете мрежу дијалošких читања, врши дужност симболичког приближавања сапфијског и туђинског својом *љубављу-жељом*.

У следећем поглављу под називом *Ка идиону Сапфине поезије* Јелена Пилиповић наглашава да је основни циљ књиге потрага за идиосинкратичном, посебном и непоновљивом естетском и аксиолошком вредношћу *сапфијског*. Циљ је истовремено и пут, у складу са двострукошћу нелинеарног хеуристичког пута у хераклитовско-хајдегеријанском кључу, који ће у том процесу успоставити продубљенији вид разумевања поезије и наткриљујућих појмова овог рада. Из тог разлога ауторка наводи двоструку динамику приступа и концептуалну основу истраживања који се из Сапфине поезије креће ка теоријском дискурсу, не би ли се из њега вратио у примарну поетску реч; дакле путује између теоријске општости и сапфијске појединачности, настојећи да превазиђе недостатке оба метода и доведе до суштинског срастања поетике и херменеутике. Унутрашњи и спољашњи приступ се преплићу на најплодоноснији начин, чинећи од текста студије богато и плодно ткање логоса и ероса у коме је све повезано и прожето овим темељнијим принципом. Основно начело артикулација метапоетског конструкта *сапфијског* нема за циљ да пружи тачан или истинит смисао Сапфиног дела, већ да му постане *близак* у виду *одјека* и потенцијално отвори простор за семантичко безграничје у наредним читањима.

У наведеном поглављу ауторка описује представу еолске песникиње и успоставља њено место у оквирима античких поимања лирике, надахнућа, сакралног и профаног, родних и онтолошких аспеката песништва, правећи поређења са хомерским и хесиодским парадигмама. Јелена Пилиповић на крају поглавља открива идентитет сапфијског гласа кога одликује аутоцентричност и наговештајност. Песма није, као код Хомера и Хесиода посредована Музама, већ оне саучествују у њеном стварању. Сапфо ствара нову парадигму *покрета ка себи* успостављајући са Музама однос љубави и блискости. Промена упућује на искорак у профаност садашњости где песма предочава жељу за поетским и онтолошким сусретом са бесмртношћу на месту љубави. Самосвојни утисак и лични доживљај ауторка назива градивним тварима сапфијске поезије који омогућавају да се одржи континуитет појединачног бића, али и да се успостави посебан модел емпатијске рецепције. У оквирима

---

² Ibid, стр. 18.

мушког, епског света, Сапфо формира свет жена где је женско стопљено са песмом и у коме се, по мишљењу ауторке, музика, реч и жена стапају у панпоетском хедонизму. Јелена Пилиповић закључује да се трансгресивност појаве еолске песникиње из наведених разлога могла појмити само у оквирима божанске парадигме – кроз парадокс смртне музе.

Ишчекујући Афродиту је трећи део студије, прво херменеутичко поглавље чији наслов суптилно указује на важност жудње за божанском епифанијом у настанку Сапфиног поетског фикционалитета. Ауторка издваја две конститутивне фигуре које одликује релациони идентитет у Сапфином делу: Афродиту и жељену жену, чији односи са песничким сопством граде темељну емотивну фабулу. Слетање Афродите међу смртнике јавља се као одговор на зов љубавног бола песникиње, што песми даје својеврсну моћ над божанским. С друге стране, жена за којом песничко сопство жуди осликава итеративну природу жеље јер је објекат љубави приказан као безимен и деиндивидуализован, те постаје средство за призивање богиње и сусрет са њом. У том сусрету ипак „људско биће није објекат надируће божанске силе, већ је саговорник, саузваник и саучесник у истој гозби“³. Особени поетки глас Сапфо, кога одликује гиноцентричност у односу на полност и антропоцентричност у односу на трансценденцију, по мишљењу ауторке је најдалекосежнији конструкт хеленске лирике. На крају поглавља ауторка симбол лирског, које је усмерено на партикуларно, налази у сазвучју са идејом отелотвореном у скулптуралном приказу Афродите на мраморном квадру *Трона Лудовизи*. Наиме, ова скулптура у приказу рођења богиње осветљава суштаственост женског оствареног у *филији* – сложенем идеалу „пријатељства кроз љубав, љубави у пријатељству“⁴ који је увек делатан и садржи међусобну помоћ и подршку без еротске потребе за хијерархијским односима.

Последње поглавље носи назив *Хетерологије* и представља херменеутичку допуну у којој ауторка призива низ саговорника у читању Сапфиног фрагмента 31: Хесиода, Хомера, Хорација, Лукреција, Катула, Ронсара, Псеудо-Лонгина, Хегела, Ериксимаха и Хераклита. Напоредо читајући текстове, допуштајући да се међусобно смисаоно осветле, она не изводи закључке у тумачењу фрагмента којег сматра праобликом лиричности, већ радије истиче жаришна места која додатно обогаћују сапфијски идиом. У овом текстуалном тренутку може се већ јасно уочити иманентна логика студије која на плану композиције, методолошког поступка и садржаја лајтмотивски понавља и варира до сада наведена поетолошка начела изведена из формирања метапоетског конструкта сапфијског. Као доказ повезаности свих аспеката текста могу послужити дијалози са Хераклитовим фрагментима којима Јелена Пилиповић окружује херменеутички део сопствене студије. У њима фрагмент 31, „као особена, напета, динамичка хармонија видљивости и невидљивости“⁵, бива сагледан из перспективе хераклитовске похвале сагласју које се

---

³ Ibid, стр. 127.

⁴ Ibid, стр. 156.

⁵ Ibid, стр. 224.

погледу не објављује и које је супротно од себе самог. На хоризонту целокупног Сапфиног опуса ауторка проналази аутопоетичко начело које је комплементарно наведеној природи хармоније. Наиме, престанак постојања фикционалног лика поезије одговара његовом настанку у рецепцији.

Пратећи логику невидљивог сагласја, а вођена *филијом* према Сапфиној поезији, ауторка будућим читаоцима помаже да се разабере у комплексној разлици у односу на антички свет. Она покушава да укаже да је античка поезија инкорпорирала у себе древне мере вечности, које су у великој мери стране, понекад и одбојне савременој публици. Тако ауторка помаже да се Сапфина поезија поново изроди нудећи модерној свести путоказе и саучетвујући у животодавној функцији поезије, бивајући симболички саговорник у разговору.

Locus amoris: дијалогско читање Сапфине поезије представља вишеструко важну и занимљиву књигу, која пружа скоро чулно уживање у богатом и разнобојном ткању смисла, значења и стила, и читаоце заводи на поновно читање. Али такође представља значајну научну студију о недовољно присутној песникињи у нашој науци о књижевности. Јелена Пилиповић читаоцима дарује оригиналне и нове преводе Сапфине поезије, као и преглед великог броја најактуелнијих радова о античкој књижевности. Поред тога, ова књига је у методолошком и композиционом смислу аутентична јер представља доследно спроведену визију чији сваки део еманира идеје изнедрене из Сапфиног опуса. У суштинском смислу она је блиска тумаченој поезији и представља њен одјек у контексту савременог дискурса. Истовремено, књига флукуира на граничном простору теорије и песништва градећи својеврсни метапоетски конструкт невидљивог сагласја. Иако се на први поглед може учинити да је њена композиција произвољна или барем фрагментарно искидана, она, напротив, отелотворује сложену херменеутичку конструкцију, надахнуту сапфијским идионом. Ерос и логос се надопуњују и преливају, што представља најлепши доказ филије херменеутичарке која помаже да се Сапфина поезија роди у естетском доживљају будућих читалаца као Афродита на *Трону Лудовизи*. На тај начин, студија *Locus amoris: дијалогско читање Сапфине поезије* није само текст који спада у науку о књижевности, већ представља запис херменеутичког сапостојања са античким певањем и мишљењем.

Александар Кандић
Институт за филозофију
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Студија о Платоновим митовима¹

Платонова филозофска митологија / Деретић, Ирина [илустратор Барбара Васић], Београд: Завод за уџбенике, 2014, 298 стр, илустр. 24 цм, ISBN 978-86-17-18806-9

Ова књига представља изузетно значајан допринос српској филозофској баштини, будући да је једна од ретких на нашем говорном подручју – а вероватно и једина – која систематично и темељно истражује Платонове митове и, колико простор то допушта, преиспитује њихов однос према традиционалној грчкој митологији. Док се Богољуб Шијаковић, иначе потписан уз Јована Аранђеловића као рецензент овог научног дела, на нешто општији начин бавио старогрчким појмовима мита, душе и логоса, Ирина Деретић храбро улази у анализу Платонових списа и започиње критичку полемику са Платоном, сагледавајући га и као митотумача, и као митотворца који даје нацрт једне *нове митологије*. Оно што Платонову филозофију чини тако атрактивном и готово безвременом, јесте управо преплитање филозофских, књижевних и митопоетских, односно алегориских мотива, којим његов опус обилује. У случајевима у којим рационални дискурс постаје недовољан да изрази суштину ствари, Платон, према томе, прибегава сликовитом, митопоетском, готово песничком изразу, те су Платонова дела нужно предмет истраживања не само филозофа, већ и књижевних теоретичара и историчара књижевности.

Ирина Деретић успешно показује на који начин Платонов нацрт нове митологије и његово митотворство произлазе из критике традиционалног митолошког песништва, коју он спроводи у оквиру свог образовног програма изложеног у дијалогу *Држава*. Ауторка детаљно разматра у којој мери Платонове оригиналне митолошке

---

¹ Овај текст је настао у оквиру пројекта бр. 179064 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

творевине, иначе бројне и „расуте“ широм различитих дијалога, одговарају његовим сопственим захтевима истине, кохерентности, то јест, да ли и у којој мери Платонов митови превазилазе сопствена правила о начинима адекватног састављања прича о боговима, херојима, односно о постанку човека, света, итд. Кључна одлика Платонових митова јесте управо то да, за разлику од оних традиционалних, експлицитно покрећу нека од фундаменталних филозофских, па и научних питања, као што је питање о могућности слободног избора у предетерминисаном свету, или, пак, проблем постанка физичког света, и у оквиру њих се, у случају Платона, на јединствен и оригиналан начин преплићу филозофски, научни, и митски (књижевни) дискурс.

Структура књиге одражава ауторкину систематизацију Платонових митова на *етиолошке*, који се баве пореклом космоса, човека, и других емпиричких појава, затим на *еротске и психолошке*, у којим се испитује природа еротских осећања и структура људске душе, која, према Платону обухвата више супротстављених мотивационих аспеката међу којима је само онај разумски бесмртног карактера, те на *есхатолошке*, где се Платон бави судбином људске душе након смрти, што је значајан мотив заступљен у готово свим светским религијама. У посебном, завршном сегменту ове студије, обрађен је Платонов филозофски мит – или алегорија – о пећини, која је због своје вишезначности и богатог метафоричког књижевног израза можда и најзанимљивији пример преклапања филозофског и књижевног дискурса.

Мит о пореклу човека и других „родова смртника“ у дијалогу *Протагора* јесте први од два етиолошка мита којим се бави Ирина Деретић. Овај мит настоји да одговори на нека од вечитих питања као што су „Ко смо ми?“, „Одакле потичемо?“. Према миту Платоновог Протагоре, човек се показује као вишедимензионално биће чије су се способности развијале постепено током времена, у четири етапе, с тим што, наглашава ауторка, тај процес никако не би требало тумачити у еволуционистичком кључу, већ пре као временско остваривање урођених, од Бога датих диспозиција. Идеја прогреса, према томе, доминира митом у *Протагори*. За разлику од њега, мит о космичким циклусима и настанку човека у дијалогу *Државник* пружа сасвим обрнуту слику ствари. У овом дијалогу, Платон нам приповеда о златној људској раси и тзв. златном Кроновом добу, које бива нарушено и смењено Зевсовим добом у којем и данас живимо. Главни разлог тог пропадања, према Платону, јесте телесност космоса која доводи до деструктивних тј. дегенеративних процеса. Други део мита у *Државнику*, у којем се описује Кронова владавина, представља једно од најнеобичнијих литерарно-филозофских места у Платоновим дијалозима, будући да

приповеда о обрнутом току времена, и људима који се рађају као старци – а умиру као бебе. Ауторка у фусноти даје интересно поређење са филмом Дејвида Финчера из 2008. године („The Curious Case of Benjamin Button“) који садржи готово идентичан мотив.

У поглављу о еротским митовима и структури психичког Ирина Деретић критички преиспитује мотив ероса у дијалогу *Гозба*, као и мит о души у дијалогу *Федар*. Дијалог *Гозба* сачињен је од неколико беседа о еросу које све садрже митске мотиве у мањој или већој мери, а ауторка највише пажње посвећује Аристофановом и Диотимином миту. Аристофанов мит о „две половине“ јесте веома познат и утицајан изван филозофских кругова, а послужио је и Сигмунду Фројду као инспирација за формулисање теорије о регресивној природи људског карактера, тј. тежњи ка повратку у претходно стање (што је у Аристофановом миту стање сједињености два пола у једном бићу). Диотимина беседа, пак, редефинише ерос као жудњу за лепим и добрим, и на тај начин се удаљава од традиционалне грчке митологије. Ерос, према томе, уопште није божанство, већ тежња ка бесмртности, тежња ка трансцендентној идеји лепог. Мит у дијалогу *Федар* продубљује Платонову концепцију трипартитне душе, тј. душе која има више аспеката и у којој делује више супротстављених типова мотивације. Уместо рационално-аргументативног дискурса с каквим се сусрећемо у дијалогу *Држава*, Платон се овог пута служи митопоетским дискурсом путем којег су разум, нагони и срчаност представљени у виду крилате кочије којом управља кочијаш (разум), а вуку је црни коњ (нагони) и бели коњ (срчаност).

Есхатолошким митовима посвећен је велики део студије, јер и сами играју веома значајну улогу у Платоновим дијалозима. Пре свега, Ирина Деретић се бави митом о суђењу душама у дијалогу *Горгија*. Тематика овог мита је етичка, и он, како каже ауторка, представља метафизичко-етичку алегорију која нам приповеда о оном „другом свету“, али с главним циљем да нам пружи поуке о овоземаљском, нашем свету у којем не бринемо довољно о својој души. Функција мита у контексту целине дијалога јесте, заправо, то да укаже на предности филозофско-педагошког настојања да се грађани учине бољим и моралнијим, у односу на она средства којим су се служили ретори и софисти. Мит о идеалној земљи у дијалогу *Федон*, садржи, пак, низ природнонаучних елемената, и у њему Платон описује „истинску земљу“, идеал који наш чулно опаљљиви свет подражава. Тамо, вели Платон, уместо ваздуха удише се етар – фина супстанција за коју се сматрало да испуњава међупланетарни простор – људи не болују ни од каквих болести, живе знатно дуже, итд. Као контраст идеалној

Земљи појављује се Тартар, подземни свет са својим широким и разгранатим речним системом, и највећом реком Океаном. Тек након ових сликовитих описа идеалне земље и Тартара, приповеда се о суђењу душама, међу којим оне најнеправедније бивају послате у Тартар, моралне обитавају на површини земље, а изузетне и најузвишеније шаљу се на „незамисливо лепо одредиште“, какво је идеална земља. Трећи мит обрађен у овом поглављу јесте Еров мит у закључној књизи дијалога *Држава*. Тврдећи да се смисао овог мита састоји у разумевању односа слободе, случаја, нужности и врлине, ауторка настоји покаже да је његова кључна порука да слобода избора на суштински начин одређује људску природу, и наглашава да се њена интерпретација супротставља сваком фаталистичком и детерминистичком читању мита. Еров мит садржи и значајне природнонаучне компоненте, с обзиром на то да се у његовом другом делу помоћу одређених математичких термина описује космички поредак, и ту бисмо морали имати у виду да се космолошки дијалог *Тимај* заправо надовезује на закључну, десету књигу *Државе* у којој је саопштен Еров мит. Као новина у односу на традиционалне грчке митове, појављује се управо мотив *слободе избора*.

На послетку, осврнимо се на чувени Платонов мит о пећини. Како Ирина Деретић запажа, иако је „мит“ о пећини, строго говорећи, алегорија, с обзиром на то да не укључује приповести о боговима и херојима, или о постанку света, древних градова-држава и сл., он ипак својом наративном структуром, радњом, заплетом и евентуалним расплетом, показује неке од битних карактеристика мита. Реч је, према томе, о посве оригиналном *филозофском миту* који је остварио изузетно велики утицај на потоњу филозофску мисао, од антике па до данашњих дана. Мит о пећини заправо је последња од три „слике“, или аналогије: прва је она о Сунцу, где се Платонова идеја Добра пореди са Сунцем, а друга представља аналогију са подељеном линијом путем које се разграничавају виша и нижа подручја стварности, односно знања. Алегоричност Платоновог израза отвара могућност за неколико праваца интерпретације, и ауторка их разматра укупно четири, при чему наглашава да они нису инкомпатибилни, већ да се међусобно употпуњују. Зашто је Платон усвојио мотив пећине као метафору за људско постојање – што је замисао коју такође срећемо и код, рецимо, Емпедокла? На који начин нас спознаја идеје Добра, као моралног и онтолошког начела стварности може избавити из Платонове пећине? Иако потпуне одговоре на ова питања може дати само Платон, Ирина Деретић нам даје путоказ за тумачење мита о пећини разматрајући га у теоријско-сазнајном и онтолошком контексту, затим пајдетичком тј. образовном, психилошком, и на крају, политичком, који је можда и најближи савременим,

популарним правцима интерпретације. Пећина, у којој је све лажно, артифицијелно и намештено, и у којој су већ подељене све улоге, као да је метафора медијске и политичке манипулације од које све више и више пати наше глобализовано друштво. А лек је, према Платону, у непрекидној борби за спознају истине и најдубљих метафизичких, односно природно-филозофских принципа стварности.

Студија Ирине Деретић „Платонова филозофска митологија“ спроведена је пажљиво и аргументовано, и утемељена на изворима обимне примарне и секундарне литературе. Поред излагања већ етаблираних тумачења Платона, ауторка на уверљив начин износи и брани своја оригинална интерпретативна становишта. Синтетички карактер ове студије која на подробан и систематичан начин сагледава филозофске и књижевно-митопоетске аспекте Платонове мисли, чини је подједнако атрактивном како за филозофску, тако и за научну, књижевну, па и најширу читалачку публику.

Љиљана Пешикан-Љуштановић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Прилог канону

Мужаствене жене српског средњег века / Светлана Томин. – Нови Сад: Академска књига, 2011 – ISBN 978-86-86611-92-5

Осам студија које сачињавају књигу Светлане Томин *Мужаствене жене српског средњег века* по много чему представљају наставак истраживања из којих је већ настала њена књига *Књигољубиве жене српског средњег века* (Академска књига, Нови Сад, 2007). Дакле, и у студијама које сачињавају њену нову књигу, Светлана Томин се поново бави родном перспективом српске (па и балканске) средњовековне књижевности и културе, што њена истраживања, у целини узев, чини оригиналним доприносом српској медијавелистици и привлачним штивом за широк круг читалаца.

Нова књига Светлане Томин продубљује и тематски развија сагледавање политичке и културне улоге у историји запамћених жена – племкиња, ктиторки, светица, књижевница и читатељки. Истовремено, у књигу улазе и значајна разматрања топоса српске средњовековне књижевности, попут оног којим је, унеколико иронично, насловљена књига; анализа књижевних ликова који осветљавају негативне и (знатно ређе) позитивне стереотипе и предрасуде о женама и женској природи и у којима се често огледа начелна мизогинија средњовековне културе; те врло подстицајна разматрања материка и зборника чији су наручиоци жене.

У целини књиге остварује се веома сложена синхронијска и дијахронијска контекстуализација српске средњовековне културе, пре свега у балкански и византијски контекст, али и у контекст европског хришћанства – источног и западног. Истовремено, средњовековна култура, српска и византијска – и у појединим студијама и у целини књиге – уклапа се и у дијахрони контекст. Ауторка, на пример, показује да се виђење жене као бића нижих способности може пратити од антике до средњег века, али и од средњег века до модерног грађанског друштва. Притом, она веома прецизно указује и на културне

особености и нијансе, успешно спајајући појединачна дела, појаве, личности са општијим поетичким и културним особеностима које се у њима огледају.

Ова сложена укалапања српског средњовековља у синхрони и дијахрони књижевни и културни контекст Светлана Томин поткрепљује врло широким обухватом теоријске, књижевноисторијске, историјске и културолошке литературе – домаће и стране. Сем тога, несумњиви квалитет њене књиге представља и чист, научно прецизан, али и високолитераран стил.

Књига је добро компонована и истраживања се крећу од општетеоријских књижевних и културолошких аспеката до бављења појединим делима и личностима. Прва студија *Мужаствених жена...*: „О једном топосу српске књижевности средњег века“, показује како се из третирања жена као биолошки, морално и духовно „слабијих и подређених бића“ деривира парадоксална немоћ језика да искаже вредност жене без порицања њене женствености. На низу примера ауторка показује како се, као највећа почаст, жени придају мушка својства, било да се она означава као *мужаствена*, *мужевна*, *мужеумна*, *мушки поживша*, било да се и најнепосредније назива мушкарцем, попут Јефимије и Јевгеније, које, узимајући мошти свете Петке из руку варвара, за средњовековног писца постају „богољубазни и великохвални мужеви“ (и Јадвига, кћер угарско-пољског краља Лудовика Великог и Елизабете Котроманић, кћерке босанског бана Стјепана I, крунисана је, 16. новембра 1384, као пољски краљ, а не краљица). Светлана Томин показује како се „сличност с мушкарцем убрајала у највеће врлине за једну жену“, и то не само у српској култури (у којој до данас израз *мушка памет* представља комплимент првог реда, и за жену и за мушкарца, док је *женска памет* увредљива ознака ситничавог, тривијалног, нестваралачког, површног ума), већ и на врло широком европском простору од антике до данас.

Ауторка показује како се у низу бинарних опозиција женско представља негативни пол и означава свеколику слабост ума, тела, духа. У суштини, уводна студија у књизи Светлане Томин указује на низ конкретних концептуализација оне темељне супротности која мушкарца сагледава као биће културе, а жену као биће природе. Синхронијски, истиче она, мизогинија повезује Исток и Запад, православље и католичанство, „као униформни дискурс“. Истовремено, овај дискурс се „врло мало мењао кроз векове и може се пронаћи у европским литературама у веома сличној форми“. Ни претходне, па ни

потоње епохе, показује она, нису лишене начелног потцењивања женског, које је формулисано још код Аристотела, а истрајало је до модерног доба.

Предмет следеће студије – „Жена као демонско искушење. Пример 'Житија Светог Максима Бранковића“ – јесу управо начини на које се, од искушавања светог Антонија до позног српског средњег века, тематизује страх од жене као оличења демонског искушења. Ауторка ерудитно разматра како се у хагиографској литератури Запада и Истока, али и у ренесанси, рефлектује представа о жени као демону блуда, који уништава мир и чистоту, и како се мизогинија установљује као део европске и српске литерарне традиције. Иако „страх од жене није изум хришћанских аскета“, показује она, управо га је хришћанство „врло рано уклопило у себе и затим махало тим страшилом све до на праг двадесетог века“.

Литерарно уобличиће једног вида представе о жени као бићу неспособном да превлада властиту грешну природу и потисне нагоне – Светлана Томин испитује и у студији „Мотив оклеветаног младића. Прилог представљању зле жене у књижевности“. Цамблаков наговештај Симонидине кривице за ослепљење Стефана Дечанског и подстицање сукоба између оца и сина, ауторка, преко позивања на приповест о сину Константина Великог, Криспу, и његовој маћехи Фаусти, повезује са античким мотивом Федре и Хиполита и библијском причом о Прекрасном Јосифу. „Жив и продуктиван“ литерарни мотив о похотној жени која гази божије и људске законе да би задовољила своју страст (исти мотив обрађен је у *краљевој јесени* Милутина Бојића, али и *Анери* драми савременог хрватског писца Иве Брешана) – истовремено утиче на сагледавање историјске судбине конкретних људи и на причу о њима. Да је тако, сведочи у претходним текстовима разматрана Теодосијева оптужба Радославове жене Ане да је скривила мужевљев пад с власти јер га је учинила *женопокоривим*, али и својим (историјски недоказаним) неверством.

Као суптилна литерарна стратегија, у студији „Женски ликови у Доментијановом 'Житију светог Саве““, показује се и именовање / неименовање. Само Савина мајка Ана није безимена, вероватно зато што се одлазећи у манастир она „уподобљује“ мушком, синовљевом поступку. Ни Радослављева жена Ана, ни царица Ирина, супруга Јована II Ватаца, код Доментијана немају имена, и са становишта модерног истраживача, та

безименост може се посматрати као укидање права на властиту индивидуалност мимо односа с мушкарцем.¹

Предмет пете студије у књизи („Дијак Добре и његов запис о Марку Краљевићу – једна прећутана тема српске средњовековне књижевности“) јесте запис којим је дијак Добре своје писање датирао позивањем на декамероновску причу о Марковој предаји љубавнице тасту и поновном узимању властите жене. Прича о брачним недаћама краља Марка, прераста у разматрање слабо познатих брачних односа и особене „женидбене дипломатије“, преузете из византијске политичке праксе. На примеру брака краља Милутина, особито недугог брака с Драгутиновом свастиком, иначе католичком калуђерицом Јелисаветом, и онога што се зна о нескладном браку Стефана Првовенчаног и Евдокије, ауторка показује да емоције непредвидиво улазе у „брачну дипломатију“ средњег века и да се без сагледавања домена приватног не могу целовито сагледати „историјске личности, које су истовремено представљале и књижевне јунаке и моралне узоре“, а тиме ни култура средњег века.

Студија „Ктиторке српског средњег века. Прилог познавању“ садржи комплексан и обухватан увид у делатност жена – ктиторки, од Јелене, мајке Константина Великог, у Византији, и Косаре супруге кнеза Владимира у нас, све до Јелене, кћери деспота Јована Брнковића, удате за Петра IV Рареша. Представљајући жене ктиторке које су, саме и са мужевима, синовима, очевима, градиле сложenu мрежу материјалне и духовне културе средњег века, Светлана Томин попуњава низ празнина, уноси у историјске именике и поменике српског средњовековља низ женских имена. Поред оних најпознатијих, попут Немањине супруге Ане или Јелене Анжујске, која је ктиторка и православних и католичких цркава, али и женске школе, ту улази и низ мање-више непознатих жена, ктиторки из племићких породица. Све оне, подижући богомоље, али и школе, прихватилишта, болнице – излазе из домена куће у домен јавне делатности. Том изласку вековима после доприноси и ова студија Светлане Томин, отпочињући систематско бављење значајним видом женске духовне и материјалне културне делатности.

---

¹ Вероватно и овде треба тражити корене оне још увек присутне праксе да се жена зове именом мужа (Мићовица или Алиница) или само статусом који је „добила од њега“ („Јованова невјеста“), па, можда, и оне савремене примедбе која се изриче родно сензитивном именовању занимања, по којој је немогуће разлучити јесу ли *докторка* и *професорка* жене које имају та занимања или тек *докторова* и *професорова* супруга.

Особену женску задужбину, показује Светлана Томин, представљају и зборници компоновани и сачињени према захтеву жена за жене. Текст „Два средњовековна зборника – састав и особености“, посвећен је *Бодинском зборнику* сачињеном на захтев Ане, жене бугарског цара Јована Страцимира, „о светим, преподобним и што страдање претрпеше женама“ и *Горичком зборнику*, састављеном као „мала средњовековна енциклопедија која осветљава духовни живот жене којој је намењен“, Јелене Балшић (овај зборник је, и иначе, предмет континуираног научног интересовања Светлане Томин). Обједињујући теоријско разматрање овог особеног средњовековног жанра с анализом композиције зборника, ауторка отвара узбудљив увид у духовни живот и интересовања средњовековне жене.

Завршни текст књиге „Деспотица и монахиња Ангелина Бранковић – света мајка Ангелина“ у извесном смислу осветљава и обједињава све аспекте бављења женама и женским доприносом политичкој, културној и књижевној историји српског средњег века. „Друга странкиња из светитељског низа“ српских средњовековних владара – преподобна мати Ангелина, осветљена је као трагична жена и мајка, која је доживела да сахрани вољене, али и као значајна и инспиративна духовна водила, владарка, ктиторка, везиља, монахиња, светица. Историјски лик Ангелине Бранковић тесно се повезује са књижевним и ликовним представама о њој. Ова студија, незаобилазна је не само за изучаваоце средњовековне књижевности, културе и историје, већ и за оне који се баве усменом традицијом, пошто је мало ликова о којима писана и усмена српска књижевност имају тако блиска и подударна мишљења. Овом студијом књига, која је почела топосом о маужаственим женама, завршава студијом о светици и мајци и њеној женској егзистенцији.

Књига Светлане Томин вредан је допринос изучавању српског и балканског средњег века, али, свакако, и формирању српског женског културног и књижевног канона које је тек отпочело.

Љубица Шљукић Туцаков
Факултет организационих наука
Универзитет у Београду

Читати Јудиту Шалго

Стварни и имагинарни светови Јудите Шалго / Силвиа Дражић. – Нови Сад : Алумнисткиње родних студија: Футура публикације, 2013 (Петроварадин : Workshop). – 192 стр. ; 21 цм. ISBN 978-86-7188-146-3

Веома је мали број жена писаца код нас о чијим делима су написане монографије. О Јудити Шалго до сада су излазили текстови махом у књижевној периодици; тicali су се њених појединачних дела или су она била предмет упоредне анализе у корпусу женске књижевности. *Стварни и имагинарни светови Јудите Шалго* (у заједничком издању Алумнисткиња родних студија и Футура публикације) прва је књига посвећена овој списатељици, тј. књижевности коју је писала. Ауторка Силвиа Дражић, у складу са актуелним токовима проучавања женске књижевности, својом књигом жели да скрене пажњу на Јудиту Шалго и укаже на значај и квалитет њеног књижевног опуса. Нажалост, ова списатељица се (још увек) не чита, о њој се не зна, не говори и не пише довољно. Њено име или дело познато је онима који се баве проучавањем књижевности коју пишу жене и невеликом броју људи изван тог круга.

Како и сама Силвиа Дражић (филозофкиња по образовању) наглашава, ова књига је заправо њена незнатно измењена докторска дисертација, одбрањена на Центру за родне студије Универзитета у Новом Саду. Насловом књиге, *Стварни и имагинарни светови Јудите Шалго*, ауторка указује на оно што сама назива *основним поетичким ставом*¹ Јудите Шалго: однос реалног и имагинарног, стварног и уметничког, карактеристичним за целокупно њено стваралаштво – поезију, прозу и есеје, у којима се актуелни политички и културни догађаји, свакодневица, лични живот и све остало што је окружује преламају кроз уметност и постоје уз њу истовремено и равноправно, делујући узајамно једно на друго. Ова књига је ипак фокусирана на прозу – романе и приче, који су предмет њене критичке анализе, а поезија или есеји посматрају се онда када је потребно показати генезу одређене теме или као помоћ у тумачењу и слично. Осим односом реалности и фикције, рад се бави још једном темом са којом је ова, према ауторки, вишеструко повезана и испреплетана – потрагом за идентитетом.

---

¹ Силвиа Дражић, *Стварни и имагинарни светови Јудите Шалго* (Нови Сад: Алумнисткиње родних студија, Футура публикације, 2013) :15.

Постављајући теоријске и методолошке оквире у којима се креће њено истраживање и интерпретација дела Јудите Шалго, Силвиа Дражић у првом сегменту књиге пише о феминистичкој књижевној теорији и критици, гинокритици, студијама рода и студијама културе. Даље, смештањем Јудите Шалго у контекст неоавангарде, феминизма и постмодернизма покушава се одредити утицај који је сваки од поменутих дискурса имао на њено писање. Исцрпан опис настанка југословенске и новосадске неоавангарде шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, њених циљева и деловања веома је драгоцен, с обзиром на чињеницу да о том покрету није написано превише литературе. Ауторка примећује да се усмереност на језички експеримент, карактеристична за овај покрет, код Јудите Шалго поклопила са жељом за, како је сама говорила, „освајањем језика“, будући да српски језик којим је писала није био и њен матерњи (то је био мађарски). Неспорним сматра и утицај феминизма и питања која у то време почиње да отвара (нарочито проблем женског ауторства) на њен рад, мада се Јудита Шалго никада није изјашњавала као феминисткиња. Коначно, посматра постмодернизам и његов утицај у све сфере друштва, културе и уметности, а који се у делу Јудите Шалго огледа, између осталог, у промени жанра (из поезије у роман) и наративним поступцима. Након теоријског и контекстуалног, следи главни и најобимнији сегмент књиге – интерпретативни. Дела која су предмет тумачења излажу се хронолошки – први роман *Траг кочења*, збирка прича *Да ли постоји живот* и постхумно објављени недовршени роман *Пут у Биробициан* – и то да би се указало на генеалогичку тему које су, према Силви Дражић, централне теме уметности Јудите Шалго: раније поменути однос стварног и имагинарног и питање идентитета (које се тематизује тројако, као списатељски, јеврејски и женски идентитет). Трагом ових двеју тема, које чине основну нит интерпретације, док посматра како се оне развијају, испољавају и функционишу у сваком од појединачних дела и њиховим различитим аспектима, ауторка доноси и темељну анализу тих дела, а најподробнију у *Путу за Биробициан*. Притом, узима у обзир и до сада написане текстове о Јудити Шалго и усваја неке од закључака аутора тих радова, али и доноси сопствено виђење – на пример, поступак писања по туђим насловима у причама *Да ли постоји живот* повезује са проблематиком „стрепње од ауторства“, путовање јунакиње Берте Папенхајм из *Пута у Биробициан* посматра из угла покрета екофеминизма итд. Понекад у помоћ позива дневнике и есеје Јудите Шалго, у којима се откривају њена запажања, ставови и сећања, али се не бави биографијом ауторке, осим када је то, према њеном мишљењу, од значаја за разумевање дела (као у случају већ помињаног „освајања“ нематрењег језика или догађаја из детињства у време Другог светског рата, када једна мајка буде „замењена“ другом, што Силвиа види као узрок опседнутости темом идентитета). Осим детаљну анализу, књига нуди и веома интересантну слику културног и књижевног (и политичког, од кога се изгледа, овај тада није могао одвојити) живота Новог Сада из периода у коме је стварала Јудита Шалго.

Чини се да је књига на посредан начин и експликација зашто Јудита Шалго није заузела значајније место у нашој литератури (неки су разлози уметнички, али не

вредносни; неки, изгледа бројнији, – неуметнички: пол, религиозна припадност, кратак живот, политичка неподобност). Силвиа Дражић у својој књизи поставља питање о положају жена писаца у историји и критици српске књижевности и сматра да се, упркос бројним писањима на ту тему, њихов статус није много променио. Истиче да је веома важно наставити проучавање и тумачење списатељица из угла феминистичке књижевне теорије, како би оне коначно биле препознате и заузеле достојно место у нашој књижевности (не мислећи при томе на канон у традиционалном смислу термина – ауторка је свесна комплексности питања канона и односа књижевности који пишу жене према њему, као и вишеструких решења која нуди феминизам); у том контексту се и проучава дело Јудите Шалго. Ова књига јесте намењена првенствено проучаваоцима књижевности, али се надамо да ће имати далекосежније последице по видљивост женских писаца, нарочито Јудите Шалго, коју заиста треба читати.

Немања Глинтић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Књижевност, периодика и разлика

Књижевност у функцији принуде: часопис као фактор преобликовања књижевног текста / Слободанка Пековић. – Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010 (Београд : Чигоја штампа). – 211 стр. ; 21 цм. - (Наука о књижевности. Историја српске књижевне периодике / [Институт за књижевност и уметност]) ISBN 978-86-7095-164-8

Књига *Књижевност у функцији 'принуде': часопис као фактор преобликовања књижевног текста и жанра* Слободанке Пековић представља пионирски подухват у детаљнијем представљању места и улоге периодике у историји нове српске књижевности. Отуда и њена изузетна актуелност и данас, скоро пет година по објављивању. Ова књига се такође у великој мери бави проблемима који су у фокусу савремених књижевних теорија, попут теорија идентитета, односно рода и разлике.

Прво поглавље *Увод* □ *књижевност у функцији 'принуде'* ауторка започиње говором о крајње амбивалентној рецепцији часописа као књижевног жанра у Србији на почетку 20. века. Полазећи од уврежено негативног, доминантнијег гледишта да је реч о мање вредном, покултурном облику књижевног стварања, који је у свести бројних интелектуалаца тога доба био основни разлог (пр)опадања књижевног укуса и интересовања за књиге, ауторка полемички ревалоризује ово гледиште, истичући значај часописа, који не само да представљају огледало културног, научног, политичког и уметничког живота, већ имају и функцију књижевних, културних и просветних „регулатора“. Поред меморијске и регулаторне, ауторка истиче и пропагандну и манипулативну мисију као незаобилазну употребну могућност часописа. На фону ових разматрања Слободанка Пековић започиње говор о женском питању који ће доследно, у мањој или већој мери, спроводити у сваком од поглавља књиге. Ауторка објашњава у којој мери је часописна продукција важна у смислу ширења официјелног гласа који је прогресиван у односу на женско питање и формирање јавног мњења у вези с тим, али истиче да су домети овог гласа на почетку 20. века ипак били ограничени и да се нису значајно померили од ставова Мери Волстонкрафт у књизи *Одбрана права жена* (1792) или Доситејевих „здраворазумских“ савета, те да су захтеви за образовањем српске жене на почетку 20. века суштински били у вези с јачањем њене стереотипне позиције.

У наставку ауторка говори о структурним карактеристикама часописа које су условљене њиховом уређивачком политиком, те да сви текстови унутар једног часописа подлежу узусима те политике, што нужно доводи до „деформације“ текстова. Слободанка Пековић објашњава да су те деформације резултат процеса строге цензуре и „принуде“ које уредници врше над текстовима. Те принуде могу бити спољашње, условљене

претежно тржишним критеријумима, чиме се објашњава и настанак булеварске штампе, или унутрашње, које су, према речима ауторке, опасније и отпорније, јер су резултат самоцензуре, коју уредници врше подстакнути ванкњижевним и ванкултурним критеријумима.

У другом поглављу *Поетика комуникацијског текста у часописима* ауторка предмету прилази превасходно са становишта оквирних текстова часописа: уводних текстова и бележака као кључним у „формирању слике о часопису, уређивачкој политици у којем настају и публици која чита часопис“¹. Ауторка даље расправља о карактеристикама уводних текстова са становишта најдоминантније дилеме српске културе с почетка 20. века, а која се тиче приклоњености традиционалном и националном, односно европском и модерном. С тим у вези, интересантно је запажање да су главни представници часописне књижевне продукције својим уводним текстовима показивали тенденцију ка модернијим опредељењима, док су специјализовани часописи, женски на пример, у тој тенденцији били умеренији, ослоњени више на „традицију просвећивања“² и представљали „реликт претходног стилског комплекса, претходног канона“³.

У завршном делу поглавља, ауторка се бави карактеристикама другог оквирног текста часописа, белешкама, наглашавајући њихову комуникацију с уводним текстовима. Слободанка Пековић се и у овом делу задржава на женском аспекту, истичући да се управо у белешкама женских часописа појављује све већи број „текстова посвећених феминизму и женским организацијама, о праву гласа“⁴. Ауторка закључује да се преко бележака може закључити да су женски часописи имали изразито амбивалентан однос према месту и улози жене у породици и друштву, без јасне визије шта би заправо били женска права и слободе, и да је деловање феминистичког покрета, мада ремоделирано, било најпрогресивније у часопису *Женски покрет*.

У трећем поглављу *Улога часописа у стварању норми и образаца*, ауторка истиче да су, поред примарно просветне улоге, часописи имали и значајну функцију у погледу профилисања књижевног укуса. Та арбитрарна улога текла је двосмерно, како у правцу читалачке публике, тако и писаца. Слободанка Пековић објашњава да је обликовање књижевних образаца у великој мери условљено успоном критичке речи у Србији с почетка 20. века и указује на узајамни однос часописне политике и критике која је том политиком неретко вођена. Узајамност овог односа ауторка илуструје на примеру поезије Данице Марковић и њених критичара, Јована Скерлића, Велимира Живојиновића и Ксеније Атанасијевић.

У поглављу *Традиционално □ модерно, европско □ национално* ауторка превасходно из књижевноисторијског дискурса пружа детаљан пресек културно-историјских прилика у Србији с почетка 20. века, преломљен кроз призму истрајне дилеме српске културе: опредељења према традиционалном/модерном, односно националном/европском. Слободанка Пековић објашњава да је проблем разумевања појма модерног утицао на бројне искључивости тадашње интелектуалне елите око тога

---

¹ Слободанка Пековић, „Књижевност у функцији *принуде*“ : 31.

² *Ibid.*: 51.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*: 69.

какво наслеђе треба унедрити и какав смер треба одабрати а да то буде конститутивно за културни и национални живот Србије. На једном полу тог сукоба стоји ригидна, искључива и бескомпромисна фигура Јована Скерлића, његово утилитарно и етичко вредновање књижевности и уметности, док су на другом полу стајали његови неистомишљеници, заговорници естетичког принципа у уметности, попут Велимира Живојиновића, Исидоре Секулић, Милана Марјановића, Бранка Лазаревића, А. Г. Матоша, Тина Ујевића. На занимљив начин, који открива истраживачки дух и богату ерудицију, ауторка релативизује појмове традиционално и модерно, етичко и естетичко, регионално и универзално, демистификује категорије „истине“ и „лажи“ у уметности, чиме пружа нове одговоре на нека од старих питања епохе.

Поглавље *Културна периферија и центар* □ село и град бави се проблемом дистинкције село/град, односно дихотомијом центар/периферија као новим обележјима разлике коју је епоха модерне успоставила. Ауторка истиче да је и књижевна продукција с почетка века прихватила ову разлику и одредила се према њој приликом профилисања часописне политике. Посебан осврт прави се на женске часописе, који су, према речима ауторке, показали занимљиву амбивалентност кроз прилоге подједнако намењене како градским, тако и сеоским читатељкама.⁵ Ово поглавље, између осталог, носи и обележје компаративног књижевнотеоријског огледа, у ком ауторка кроз геокултурни модел сеоско/градско на конкретним примерима упоредно анализира третман јунака, средине и језика.

Последње поглавље књиге *Идентитети: различитости и сличности* представља надградњу теоријских поставки из претходна два поглавља. Из позиције теоретичарке културе, у изразито имаголошком кључу, Слободанка Пековић разматра аутоимаголошке и хетероимаголошке аспекте репрезентација националних идентитета у српској периодици с почетка века.

У другом делу поглавља износи се проблем идентитета у односу према женама и њиховом стваралаштву. Занимљива је констатација да главни часописи књижевне продукције, попут *Српског књижевног гласника*, нису у односу на то да ли је по среди мушки или женски аутор тражили било какву квалификативну меру вредности, и да су поједини женски часописи, попут *Посестрима*, били оданији у чувању традиције и поштовању патријархалних правила. Нарочито се истиче часопис *Нова Европа* који је у погледу женског питања, залагања за женска права и родну равноправност учинио више од већине женских часописа тог времена. Као једини женски часопис с кохерентним идеолошким и пропагандним програмом истиче се *Женски покрет*. Ауторка међутим не оспорава значај женских часописа с обзиром на то да се у њима проблем идентитета и „другог“ најзад успоставља, чиме је и створена платформа за даљу еманципацију и развијање феминистичких теорија.

Осим књижевноисторијског значаја предмета који се у студији износи, ову књигу одликује и диверзност поступка, с обзиром на то да ауторка наступа као књижевни историчар, књижевни теоретичар, те теоретичар културе, када предмету приступа из феминистичког и имаголошког угла.

---

⁵ В. *Ibid.*: 153.

Ана Коларић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Женска читанка – шта (ни)је приручник за наставу књижевности?¹

Женска читанка / Вера Копицл. – Нови Сад: Академска књига, СШ „Светозар Милетић“, 2013 – ISBN 978-86-6263-043-8

„Академска књига“ из Новог Сада, у сарадњи са средњом школом „Светозар Милетић“, објавила је књигу *Женска читанка*, коју је приредила Вера Копицл, професорка српског језика и књижевности у поменутој средњој школи и оснивачица и програмска уредница Међународног видео фестивала *ВидеоМедеја*. *Женска читанка* настала је као резултат рада у оквиру пројекта који је покренула Немачка организација за техничку сарадњу ГИЗ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit [GIZ] GmbH), а њено објављивање подржала је организација „Deutsche Zusammenarbeit“.²

Структура књиге делимично оправдава жанровско одређење из њеног наслова: налик читанкама за основне и средње школе, и ова читанка се састоји од избора из књижевних текстова и избора из интерпретативних текстова. Затим, поштује се хронолошка организација текстова каква је заступљена у читанкама за школу: књижевни текстови уврштени у *Женску читанку* обухватају одломке из дела списатељица средњовековне књижевности (Јефимија и Јелена Балшић), списатељица из периода просветитељства (Еустахија Арсић), романтизма (Милица Стојадиновић Српкиња) и реализма (Драга Гавриловић), те модернистичке (Даница Марковић, Исидора Секулић, Анђелија Лазаревић) и савремене књижевне текстове (проза: Светлана Велмар Јанковић,

---

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Међу основним активностима ГИЗ-а у Србији налазе се „Трансформација сукоба и јачање младих“ и „Пројекат стручног образовања“, и то у области економије (<http://www.dobrodoslunemacku.org/partneri/giz.html>). У поговору за *Женску читанку*, који је написала Весна Јарић, учесница ГИЗ ВЕТ пројекта, истиче се да је ова књига пре свега резултат покушаја да се кроз семинаре и радионице са наставницима/професорима тема родне равноправности учини „блиском, занимљивом и применљивом за наш образовни систем и школски кадар запослен у средњим економским школама у Србији“. – Весна Јарић, „Женска читанка – један могући пут ка родно равноправном друштву“ : 261.

Гордана Ћирјанић, Мирјана Новаковић, Милица Мићић Димовска; поезија и проза: Јудита Шалго, Радмила Лазић, Нина Живанчевић; поезија и драма: Вида Огњеновић, Биљана Србљановић, Милена Марковић). Поред дела осамнаест наведених ауторки, у *Женској читанци* се налазе и песме Десанке Максимовић, које за разлику од дела осталих књижевница побројаних у уводнику Вера Копицл нису смештене у одређени историјски период. Књижевним текстовима појединачних ауторки претходи кратка биобиблиографска одредница, којом се упућује на основне податке о животу и делу ауторке, као и на интернет странице на којима се може добити више информација.³ Избор из дела сваке ауторке праћен је једним тумачењем (у питању су одломци из разноврсних, најчешће критичких, текстова), као и невеликим списком препоручене секундарне литературе. Треба скренути пажњу на чињеницу да су сви критички текстови преузети из других, раније објављених, публикација.

У уводнику од свега једне и по стране, Вера Копицл наводи критеријуме према којима су бирани како (савремени) књижевни тако и критички текстови. Када је реч о савременим књижевним текстовима, избор песама, рецимо, Нине Живанчевић оправдан је „ексклузивним искуством светске уметничке сцене“, док се значај драма Биљане Србљановић огледа у томе што су „светски познате“. Чини се, ипак, да књижевне награде представљају најважнији критеријум, посебно оне које приређивачица сматра најпрестижнијим, попут НИИН-ове, Стеријине, Дисове, те награде „Десанка Максимовић“. Уз то, додаје се да су неке књижевнице саме одабрале одломке из својих дела за *Женску читанку*, али и критичке текстове за које су сматрале да нуде најбоље тумачење њихове поетике. Критички текстови, које у *Женској читанци* потписују искључиво жене, бирани су „на основу доприноса новим и другачијим читањима, али такође и као слика могућих приступа уметничком делу, од биографског, аутопоетичког и феноменолошког до компаративног и структуралног“.⁴

О претпостављеној читалачкој публици *Женске читанке* сазнајемо из невеликог поговора Весне Јарић, у ком се тврди да је у питању „омаж женском књижевном стваралаштву сачињен у едукативне сврхе, за ђаке средњих школа“.⁵ На питање о

³ Међу интернет страницама наводе се www.knjizenstvo.rs, www.rastko.rs, www.sr.wikipedia.org итд.

⁴ Вера Копицл, „Уводник“: 10.

⁵ Весна Јарић, „Женска читанка – један могући пут ка родно равноправном друштву“: 262. Поговор обухвата три странице: 261–263.

читалачкој публици надовезује се и питање о функцији једне овакве књиге у образовном систему. Одговор на то питање налазимо у „Уводнику“ Вере Копицл: „[Женска читанка] може да се користи као приручник или допуна постојећим уџбеницима, у законски дозвољеном обиму од 30 одсто могућих промена индивидуалних планова рада“.⁶ Другим речима, професори српског језика и књижевности могу да у унапред прописане наставне програме унесу поједине књижевне текстове ауторки из *Женске читанке*, разуме се, у прописаном обиму.

Након пажљивијег читања ове – несумњиво с добром намером сачињене – књиге, јавља се неколико питања и проблема. Прво, питање жанра: да ли је у питању приручник или хрестоматија (иначе релативно доступних) књижевних и критичких текстова? Друго, коме је књига намењена: ђацима и/или професорима? Треће, да ли је књига намењена свим средњим школама у Србији или само средњим економским школама које су учествовале у ГИЗ ВЕТ пројекту? Ова питања указују на проблеме који се превасходно тичу (не)јасног концепта књиге и, последично, његове мањкаве реализације. У том светлу, избор књижевних текстова показује се као секундаран проблем, јер је као и свака друга селекција заснован на субјективном суду, који се легитимише мање или више оправданим критеријумима. Прецизније речено, оквир за тумачење књижевних дела и сама тумачења важнији су за наставу књижевности од избора књижевних текстова који се тумаче.

У „Уводнику“ *Женске читанке* истиче се да је у питању приручник. Међутим, ако је то тачно, онда том приручнику недостаје јасан теоријски/критички/педагошки оквир унутар ког би се дефинисали појмови попут пола/рода, женске књижевности односно писма, феминистичке (књижевне) критике, гине критике, канона итд., а потом објаснила њихова улога и значај у настави књижевности. Већина наведених појмова помиње се у критичким текстовима у *Женској читанци*. Но, жанровска разноврсност ових текстова (од научних текстова (пре)оптерећених теоријским апаратом, писаних за научне часописе и намењених релативно малобројној стручној читалачкој публици, преко јасних, прегледних текстова о појединим ауторкама и приказа појединих књига из дневних новина, до интервјуа и аутопоетичких исказа) не обећава систематично и једноставно објашњене појмове, нити указује на њихову спрегу са наставом књижевности.

---

⁶ Вера Копицл, „Уводник“: 9.

Када имамо у виду да феминистичка критика и теорија, као и теорије рода, нису део (званичног) курикулума додипломских студија из српског језика и књижевности, то јест, да не постоје курсеви под називом „Феминизам и књижевност“ или, пак, „Род и књижевност“ на наведеним основним студијама, поставља се питање на основу којих знања професори у средњим школама могу смислено да користе *Женску читанку*.⁷ То питање постаје још комплексније када је реч о ђацима.⁸

Намеће се једноставно питање: зашто теоретичарке и књижевне критичарке нису позване да наменски напишу текстове о изабраним књижевницама, и то тако да се ти текстови обрађају професорима и ђацима средњих школа (то јест, да пруже историјски контекст, примерен теоријски апарат, методологију итд.)? Таква читанка могла би да буде истински субверзивна у контексту домаћег образовања јер би насупрот већини постојећих уџбеника узела у обзир чињеницу да учионице и школе чине стварне особе са стварним потребама и проблемима на које књижевност, односно тумачење књижевних дела, понекад може да да одговор или, макар, понуди утеху. Коначно, таква читанка би отворила простор да академске раднице своја знања о књижевности које пишу жене (свесно) усмере тамо где она највише недостају: ка учионици.

---

⁷ Из текста Весне Јарић јасно је да је један број наставника средњих економских школа учествовао у низу семинара и радионица на тему родне равноправности, те бисмо могли претпоставити да би ти наставници српског језика и књижевности лакше изашли на крај са критичким текстовима у *Женској читанци*. Међутим, да ли је циљ ове књиге да је користи свега неколико наставника из укупно 32 школе које су учествовале у пројекту? Тираж од 1000 примерка не иде у прилог тој тези.

⁸ Један број критичких текстова уврштених у *Женску читанку* биће јасан *упућеним читатељима* који су савладали савремене књижевне теорије најчешће подведене под кишобрански термин – постструктурализам. Међутим, сва је прилика да ђаци средњих школа нису међу њима. Једнако је могуће да ни њихови професори нису до краја упознати са таквим (и сличним) теоријским апаратом јер, како је већ речено, та знања нису део њиховог обавезног програма на основним студијама.

Saša Simović
University of Montenegro
Faculty of Philosophy
University of Nikšić

How to Present and Communicate Your Knowledge

Presentation, Writing and Interpersonal Communication Skills. / Mirjana Matea Kovač, Nina Sirković. – Split: University of Split, FESB, 2014. – 152 pp. ISBN: 978-953-290-049-1.

Presentation, Writing and Interpersonal Communication Skills is a “print on demand” book available at the site www.webknjizara.hr. It was originally brought to light in order to meet the demands of students of technical faculties in the field of written and spoken communications, but it is also strongly recommended to students in other academic fields, as well as to the wider public that lacks skills in delivering presentations, writing papers or business communication. Therefore, the book surely provides a lasting and positive impact and offers a good and interesting reading material for all those who are interested in the field of communication and successful presentation delivery.

The book consists of three chapters. The first chapter offers a systematic guide to delivering presentations in English. It starts with presentation planning – mind-mapping, “an effective means for taking notes and creating a presentation with the aim of vocabulary acquisition”, and the pyramid principle, “a hierarchically formed mind-mapping prior to the phases of writing and speaking”. The authors proceed with presentation skill levels and focus their attention on verbal and vocal behaviour, nonverbal behaviour, presentation visuals, and question-and-answer sessions. Close attention is given to the guidelines on how to create a coherent presentation structure (“beginning – tell them what you are going to tell them; central part – tell them; ending – tell them what you told them”), how to organise presentations in the field of technical sciences. The text is followed by a rich selection of photographs and examples of the presentation visuals, appropriate body language, tone of voice and choice of words while delivering presentations. The authors argue that consistent body language, words spoken fluently and in a lively manner contribute to a large extent to a successful and satisfactory performance. On the other hand, they also claim that images are an essential part of a good presentation since “they provide a second kind of memory code

together with the verbal one”. This chapter also introduces guidelines for reading mathematical expressions, a list of common mistakes on presentation slides, as well as presentation peer evaluation (students’ and teacher’s assessment, students’ attitude towards peer evaluation). At the end of the chapter the authors provide a number of useful exercises for practising and mastering presentation skills. Furthermore, a series of challenging tasks is incorporated to encourage students to take charge of interactions, build a better active vocabulary and improve their knowledge and accuracy.

The second chapter entitled “Written communication” covers writing seminar papers, professional and scientific papers, final papers as well as formal letters. It encompasses all the phases of writing a paper such as organisation, content drafting and content editing. It also deals with the structure of the paper, citing references, inserting tables and diagrams, formulae, measurements units used in engineering, and the scientific style used in technical writing. According to the authors of the book, not only the students who want to become professionals in the field of electrical engineering, but all those who are interested in technical English should practise and develop certain oral social skills such as small talk, introducing oneself, client contacts, etc. Furthermore, they should obtain necessary knowledge of giving presentations, describing various technical processes, conducting research, writing e-mail messages, formal technical reports, conference papers, journal articles, and other documents. At the end of the chapter the authors offer a series of phrases and conjunctions which facilitate successful written communication.

The third chapter is aimed at scholars who need to develop strong communication skills, besides having professional knowledge. Bearing in mind that the modern era demands widely educated professionals who have acquired the necessary professional knowledge and have mastered not only communication skills but also creativity, motivation, team work, cooperation and decision making, the authors also introduce a number of useful communication patterns for effective business communication. They claim that adopting and mastering phrases in real-life communication will improve speaking, self-confidence, accuracy and fluency. The sections on socialisation and interpersonal communication offer examples of “small talk” with colleagues, telephone conversations, questions about work and life, avoiding negative answers – a series of functional phrases which could be considered as “useful language formulae”. The section that deals with group and team communication offers useful language for chairing or participating in a decision-making meeting, dealing with difficult questions, presenting a new plan or idea, negotiations, reporting, decision making,

reaching an agreement and many other common situations in everyday business communication. This chapter is followed by a rich selection of exercises for developing and mastering oral communication proficiency. Dealing with presentations from a new perspective, the authors discuss the importance of presentations within the framework of the demanding business world, and state that presentations are not only used to exhibit plans and procedures, but also “to present and sell ideas, products and services”. At the end of each chapter the authors provide “review questions” which digest masterfully the most important issues from the particular section.

This book has been created to develop and improve real-life communication skills and powers of self-expression. To this end, it has achieved its goal –“to help students improve their oral and writing skills in English, as well as to introduce them to useful expressions for their future professional communication”. The lively content of *Presentation, Writing and Interpersonal Communication Skills* and its highly innovative potential provide an excellent basis for a professional as well as interesting and entertaining approach to mastering presentation skills and written and oral communication proficiency. Therefore, this book offers a great opportunity to reach people in different academic fields as well as the general public. Moreover, it provides a brief, functional and accessible insight into the fields of communication, and is highly motivating for learning and using English, which in turn bolsters self-confidence in open communication.

Милена Родић

Народна библиотека „Вук Караџић“

Велико Градиште

У спомен Милице Јанковић

Поводом 75 година од смрти српске књижевнице Милице Јанковић, 13. септембра 2014. одржан је округли сто на тему: „Књижевно стваралаштво Милице Јанковић“ у Народној библиотеци „Вук Караџић“ у Великом Градишту. На скупу је учествовало 11 стручњака који су указали на специфичности и богатство стваралачког опуса ове књижевнице, која је детињство провела у Великом Градишту. Скуп је отворио бројна питања о значају Милице Јанковић и дао инспиративан основ за даља проучавања њеног дела.

Модератори округлог стола били су проф. др Биљана Дојчиновић са Филолошког факултета у Београду и проф. др Александар Јерков, директор Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду.

У сарадњи са научним пројектом *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, Народна библиотека „Вук Караџић“ Велико Градиште била је организатор скупа и носилац је овог пројекта који је подржан од стране Министарства културе и информисања Републике Србије.

У припреми је зборник радова са овог скупа, а делове излагања можете чути у емисији ”Звучна етнографија” ауторки Иве Јанковић и Ларе Кончар, на линку <http://www.mixcloud.com/zvucnaetnografija/zvucna-etnografija-004/>.

Учесници округлог стола – с лева на десно: Др Александар Јерков, Мр Тијана Тропин, Др Станислава Бараћ, Др Биљана Дојчиновић, Др Магдалена Кох, МА Владимир Ђурић, МА Јелена Милинковић, Мр Велиша Јоксимовић, Др Слободанка Пековић, МА Жарка Свирчев, МА Милена Родић, МА Ива Јанковић, МА Вукоман Страњанчевић, МА Лара Кончар, Биљана Миловановић Живак, Жарко Живановић

Нови путеви и неистражене области: дигитална хуманистика

Поводом обележавања шездесет година постојања Катедре за општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду, од 24. до 26. октобра 2014. одржан је међународни научни скуп под називом „Компаративна књижевност: теорија, тумачења, перспективе“.

Имајући у виду традицију књижевног и теоријског проучавања, као и традицију подучавања компаративне/опште књижевности на Београдском универзитету од 1873. године, а нарочито од обнове Катедре 1954. године, овај научни скуп обележила су разноврсна истраживања, као и понекад супротстављени приступи и интерпретације, присутних академских радница и радника. Радови представљени на скупу обухватили су бројне теме: од преиспитивања појма *компаративна књижевност*, преко положаја који дисциплина има данас, те њеног односа према филологији или, пак, студијама културе, до сусрета компаративне књижевности са новим световима, укључујући ту и изазове које су пред њу поставиле теорије рода и дигитална хуманистика.

У оквиру панела „Нови путеви и неистражене области: дигитална хуманистика“, који је био посвећен питањима и проблемима који настају када се у тесну везу доведу компаративна књижевност, с једне стране, и теорије рода и дигитална хуманистика, с друге, четворо панелиста представило је своја истраживања: Ан Биргит Ронинг и Биљана Дојчиновић, те Саша Рудан и Евгенија Келберт.

Биљана Дојчиновић, са Филолошког факултета Универзитета у Београду, представила је историју теорија рода у српском контексту и указала на дигиталну хуманистку као најновију област унутар овог теоријског дискурса. Ово уводно излагање “A History of Discipline Which is Not One – From the Notion of Gender to the Digital Humanities” („Историја дисциплине која то није – од појма рода до дигиталне хуманистике“) бавило се везом између дигиталне хуманистике и транснационалног проучавања женске књижевности (односно, писања), а са становишта пројекта *Књиженство* и историје феминистичке критике у Србији.

Саша Рудан, са Универзитета у Ослу, и Евгенија Келберт, са Универзитета Јејл, у заједничкој презентацији под називом “Use of Digital Humanities techniques in the context of (self-) translation and bilingual writers” („Употреба техника дигиталне хуманистике у контексту (само)превођења билингвалних писаца“), скренули су пажњу на три области, односно аспекта дигиталне хуманистике: процес превођења (анализа различитих превода романа *Ана Карењина*); само-превођење (руски билингвални писци – Владимир Набоков, Јосиф Бродски); те почетно истраживање у пољу српске књижевности.

Ан Биргит Ронинг, са Универзитета у Ослу, представила је рад под називом “The Female Robinsonades: A Challenge to Comparative Literature and the Potential of Digital Tools” („Женске робинзонијаде: изазов компаративној књижевности и могућности дигиталне хуманистике“). Појам „женске робинзонијаде“ обухвата приче о бродоломима које су написале жене писци и/или имају женске протагонисте; уз то, она је сакупила библиографију од 95 дела, односно, 350 издања (женске робинзонијаде, библиографија). Ан Биргит Ронинг показала је у свом излагању да је корпус дела који се састоји од разних женских робинзонијада занимљив предмет проучавања у оквиру компаративне књижевности зато што указује на основна питања жанра и рода, као и на везу са културалном историјом и студијама превођења. Смештање оваквог истраживања унутар оквира дигиталне хуманистике пружа могућност за проучавање неколико аспеката наведеног корпуса.

New Courses and Uncharted Territories: Digital Humanities

To celebrate the 60th anniversary of the Department of Comparative Literature and Literary Theory at the Faculty of Philology, University of Belgrade, an international academic conference *Encompassing Comparative Literature: Theory, Interpretation, Perspectives*, was held from 24th to 26th October 2014, at the Faculty of Philology, University of Belgrade.

Keeping in mind the tradition of literary and theoretical research, as well as the tradition of teaching of comparative literature at the University of Belgrade since 1873, and particularly from its renewal in 1954, the conference celebrated diversity and richness in the research of many present scholars. The conference consisted of presentations of papers and vivid academic discussions, encompassing topics from the concept of comparative literature, the position of the discipline nowadays, especially in relation to cultural studies and philology, to the comparative literature and the new worlds, including challenges that come from gender theories and digital humanities.

In the session “New Courses and Uncharted Territories: Digital Humanities”, which was devoted to questions and problems that close relationship between comparative literature, on the one side, and gender theories and digital humanities, on the other, might raise, four panelists presented their research projects: Anne Birgitte Rønning and Biljana Dojčinović, as well as Saša Rudan and Evgenija Kelbert.

Biljana Dojčinović, from the University of Belgrade, talked about the history of gender theories in Serbian context, with the special focus on digital humanities as its most recent phase. More precisely, this introductory presentation “A History of Discipline Which is Not One – From the Notion of Gender to the Digital Humanities” focused on the connection between digital humanities and transnational research of women's writing from the point of view of the project *Knjiženstvo* and the history of feminist criticism in Serbia.

Saša Rudan, from the University of Oslo, and Evgenija Kelbert, from the Yale University, in their joint presentation, “Use of Digital Humanities techniques in the context of (self-) translation and

bilingual writers”, focused on three different domains: translational process (analyzing novel *Anna Karenina* in different translations); self-translation (Russian bilingual writers – Vladimir Nabokov, Joseph Brodsky); and an initial research in the domain of Serbian literature.

Anne Birgitte Rønning, from the University of Oslo, presented the paper “The Female Robinsonades: A Challenge to Comparative Literature and the Potential of Digital Tools”. Her elaborated concept of the “female robinsonades” includes shipwreck narratives by female authors and/or with female protagonists; she also gathered bibliographical data on 95 works and 350 editions (*Female robinsonades, a bibliography*). Anne Birgitte Rønning’s presentation showed that the corpus consisted of various female robinsonades is an interesting object of comparative literature as it raises basic questions of genre and gender, and also touches upon cultural history as well as translation studies. Working within digital humanities makes it easier to pursue several aspects of the corpus.

Станислава Бараћ

Рођена 1977. године у Зрењанину. Дипломирала на групи за српску књижевност са општом књижевношћу на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истом факултету магистрирала (са тезом *Авангардне тенденције у часопису Мисао у време уређивања Ранка Младеновића 1922–1923*, објављеном у виду монографије *Авангардна Мисао*, 2008) и одбранила докторску тезу *Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века* (2014). Учествовала на бројним домаћим, регионалним и међународним конференцијама и објавила око тридесет студија у научним часописима и зборницима радова. Од 2004. године запослена у Институту за књижевност и уметност на пројекту специјализованом за проучавање (књижевне) периодике. Посебне сфере интересовања и проучавања: опус Иве Андрића, авангардна књижевност и женска књижевност и активизам у периоду између два светска рата, односно женски часописи на српском језику.

Петра Бјелица

Докторанткиња и сарадница у настави на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду. Дипломирала на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности (2012), где је одбранила мастер рад под називом *Могућности тумачења Хамлетовог идентитета* (2013).

Ивана Георгијев

Сарадница у настави и докторанткиња на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Дипломирала је 2011. године на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета, где је завршила и мастер студије 2012. године, а 2013. је завршила мастер студије на Факултету политичких наука (смер *Новинарство*). Области њеног научног интересовања су студије културе и рода, социолингвистика, сефардске студије.

Немања Глинтић

Дипломирао на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за јужнословенске књижевности. На истој катедри на групи за српску књижевност и језик са општом књижевношћу одбранио мастер рад из области имагологије под називом „Дезинтеграција слике Русије у роману *Сеобе, књига друга* Милоша Црњанског“. Тренутно је на докторским студијама на Филолошком

факултету Универзитета у Београду на модулу Књижевност. Текстове објављује у е-часопису *Филозофски погледи*. Ради као наставник српског језика у Београду. Члан је удружења наставника „Доситеј Обрадовић“.

Драгана Грујић

Дипломирала је на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду, где је завршила мастер студије. На Филолошком факултету, модул култура, пријавила је докторску тезу. Од 2001. до 2009. године радила у Народној библиотеци Србије, а од 2009. ради на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Предавачица је на семинарима за стручно усавршавање наставника и школских библиотекара и скуповима које акредитује Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Чланица је пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Лидија Делић

Научна сарадница на Институту за књижевност и уметност, Београд од 2007. године, најпре на пројекту „Упоредна истраживања српске књижевности (у европском контексту)“, а од 2010. на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“. Чланица је и пројекта „Проучавање и заштита нематеријалне културне баштине Републике Српске“ Филолошког факултета у Бања Луци, Института за књижевност и уметност у Београду и Балканолошког института САНУ (Београд). Објавила је књигу *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина“ у кругу варијаната* (2006) и приредила зборнике *Аспекти времена у књижевности* (2012) и *Време, вакат, земан. Аспекти времена у фолклору* (2013). У коуредништву с Мирјаном Детелић приредила је зборнике *Гује и јакрепи: књижевност, култура* (2012) и *Aquatica: књижевност, култура* (2013), као и темат посвећен изучавању усмених формула (*Epic Formula Studies*, *Balkanica XLIV*, 2013). У тиму с др Мирјаном Детелић, др Снежаном Самарцијом и инжењером Браниславом Томићем приредила је у електронској верзији *Ерлангенски рукопис*, најстарији зборник српско-хрватских народних песама (1716–1733), доступан на адреси <http://www.erl.monumentaserbica.com/>.

Биљана Дојчиновић

Ванредна професорка на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Једна од оснивачица Центра за женске студије у Београду као и Индок центра Асоцијације за женску иницијативу. Главна уредница *Генера*, часописа за феминистичку теорију, од 2002. до 2008. Од 2009. чланица управног одбора COST Action IS0901, *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture* (2009–2013). Од 2011. руководитељка истраживачког пројекта *Књиженство* –

теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године. Објавила је књиге *Гинокритика: Род и проучавање књижевности коју су писале жене* (1993); *Одабрана библиографија радова из феминистичке теорије/женских студија 1974–1996* (1997); *Градови, собе, портрети* (2006); *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing* (CD) (2006); *Картограф модерног света* (2007); *Сусрети у тами: увод у читање Вирџиније Вулф* (2011) .

Гордана Ђоковић

Дипломирала је на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду. На истом одсеку завршила је мастер студије. Тренутно је докторанткиња на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2002. до 2010. радила је у Народној библиотеци Србије, као каталогизатор и класификатор у Одељењу монографских публикација. Од фебруара 2010. ради као асистенткиња на Катедри за библиотекарство и информатику.

Татјана Јовановић

Професорка српског језика и књижевности у Првој крагујевачкој гимназији. Докторанткиња је ФИЛУМ-а. На истом факултету пријавила је и ради докторску тезу под насловом „Конституисање женског канона у српској прози 1990–2010“. Област интересовања су психолошка истраживања, родне студије и гинокритика.

Татјана Јовићевић

Дипломирала, магистрирала и докторирала на Катедри за српску књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду, на темама из српске књижевности 19. века. Објавила три монографије (*Епске песме и поеме Јована Суботића*, 2003; *Српски историјски роман XIX века*, 2007; *Књижевност и новинарство у (пост)реализму*, 2013) и већи број студија о писцима и књижевним појавама тог периода. Приредила *Сабрана дела* Радоја Домановића (2009–2010) и избор песама Бранка Радичевића у едицији *Десет векова српске књижевности* (2012). Запослена је као научни сарадник Института за књижевност и уметност у Београду.

Снежана Калинић

Асистенткиња и докторанткиња на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Године 2009. добила је стипендију за похађање интернационалне летње школе за докторанде књижевности на Универзитету „Лудвиг Максимилијан“ у Минхену. Од 2003. године ради као један од уредника Студентског часописа за књижевност и теорију књижевности *txt*. Заједно са колегама из редакције часописа добитница је Награде града Београда за стваралаштво младих у области науке за 2004. годину. Од 2011. учествује у раду пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Александар Кандић

Сарадник Института за филозофију при Филозофском факултету, на којем похађа докторске студије филозофије. Од 2013. године укључен је на пројекат Историја српске филозофије, чији је руководилац др Ирина Деретић. Објављени су му и прихаћени радови и апстракти у Грчкој, Италији, Пољској, Норвешкој, Јапану, Јужној Кореји, Русији. Од 2007. године учествовао је на готово петнаест значајних међународних филозофских скупова, као и на неколико водећих домаћих скупова. Главне области интересовања: Платонова филозофија, филозофија природе, филозофија математике, историја српске филозофије, као и античке социјалне теорије.

Ана Коларић

Асистенткиња и докторанткиња на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а магистрирала на Централноевропском универзитету у Будимпешти и на Факултету за хуманистичке науке Универзитета у Утрехту. Бави се студијама књижевности, рода и културе. Пише докторску дисертацију о женској/феминистичкој периодици на почетку 20. века. Објављује радове у часописима *Реч* и *Књиженство*. Од 2011. учествује у раду пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Јоана Милер

Завршила је основне студије етнологије и српске филологије у Познању. Писала је о хомеотротским елементима у песама Јелене Димитријевић, а од септембра 2013. до јула 2014. је била у Новом Саду на стипендији програма JoinEUsee, где се почела бавити лезбејским мотивима у савременој јужнословенској прози. Тренутно у Познању завршава мастер студије, води студентско-докторски часопис *Balkan United*., преводи са српског и пише кратке приче.

Славко Петаковић

Дипломирао, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету у Београду. Доцент је на Катедри за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, где предаје Историју књижевности ренесансе и барока и Поетику књижевности ренесансе и барока. Члан је Управе Друштва за српски језик и књижевност Србије и редакције часописа *Књиженство*, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, *Међај* и *Свет речи*. Објавио је монографију *Ликови традиције* (Завод за уџбенике у Београду, 2014) и више стручних и научних радова.

Љиљана Пешикан -Љуштановић

Редовна професорка на Филозофском факултету у Новом Саду и ауторка бројних монографија и приређених књига: *Послови и дани српске песничке традиције*, Светови, Нови Сад 1994. (са проф. др Зојом Карановић); *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Матица српска, Нови Сад 2002; *Станаја Село Запали. Огледи о усменој књижевности*, ДОО Дневник – Новине и часописи, Нови Сад 2007; Борисав Станковић, *Изабрана дела*, приредила Љиљана Пешикан-Љуштановић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2008; *Усмено у писаном*, Београдска књига, Београд 2009; *Кад је била кнежева вечера?*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2009; *Лирске народне песме*. Приредила Љиљана Пешикан Љуштановић. Антологијска едиција Десет векова српске књижевности. Књ. 7. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012; *Госпођи Алисиној десној ноzi*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2012. Добила је награде Златну повељу српске књижевности, из фонда Александра Арнаутовића за укупан рад (2009); Стеријину награду за театрологију „Јован Христић“, за књигу *Кад је била кнежева вечера* (2009); Награду „Сима Цуцић“, коју додељује Банатски културни центар, за најбоље дело из области изучавања књижевности за децу, за књигу *Госпођи Алисиној десној ноzi* (2013).

Милена Родић

Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности 2008. године, где је одбранила мастер рад 2010. године на тему „Структура и семантика Гогољевих приповедака“. Након завршених студија, радила је у Средњој школи у Великом Градишту као професорка књижевности и српског језика, а потом у Народној библиотеци „Вук Караџић“ Велико Градиште. Од 2012. године је директорка ове библиотеке.

Ан Биргит Ронинг

Ванредна професорка компаративне књижевности на Универзитету у Ослу. Објављује радове о модернизму, историјским романима, роду и естетици и женским робинзонадама доприносећи историји женске књижевности на норвешком, нордијском и европском нивоу.

Саша Симовић

Дипломирала је на Студијском програму за енглески језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу. Магистарски рад („Хоторнов језик и стил”, 2007) и докторску дисертацију („Књижевно-теоријски погледи Едгара Алана Поа”, 2013) одбранила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Ангажована је на Студијском програму за енглески језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу. Главно поље њеног интересовања обухвата науку о књижевности и културолошке студије. Учествовала је на више домаћих и међународних конференција.

Катажина Тачињска

Апсолвенткиња пољске филологије, балканске филологије, постдипломских родних студија и методике наставе пољског као страног језика на Универзитету Николе Коперника у Торуњу. Написала је докторски рад на тему *Слика Голог отока у српском књижевном и историјском дискурсу краја 20. и почетка 21. века* (менторка проф. Јоланта Сујецка, 2014). Уредница серије књига *Упознати Балкан (Poznać Bałkanu)*. Била је на научној размени у Хрватској, Словенији и Србији. Сада сарађује са Лабораторијом истраживања колективног памћења у посткомунистичкој Европи (пројекат је финансиран од стране Народног центра науке – СОНАТА 2, број 2011/03/D/HS2/06170, руководилац др Ригелс Халили, www.postcomer.umk.pl).

Љубица Шљукић Туцаков

Дипломирала је на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду, а мастер студије завршила на Факултету организационих наука Универзитета у Београду. Објављује преводе књижевно-теоријских радова у часопису *Поља*. Од 2011. сарађује у часопису *Књиженство*.

Notes on Contributors

Stanislava Barać (1977, Zrenjanin, Serbia), graduated from Faculty of Philology, Belgrade University, at the Department of Serbian and Comparative Literature, where she got her Master degree (thesis: *Avant-garde Tendencies in Misao Journal while Edited by Ranko Mladenović 1922–1923*) and PhD (dissertation: *Genre of the Female Portrait in Serbian Periodicals in 1920s and 1930s*). She participated in numerous Serbian, regional and international conferences and published studies in scientific journals and collections of papers. Since 2004 she has been working at the Institute for Literature and Arts on a project specialized in studying literary periodicals. Spheres of interest: Ivo Andrić's opus, avant-garde and female literature and activism during the interwar period, female journals in Serbian.

Petra Bjelica, PhD student, teaching associate at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade. Graduated from the Faculty of Philology, Department of Comparative Literature and Literary Theory in 2012, and defended her Master thesis (*Possibilities of Interpretations of Hamlet's Identity*) in 2013.

Ivana Georgijev, PhD student and teaching associate at the University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Iberian studies. Graduated from Faculty of Philology, Department of Iberian studies in 2011, where she got her Master degree in 2012; graduated from Faculty of Political Sciences, Master studies (Department of Journalism) in 2013. Fields of interest: Cultural and Gender Studies, Sociolinguistics, Sephardic Studies.

Dragana Grujić, graduated from University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Library and Information Science, where she got her Master degree. She submitted her dissertation to the Faculty of Philology, Culture module. She worked at the National Library of Serbia from 2001 to 2009. Since 2009, she has been working at the Faculty of Philology, Department of Library and Information Science. She lectures at professional development seminars for teachers and librarians and in conferences accredited by the Ministry of Education, Science and Technological Development. She is a member of the project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*.

Tatjana Jovanović (1966), works as a teacher in High school in Kragujevac. She is a PhD student at FILUM, where she works on dissertation *Constitution of Female Canon in Serbian Prose 1990-2010*. Fields of interest: psychology, gender studies, gynocriticism.

Tatjana Jovićević, graduated, acquired MA and PhD from University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Serbian Literature. She published three monographs (*Epic Poems of Jovan Subotić, Serbian Historical Novel of the 19th Century, Literature and Journalism in (post)realism*) and a number of studies on writers and literary movements of the time. She edited *Collected Works* of Radoje Domanović (2009–2010) and selected poems of Branko Radičević within the series *Ten Centuries of Serbian Literature* (2012). She is a research associate at The Institute for Literature and Arts in Belgrade.

Lidija Delić (1974) is a scientific associate at the Institute for Literature and Art in Belgrade since 2007. She worked on the project *Comparative Research of Serbian Literature (in the European Context)*. Since 2010, she has participated in the project *Serbian Oral Tradition in the Intercultural Code*. She is a member of the project *Analysis and Conservation of Intangible Cultural Heritage of the Republic of Srpska*. Her scholarly interests are Serbian and South Slavic oral tradition, oral epic literature and written cultural tradition in comparative contexts (analysis of the layers of myth and folklore in an author's work). She published a book *The Life of an Epic Poem: Wedding of King Vukašin in a Circle of Variants* in 2006. She has been the editor of several anthologies.

Biljana Dojčinović, PhD, is an Associate Professor at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, Belgrade University in Serbia. She is one of the founders of the Women's Studies Center in Belgrade, as well as the Indoc Center in Association for Women's Initiative. She has been contributing editor for Serbo-Croatian in *Feminist Europa* (http://www.ddv-verlag.de/frauen_zeitschriften.html) since 2003. Between 2002 and 2008 she was the editor-in-chief of *Genero*, a Serbian journal of feminist theory. She was a member of the Management Committee of the COST (European Cooperation in the field of Science and Technical Research) Action IS 0901 "Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture" (2009-13) since 2009 and a member of its core group (www.costwwih.net) since 2011. She is the director of the national project *Knjiženstvo—theory and history of women's writing in Serbian until 1915* (www.knjizenstvo.rs) and the editor-in-chief of *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture* (<http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php>). She has also been a member of *John Updike Society* since its founding and one of the editors of *John Updike Review* since 2010.

Gordana Đoković, graduated from the Department of Library and Information Science, University of Belgrade, Faculty of Philology, where she got her Master degree. She is a PhD student at the Faculty of Philology. She worked at the National Library of Serbia between 2002 and 2010 as a Cataloguer and Classifier in Monographic Publication Department. Since 2010, she has been working as a teaching assistant at the Department of Library and Information Science.

Nemanja Glintić, graduated from the Department of South Slavic Literature, Faculty of Philology, University of Belgrade. He gained his master's degree in imagology upon defending the thesis *Disintegration of the image of Russia in the novel Second book of Migrations by Miloš Crnjanski*. He is a PhD student of literature at the Faculty of Philology. He publishes his papers in the e-journal *Philosophical views*. He is a teacher of Serbian in Belgrade and a member of the association of Serbian language teachers *Dositej Obradović*.

Snežana Kalinić is a PhD student and a teaching assistant at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade. In 2009 she attended summer school for doctoral students at Ludwig-Maximilians University in Munich (Ludwig-Maximilians-Universität München). Between 2002 and 2008 she was a member of the editorial board of Journal *txt*. Together with the other co-editors of *txt*, she won the Belgrade City Award in 2004. Since 2011, she has participated in the national project *Knjiženstvo – theory and*

history of women's writing in Serbian until 1915.

Aleksandar Kandić is an associate at the Institute for Philosophy, University of Belgrade. He is a PhD student at Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Since 2013 he has participated in the project History of Serbian Philosophy. He is interested in Plato, philosophy of nature, philosophy of mathematics, history of Serbian philosophy and ancient social theory. His papers have been published in Greece, Italy, Poland, Norway, Japan, South Korea, Russia, etc. Since 2007 he has been involved in around 15 international philosophical conferences as well as several national conferences.

Ana Kolarić is a teaching assistant and PhD student at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade. She graduated from Faculty of Philology, University of Belgrade and received her joint master's degree from Central European University in Budapest and Faculty of Humanities, Utrecht University. She is interested in literature, gender and cultural studies. She is currently working on her PhD thesis in women/feminist periodicals from the beginning of the 20th century. She publishes her papers in journals *Reč* and *Knjiženstvo*. She has participated in the project *Knjiženstvo - Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915* since 2011.

Joanna Mueller earned her bachelor's degree in ethnology and Serbian philology in Poznań. She has written about the homoerotic elements in the poems by Jelena Dimitrijević. From September 2013 until July 2014 she was in Novi Sad on a JoinEUuse scholarship where she became interested in lesbian motifs in contemporary South Slavic prose. At the moment she is working on her master's degree in Poznań, editing the journal *Balkan United*, translating from Serbian and writing her own short stories.

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović works as a full professor at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. She is the author of several monographs: *Poslovi i dani srpske pesničke tradicije (Works and Days of Serbian Poetic Tradition)* (with professor Zoja Karanović); *Zmaj Despot Vuk – mit, istorija, pesma (Zmaj Despot Vuk – myth, history, poem)*; *Usmeno u pisanom (The Oral within the Written)*; *Stanaja Selo Zapali. Ogledi o usmenoj književnosti (Stanaja Set the Village on Fire. Essays on Oral Literature)*, etc. She won several awards: Steria's Award for Theatrology 'Jovan Hristić', 'Sima Cucić' Award, etc.

Slavko Petaković (1973) obtained his bachelor's, master's and doctoral degrees from Faculty of Philology in Belgrade. He is an associate professor at the Department of Serbian and South Slavic Literature. He teaches two courses: History of Renaissance and Baroque Literature and Poetics of Renaissance and Baroque Literature. He is a member of the board of the Association for Serbian Language and Literature of Serbia and a member of the editorial staff of the journals *Knjiženstvo*, *Yearbook of the Department of Serbian and South Slavic Literature*, *Međaj* and *Svet reči*. He has published the book *Faces of Tradition* and a number of scientific articles.

Milena Rodić (1984) obtained her bachelor's degree from the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade in 2008. She successfully defended her master's thesis *The Structure and*

Semantics of Gogol's Short Stories at the mentioned department in 2010. Upon graduating, she first taught Serbian language and literature and then started working for the National Library Vuk Karadžić in Veliko Gradište. She has been the director of the library since 2012.

Anne Birgitte Rønning (dr. philos.) is Associate Professor in Comparative Literature at the University of Oslo, Norway. She has published on modernism, historical novels, gender and aesthetics and female robinsonades and contributed to the history of women's literature at Norwegian, Nordic and European levels. Among her latest publications are: *Eksemplets makt. Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*. Oslo: Spartacus, 2012 (co-edited with Anne Eriksen and Ellen Krefting); "Kunst, kjønn og estetisk vurdering". *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1/2012 (3–17); *Kjønnsforhandlinger. Studier i kunst, film og litteratur*. Oslo: Pax 2013 (co-edited With Geir Uvsløkk); "I skyggen av kanon. Empiri som utfordring i feministisk litteraturvitenskap". *Edda* 4/2014 (forthcoming).
Website: <http://www.hf.uio.no/ilos/english/people/aca/abirgitt/index.html>

Saša Simović graduated in English language and literature from the Faculty of Philosophy, University of Montenegro. She gained her MA degree ("Hawthorne's Language and Style", 2007) as well as her PhD degree ("Edgar Allan Poe's Literary Theory", 2013) from the Faculty of Philology, University of Belgrade. She works at the Department of English language and literature (Faculty of Philosophy in Nikšić). The focus of her interest is on literary and cultural studies. She has participated at many national and international conferences.

Ljubica Šljukić Tucakov, graduated from Belgrade University, Faculty of Philology, Department of Comparative Literature and Literary Theory. She acquired Master's degree from the Faculty of Organizational Sciences. She is attending Women's Studies Centre in Belgrade. She translates papers on literary theory in journal *Polja*. Since 2011, she has been publishing articles in *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture*.

Katarzyna Taczyńska, graduate in Polish philology and Balkan philology, postgraduate student of Gender Studies at Nicolaus Copernicus University in Toruń. She wrote her PhD dissertation *The Image of Goli otok in Serbian Literary and Historical Discourse at the End of 20th and the Beginning of 21st Century*. She is the editor of the book series *Getting to Know the Balkans*. She cooperates with the *Laboratory for the Study of Collective Memory in Post-communist Europe* (financed by the Polish National Science Centre, led by Rigels Halili, www.postcomer.umk.pl).

Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе

Година IV, број 4 □ □

УДК 82 □ □ ISSN 2217-7809 (Online) □ (електронски часопис) □

Излази једном годишње - у децембру

Часопис је део пројекта бр. 178029,

Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915 године, који финансира **Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије** □ □

За издавача □

Проф. др Александра Вранеш □ □

Главна и одговорна уредница □

Др Биљана Дојчиновић, ванредни професор на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду □ □

Заменица главне уреднице □

Др Зорица Бечановић Николић, ванредни професор на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду □ □

Редакција □

Др Александра Вранеш, редовни професор на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду □

Др Славица Гароња Радованац, ванредни професор на Катедри за српску књижевност, Филолошко уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу □

МА Драгана Грујић, асистент на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду □

МА Дуња Душанић, асистент на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду

МА Гордана Токовић, асистент на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду □

Др Дубравка Ђурић, доцент на Факултету за медије и комуникације Универзитета Сингидунум, Београд □

МА Жељка Јанковић, асистент на Катедри за романистику, Филолошки факултет Универзитета у Београду □

Снежана Калинић, асистент на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду □

Мр Ана Коларић, асистент на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду □

Мр Ивана Пантелић, истраживач-сарадник, Институт за савремену историју, Београд □

Др Слободанка Пековић, научни саветник, Институт за књижевност и уметност, Београд □

Др Славко Петаковић, доцент на Катедри за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета Универзитета у Београду □

Др Јелена Пилиповић, ванредни професор на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Светлана Томин, ванредни професор на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду

Међународни редакцијски одбор □

Проф. др Гвен Александер, Државни универзитет Емпорија □

Др Сузан ван Дијк, Институт Хајхенс за холандску историју Краљевске академије наука и уметности, Хаг □

Проф. др Магдалена Кох, Универзитет „Адам Мицкијевич“, Познањ

Проф. др Јасмина Лукић, Централноевропски универзитет,
Будимпешта □

Проф. др Бони С. Мекдагал, Универзитет у Сиднеју □

Проф. др Зоран Милутиновић, Универзитетски колеџ Лондон □

Проф. др Рита Монтичели, Универзитет у Болоњи □

Проф. др Дејвид Норис, Универзитет у Нотингему

Др Нина Сирковић, доцент на Факултету електротехнике, стројарства и
бродоградње Свеучилишта у Сплиту

Лектура и коректура

МА Јелена Милинковић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду □

Лектура текстова на енглеском језику

Снежана Калинић □

Ликовна уредница

Др Наташа Теофиловић, Архитектонски факултет Универзитета у
Београду □

Веб дизајн

Драган Вранешевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Сарадници

МА Владимир Ђурић, МА Милица Ђуричић, МА Јелена Јосиповић,
МА Новак Малешевић и МА Дамјана Петронијевић:

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Савет редакције часописа □

Проф. др Љиљана Бањанин, Универзитет у Торину □

Проф. др Доналд Грајнер, Универзитет у Јужној Каролини, емеритус

Проф. др Катерина Далакура, Универзитет на Криту □

Проф. др Красимира Даскалова, Универзитет у Софији □

Проф. др Тамара Ђермановић, Универзитет Помпеу Фабра, Барселона

Проф. др Богуслав Зјелињски, Универзитет „Адам Мицкијевич“,
Познањ □

Проф. др Љиљана Марковић, Универзитет у Београду □

Др Весна Матовић, Институт за књижевност и уметност, Београд

Проф. др Драгана Поповић, Универзитет у Београду □

Проф. др Ангела Рихтер, Универзитет у Халеу

Проф. др Драган Стојановић, Универзитет у Београду

Рецензенти □

Др Чедомир Антић, Институт за савремену историју, Београд

Др Јасмина Ахметагић, Институт за српску културу Приштина –
Лепосавић

Проф. др Зорица Бечановић Николић, Филолошки факултет
Универзитета у Београду □

Др Станислава Вујновић, Институт за књижевност и уметност, Београд

Проф. др Славица Гароња Радованац, Филолошко уметнички факултет
Универзитета у Крагујевцу

Др Бојан Ђорђевић, Институт за књижевност и уметност, Београд

Проф. др Дубравка Ђурић, Факултет за медије и комуникације,
Универзитет Сингидунум, Београд □ □

Проф. др Александра Јовановић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду □

Проф. др Магдалена Кох, Институт за славистику универзитета „Адам
Мицкијевич“, Познањ

Др Весна Матовић, Институт за књижевност и уметност, Београд

Др Коста Николић, Институт за савремену историју, Београд

Доц. др Ана Кузмановић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду

Др Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност,
Београд □

Проф. др Љиљана Пешикан-Љуштановић, Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду

Проф. др Јелена Пилиповић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду □

Проф. др Тања Поповић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду □

Доц. Нина Сирковић, Факултет електротехнике, стројарства и
бродоградње Свеучилишта у Сплиту

Проф. др Светлана Томин, Филозофски факултет Универзитета у
Новом Саду

Проф. др Јелена Филиповић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду □

Насловна страна

Решење: др Наташа Теофиловић

Издавач

Филолошки факултет Универзитета у Београду ☐

Студентски трг 3 ☐+381 11 2638622 лок. 115 ☐

knjizenstvo@fil.bg.ac.rs

knjizenstvo@gmail.com ☐

www.knjizenstvo.rs

Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture □

Volume 4, Number 4 □ □

UDC 82 □ □

ISSN 2217-7809 (Online) □ (electronic journal) □

Published annually, in December □

The journal is part of the project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Literature in Serbian until 1915*, which is financed by **The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia**

Editor-in-Chief □ Biljana Dojčinović, University of Belgrade.

Deputy Editor □ Zorica Bečanović Nikolić, University of Belgrade.

Editorial Board □

Gwen Alexander, Emporia State University □

Suzan van Dijk, Huygens Institute for Dutch History of the Royal Dutch Academy of Arts and Sciences, The Hague □

Dunja Dušanić, University of Belgrade

Dubravka Đurić, Singidunum University, Belgrade □

Gordana Đoković, University of Belgrade

Slavica Garonja Radovanac, University of Kragujevac □

Dragana Grujić, University of Belgrade □

Željka Janković, University of Belgrade

Snežana Kalinić, University of Belgrade □

Magdalena Koch, “Adam Mickiewicz” University, Poznan □

Ana Kolarić, University of Belgrade □

Jasmina Lukić, Central European University (CEU), Budapest □

Bonnie S. McDougall, University of Sydney □

Jelena Milinković, University of Belgrade □

Zoran Milutinović, University College London □

Rita Monticelli, University of Bologna □

David Norris, University of Nottingham □

Ivana Pantelić, Institute of Contemporary History, Belgrade □

Slobodanka Peković, Institute for Literature and Arts, Belgrade □

Slavko Petaković, University of Belgrade □

Jelena Pilipović, University of Belgrade □

Nina Sirković, University of Split

Svetlana Tomin, University of Novi Sad □

Aleksandra Vraneš, University of Belgrade.

Advisory Board □

Ljiljana Banjanin, University of Torino

Katerina Dalakoura, University of Crete

Krassimira Daskalova, University of Sofia

Tamara Đermanović, University Pompeu Fabra, Barcelona

Donald Greiner, South Carolina University, emeritus □

Ljiljana Marković, University of Belgrade

Vesna Matović, Institute for Literature and Arts, Belgrade □

Dragana Popović, University of Belgrade □

Angela Richter, University of Halle

Dragan Stojanović, University of Belgrade

Boguslaw Zielinski, “Adam Mickiewicz” University, Poznan.

Design Nataša Teofilović, University of Belgrade □

Web design Dragan Vranešević, Faculty of Philology, University of Belgrade

Assistance

Vladimir Đurić, Milica Đuričić, Jelena Josipović, Novak Malešević and Damjana Petronijević: University of Belgrade

English Proofreading Snežana Kalinić

Reviewers □

Čedomir Antić, Institute of Contemporary History, Belgrade

Jasmina Ahmetagić, Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić

Zorica Bečanović Nikolić, University of Belgrade □

Bojan Đorđević, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Dubravka Đurić, Singidunum University, Belgrade

Slavica Garonja Radovanac, FILUM, University of Kragujevac

Jelena Filipović, University of Belgrade

Aleksandra Jovanović, University of Belgrade

Magdalena Koch, “Adam Mickiewicz” University, Poznan

Ana Kuzmanović, University of Belgrade □

Vesna Matović, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Kosta Nikolić, Institute of Contemporary History, Belgrade

Slobodanka Peković, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović, University of Novi Sad

Jelena Pilipović, University of Belgrade □

Tanja Popović, University of Belgrade

Nina Sirković, University of Split

Svetlana Tomin, University of Novi Sad

Stanislava Vujnović, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Cover

Design: Nataša Teofilović

Publisher

Faculty of Philology, University of Belgrade ☐

Studentski trg 3 ☐

Belgrade ☐

Serbia

+381 11 2638622 / 115

☐ [knjizenstvo @ fil . bg . ac . rs](mailto:knjizenstvo@fil.bg.ac.rs) ☐

[knjizenstvo @ gmail . com](mailto:knjizenstvo@gmail.com) ☐

www.knjizenstvo.rs